



TADQIQOTLAR

TADQIQOTLAR

jahon ilmiy metodik jurnal

 tadqiqotlar.uz

15



15- son



6 - qism



Iyun



OPEN  ACCESS



Google
Scholar

 JOURNALS
MASTER LIST

www.tadqiqotlar.uz

TADQIQOTLAR

Jahon ilmiy – metodik jurnali

15 - SON

Iyun – 2023



5-SINF ONA TILI MASHG‘ULOTLARIDA NOSTANDART TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH

*Maxanova Feruza Mamarajabovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolaning maqsadi ona tili o‘qituvchilarini maktab amaliyotida hali keng qo‘llanilmagan nostandart vazifalarning ayrim turlari bilan tanishtirishdir. Bizning tajribamizga ko‘ra, ular darsni jonlantirishga yordam beradi. Vazifalarning g‘ayrioddiyliklari maktab o‘quvchilarida ularni amalga oshirishning boshida hayratda qoldiradi, ish jarayonida quvonch, uning natijalarini ko‘rib zavqlanadi, nafaqat o‘rganilayotgan masalalarga, balki ona tiliga ham fan sifatida qiziqish uyg‘otadi.

Kalit so‘zlar: nostandart vazifa, nostandart mashqlar, muammoli vaziyatlar, rolli o‘yinlar, noan’anaviy usullar, noan’anaviy diktantlar.

USE OF NON-STANDARD ASSIGNMENTS IN GRADE 5 MOTHER TONGUE CLASSES

Annotation. The purpose of this article is to introduce native language teachers to some types of non-standard tasks that are not yet widely used in school practice. In our experience, they help to enliven the lesson. The unusualness of the tasks amazes schoolchildren at the beginning of their implementation, the joy in the work process, the pleasure of seeing its results, arouses interest not only in the issues studied, but also in the native language as a science.

Keywords: non-standard task, non-standard exercises, problem situations, role-playing games, non-traditional methods, non-traditional dictations.

Mustaqillikdan so‘ng ona tili va uni o‘qitishga bo‘lgan e‘tibor kuchaydi, yangi metodlar orqali maktab yoshidagi yoshlarni ona tilini yaxshi o‘qitish va unga mehr tushirish bosh maqsad qilib olindi. Istiqloq farzandining ta‘lim-tarbiyasi, jumladan, ona tili ta‘limi murakkab va serqirra jarayon, uni davr talablariga javob beradigan darajada amalga oshirish ko‘p omillarga bog‘liq. Bunda davlat siyosati (davlat tomonidan yaratilgan shart-sharoit), o‘quv qurollari (darslik, qo‘llanma sifati, saviyasi), ularning mazmunini o‘quvchi ongiga singdirishda qo‘llanadigan usul va vositalar (texnik, ashvoviy va hokazo), ta‘limni amalga oshiradigan shaxs(o‘qituvchi)ning kasbiy mahorati, shaxsiyati(jonkuyarligi, vijdoni va hokazo), o‘quvchining qobiliyati(zehni, xotirasi), uquvi, tarbiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [8].

Aslida muammo sal boshqacharoq, ma'lumki, har yil, har bosqichda o'qtiladigan ona tili darsini qanday tashkil etish mumkin? Qanday qilib nostandart mashqalar orqali o'quvchini qiziqtirish mumkin?

Bu muammo uzoq vaqtdan beri til o'qituvchilarining e'tiborini tortib kelmoqda. Uning yechimini izlashning xilma-xilligi yorqin, g'ayrioddiy didaktik materialni jalb qilishda, va nostandart vazifalardan foydalanishda namoyon bo'ladi.

Nostandart vazifa juda keng tushunchadir. U ushbu turdagi vazifalarni an'anaviy (standart) vazifalardan ajratish imkonini beradigan bir qator xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Nostandart vazifalarning asosiy farqlovchi xususiyati ularning "psixologiya samarali, ijodiy deb ataydigan faoliyat bilan" bog'liqligidir. Boshqa belgilar mavjud:

- o'quvchilarning qo'yilgan ta'lim muammosini hal qilish yo'llari va variantlarini mustaqil ravishda izlash (taklif etilgan variantlardan birini tanlash yoki o'z variantini topish va yechimni asoslash);
- noodatiy ish sharoitlari;
- ilgari olingan bilimlarni notanish sharoitlarda faol takrorlash.

Nostandart vazifalar muammoli vaziyatlar (qabul qilingan bilimlardan foydalanish yo'lini topish kerak bo'lgan qiyin vaziyatlar), rolli o'yinlar va ishbilarmonlik o'yinlari va musobaqalar shaklida taqdim etilishi mumkin hamda qiziqarli elementlarga ega bo'lgan boshqa vazifalar (kundalik va fantastik vaziyatlar, drammatizatsiya, lingvistik ertaklar, topishmoqlar, "tekshiruvlar"). 5-sinfдан boshlab to'g'ri, ravon va boy nutqning asosiy vositasi bo'lgan so'zning turli jihatlariga, gap tuzishga alohida e'tibor qaratiladi.

Bu bosqich juda muhim bosqich va ona tilini anglash uchun bola hayotida katta o'rin egallaydi, shuning uchun ham biz izlanishlar davomida aynan 5 sinf ona tili fani doirasidagi qo'llanish mumkin bo'lgan nostandart metodlarni keltirib o'tamiz.

"O'ZBEK TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA"

Ushbu turdagi nostandart vazifalar noan'anaviy usullarda (ko'pincha o'yinli elementlaridan foydalangan holda) taqdim etilgan lingvistik hodisalarni aniqlash va tushuntirish ishlarini o'z ichiga oladi. Bu topshiriqlarni bajarishda o'quvchilar o'qituvchi ko'rsatgan lingvistik birliklarni (so'z, ibora, gap) sinonimlarga almashtirishlari kerak. O'zgartirish zarurati lingvistik materialning tabiati bilan bog'liq: u til birliklaridan noto'g'ri foydalanish, adabiy me'yorlarni buzish, uning ma'nosini yashirish yoki uni noaniq qilish, ba'zida kulguli effektga olib keladigan holatlarni o'z ichiga oladi. Sinonimik almashtirish ("tarjima") gapni aniq, tushunarli va to'g'ri qiladi.

Ushbu turdagi nostandart vazifalarga quyidagilar kiradi:

- chet tili, professional, eskirgan, jargon so'zlarning "tarjimasi";
- "ko'cha tili" kabi mavjud bo'lmagan tilda yozilgan matnlarning "tarjimasi" (yoki ular uchun lug'atlar to'plami);

- bir uslubda tuzilgan matnlarni boshqa uslubning “tiliga” “tarjima” (lingvistik ertaklar, soʻz atamalarining obrazli talqini);

Effekt yaratish yoki oʻquvchilarning nutqidagi xatolarga eʼtiborni qaratish uchun ataylab notoʻgʻri qoʻllanilgan til birliklarining “tarjimasi” (maʼnoni dekodlash) olib boriladi.

LINGVISTIK “MEHMONLAR”

Ushbu turdagi nostandart topshiriqlar ustida ishlash oʻquvchilarning til hodisalarini tan olish faolligi bilan ham bogʻliq, ammo "oʻzbek tilidan oʻzbek tiliga tarjima"dan farqli oʻlaroq, ular "asl manba"ni (ibora, frazeologik ibora, jumla) tiklashlari kerak: uning individual tafsilotlari va xususiyatlariga koʻra, yoki uning tavsifi (tarjimasi) boʻyicha soʻzni "taxmin qilish". Bunday vazifalarni bajarish koʻp jihatdan "krossvord" deb nomlangan taniqli jumboq oʻyinini eslatadi.

Bunday ishning foydaliligi aniq: oʻquvchilarning soʻz boyligi - yangi soʻzlarning maʼnolarini anglash va allaqachon maʼlum boʻlgan soʻzlarning maʼnolarini aniqlashtirish orqali - va nutqning grammatik tuzilishi - maʼlum bir soʻzning grammatik tuzilmalaridan foydalangan holda oʻz fikrlarini ifoda etishga harakat qilganda boyitiladi. nutq uslubi. Til tuygʻusi, til birliklarining tasviriy va ekspressiv imkoniyatlarini tushunish qobiliyati (tasvir va kulgili effekt yaratish vositasi sifatida soʻzlarni oʻynash) rivojlanmoqda va takomillashtirilmoqda. Bularning barchasi, oʻz navbatida, oʻquvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, koʻpincha analogiya (ertaklar, topishmoqlar, krossvordlar) boʻyicha oʻz asarlarini yaratish istagini keltirib chiqaradi.

Ushbu guruhning nostandart vazifalaridan quyidagilarni taʼkidlash mumkin:

- soʻzlarni talqin qilish (shu jumladan majoziy) yoki umumiy xususiyatga koʻra taxmin qilish;
- maqollar, matallar, frazeologik iboralarni individual xususiyatlarga koʻra dekodlash;
- topishmoqlarni yechish (shu jumladan lingvistik);
- oʻyin-topshiriqlar "Men soʻzni oʻylab topdim", "Savol - javob" va boshqalar.

1-topshiriq. Soʻzni tavsifiga koʻra toping. Buni qanday qilganingizni tushuntiring.

Mashinaning "koʻzi". "Yangi muzlatilgan" yomgʻir. Yoʻl harakati nazoratchisining "soʻzi". Asalarilarning "arxitektura tuzilishi". Qarindosh yoki choʻqintirgan ota. Oyoqli shlyapa. Oʻrmon barabanchisi. Itning quvonchi. It emas, dachshund. Qush emas, burgut.

LINGVISTIK "YORDAMCHILAR"

Bu savollar boʻlib, ularning maqsadi ilgari olingan bilimlarni takrorlashda oʻquvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirishdir. Savollarni shakllantirishning kutilmaganligi va mazmunining noanʼnaviyligi topshiriqlarni bajarish uchun yaxshi ragʻbat boʻlib xizmat qiladi. Savollarga javob berish, tilshunoslik sohasida oʻziga xos

kichik "kashfiyotlar" qilish, maktab o'quvchilari rus tilidagi bilimlarning amaliy ma'nosiga amin bo'lishadi, o'quv fanining o'zi ular uchun yangicha yo'l ochadi. Savollarning tashqi soddaligi ortida jiddiy lingvistik mazmun yotadi: o'quvchilar lingvistik faktlarni "ilmiy tilda" tushuntirishlari kerak. Shunday qilib, ushbu vazifalarni bajarishda asosiy narsa til faktlarini tan olish emas, balki ularni tushuntirishdir.

Ushbu guruhning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- muammoli xarakterdagi masalalar (bir nechta variantdan bittasini tanlash, ikkita to'g'ri variantni farqlash, variantlarni taqqoslash);
- ko'ngilochar xarakterdagi savollar (ular tildan tashqari vaziyatga asoslangan: savollar-hazillar, savollar-jumboqlar, "kutilmagan" yoki "bolalar" savollari).

1-topshiriq. Savolga batafsil izchil javob tuzing.

Nega, durbin orqali manzaraga qaraganingizda, nafaqat yaxshi ko'rasiz, balki yaxshi eshitasiz va tushunasiz?

Berilgan so'z juftlarida nima uchun ikkala imlo ham to'g'ri? Farqi nimada? Katta bo'lish - o'sish. Qushlarning ohangida - qushlarning qo'shig'ida.

2-topshiriq. Hazil savollariga javob bering. Ularning to'g'riligini qanday tekshirish mumkin?

Daraxtning shoxida qarg'a o'tiribdi. Qarg'ani cho'chitib yubormasdan shoxni arralash uchun nima qilish kerak? Javob: Qarg'aning o'zi uchib ketishini kutish.

Undan qanchalik ko'p olaversangiz, u shunchalik kattalashib boraveradi. U nima? Javob: Chuqur.

Qaysi inson otni ham, filni ham hech bir qiyinchiliksiz ko'tarishga, ularni joyini o'zgartirishga qodir? Javob: Shaxmatchi.

Choyni qaysi qo'l bilan aralashtirish kerak? Javob: Choyni qo'l bilan emas, balki qoshiqcha bilan aralashtirish maqsadga muvofiq.

U sizga tegishli, ammo boshqalar undan sizga nisbatan ancha ko'proq foydalanishadi. U nima? Javob: Sizning ismingiz [7].

"NAVBATCHI" HARF

Topshiriq:

Bir daqiqada ma'lum bir harf uchun berilgan morfologik xususiyatga ko'ra iloji boricha ko'proq so'z yozing: 2-shaxs birlik fe'llari; 3-tuslashdagi otlar va hokazo. (O'quvchilar ko'proq so'z o'ylab topgan o'quvchidan boshlab o'z ro'yxatini ovoz chiqarib aytadilar. Yoqtirganlar hammasini yozib qo'yishadi; xatosi yo'qligiga ishonch hosil qiling).

I. Quyidagi gaplarning so'z shakllariga urg'u bering.

1. Alisher yil davomida juda ko'p o'sdi.
2. Mehmon kutilmaganda, dab-durustdan paydo bo'ldi.
3. Yana bozorga behuda ketdi.

II. Urg'uni so'zlarga joylashtiring va o'zbek tilida urg'uning ko'chishi haqida xulosa chiqaring:

Chuqur teshik, labingni tishla, qo'l bilan yetakla, butun yonog'i qizarib, chalqancha yotib, yerga urib, qadringni bil, qishda semirib, suv ol, uni suvga qo'ying.

III. Boshlang'ich sinf o'quvchilari savollar bo'yicha nutq qismlarini aniqlashga o'rgatiladi.

Biz topshiriq beramiz: bunday jummalarda takrorlangan so'z uchun savol bering.

1. O'ng tomonida qoya, chap tomonida esa ulkan tubsizlik bor edi.
2. Bizda qo'ziqorinlar tubsiz.
3. Uf, tubsizlik, u meni qanday bezovta qildi!

Belgilangan barcha so'zlar uchun savol berishga muvaffaq bo'ldingizmi? Va siz ham xuddi shunday savollarni berdingizmi? Xo'sh, ularning gap bo'lagiga mansubligini qanday aniqlash mumkin? Aynan shu yerda qiziqish boshlanadi, bu bolalarni ilmiy xulosaga olib keladi: so'zning nutq bo'lagiga tegishliligi uning so'z shakllari to'plami, ya'ni so'z yasaliş paradigmasi bilan belgilanadi, lekin umuman olganda emas.

RANGLI SHARLAR

Topshiriq. Shar chizmasida yozilgan ot uchun iloji boricha ko'proq sifatlarni tanlang. Masalan, sharlarga daryolar yozilgan va o'quvchilar tanlaydilar: katta, tez, tog'li, mashhur, ko'k, sokin.

Qo'llar: toza, oltin, mehribon, mayin, kuchli.

Yulduzlarga: uzoq, yorqin, samoviy, yorqin.

Mamlakat: uzoq, begona, qiziqarli, qo'shni.

Olma: suvli, yashil, mazali, qurtlagan.

Shuningdek, ona tili darslar davomida 5 – sinflar uchun turfa xil nostandart, mavzulashtirilgan diktantlar olish mumkin.

Ushbu turdagi nostandart diktantlarga quyidagilar kiradi:

"To'ldirish uchun" diktantlar:

- jumlar va matnlarni iloji boricha bir xil turdagi elementlar bilan to'yingan tahrirlash (nutq xatolari, noto'g'ri so'zlar va konstruktsiyalar);
- berilganiga bir xil turdagi lisoniy birliklarni (sinonimlar, turdosh so'zlar va boshqalar) tanlash - "kim ko'proq?" tamoyili bo'yicha;
- tanlovli javob bilan mashqlar (bir nechta taklif qilinganlardan to'g'ri variantni tanlash yoki "qo'shimcha uchinchi" tamoyiliga muvofiq seriyadan hodisani chiqarib tashlash).

«Mavzu» (terminologik) diktantlar. Diktatsiya qilingan iboralarni bir so'z bilan yozing.

Lingvistik diktant

Til haqidagi fan. Yozuvda tovushning grafik belgilanishi. So'zning ildizdan oldingi qismi. Ot bilan ifodalangan ta'rif. Suv, suvdan suvga ... Moviy osmon, osmonga qarang, uzoqlarga qarang ...

Adabiy diktant

Badiiy mubolag'a. Badiiy asarning tuzilishi. Qisqa gap. Adabiy xotiralar.
Adabiy o'g'irlik.

Matematik diktant

Cho'zilgan kvadrat. Teng tomonli to'rtburchak. Burchakni ikkiga bo'luvchi chiziq. 1000 gramm. 100 kilogramm. 1000 kilogramm. 1000 metr.

Tarixiy diktant

Bir davlatning boshqa davlatga qarshi qurolli hujumi. Xalq kuchi. Har qanday kuchning yo'qligi. Bir davlatning boshqa davlatga iqtisodiy va siyosiy ta'sirining tarqalishi. Qo'rqitish, zo'ravonlik, bostirish siyosati.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, XXI asr o'qimishli odamlardan keng qamrovli ma'lumotlarning barcha turlarida mustaqil harakat qilish, ishlab chiqarish va fuqarolik xatti-harakatlarining ko'plab muammolarini hal qilish kabi qobiliyatlarni talab qiladi.

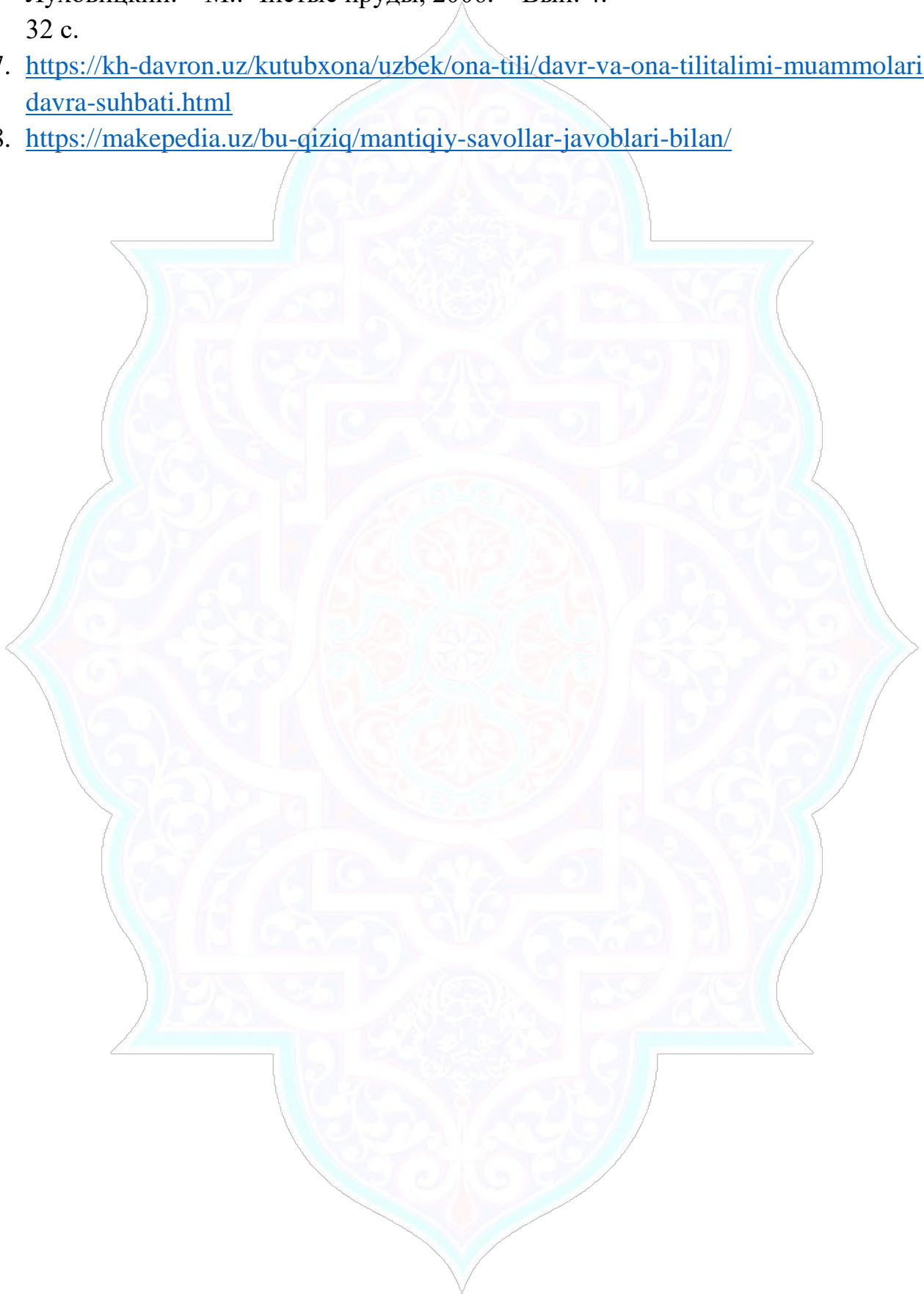
Har qanday turdagi maktabning, shu jumladan bizning maktabning vazifasi ham o'zini takomillashtirish, mustaqil qaror qabul qilishga qodir, bu qarorlar uchun mas'uliyatni his eta oladigan shaxsni shakllantirish bo'lishi kerak, ularni amalga oshirish yo'llarini toppish esa o'qituvchining vazifasidir.

Nostandart mashqlardan foydalanish orqali o'quvchilarning bilim sifati, ularning bilim olish qobiliyati, shuningdek, bilish va motivatsion faoliyati sezilarli darajada oshadi. Va ular darslarga baho uchun emas, balki ta'lim va kognitiv motivlarni - o'zlarining o'sishi, o'zlarini yaxshilash motivlarini boshqaradilar. O'quvchilar o'quv dialogida sinfda faol ishtirok etadilar, o'ylash, tahlil qilish, asosli bahslashish, xato qilishdan va ularni tan olishdan qo'rqmaydilar. Lekin eng muhimi, bunday darslarda o'quvchilar va o'qituvchi o'zini qulay his qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shayxislamov, N. (2020). The Significance and Significance of Modern Linguistic Trends in Uzbek Linguistics. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 16-18.
2. Shayxislamov, N. (2020). Ona tili darslarida o'quvchilar nutqini o'stirishning asosiy yo'nalishlari. Science and Education, 1(4), 174179.
3. Гончарова, Т. И. Когда учитель – властитель дум / Т. И. Гончарова, И. Ф. Гончаров. – М., 1991.
4. Загашев, И. О. Учим детей мыслить критически / И. О. Загашев, С. И. Заир-Бек, И. В. Муштавинская. - 2-е изд. – СПб: «Альянс «Дельта» совм. с издательством «Речь», 2003. – 192 с.
5. Курбанович, М. К. (2020). Инновационная деятельность как обязательный компонент личной педагогической системы преподавателя. Сўз санъати, (3), 219-225.

6. Панов, М. В. Как преподавать в школе лексику / М. В. Панов, В. В. Луховицкий. – М.: Чистые пруды, 2006. – Вып. 4. - 32 с.
7. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ona-tili/davr-va-ona-tilitalimi-muammolari-davra-suhbati.html>
8. <https://makepedia.uz/bu-qiziq/mantiqiy-savollar-javoblari-bilan/>



DORIVOR O'SIMLIKLARNI QURITISH USULLARI.*Ismoiljonova Shahzoda**Farg'ona davlat universiteti Biotexnologiya
yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Dorivor o'simliklar — odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o'simliklar — giyohlar. Yer yuzida dorivor o'simliklarning 10—12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o'simlik turining kimyoviy, farmakologik xossalari tekshirilgan.

Kalit so'zlar: Dorivor mahsulot, dorivor o'simliklar, quritish usullari, yer osti va yer usti organlar, alkaloidlar, xalq tabobati.

Abstract: Medicinal plants are plants used for the treatment of humans and animals, for the prevention of diseases, as well as in the food, perfumery and cosmetic industries. It has been determined that there are 10-12 thousand species of medicinal plants on earth. The chemical and pharmacological properties of more than 1000 plant species have been investigated.

Key words: Medicinal products, medicinal plants, drying methods, underground and above-ground organs, alkaloids, folk medicine.

Аннотация: Лекарственные растения – это растения, применяемые для лечения человека и животных, для профилактики заболеваний, а также в пищевой, парфюмерно-косметической промышленности. Установлено, что на земле насчитывается 10-12 тысяч видов лекарственных растений. Исследованы химические и фармакологические свойства более 1000 видов растений.

Ключевые слова: Лекарственные средства, лекарственные растения, способы сушки, подземные и надземные органы, алкалоиды, народная медицина.

Introduction:

O'zbekistonda dorivor o'simliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o'sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o'simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qo'llaniladigan dori-darmonlarning qariyb 40—47% o'simlik xom ashyolaridan olinadi. O'simliklar murakkab tuzilishiga ega bo'lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo'lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o'simliklarning quritilgan o'ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po'stlog'i, bargi, guli, g'unchasi, mevasi (ur'ugi), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moyi va boshqalardan dori-darmon tarzida foydalaniladi.

Tayyorlangan dorivor mahsulotlarni boshqa o‘simlik aralashmalari, loy, tuproq, qum va boshqalardan tozalangandan so‘ng tezda quritishga kirishiladi. Quritishning eng oddiy va oson usuli tabiiy sharoitda, ya‘ni ochiq havoda quritishdir. Lekin o‘simliklarning er ustki qismlarini (po‘stloq, meva va urug‘laridan tashqari) ochiq havoda, quyoshda qurutib bo‘lmaydi. Aks holda o‘simlikning er ustki organlari hujayralaridagi yashil rang beruvchi xlorofill hamda gul qismlaridagi rang beruvchi pigmentlar parchalanib ketib, poya, barg va qisman gullar sarg‘ayib (ko‘pincha gullar rangsizlanib) qoladi. Xlorofill pigmenti parchalanishi bilan birga o‘simlik tarkibidagi boshqa kimyoviy birikmalar ham gidrolizlanishi mumkin. SHuning uchun ham odatda quyosh issig‘ida faqat er ostki organlar, po‘stloq, meva va urug‘lar quritiladi.

Materials and Methods:

O‘simlikning er ustki qismlari (poya, barg va gullar) maxsus qurilgan bostirma, shiypon yoki cherdaklarda quritiladi. Bu joylar toza va shamol o‘tib turadigan bo‘lishi kerak. Dorivor mahsulotlar maxsus ishlangan stelajlarga yupqa qilib yoyiladi. Meva quritiladigan quritgichlarni ham dorivor mahsulotlarni quritishga moslashtirish mumkin. Bundan tashqari, ho‘l mevalarni, masalan, chernika, malina, klyukvani rus pechida (non yopib bo‘lgandan so‘ng) quritsa ham bo‘ladi. So‘nggi yillarda dorivor o‘simlik mahsulotlarini tabiiy usulda quritish bilan bir qatorda turli tipdagi quritgichlarda sun‘iy quritish keng qo‘llanilmokda. Ayrim dorivor o‘simliklar tarkibidagi ta‘sirchan qimmatbaho kimyoviy birikmalar (masalan, glikozidlar) tabiiy ravishda uzoq quritilganda parchalanib ketishi mumkin. SHuning uchun ularni sun‘iy ravishda quritgan yaxshi. Bundan tashqari, sun‘iy ravishda quritilganda dorivor mahsulot tez quriydi va sifatli bo‘ladi. Tarkibida efir moyi bo‘lgan dorivor mahsulotlar 25-300 da, alkaloidlar, glikozidlar va boshqa moddalar bo‘lgan dorivor mahsulotlar 50-600 da quritilishini esda tutish kerak. Mahsulotni juda quritib yubormaslik lozim. Aks holda u kukunga aylanib ketadi.

Yer ostki organlar (ildiz, ildizpoya, tuganak na piyozlar) odatda o‘simlik uyquga kirgan vaqtida – erta bahorda yoki kech kuzda tayyorlanadi. Ba‘zi yer ostki organlarni o‘simlik gullab bo‘lganidan so‘ng yig‘iladi. CHunki ularning ba‘zilarini o‘sayotgan yerida baland bo‘yli begona o‘simliklar orasidan topish qiyin (solab turlari va boshqalar), ba‘zilarini qurib qolgan poyalarini esa shamol sindirib uchirib ketadi (etmak va boshqalar). Yer ostki organlarni belkurak, ketmon va boshqa asboblar bilan qazib olinadi. Bir joyni o‘zida usimlik ko‘p hamda yer ostki organlari yaxshi taraqqiy etgan bo‘lsa, u holda traktor bilan kovlab olinadi (qizilmiya va boshqalar). Yig‘ilgan yer ostki organlarni loy, tuproq, qum, barg va poyalardan tozalab (ba‘zilarini suvda yuvib), quritish uchun mayda bo‘laklarga qirqiladi. O‘simlikning yer ustki qismlarini, masalan bargi, guli va boshqa qismlarini shudring ko‘tarilgandan so‘ng havo ochik paytida yig‘ib olinadi. YOmg‘ir yoki ertalabki shudring ko‘tarilmasdan oldin yig‘ilgan o‘simliklarni quritish qiyin, ular qurtilganida ham qorayib ketadi. Yig‘ilgan dorivor

mahsulotlarni savatlarga bosib yoki bir epra uyub qo'yib bo'lmaydi, chunki namlik va issiqlik (qizish yoki quyosh harorati) ta'sirida o'simlik to'qimalarida chuqur biokimyoviy o'zgarishlar ro'y beradi, organimzga ta'sir etuvchi kimyoviy birikmalar parchalanib ketib, dorivor mahsulot o'z qimmatini yo'qotadi. Tayyorlangan dorivor mahsulotlarni boshqa o'simlik aralashmalari, loy, tuproq, qum va boshqalardan tozalangandan so'ng tezda quritishga kirishiladi. Quritishning eng oddiy va oson usuli tabiiy sharoitda, ya'ni ochiq havoda quritishdir. Lekin o'simliklarning yer ustki qismlarini (po'stloq, meva va urug'laridan tashqari) ochiq havoda, quyoshda qurutib bo'lmaydi. Aks holda o'simlikning yer ustki organlari hujayralaridagi yashil rang beruvchi xlorofill hamda gul qismlaridagi rang beruvchi pigmentlar parchalanib ketib, poya, barg va qisman gullar sarg'ayib (ko'pincha gullar rangsizlanib) qoladi. Xlorofill pigmenti parchalanishi bilan birga o'simlik tarkibidagi boshqa kimyoviy birikmalar ham gidrolizlanishi mumkin. SHuning uchun ham odatda quyosh issig'ida faqat yer ostki organlar, po'stloq, meva va urug'lar quritiladi. O'simlikning yer ustki qismlari (poya, barg va gullar) maxsus qurilgan bostirma, shiypon yoki cherdaklarda quritiladi. Bu joylar toza va shamol o'tib turadigan bo'lishi kerak. Dorivor mahsulotlar maxsus ishlangan stelajlarga yupqa qilib yoyiladi. Meva quritiladigan quritgichlarni ham dorivor mahsulotlarni quritishga moslashtirish mumkin. Bundan tashqari, ho'l mevalarni, masalan, chernika, malina, klyukvani rus pechida (non yopib bo'lgandan so'ng) quritsa ham bo'ladi. So'nggi yillarda dorivor o'simlik mahsulotlarini tabiiy usulda quritish bilan bir qatorda turli tipdagi quritgichlarda sun'iy quritish keng qo'llanilmoqda. Ayrim dorivor o'simliklar tarkibidagi ta'sirchan qimmatbaho kimyoviy birikmalar (masalan, glikozidlar) tabiiy ravishda uzoq quritilganda parchalanib ketishi mumkin. Shuning uchun ularni sun'iy ravishda quritgan yaxshi. Bundan tashqari, sun'iy ravishda quritilganda dorivor mahsulot tez quriydi va sifatli bo'ladi. Tarkibida efir moyi bo'lgan dorivor mahsulotlar 25-300 da, alkaloidlar, glikozidlar va boshqa moddalar bo'lgan dorivor mahsulotlar 50-600 da quritilishini esda tutish kerak. Mahsulotni juda quritib yubormaslik lozim. Aks holda u kukunga aylanib ketadi. Dorivor mahsulotlarni standart holiga keltirish. Dorivor mahsulotlar qabul punktlariga tayyorlov idoralari, jamoalar va ayrim shaxslar tomonidan turli ko'rinishda, ya'ni standart talabiga javob bermaydigan holatda kelishi mumkin. SHuning uchun mahsulotlarni idishlarga joylashtirib (qadoqlab), omborlarga jo'natishdan oldin ularni ma'lum talablarga javob beradigan holda keltirish zarur.

Results and Discussions:

Dorivor mahsulotlarni standart holiga keltirish uchun quyidagi ishlar bajariladi:

1. Aralashmalardan tozalash. Tayyorlovchilarning tajribasizligi yoki shoshilib va palapartish ishlashlari sababli qabul punktlariga topshirilgan dorivor mahsulotlar tarkibida turli aralashmalar bo'lishi mumkin. Ular organik va mineral aralashmalarga bo'linadi. Organik aralashmalarga dorivor o'simlikka o'xshagan yoki uning yonida

o‘sadigan boshqa o‘simliklar qismlari, xashak, somon, ko‘mir va boshqalar hamda shu dorivor o‘simlikning mahsulot bo‘lmagan qismi kiradi. Mineral aralashmalar odatda kesak, tosh, tuproq, qum hamda shisha, sopol, chinni bo‘lakchalaridan iborat bo‘ladi. Mahsulotni standart holatga keltirish uchun uni aralashmalardan tozalash kerak. Buning uchun u mashinalar yordamida yoki qo‘lda elanib, aralashmalardan tozalanadi va navlapga ajratiladi, ayrim hollarda esa (o‘simlikning yer ustki qismidan gul va barglarning aralashmasini ajratib olish uchun) mahsulot avval mashinalarda yanchilib, so‘ngra elanadi, poya va shoxlar ajratib tashlanadi.

2. Mahsulotning nuqsonli qismlarini ajratish. Agarda dorivor mahsulot yomg‘ir yog‘ib turgan vaqtda, yomg‘ir yog‘ib o‘tgan, lekin o‘simlik hali qurimagan va havoda namlik ko‘p vaqtda, o‘simlikdan ertalabki shudring hali ko‘tarilmaganda tayyorlansa, u quritish paytida sarg‘ayib yoki qorayib qolishi mumkin. Mahsulot to‘g‘ri, havo quruq vaqtda tayyorlansa, lekin noto‘g‘ri quritilsa ham ular sarg‘ayib yoki qorayib qolishi mumkin. Bu nuqsonlar tegishli GOST larda ma‘lum miqdorda ruhsat etiladi. Agar ular ko‘rsatilgan miqdordan ortiq bulsa, bu mahsulot sifatiga ta‘sir kiladi. SHuning uchun dorivor mahsulot navlarga ajratilib, qoraygan va sarg‘aygan qismlardan tozalanadi.

3. Mahsulotni maydalangan qismdan tozalash. Dorivor mahsulot tarkibida maydalangan qismning miqdori tegishli GOST da chegaralangan bo‘ladi. Chunki mahsulotni tarkibida maydalangan qismi me‘yoridan ortiqcha bo‘lsa, uning sifati past hisoblanadi. Shu sababli dorivor mahsulotni standart talabiga javob beradigan qilish maqsadida uni mayda qismidan tozalanadi. Buning uchun mahsulot tegishli GOST talabiga binoan kerakli teshikli elaklarda elanadi.

4. Mahsulotni qayta quritish. Qabul punktlarida qabul qilib olingan mahsulotlar, ko‘pincha, etarli darajada quritilmagan bo‘ladi. Bundan tashqari, bu mahsulotlar (ayniqsa gigroskopik mahsulotlar) saqlash davrida (tayyorlovchilar zudlik bilan qabul punktlariga topshirmaganlarida) va qabul punktlariga olib ketilayotgan vaqtda sharoitga qarab bir oz namlanib qolishi mumkin. Xatto, keyinchalik ham, bu mahsulotlar omborlarda yoki dorixonona va laboratoriyalarda saqlanish davrida mog‘orlab, sarg‘ayib yoki qorayib o‘z sifatini yo‘qotadi. Mahsulotning qimmatini saqlab qolish uchun tegishli GOST da ko‘rsatilgan namlik qolguniga qadar qayta quritiladi.

5. Mahsulotni maydalash. Dorixonaga ko‘pchilik mahsulotlar maydalangan (mayda bo‘laklarga qirqilgan yoki kukun-poroshok) holda yuboriladi. Mahsulotlar faqat omborlarda tezda buzilib, o‘z sifatini yo‘qotmasligi uchun butunligicha, maydalanmasdan saqlanadi.

Mahsulotlarni maydalash (barglarni qirqish, yer ustki qismini yanchish, ildiz va ildizpoyalarni kubsimon qilib qirqish, kukun–poroshok holiga keltirish) mashinalar yordamida amalga oshiriladi. Har bir mahsulotni qay darajada maydalash kerakligi

tegishli standartlar (GOST) da ko'rsatilgan bo'lib, bu ishlar markazlashtirilgan va moslangan qabul punktlarida bajariladi.

Conclusion:

Standart holiga keltirilgan dorivor mahsulotlar turiga karab har xil qadoqlanadi. Dorivor mahsulotlarni idishlarga joylashtirish (qadoqlash) ularni tashqi ta'sirlardan va to'kilish, sochilishdan, ishlatiladigan muddati ichida uning sifatini va tashqi ko'rinishini o'zgartirmasdan saqlanishini hamda transport vositalarida jo'natish va tashishni ta'minlashi lozim. Mahsulotlarni joylashtirishga qoplar, xaltachalar (paketlar), taxtadan va karton qog'ozdan yasalgan yashiklar va kutichalar hamda toylash uchun yasalgan yashiklar va boshqalar ishlatiladi. Ishlatiladigan idishlar quruq, toza, hech qanday hidi bo'lmasligi hamda har bir partiya uchun bir xil bo'lishi kerak.

Reference:

1. Bozorboyev Shohruxbek Abduvoxid o'g'li, Abaraliyeva Sarvinoz Farxodjon qizi. G'OZA VA BOSHQA O'SIMLIKLARLARGA KIMYOVIY MODDALAR QO'LLASHNING EKOLOGIK MUAMMOLARI. <http://tadqiqotlar.uz/> 15-son_5-to'plam_Iyun-2023
2. Numonjonov M.G., Parpiyev A.T., Bozorboyev Sh.A., Vakhobova Sh.A. Alkaloids in some medicinal plants (CAPPARIS L, HYPERICUM L, ACHILLEA L,) their structure and significance. SCIENCE AND EDUCATION scientific journal ISSN 2181-0842 volume 1, ISSUE 4. July 2020[4]
3. Bozorboyev Shokhrukhbek, Hamzaliyeva Madinabonu. TECHNOLOGY OF GROWING, HARVESTING AND STORAGE OF LEMON PLANTS. Volume 2 Issue 9, September 2022 ISSN 2181-2020
4. Bozorboyev Shohruxbek Abduvoxid o'g'li, Abaraliyeva Sarvinoz Farxodjon qizi. CHUCHUK SUV LOYQASIDAN NOAN'ANAVIY O'GIT TAYYORLASH VA UNI QO'LLASH USULLARI. <http://tadqiqotlar.uz/> 15-son_2-to'plam_Iyun-2023
5. No'Monjonov Muhiddin Gulomjon, O. G., O'G'Li, P. A. T., & O'G'Li, B. S. A. (2020). Oddiy bo'y modaron o'simligining morfo-fiziologik tavsifi va shifobaxsh xususiyatlari. Science and Education, 1(4), 26-29.
6. Numonjonov, MG, Parpiyev, AT, Numonjonova, MG, & Bozorboyev, SA (2021). Civandon (achillea millefoliuml.) o'simligidagi vitaminlar va ularning inson salomatligidagi ahamiyati. ACADEMICIA: Xalqaro multidisipliner tadqiqot jurnali, 11 (6), 912-917.

MOZIYGA NAZAR, YOHUD KO'KALDOSH MADRASASI SHAKLLANISH TARIXI.

*Toshkent Islom instituti
4-kurs talabasi Xamidov Abdulbosir*

Toshkent shahri me'moriy obidalari haqida so'z ketganda Ko'kaldosh madrasasini zikr qilmaslikni iloji yo'q. Xo'ja Axror Valiy jome masjididan janubiy-g'arbroqda qadimgi shahristonning kunbotar chekkasida Chorsu bozori uzra Toshkent shahrining eng a'lo mumtoz me'moriy inshootlaridan biri Ko'kaldosh madrasasi savlat to'kib turibdi. Madrasa nomlanishiga qaraganda Baroqxonning o'g'li Toshkent hokimi Darveshxon dargohida eng oliy lavozimlaridan biri bo'lmish "ko'kaldosh" degan mansabni egallagan, ismi sharifi aytilmagan siymo tarafidan bunyod etilgan ko'rinadi.

Ko'kaldosh madrasasi ham o'ziga o'xshagan boshqa o'rta asrlar oliy ta'lim dargohlari singari ham turarjoy, ham jamoat maqsadidagi imorat hisoblanadi. Tuzilishi to'g'ri to'rtburchak bo'lmish madrasaning ajoyib va purviqor bosh peshtoqi janub tomonga qaragan. Umumiy madrasaning hajmi 63 x 45 bo'lib, bosh fasadni yuzaga keltirgan baquvvat peshtoqning balandligi 20 metrdir. Har ikki tarafdin peshtoqqa burchaklarida guldasta minoralari ikki qavatli arkada – ravoqchalar silsilasi bo'lgan azamat qanotlar taqalib turibdi. Guldasta minoralar ichida ravoqsimon tuynukchalar bo'lgan. Bir mahallar peshtoqning har ikki tarafida feruza koshinlar bilan qoplangan baland gumbazlar ham bo'lgan, ana shu gumbazlar ostida madrasa, masjid va darsxona joylashgan edi. Bosh fasadning ravoqchalari – tokchalari murakkab ravoqlar bilan, fasad qanotchalaridagi ravoqchalarining tokchalari esa qadama terrakota qo'shilgan o'yma naqshlar bilan bezatilgan. Fasadning hashamdorligi olti burchakli kamgachlardan tarkib topgan deraza panjaralari bilan ham yanada boyitilgan bo'lgan. Ko'kaldosh madrasasi bosh fasadiga toshsupa – binoning tashqi xovlisi tashqaridan, esa jamaot zallari – ikkinchi qavatda kutubxonasi bo'lgan miyonxona – vestibyo'l ham taqalib turadi. Miyonxonada tirsaksimon yulaklar – daxlizlar xovliga olib borgan, shu taxlit hatto darvoza lang ochib qo'yilganda ham madrasa ichkari hovlisi tashqaridan ko'rinmagan. Miyonxonadan kunbotar tarafda – masjid, kunchiqar tarafda esa darsxona joylashgan bo'lgan.

Madrasa xovlisi 38 x 27 shaklda bo'lib, salpal og'dirilgan, uning bosh o'qida esa ancha chuqur ravoqsimon ayvonlar ochilgan. Madrasa hovlisi perimteri bo'ylab ikki qavatda ham 80 dan ziyod hujralar bilan o'rab olingan. Hujralarga kirib chiqish joylari birinchi qavatda ravoqsimon tokchalar, ikkinchi qavatda esa o'ziga xos lojiya – poyostona ayvoncha bilan alohida ajratib ko'rsatilgan. Mudarris va talabalar istiqomat qiladigan hujralar ancha obod bo'lgan. Har bir hujra eshigi bo'sag'asida to'g'riburchak yoki kvadratsimon chuqurcha – poygoh bo'lgan. Hujraga kiruvchilar ana shu joyga

oyoq kiyimlarini yechib kirganlar. Ana shu poygohning o'zida tagida obrezi – suvni shimib oluvchi quduqchasi bo'lgan, tashnov ham bo'lgan. Hujralarining devorlarida esa kitoblar uchun tokchalar, ovqat va cho'y qaynatish uchun xonaki pechkasimon uchoqlar – kaminlar ham bo'lgan. Hujralar devorlarini bezab turgan kitoba bitiklar va naqshu nigorlar, afsuski zamonlar silsilasida yo'qlik qa'riga singib ketgan. Madrasaning hovliga qaragan fasadlari esa g'ishtin mozaika bilan g'aribgina bezatilgan bo'lgan.

So'ngi yuzyillarda Ko'kaldosh madrasasi yillar to'zoniga uchragan, qayta tiklangan va ba'zida esa mukammalq qayta ta'mirlangan. XVIII asrning birinchi choragida mazkur imorat madrasa tariqasida ishlatilmagan, tasdiqlanmagan ma'lumotlarga qaraganda karvonsaroyga ham aylantirilgan emish. Madrasa ikkinchi qavati g'ishtlari 1830-1831- yillar Qo'qon xoni tomonidan qo'yilgan shahar hokimi Lashkar Beklarbegi tomonidan buzib ko'chirilib, unda olingan g'ishtlarni shaharning Registon maydonida barpo etilgan Beklarbegi madrasasi qurilishiga ishlatilgan. Shu taqlid hujralarning soni keskin kamayib ketgan. Biroq shu yili Ko'kaldosh madrasasi Toshkentlik ustalar tomonidan qayta ta'mirlangan. Ta'mirlash amalga oshirilgan sana ham, ta'mirlash ishlarini olib borganda moliyalashtirgan shaxs ham, quruvchi shaxs ustalarning nomi ham xattot Boboxo'ja tomonidan madrasaning bosh darvozasi tepasidagi koshin plitkalariga abadiy muxrlagan. O'sha yillar bu ta'mirlash ishlariga Amir lashkar Shodmonbek o'g'li Jahongirbek homiylik qilgan bo'lsa, Avaz Muhammad va A'lo Valiylar qurilish ishlarini olib borgan bosh ustalari sanalgan. Ana shu ta'mirlashdan so'ng madrasa masjidi va darsxona tepasida qo'shaloq gumbaz ham buzib tashlangan ehtimoli ham bor. Ta'mirlashdan so'ng madrasa hayoti asta sekin o'z iziga tushib ketdi. XIX asrning 60-yillarida Qo'qon xoni Mullaxon ibn Sheralixon 1853-yilda Toshkent hokimi etib tayinlangach Ko'kaldosh madrasasiga vaqf yerlarini ajratish to'g'risida farmon chiqaradi. Bu vaqf yerlari faqat yerlar bilan cheklanib qolmay do'kon, karvonsaroylarni ham o'z ichiga olgan. Ko'kaldosh madrasasi Qo'qon xonlari uchun qal'a bo'lib xizmat qilgan. Masalan, 1860-yili qo'zg'alon ko'targan toshkentliklarga qarata bu binodan turib to'plardan o't ochilgan. Zambaraklar uchun maydonchalar esa uzoq vaqt Ko'kaldosh madrasasi sharqiy fasadi supasida bo'lgan.

1868, 1886 va 1902-yillarda Toshkentda sodir bo'lgan kuchli zilzilalar oqibatida bosh peshtoq ravog'i ag'darilib tushdi. 1903-yili esa shahr aholisining mablag'i evaziga bosh fasadga oid binoning tepa qismlari va hovli fasadlari ham qayta ta'mirlangan. Yig'ilgan puli faqat peshtoqning ravog'ini ta'mirlashga yetgan. Peshtoqning o'zi esa ta'mirlanmay qolgan. Burchak mirorachalarida uncha katta bo'lmagan guldastalar tiklangan, bosh ravoqning burchaklarida esa naqshinkor fonussimon fonarlar o'rnatilgan.

1930-yili Ko'kaldosh madrasasi omborxonaga aylantirilgan, keyin esa turli muassasalarning idoralari sifatida foydalanilgan. 1937-yil O'zbekiston o'tmish

yodgorliklarini muhofaza qilish qo'mitasi g'arbiy fasad qismini ta'mirlashni amalga oshirdi. Fasad devorlari butunlay ko'chirib olinib, qaytadan terib chiqilgan. Ana shu ta'mirlashlarning hammasi 1946-yildagi zilzila tufayli yer bilan yakson bo'lgan.

XX asr o'rtalari Ko'kaldosh madrasasi uchun tub burilishlar davri bo'ldi. U ilmiy izlanishlar o'chog'iga aylandi va restavratsiya qilindi. Imoratning bosh fasadi qayta tilandi va bosh peshtoq yulduzsimon naqshlar bilan qayta ziynatlandi. Biroq burchak minoralarining guldastalari va imoratning ikkinchi qavati hujralari qayta tiklanmasdan qolib ketaverdi.

1990-yil madrasa O'zbekiston musulmonlari idorasi ixtiyoriga o'tkazildi. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan katta restavratsiya ishlaridan so'ng binoning ikkinchi hayoti boshlandi. Ikkinchi qavat hujralari, hovlidagi baland ayvonlar qayta tiklandi. Janubiy peshtoqda va uning baland ravog'i toqchalarida tuzilishi murakkab bo'lgan koshinkor girexlar majmuasi ajoyib tarzda qayta yaratildi. Shimoliy peshtoqning eng tepasiga esa Qur'oni karimdan kitobalar keltirilgan koshinkor frizlar joylashtirildi. Hovliga yam-yashil chimzor barpo etilib, daraxt va butalar ko'chatlari o'tkazildi. Ko'kaldosh madrasasi bosh peshtoqi darvozaxonasi tepasida 1831-yilda amalga oshirilgan ta'mirlash haqida guvohlik beruvchi kitoba bitik saqlanib qolingan. Madrasaga kiraverishdagi yog'och darvozalar ha katta mahorat bilan chiroyli qilib yasalgan. Burchak minoralarida esa guldastalar qayta tiklandi. Madrasa bosh peshtoqining naqshlari ham ancha bosiq bo'lib naqshu nigor majmuasi uni butunlay qoplab olmagan. Balki peshtoq ravog'I toqchalarida joylashgan va qo'ng'iroqsimon rangdagi terrakota qadamlar galma-galdan keladi. Peshtoqning eng tepasida zamondoshimiz Habibulloh Solih tomonidan 2006-yili amalga oshirilgan Qur'oni karim oyatlari asosida kitoba bitiklar joy olgan. 2007-yil Toshkent shahri Islom Hamkorlik Tashkiloti tomonidan "Islom madaniyat poytaxti" deb e'lon qilinishi ham Toshkent shahridagi tarixiy obidalarga bo'lgan e'tiborni har qachongidan ham ortirib yubordi. Tabiiyki bu jarayonlardan Ko'kaldosh madrasasi ham chetda qolmadi.

Bugungi kunda Ko'kaldosh madrasasi azaliy vazifasi – ma'rifat dargohi funksiyasini bajarmoqda, ayni mahalda sayyohlar va tomoshabinlar uchun ham doimo ochiq.

**TURKISTON MUXTORIYATI TARIXINI XORIJ TARIXSHUNOSLIGIDA
YORITILISHI**

*Nizomiy nomidagi TDPU tarix fakulteti
3-boshqich talabasi **Rahmatova Malika Sherzodovna***

Annotatsiya: Bu maqolada Turkiston Muxtoriyatining xorij tadqiqotchilari tomonidan o'rganilishi yoritilgan. Dunyo olimlari turkiston muxtoriyati haqida qanaqa fikrda bo'lgan, muxtoriyatga nisbatan musobati qanday bo'lgan shular haqida aytilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston Muxtoriyati, favqulodda, qurultoy, sovet, qizil imperiya, dashnoq sutyun, shariat, muhojir, federativ, armiya.

Bugungi kunda Turkiston Muxtoriyati uchun kurash tarixini o'rganish alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning tarixi nafaqat ilmiy, balki amaliy va hatto siyosiy nuqtai nazardan qiziqish uyg'otishi tabiiydir. Mazkur muammo tarixiga qisqacha to'xtalib, shuni ta'kidlash joizki, o'lkada zo'rlik bilan o'rnatilgan bolsheviklar hukumati mahalliy aholi manfaati va siyosiy huquqlarini tan olmaganligi tufayli 1917 yil 26-28 noyabrda (yangi hisob bilan 9-11 dekabrda) Qo'qonda Turkiston o'lka musulmonlarining favqulodda IV qurultoyi tomonidan Turkiston Muxtoriyati e'lon qilindi. Lekin sovet hokimiyati Turkiston Muxtoriyatini o'zi uchun xavfli deb bildi va 1918 yil 30 yanvarda (12 fevralda) Turkiston Muxtoriyati hukumatini tugatish uchun harbiy harakatlarni boshladi.

O'zbekistonda mustaqillik tufayligina oshkor bo'lgan bu tarixiy haqiqat xorijda butun XX asr davomida ma'lum bo'lgan, chunki bu muammo xorijiy tarixshunoslikning alohida e'tiborida bo'lib, haqqoniy talqin etilish imkoniyati mavjud edi. Turkiston xalqlarining o'z milliy huquqlari uchun olib borgan kurashi uzoq yillar mobaynida nafaqat chet el tadqiqotchilari, balki muhojir vatandoshlarimiz tarafidan ham keng yoritilgani bejiz emas. Bu voqealar tarixining "qizil imperiya" davrida mutlaqo noto'g'ri talqin etilganligi unga nisbatan qiziqishni yanada kuchaytirgan edi. Muhojirlikdagi vatandoshlar bu kurashlarning haqqoniy tarixini ko'rsatish orqali sovet hokimiyatining mustamlakachilik mohiyatini butun dunyo xalqlariga yetkazib berishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ygan edilar. Chunonchi, 20-yillarda Turkiyaga, undan Germaniyaga o'tib ketgan, Turkiston Muxtoriyati hukumatining rahbari Mustaf Cho'qay 1937 yildayoq "Yosh Turkiston" jurnalida "1917 yil. Xotira parchalari"da mazkur tarixiy voqea haqidagi o'z taassurotlarini bayon etgan edi. Mustaf Cho'qay o'z xotiralarida ko'rsatishicha, turkistonliklar Turkistonning o'z maxsus idora va ijroiya muassasalari, ya'ni qonun ishlab chiqaradigan parlamenti va ishni yuritadigan hukumati bo'lishi istagida edilar. Maorif ishlari, mahalliy yo'llar masalasi, mahalliy idoralar, adliya hamda yer masalalarining hammasi mahalliy muxtoriyat hukumati

tomonidan boshqarilishi lozim, deb hisoblaganlar. Bundan tashqari, askariy xizmatlar, ya'ni harbiy masalalar ham Turkistonning o'z ixtiyorida bo'lishini xohlardilar¹.

Turkiston Muxtoriyati rahbari Mustafo Cho'qayning esdaliklari xorijda mazkur muammo bo'yicha chop etilgan yagona nashr emas edi. Turkiston Muxtoriyati tarixining nemis tarixshunosligidagi ilk bor maxsus va chuqur talqini yana bir turkistonlik muhojir Boymirza Hayit asarida ham o'z aksini topgan. Unda muallif muxtoriyatchilik g'oyasining vujudga kelishini bevosita Turkiston musulmonlarining milliy markazi faoliyati bilan bog'laydi, "milliy markaz 2 ta tashkilotdan – "Sho'roi Islomiya" va "Sho'roi Ulamo"dan iborat bo'lib, bu tashkilotlar o'rtasida birlik bo'lmaganligi, birinchi tashkilot 1917 yil apreldan Turkiston uchun mustaqil qonun chiqaruvchi organ tashkil etish nuqtai-nazarini yoqlasa, ikkinchisi Umumrus parlamentining Turkistonga taalluqli qonunlarni tasdiqlovchi shariat sudi (Mahkamai shariat) tuzishni yoqlab chiqqanligi"² haqida ma'lumot beradi. Uning ta'kidlashicha, Turkistonda 1917 yil noyabrda vujudga kelgan ayanchli ahvol bu ikki tashkilotni birlashishga majbur etgan.

Boymirza Hayit keltirgan bu ma'lumotlar asosan Mustafo Cho'qayning xotiralariga, P.N.Milyukovning "Natsionalniy vopros. Proisxojdenie natsionalnostey va natsionalnye voprosy v Rossii"³ kitoblariga asoslangan. Bu tarixiy haqiqat o'sha davr zamondoshlarining ko'rsatmalarida ham e'tirof etilgan. Masalan, o'sha davr muallifining davriy matbuotda chop etilgan maqolasida ham Turkiston xalqlari o'rtasida milliy nizo bo'lsa—da, ularni muxtoriyatchilik harakati ma'lum vaqt birlashtirib turganligi alohida qayd etilgan⁴.

Nemis va turk tarixshunosligida Turkistonda muxtoriyatchilik g'oyasining vujudga kelishi masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Xorijiy tadqiqotchilar uni 1917 yil aprelda bo'lib o'tgan Turkiston musulmonlarining qurultoyi bilan bog'lab ko'rsatadilar. Mazkur qurultoy ishi haqida uning ishtirokchisi bo'lgan Ahmad Zakiy Validiy To'g'onning ko'rsatishicha, qurultoy uning federatsiya g'oyasini har tomonlama yoqlab chiqqan. Mahmudxo'ja Behbudiy va qozoq muhandisi Muhammadjon Tinishboevlar ham shu g'oyani yoqlaganlar. Qurultoyda bu g'oyaga qarshi bo'lganlar ham bor edi. Masalan, Sadri Maqsudiy federatsiyaga qarshi chiqqan. Biroq federatsiya g'oyasi ko'pchilik ovoz bilan qattiq himoya qilingan va qabul etilgan⁵.

¹ М.Чўқай ўғли. Истиқлол жаллодлари. – Т., 1992. –Б. 46.

² Hayit, B. Sowjetrussische Orientpolitik am Beispiel Turkestan. Berlin. 1962. –S. 19. Turkestan zwischen Russland und China. Amsterdam, 1971, S. 239; Basmatschi. Koeln. 1992. –S. 27.

³ Миллюков П.Н. Национальный вопрос. Происхождение национальностей и национальные вопросы в России. – Прага, 1925. –С. 183.

⁴ Кокандская автономия / Красная летопись Туркестана. – Т. 1923. –С. 84.

⁵ Togan Velidi, Z. Natiralar. Turkistan ve dicer musulman docu turklerinin milli varlik ve kultur mucadeleleri. Istanbul. 1969. –S. 45.

Boymirza Hayit ham o'z asarlarida ta'kidlashicha, 1917 yil 16-23 aprelda bo'lib o'tgan Turkiston umummusulmonlar qurultoyi Rossiyaning bo'lajak davlat tuzumi demokratik federativ asosda qurilishi kerak, degan qaror qabul qilinganini ta'kidlab o'tgan va buni Turkiston uchun mustaqil boshqaruv huquqini berardi, deb baholagan. Muallifning fikricha, "o'z-o'zini boshqaruv huquqining" avtonomiya yoki Rossiyadan ajralish orqali amalga oshirilishi ochiq bildirilmagan"⁶.

Ahmad Zakiy Validiyning guvohlik berishicha, iyun oyi boshidan boshlangan kurash natijasida muxtoriyat g'oyasining ta'siri hamma yerda kuchaya borgan⁷. Xorijiy tadqiqotlarda turkistonliklar muxtoriyatchilik g'oyalarini faqat Turkistondagina emas, balki Rossiya miqyosidagi yig'ilishlarda ham yoqlab chiqqanliklari ta'kidlanadi. Ma'lumki, 1917 yil 19-27 mayda Moskvada Rossiya musulmonlari s'ezdida asosiy masala yuzasidan, ya'ni Rossiyaning chekka o'lkalari taqdiri va davlat tuzilishi haqida kuchli munozaralar bo'lib o'tadi. Boymirza Hayitning yozishicha, bu s'ezdda turkistonliklar faqat federatsiya tarafdori bo'ladilar.

Muallifning bu fikrlarini tarixiy manbalar ham tasdiqlaydi. Chunonchi, "Turon" gazetasi s'ezd ishi haqida bergan xabarida ta'kidlanishicha, Turkiston musulmonlari vakillarining rahbari Ubaydulla Xo'ja Turkiston uchun milliy-hududiy muxtoriyat olishni asoslab bergan, turkistonliklar zulmdan ozod bo'lish uchun muxtoriyat talab qilgan. Ubaydulla Xo'ja federatsiyaga qarshi bo'lganlarning da'volari asossiz ekanligini ko'rsatib beradi. Federatsiyani demokratiyaga qarshi deb hisoblovchilarga Amerika davlati ham federativ davlat ekanligini unutmashlikni, bu mamlakatda hech kim demokratik huquq yo'q yoki u poymol qilinmoqda, deya olmasligini, Amerika xalqiday demokratiyaga ega bo'lgan xalq yo'qligini ta'kidlab o'tadi. Ubaydulla Xo'ja federatsiya sharoitida musulmonlar siyosiy va iqtisodiy jihatdan mustaqillikni, diniy jihatdan birlikni saqlab qoladilar, deb hisoblaydi. U.Asadullaxo'jaev turkistonliklar Turkistonni boshqara olmaydilar, deb hisoblovchilarni unitaristlar deb atab, ularga javoban deydi: "Biz ajdodlarimiz bilan faxrlanamiz. Turkiston xalqi o'z siyosati va boshqaruviga intilgan xalqdir! O'z o'zimizni boshqarish uchun bizda odamlar bor, bo'ladi ham"⁸.

Mazkur s'ezdda ovoz berish natijasida federalistlar g'oyasi 446 ovoz bilan o'tdi, unitaristlar esa 271 ovozga ega bo'ldi⁹.

Shu tariqa muxtoriyat g'oyasi tobora kuchayib bordi. Ammo Turkistonda 1917-yilda Oktyabr to'ntarishi sodir bo'ldi va bolsheviklar diktaturasi o'rnatildi.

⁶ Hayit, B. Turkestan zwischen Russland und China. —S. 210.

⁷ Togan Velidi, Z. Hatiralari. Turkistan ve diger musulman docu turklerinin milli varlik ve kultur mucadeleleri. Istanbul. 1969. —S. 49. М.Чўқай ўғли. Истиқлол жаллодлари... —Б. 51; Hayit B. Turkestan zwischen Russland und China... —S. 215-216; Турон. 1917. 3 июн.

⁸ Hayit B. Turkestan zwischen Russland und China. —S. 215-216.

⁹ Турон. 1917. 3 июн

Bolsheviklar hokimiyatga turkistonliklardan vakil kiritmadilar. Bundan norozi bo'lgan turkistonliklar 1917-yil noyabrda Qo'qonda Turkiston Muxtoriyatini e'lon qildilar.

Xo'sh, bu ziddiyatli jarayonlar xorijiy tarixshunoslikda qanday yoritiladi? Boymirza Hayitning nemis tilida chop etilgan tadqiqotida qayd etilishicha, Toshkentdagi sovet komissariati faqat ruslardan iborat bo'lgan, Turkistonda yagona va "qonuniy" hukumat bo'lishiga da'vogar bo'lgani turkistonliklar Qo'qon va Orenburg shaharlarida 1917-yil dekabrda o'z s'ezdlarini chaqirib, 10-dekabrda¹⁰ o'z milliy muxtor respublikalarini e'lon qilganlar – bu sobiq Turkiston general-gubernatorligida joylashgan Turkiston Muxtoriyati va Dasht general-gubernatorligida joylashgan Alash O'rda hukumatidir.

Shu tariqa Turkistonda hokimiyatga turkistonliklar va bolsheviklar da'vogar bo'lganlar, bular bir-birlarini tan olishni istamas edilar. Sovet hokimiyati chorizm davridan qolgan hokimiyat apparatiga va aholining yevropalik qatlamiga tayangan bo'lsa, milliy muxtoriyat hukumati tayyorgarlik ko'rgan armiya (harbiylar)ga, qurol-aslaha, pul va chetdan yordamga ega emas edi, faqat Turkistonning tub xalqiga suyanardi. Turkistonda sovetlar armiyaga, qurolga va Rossiyaning qo'llab-quvvatlashiga suyanardi.

Bundan tashqari, 1916 yil qo'zg'olonida qurollanib olgan o'lkadagi rus aholisi ham bolsheviklar tayanchi edi. Ikki tomon ham ozodlik haqida gapirardi. Sovetlar ozodlik deganda Turkistonni qaytadan Rossiya tarkibiga kiritishni va, demakki, zulmni tushunardi, turkistonliklar esa ozodlik deganda mustaqillik va o'z davlatchiligini tiklashni tushunardi¹¹.

Turkiston Muxtoriyatining maqsadi, mohiyati, ahamiyatini to'g'ri baholay olgan xorijiy tadqiqotchilar, afsuski, mazkur voqealar bilan bog'liq jarayonlar tafsilotlarini to'liq yoritmaydilar. Ayniqsa Turkiston Muxtoriyatining butun o'lka bo'ylab qo'llab-quvvatlanishi, uning tugatilishi, faoliyati, dasturi bilan bog'liq ma'lumotlar xorijiy tarixshunoslikda uchramaydi. Chunki ular mazkur masalalarni yorituvchi mahalliy matbuot materiallari, arxiv hujjatlaridan foydalanish imkoniga ega emas edilar. Bu ma'lumotlar nafaqat xorijiy tarixshunoslikda, balki sovet tarixshunosligida ham e'tibordan chetda qolgan. Turkiston Muxtoriyati hukumatining tarixi va uning fojeali qismati bilan bog'liq voqealarni yorituvchi tarixiy faktlar mustaqillik avridagina oshkor etila boshlandi.¹² Mazkur muammoga oid jami manbalarning ilmiy iste'molga ilk bor kiritilishi asosida dastlabki tadqiqot yaratildi.¹³

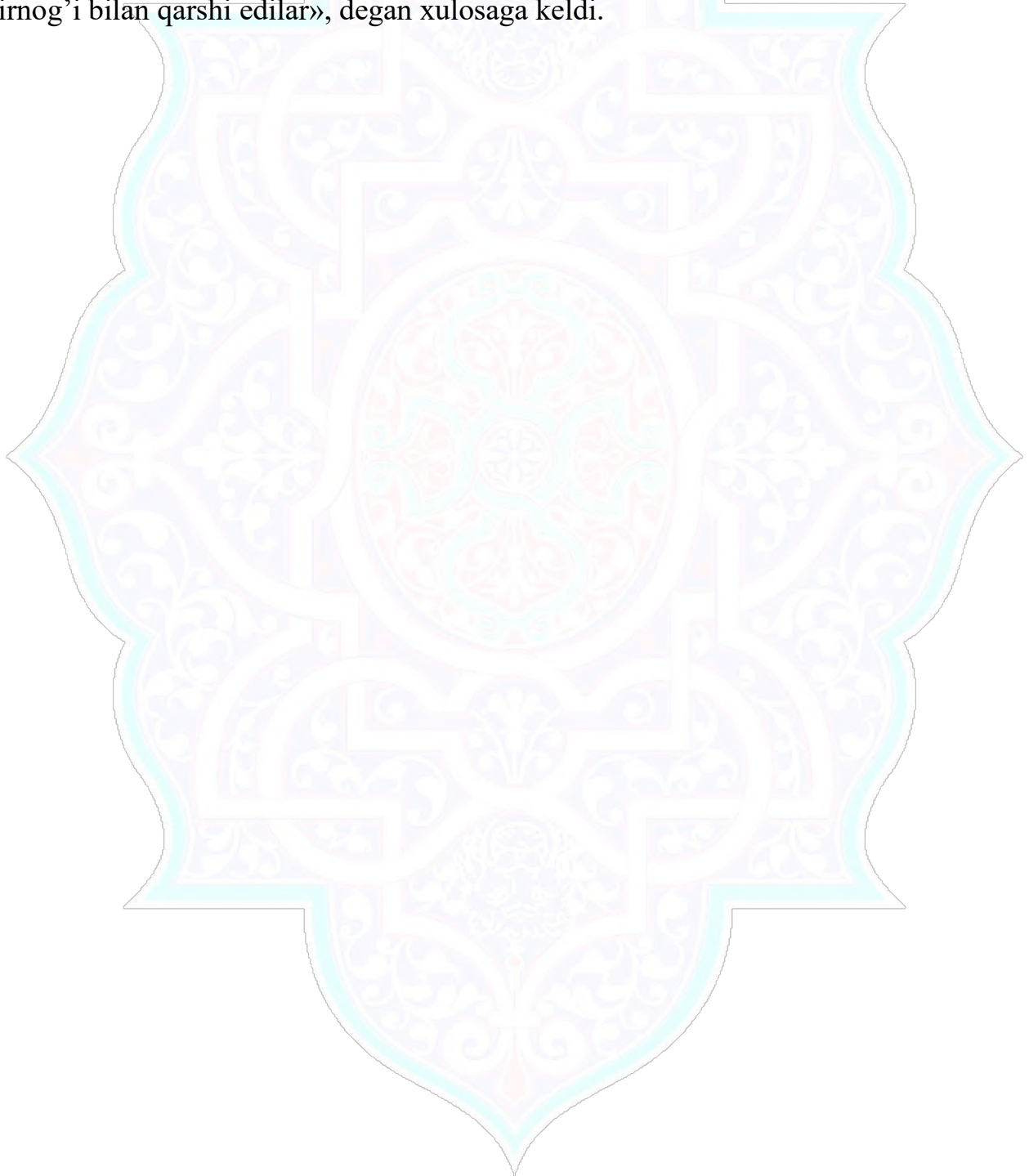
¹⁰ Ушбу сана янги таквим бўйича берилган. Эски таквим бўйича 1917 й. 27 ноябрга тўғри келади.

¹¹ Hayit, V. Sowjetrussischer Kolonialismus und Imperialismus in Turkestan. Niederland. — S. 18.

¹² Исмоилов Х. Туркестон 1917 йилда. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 27 июл; Ўша муаллиф. Туркестон в эпоху двух революций. История СССР. 1990. № 5; Н. Норкулов. Мухториятнинг тугатилиши // Фан ва турмуш. 1990. № 1-3; Ўша муаллиф. Хурриятдан мухториятгача // Фан ва турмуш. 1991. № 2-3; Хасанов М. Альтернатива // Звезда Востока. 1990. № 7; Дониёров Ш. Мухторият қисмати. // Шарқ юлдузи. 1991. № 12 ва 6

¹³ Агзамходжаев С.С. Туркестон мухторияти: борьба за свободу и независимость. (1917-1918 гг.) Дисс. д-ра. ист. наук. – Т., 1997. -С. 369; Унинг ўзи. Туркестон бирлиги учун. – Т.: Фан, 1995; Унинг ўзи. Туркестон мухторияти. – Т.: Фан, 1996. - Б. 56; Туркестон мухторияти. – Т.: Маънавият, 2000. -Б. 166.

Muxtoriyatchilik g'oyasining vujudga kelishi va rivojlantirilishi, unda jadidlar, ziyolilar, ulamolarning tutgan o'rni, milliy birlik va milliy ozodlik g'oyalarining ahamiyati, Turkiston muxtoriyatining tarixiy ahamiyati ilk bor o'zining xolisona talqinini topdi. Muallif aniq ma'lumotlarni atroflicha tahlil etib, «Turkiston Muxtoriyati millatlarning o'z taqdirini o'zi belgilashi masalasini demokratik yo'l bilan hal etishga bel bog'lagan xalq irodasi va ilg'or ziyolilarning ko'tarinki xatti-harakatlari zaminida vujudga keldi. Tabiiyki, zo'ravonlik, shovinizm bilan qurollangan yangi mustabid bolsheviklar milliy mustaqillikka intilishning har qanday ko'rinishiga tish-tirnog'i bilan qarshi edilar», degan xulosaga keldi.



**AVTOMABILLARGA TEXNIK XIZMAT KO'RSATISH VA
TA'MIRLASHDA TEXNIKA XAVFSIZLIGI QOIDALARI.**

Tursunaliyev Sherzodjon va Tolipov Dostonbek

Farg'ona viloyati Beshariq tuman 1-son kasb-hunar makabi

Maxsus fan o'qituvchilari.

Annotatsiya: Ma'lumki hozirgi vaqtda O'zbekistonda ta'lim va tarbiyaning bosh maqsadi va mazmuni tubdan yangilandi. Shu sababli Beshariq tuman 1-son kasb-hunar maktabi "Avtomobillarni ta'mirlash chilangari" kasbidagi mavjud "Chilangarlik ishi" o'quv amaliyotiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'z: gidrotizimlarning tumbalari, shilanglar, TXK punktlari, estakadalar, zubila, parma, gayka, shlakli bloklar, g'ildirak disklari.

Avtomobil va traktorlarga texnik xizmat turli xil sharoitlarda, jumladan, ochiq maydonlardagi ish joylarida va texnik xizmat ko'rsatish punktlarida o'tkaziladi.

Agregatlarga ochiq sharoitlarda texnik xizmat ko'rsatishda va tekis gorizontaal maydonga o'rnatilishi va traktor g'ildiraklari ostiga mustahkam ishonchli tirgaklar qo'yilishi lozim. G'ildiraklarni va yurish qismining boshqa qismlarini ko'zdan kechirish yoki ta'mirlashda soz va ishonchli ishlaydigan yuk ko'tarish moslamalaridan (domkratlar, tallar va b.) foydalanish zarur. Tirgaklar va tayanchlar sifatida g'isht, shlakli bloklar, g'ildirak disklari va shu kabi buyumlarni ishlatish taqiqlanadi.

Texnik xizmat ko'rsatishga qo'yilgan asosiy talablaridan biri, ishni mashina to'liq to'xtagach, dvigatel ishlamayotgan va elektr uzatmalari ajratilgan holatda boshlash shartidir. Ayniqsa, gidrotizimlarning tumbalari va shilanglarini qismlarga ajratishda ehtiyot bo'lish talab etiladi. Bu ishlarni amalga oshirishdan oldin ishchi a'zolari yerga tushirilgan holatda ekanligini tekshirish lozim. Aks holda, shilanglar ajratilgach ishchi a'zo yerga tushib ketishi mumkin. Bundan tashqari bosim ostidagi yog'lar sachrab, turli xil shikaslanishlarga olib kelishi ham mumkin. Ma'lumki, TXK punktlarida estakadalardan keng foydalaniladi. Estakadalarga kirish yoki undan chiqish joylarida qaytaruvchi gardishlar va 25% dan ortiq bo'lmagan qiyalikda maxslls yo'naltiruvchi moslamalar bo'lishi, oxiri herk estakadaga esa tayanch moslama qo'yilishi y'on tomonlari balandligi 1m.li paujara to'siq bilan to'silgan bo'lishi lozim.

Etilli benzinda ishlovchi dvigatellarning detaliarini qismlarga ajratish, rostlash va ta'mirlashda o'ta ehtiyotkor bo'lish, barcha ishlarni detallarni yaxshilab tozalab, kerosin bilan yuvilgach boshlash lozim. Bunday detallarga tetraetil qo'rg'oshin ma'lum konsentratsiyasi bilan yupqa ishlov berilgan bo'lib, bu modda inson organizmiga tushganda kuchli zaharlanishga olib kelishi mumkin.

Akkumulyator batareyalariga texnik xizmat ko'rsatish ham zarur xavfsizlik

qoidalariga qat'iy amal qilishni talab etadi. Texnik xizmat ko'rsatish qoidalariga muvofiq akkumulatorlar davriy ravishda 60 soat ishlagandan so'ng qopqoq teshiklarini tozalab turish talab etiladi. chunki bu teshiklarni iflosliklar bilan to'lib qolishi akkumulator korpusini yorilib, elektrolitni sachrab ketishiga sabab bo'ladi. Elektrolit sathini maxsus shisha naycha bilan tekshirish zarur. Kuchlanishni kuch vilkasi bilan tekshirishdan oldin, akkumulator tiqinlarini yechib mavjud gazlarni chiqarib yuborish va keyin tiqinlar yopilib, kuch vilkasini ishlatish kerak. Elektrolitni kisloraga bardoshli idishlarda (keramik, fayans, ebonit idishlar va b.) tayyorlash lozim. Shisha idishlardan foydalanish mumkin emas. Elektrorit tayyorlashda dastlab idishga suv, keyin esa uzluksiz aralashtirib tomchilatib sulfat kislotaga quyiladi.

Avtomobillarning sovitish tizimida foydalaniladigan suyuqliklar, jumladan, antifriz ham inson sog'lig'i uchun xavfli hisoblanadi. Shu sababli antifrizni teriga, qo'lga yoki og'izga tushishiga yo'l qo'ymaslik zarur. Ishlab chiqarish jarohatlarining tahlili ko'pchilik jarohatlar mashina va mexanizmlarni qismlarga ajratish va yig'ish davrida kelib chiqishini ko'rsatadi. Bu ishlarni bajarishdagi asosiy xavfsizlik talablaridan biri - asbob va moslamalardan to'g'ri hamda o'z o'rnida foydalanish shartidir- chilangar bolg'alari qulay, yengil, ularning ushlagichlari namligi 12% dan kam bo'lmagan qattiq yog'ochdan ovalsimon shaklda tayyorlangan va bolg'acha yumshoq po'lat tiqin yordamida qattiq qilib birrashtirilgan bo'lishi kerak.

Zubila, parma va boshqa shu kabi asboblarni yeyilmagan, ularni ishlatish joylari tekis bo'lishi lozim. Ulanring umumiy uzunligi 150 mm. dan kam bo'lmasligi, charxlangan qismi esa, 60...70 mm bo'lishi zarur. Metallarni bu asboblarni yordamida kesishda albatta himoya ko'zoynagidan foydalanish talab etiladi, aks holda metall parchalari ko'zga o'tilib, turli xil jarohatlarga olib kelishi mumkin.

Gayka va boltlarni yechishda bolta va zubiladan foydalanish, katta o'lchamli kalitlarni ularni orasiga boshqa buyumlar masalan buragich (otvyorka) qo'yib istlatish, kalitlardagi kuch momentini oshirish maqsadida ularni boshqa kalitlar yoki trubalar bilan uzaytirish, kalitlarga bolga bilan urish kabi usullar o'ta xavfli hisoblanadi.

Texnikalarni tamirlashda turli xil metall kesuvchi jihozlar va stanoklardan, jumladan, tokar, parmalash, frezerlash, charxlash va silliqlash stanoklaridan keng foydalaniladi.

Metallarga ishlov berish stanokrari bilan ishlash jarayonida sodir bo'lgan jarohatlanishlarning tahlili, ular asosan xavfli mexanizmlardan to'siqlarning bo'lmasligi, nosoz jihozlardan va moslamalardan foydalanish, metall-qirindilar hamda charxlash va silliqlash charx toshlarining abraziv zarralarini otilishi, belgilangan kesish rejimining buzilishi, elektr tokidan foydalanish qoidalariga rioya etmaslik oqibatida kelib chiqishini ko'rsatadi. Metallarga ishlov beruvchi barcha stanoklarda ishlashda birinchi navbatda ishchi maxsus kiyim-bosh bilan ta'minlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Resoublikasi avtomobil transporti harakat tarkibiga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash to'g'risidagi Nizom Toshkent,1999 y.
2. Rukovodstvo po remontu i obslujivanii. Instruktsiya po ekspluatatsii avtomobiley DEU. NEKSIYa (vse modeli). Tashkent, 2000 g.
3. Avtomobillarning texnik ekspluatatsiyasi fanidan laboratoriya mashg'ulotini o'tkazish bo'yicha uslubiy ko'rsatma (qayta ishlangan). A.Normirzaev, X.Ataxanov, J.Mannonov. NamMPI – 2016 yil.
4. Internet ma'lumotlari olinishi mumkin bo'lgan saytlar:
5. <http://www.zarulem.ru>,
6. <http://www.5ballov.ru>, <http://www.avtoklakson.ru>

MUZAFFARUDDIN IBN SOOTIYNING HAYOTI VA ILMIY MEROSI

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
“Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini
o'rganish” ICESCO kafedrasi
Islomshunoslik yo'nalishi 1-bosqich
magistranti, Xoja Buxoriy o'rta maxsus
islom bilim yurti “Arab tili” o'qituvchisi
Abdushukurov Ahror Mahmud o'g'li*

Annotatsiya: Imom Muzaffaruddin ibn Sootiyning shaxsiyati, u tug'ilib o'sgan oilaviy muhit hamda u ulg'aygan davrdagi ilm-fanga bo'lgan e'tibor, uning ustoz va shogirdlarining ilmiy faoliyatini o'rganish va tahlil qilish orqali uni yaxshiroq tanib olish;

Ibn Sootiy ta'lif qilgan asarlar va ularning hanafiy fiqhini o'rganishda qanchalik muhim ahamiyatga ega ekanligini bilib olish.

Kalit so'zlar: Muzaffariddin ibn Sootiy, ba'labakkiy, bag'dodiy, hanafiy, Mustansiriyya madrasasi, hanafiy fiqhi.

Olimning to'liq ismi Muzaffaruddin bo'lib, “Ibn Sootiy” nomi bilan tanilgan Ahmad ibn Ali ibn Sa'lab (Tag'lib¹) ibn Abuziyo bo'lib, mazhabda imom Abu Haniyfaning mazhabiga, nasabda Ba'labakka va tug'ilib-ulg'aygan yeriga nisbat berilishda esa, Bag'dodga mansubdir. Otasi Bag'doddagi Mustansiriyya madrasasi eshigiga osilgan mashhur soatlarni yasagan usta bo'lgan. Qurashiyning keltirishicha, u ulug' imom alloma, o'z zamonasining yetuk olimlaridan biri bo'lib, Bag'dodda tug'ilib o'sgan². Fiqh ilmida yetuk darajaga yetgan.

Ustozlari:

Abulbarakot Abdulhay Laknaviyning keltirishicha, u ilmni Tojuddin Ali ibn Sanjar, “Fatovoi zohiriyya” asarining muallifi Zohiriddin Muhammad al-Buxoriy, Hasan al-Qozixon, Hasan ibn Ali al-Marg'inoniy, Burhoniddin Abdulaziz ibn Umar ibn Moza, Saraxsiy va Halovoniy kabi ustozlardan olgan³.

Ustozlarining hayoti va faoliyati:

1. Tojiddin Ali ibn Sanjar. U Ibn Sabbok al-Bag'dodiy nomi bilan mashhur bo'lgan. Fiqhni Zohiriddin Muhammad ibn Umar al-Buxoriydan olgan. Fazilatli faqih kishi, ko'plab ilm sohalarida ijod qilgan. U imom Muhammadning “al-Jome' al-kabir”

¹ Taj at-tarajim va “Javahir al-muziy'a” kabi ba'zi manbaalarda “ta” bilan kelgan.

² Muhiddin Abu Muhammad Abdulqodir ibn Abulvafo Muhammad ibn Muhammad ibn Nasrulloh ibn Solim ibn Abulvafo al-Qurashiy al-Hanafiy. Abdulfattoh Muhammad al-Halvo tahqiqi. Al-javahir al-muziy'a fiy tobaqot al-hanafiyiya. –Haydarobod/Hindiston: Daru Hajar, 1413/1993.-J. I. -B.209.

³ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fiy tarajim al-hanafiyiya.-Misr: Matba'at as-sa'adat, 1324.h.-B.26.27.

asariga sharh yozgan. Manbaalarda keltirilishicha, u hijriy 561-yil Sha’bon oyida tug’ilgan. Undan “Majma’ al-bahroyn asarining sohibi Muzaffuriddin ibn Sootiy ilm olgan. Hijriy 661-yilda vafot etgan⁴.

2. “Al-Fatovo az-zohiriyya” asarining sohibi Zohiriddin Muhammad al-Buxoriy. Uning to’liq ismi Muhammad ibn Ahmad ibn Umar Zohiriddin bo’lib, Buxoroda muhtasib lavozimida ishlagan. Usul va furu’ ilmlari borasida zamonasining benaziri bo’lgan. U ilmni otasi Ahmad ibn Umardan olgan. U ilm bobida ijthod qilib, zamonasidagi mashhur olimlar bilan uchrashgan. Hatto Zohiriddin Abulmahosin Hasan ibn Ali Marg’inoniyning xizmatida bo’lganligi sababli ustozini qolgan shogirdlaridan ustun qo’yar va unga yuqori darajada hurmat ko’rsatar edi. U hijriy 619-yilda vafot etgan⁵.

3. Hasan Qozixon. Hasan ibn Mansur ibn Mahmud Faxriddin Qozixon al-O’zjandiy al-Farg’oniy bo’lib, ulug’ imom va daqiq ma’nolarni anglash borasida tubsiz dengiz kabi edi. U ilmni Zohiriddin Hasan ibn Ali al-Marg’inoniydan, u esa Burhoniddin al-kabir Abdulaziz ibn Umar ibn Moza va Qozixonning bobosi Mahmud ibn Abdulaziz al-O’zjandiydan olgan. Ikkisi imom Saraxsiydan, u imom Halovoniydan, u esa Abu Ali an-Nasafiyan, u Abu Bakr ibn Fazldan u ustoz Subazuniydan, u esa Abu Abdullohdan, u otasidan, otasi esa, imom Muhammaddan olgan. Uning mashhur va hozirgacha hanafiylar e’tirof etadigan fatvo kitobi “Fatvoi Qozixon” asari mavjud. U hijriy 592-yilda vafot etgan. Alloma Ahmad ibn Kamol Poshsho uni masalalar borasidagi mujtahidlar tabaqalarida sanab o’tgan⁶.

4. Hasan ibn Ali al-Marg’inoniy. Hasan ibn Ali Zohiriddin al-kabir ibn Abdulaziz al-Marg’inoniy bo’lib, “zohiriddin” laqabi bilan mashhur bo’lgan. U Burhoniddin al-kabir ibn Abdulaziz ibn Umar ibn Moza, Shams al-aimma Mahmud al-O’zjandiy va Zakiyyiddin al-xatib Mas’ud ibn Hasan al-Koshoniydan ilm olgan. Ular shams al-aimma Saraxsiydan, u esa imom Halovoniydan ilm olgan. Zohiriddin al-Marg’inoniyning qo’lida jiyani, Al-xulosa” asarining muallifi Iftixoriddin Tohir fiqh ilmni o’rgangan. U “Al-aqziya” (qozilik masalalari), “Al-fatovo” (fatvolar) va “Al-favoid” kabi asarlar yozgan. Hijriy 619-yilda vafot etgan⁷.

5. Burhoniddin Abdulaziz ibn Umar ibn Moza. Abdulaziz ibn Umar ibn Moza Abu Muhammad bo’lib, ilmni imom Saraxsiydan, u esa imom Halovoniydan olgan. Uning qo’lida ikki o’g’li “sadr as-saiyd” Tojiddin Ahmad, “sadr ash-shahid” Husomiddin Umar, Zariddin al-kabir Ali ibn Abdulaziz al-Marg’inoniy va boshqalar ilm olgan⁸.

⁴ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fi tarajim al-hanafiyya.-Misr: Matba’at as-sa’adat, 1324.h.-B.121.

⁵ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fi tarajim al-hanafiyya.-Misr: Matba’at as-sa’adat, 1324.h.-B.156,157.

⁶ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fi tarajim al-hanafiyya.-Misr: Matba’at as-sa’adat, 1324.h.-B.64,65.

⁷ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fi tarajim al-hanafiyya.-Misr: Matba’at as-sa’adat, 1324.h.-B.62.

⁸ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fi tarajim al-hanafiyya.-Misr: Matba’at as-sa’adat, 1324.h.-B.98.

6. Saraxsiy. Uning to'liq ismi Muhammad ibn Ahmad ibn Abu Sahl Abu Bakr "shams al-aimma" Saraxsiydir. Uni ibn Kamol Poshsho masalalar borasida mujtahidlardan sanagan. U ustoz shams al-aimma Halovoniyini mahkam tutib, undan ilm olgan va uning fiqh madrasasidan chiqib, o'z zamonasining benazir olimiga aylangan. Uning vafoti borasida ixtiloflar bor. Ba'zi manbaalarda u 490-yilda vafot etgan, deya keltirilsa, ba'zilarida 500-yillar atrofida vafot etgan, deya keltiriladi. Uning qo'lida Burhoniddin Abdulaziz ibn Umar ibn Moza, Mahmud ibn Abdulaziz al-O'zjandiy, Rukniddin Mas'ud ibn Hasan va usmon ibn Ali ibn Muhammad al-Poykandiylar fiqh o'rgangan. U O'zjanddagi zindonda bo'lgan vaqtida o'n besh jilddan iborat "Al-mabsut" asarini yozgan. U bu asarini hech bir kitobni mutolaa qilmasdan yozgan⁹.

7. Halovoniy. Uning to'liq ismi Abdulaziz ibn Ahmad ibn Nasr ibn Solih shams al-aimma al-Halovoniy al-Buxoriydir. U fiqhni Abulhusayn An-nasfiydan, u esa Abu Bakr Muhammad ibn Fazldan, u Abdulloh Subazmuniydan, u esa Abu Hafs as-sog'irdan, u otasidan, otasi esa, imom Muhammaddan olgan. Imom al-Halovoniy "Sharhu ma'oniy al-asor" kitobini Abu Bakr Muhammad ibn Umar ibn Hamdondan, u Abu Ibrohim Muhammad ibn Said al-Bazdiydan, u esa imom Tohoviydan rivoyat qilgan. Imom Halovoniyning qo'lida shams al-aimma Zaranjariy, uning otasi Muhammad Ali va shams al-aimma Muhammad as-Saraxsiylar fiqhni o'rgangan. U 452-yil Sha'bon oyida Kabshda vafot etgan¹⁰.

Shogirdlari:

Ibn Sootiydan ulug' olimlardan bir guruhi ilm olgan. Ular:

1. Rukniddin as-Samarqandiy;
2. Nosiriddin Muhammad;
3. Muhammad ibn Eltulug'. U ustozining "Malma' al-bahroyn va multaqa an-nayyiroyn" asariga sharh yozgan;
4. Mahmud ibn Ahmad. To'liq ismi Mahmud ibn Ahmda ibn Muso ibn Ahmad ibn Husayn ibn Yusuf ibn Mahmud "qozi al-quzot" (qozilar qozisi) Badriddin al-Ayniydir. U hijriy 762-yilda tug'ilgan. Qohiraga borib, bir necha marotaba muhtasiblik (hisobchilik) va hanafiylar qozisi lavozimlariga saylangan. Uning qalamiga mansub "Sahih al-Buxoriy" sharh, "Sharhu ma'oniy al-asor"ga sharh, "Kanz ad-daqiq"ga sharh, imom Marg'inoniyning "al-Hidoya" asariga sharh hamda ustoz ibn Sootiyning "Majma' al-bahroyn" asariga sharh kabi asarlar mavjud. U hijriy 855-yil Zulhijja oyida vafot etgan¹¹.

Muzaffaruddin ibn Sootiyning ilmiy martabasi:

⁹ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fiy tarojim al-hanafiyya.-Misr: Matba'at as-sa'adat, 1324.h.-B.158.

¹⁰ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fiy tarojim al-hanafiyya.-Misr: Matba'at as-sa'adat, 1324.h.-B.95.

¹¹ Abulhasanot Abdulhay Laknaviy. Al-favaid al-bahiyya fiy tarojim al-hanafiyya.-Misr: Matba'at as-sa'adat, 1324.h.-B.207.

Ibn Sootiy shar'iy ilmlar borasida o'z asrining imomi, hofiz, siqa va usul hamda furu' masalalarida mutqin bo'lgan. Hatto o'z zamonasining shayxlari uni ilm maydonidagi yolg'iz chavandoz, deya e'tirof qilar edi.

Shamsiddin al-Asfahoniy ash-Shofeiyy Ibn Sootiyni hurmat qilar va u borada ko'plab maqtovlarni keltirar edi. Uni Ibn Hojibga muqaddam qo'yib, "Ibn Sootiy ibn Hojibdan ko'ra zakovatliroqdir" der edi¹². Mana shu e'tirof uning olimlar nazdida qanchalik hurmat va etiborga sazovor inson ekanligini bilib olishga kifoya qiladi.

Vafoti:

Imo Muzaffariddin ibn Sootiy hijriy 694-yilda (mil.1295.y.) vafot etgan va Junayd al-Bag'dodiyning yoniga dafn qilingan¹³.

Ilmiy asarlari:

1. Majma' al-bahroyn va multaqa an-nayyiroyn;
2. Sharhu majma' al-bahroyn va multaqa an-nayyiroyn. Bu asar ikki jilddan iborat bo'lib, muallif o'zi "Majma' al-bahroyn" asarini sharhlagan.
3. Badi' an-nizom bayna kitab al-Bazdaviy val ihkam" nomi bilan mashhur bo'lgan "Nihayat al-vusul ila ilm al-usul" asari. Bu asar ikki marotaba tahqiq qilingan.
4. Ad-durr al-manzud fiy ar-roddi ala faylasuf al-yahud (ya'ni Ibn Kamunaga raddiya)¹⁴.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hoji Xalifa Mustafu ibn Abdulloh. كشف الظنون عن أسامي الكتب و الفنون (Kashf az-zunun an-asamiy al-kutub val-funun). II juz. Bayrut/Livan: Daru ihya at-turos al-arabiy.
2. Muhiddin Abu Muhammad Abdulqodir ibn Abulvafo Muhammad ibn Muhammad ibn Nasrulloh ibn Solim ibn Abulvafo al-Qurashiy al-Hanafiy. Abdulfattoh Muhammad al-Halvo tahqiqi. الجواهر المضية في طبقات الحنفية (Al-javahir al-muziy'a fiy tobaqot al-hanafiyya) –Haydarobod/Hindiston: Daru Hajr, 1413/1993.-J.I.-B.209.
3. Abul fado Zayniddin Qosim ibn Qutlubug'o as-Suduniy. Muhammad Xayr Ramazon Yusuf tahqiqi. تاج التارجم (Taj at-tarajim) -Bayrut/Livan: Dar al-qalam, 1413/1992.-B.95.
4. Abulhasanot Muhammad Abdulhay Laknaviy Hindiy. الفوائد البهية في تراجم الحنفية (Al-favaid al-bahiyya fiy tarajim al-hanafiyya) -Misr: Matba'at as-sa'adat, 1324.h.-B.207.

¹² Muhiddin Abu Muhammad Abdulqodir ibn Abulvafo Muhammad ibn Muhammad ibn Nasrulloh ibn Solim ibn Abulvafo al-Qurashiy al-Hanafiy. Abdulfattoh Muhammad al-Halvo tahqiqi. Al-javahir al-muziy'a fiy tobaqot al-hanafiyya. –Haydarobod/Hindiston: Daru Hajar, 1413/1993.-J. I .-B.209.

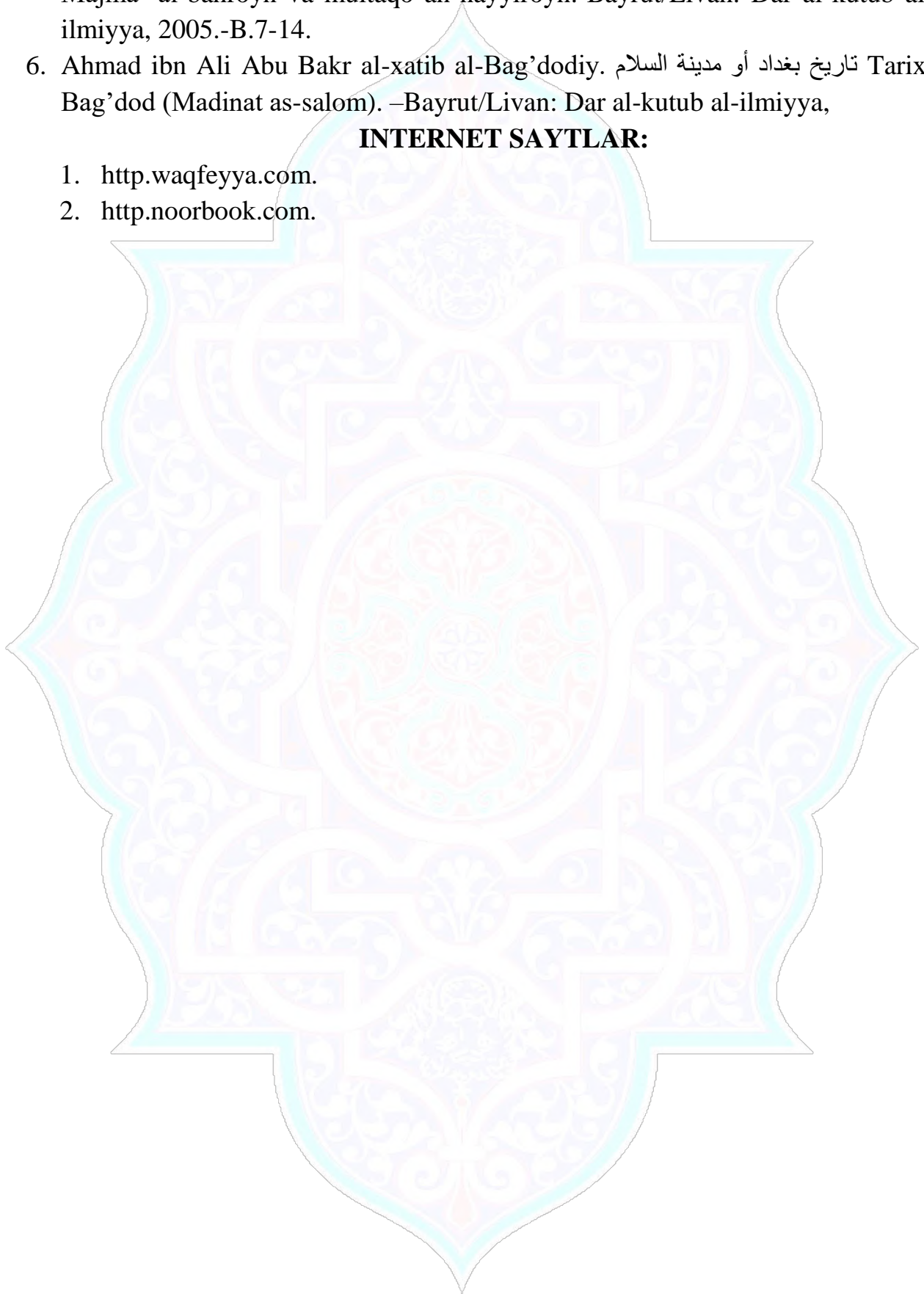
¹³ Abul fado Zayniddin Qosim ibn Qutlubug'o as-Suduniy. Muhammad Xayr Ramazon Yusuf tahqiq. Taj at-tarajim.-Bayrut: Dar al-qalam, 1413/1992.-B.95.

¹⁴ Hoji Xalifa Mustafu ibn Abdulloh. Kashf az-zunun an asamiy al-kutubi val-funun.-Bayrut/Livan: Daru ihya at-turos al-arabiy,(yili ko'rsatilmagan) –J. I I .-B.1600.

5. Muzaffaruddin ibn Sootiy. Ilyos Qoplon tahqiqi. ملتقى النيرين مجمع البحرين و ملتقى النيرين Majma' al-bahroyn va multaqa an-nayyiroyn.-Bayrut/Livan: Dar al-kutub al-ilmiiyya, 2005.-B.7-14.
6. Ahmad ibn Ali Abu Bakr al-xatib al-Bag'dodiy. تاريخ بغداد أو مدينة السلام Tarixi Bag'dod (Madinat as-salom). –Bayrut/Livan: Dar al-kutub al-ilmiiyya,

INTERNET SAYTLAR:

1. [http.waqfeyya.com](http://waqfeyya.com).
2. [http.noorbook.com](http://noorbook.com).



SOTSIAL KONFLIKTLARNING JAMIYAT HAYOTIGA TA‘SIRI

*Rahimjonova Gulzira**Sh.Rashidov nomidagi SamDU 2 bosqich talabasi**Ilmiy rahbar:**Tursunov Lochin Erkinovich**Sh.Rashidov nomidagi SamDU dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada sotsial konfliktlar, ularning salbiy va ijobiy oqibatlari, shuningdek, olimlarning turlicha qarashlari, nazariyalar, bugungi kunda sotsial konfliktlarning ko‘rinishlari va yechimlari haqida keltirib o‘tilgan. Shu bilan birga sotsial konfliktlarning funksiyalari, jamiyat hayotida qay darajada o‘rin tutishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Konfliktlar, sotsial konfliktlar, ziddiyat, nizo, sotsial muhit, konfliktologiya, manfaatlar, to‘qnashuv, affekt, realistik konfliktlar, norealistik konfliktlar.

Har bir inson muvaffaqiyatga erishish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish uchun intiladi va bu yo‘lda ko‘plab to‘siqlarga duch keladi. Hatto sog‘lom va nosog‘lom bo‘lgan raqobat muhitiga ham tushadi. Sotsial muhitda ham shunday ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar, nizolar ko‘p bora sodir bo‘ladi. Bu ba’zida ijobiy, ba’zida salbiy oqibatlarga olib keladi. Natijasi konfliktga oqilona yechim topish bilan bog‘liq bo‘ladi. Konfliktlar doimo mavjud va Zimmelga ko‘ra sotsial tizimni tozalab turuvchi kuch hisoblanadi. Har qanday sotsial konflikt jamiyatdagi mavjud muammolarni yoritadi, ularni hal qilish yo‘llarini ko‘rsatadi, ularni o‘zgartirish uchun sharoit yaratadi.

Konflikt - o‘zaro kelishmovchilik yoki qarama-qarshilik, adovat orqasida tug‘ilgan holat, munosabat, nifoq, ixtilof, to‘qnashuv, nizo kabi ma‘nolarni bildiradi. Sotsial konfliktlar esa jamiyatdagi shaxslar, sotsial guruhlar o‘rtasida ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘zaro manfaatlar mos kelmay qolishi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy hodisadir.

Sotsial konfliktlar ko‘plab olimlarning e‘tiborini tortgan bo‘lib, ilk bora nemis sotsiologi G. Zimmel konfliktlarga jamiyat hayotidagi muqarrar hodisa sifatida qaragan va “sotsial konflikt” atamasini fanga kiritgan. Bundan tashqari T. Parsons, G. Spenser, U. Mak-Dugall, K. Marks, M. Veber, Z. Freyd, K. Lorens, E. Meyo, L. Kozer, R. Darendorf, K. Boulding, L. Kraysberg, M. Krozyelar ham o‘z fikrlarini bildirib o‘tishgan.

Zimmel “Sotsial konfliktlarning oqibati - jamiyatni takomillashtiruvchi omil. Uyushgan guruh tarkibida konfliktlar uyushmagan guruhdagiga nisbatan ko‘proq uchraydi” - deb qaraydi¹.

M. Veber konflikt - turli ijtimoiy guruhlar manfaatlaridagi ziddiyat, deydi. Bunda u konfliktlarning paydo bo‘lishini faqat kambag‘allik va boylik tafovutlariga bog‘liq, deb hisoblamaydi.²

Strukturaviy funksionalizm asoschisi T. Parsons mutlaqo boshqa fikrlarni bildirib o‘tadi: “konflikt - tizimning barqarorligiga tahdid soluvchi ijtimoiy illat, kasallik” deya ta’riflaydi. U tizim elementlari o‘rtasidagi konfliktsiz uyg‘un munosabatlar tarafdori bo‘lgan. Shuning uchun ham u konfliktni ijtimoiy anomaliya, o‘ziga xos kasallik va uni yengish zarur deb hisoblagan. T. Parsons ko‘proq konfliktlarni vujudga kelish sabablarini o‘rganish va oldini olishga e’tibor qaratish kerakligini aytib o‘tadi.

Pozitiv funksionalizm vakili amerikalik sotsiolog va konfliktolog L. Kozer o‘zining 1856-yilda nashr qilgan “Ijtimoiy konflikt funksiyalari” nomli kitobida konfliktli munosabatlarsiz ijtimoiy guruhlar mavjud bo‘lmashligini hamda ijtimoiy tizimlarning amal qilishi va almashinishida konfliktlarning ijobiy, amaliy ahamiyat kasb etishini tog‘ridan to‘g‘ri ko‘rsatgan. Uning fikricha, “butun jamiyatning barqarorligi unda mavjud konfliktli munosabatlarning miqdoriga va ular o‘rtasidagi aloqalar tipiga bog‘liq. Kozerga ko‘ra sotsial konflikt ko‘rinishlari:

- realistik konfliktlar - konkret maqsadga erishish yo‘li, masalan, U yoki bu sotsial manfaatlariga erishish bilan bog‘liq.

- norealistik konfliktlar - asosan mojaroning bir yoki ikkala tomonidagi keskinlikni bartaraf etish zarurati bilan bog‘liq. Ushbu toifadagi mojarolar uchun ma’lum bir maqsadlarga erishish muhim emas.”³

Uning konfliktlarga doir asarlari quyidagilar:

“Sotsial konflikt funksiyalari” (1956);

“Sotsial konflikt va sotsial o‘zgarish nazariyasi” (1956);

“Georg Zimmel” (1965);

“Sotsial konfliktlarning keyingi tadqiqotlari” (1967).

Nemis sotsiologi jamiyatning konfliktli modeli konsepsiyasini ishlab chiqqan Ralf Darendorf 1965-yilda “Sinfiy tuzilma va sinfiy konflikt” asarini yozadi. Unga ko‘ra qarama-qarshiliklar, konfliktlarning bo‘lishiga sabab, faqat odamlarning ijtimoiy tengsizlikka mahkumligi emas, shu bilan birga hokimiyat, shon-shuhrat avtoritet uchun bo‘lgan kurash, boshqaruv munosabatlaridagi teng bo‘lmagan mavqega ega

¹ Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya: O‘quv qo‘llanma/ Ahmedova M. – Toshkent: “Donishmand ziyosi” MCHJ, 2020. – 34 b.

² <https://bolcheknig.ru/uz/history/kakaya-glavnaya-forma-konflikta-po-marksizmu-teorii-konflikta/>

³ Coser L. Ijtimoiy ziddiyatning funktsiyalari. N. Y.: Free Press, 1956.

bo'lishidir, bunda bir xil odamlar faqat buyruq berish huquqiga, boshqa odamlar bu buyruqlarni bajarishga va bo'ysunishga majburdirlar.

R.Darendorf konfliktlarning eng keng tasniflaridan birini beradi:

- kelib chiqish manbalari bo'yicha (manfaatlar to'qnashuvi, qadriyatlar, identifikatsiya);
- ijtimoiy oqibatlarga ko'ra (muvaffaqiyatli, muvaffaqiyatsiz, konstruktiv yoki konstruktiv halokatli, halokatli);
- miqyosda (mahalliy, mintaqaviy, davlatlararo global, mikro, makro va mega mojarolar);
- kurash shartlarining xususiyatlariga ko'ra (endogen va ekzogen);
- subyektlarning konfliktga munosabati (haqiqiy, tasodifiy, yolg'on, yashirin);
- tomonlar tomonidan qo'llaniladigan taktika bo'yicha (jang, o'yin, bahs).⁴

Amerikalik sotsiolog Kennet Boulding konfliktlarning umumiy nazariyasi deb nomlangan konsepsiyaga asos solgan. U konfliktlarning hamma yerda uchrashi, odamlar o'ziga o'xshaganlarga nisbatan doimiy dushmanlik qilishga va kurash olib borishga intilishlarini ko'rsatib, zo'rlik ishlatish eskalatsiyasi inson tabiatida yotadi, deb bilgan.

Shunday qilib sotsial konfliktlar mavzusi o'zaro muhokamalarga sabab bo'luvchi mavzulardan bo'lib, haligacha chuqur o'rganilmoqda.

Sotsial konfliktlarning nisbatan mukammal bo'lgan turlarini esa quyida ko'rishimiz mumkin bo'ladi:

1. Davomiyligi bo'yicha: qisqa muddatli, o'rta muddatli, uzoq muddatli.
2. Chastotasi bo'yicha: bir martalik va takroriy.
3. Miqyosi bo'yicha: individual, guruhli, mahalliy, mintaqaviy, global.
4. Munosabatlar turi bo'yicha: shaxslararo, guruhlararo, xalqaro.
5. Tarkib bo'yicha: siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, mehnat, oilaviy, mafkuraviy, diniy va boshqalar.
6. Faktorlar bo'yicha: hissiy va mantiqiy.
7. Ochiqlik darajasiga ko'ra: yashirin va aniq.
8. Shakl bo'yicha: ichki va tashqi.

Sotsial konflikt o'z bosqichlariga ega bo'lib, ular quyidagilar:

1. Mojarodan oldingi holat, bu 2 qismdan: latent faza va ochiq fazadan iborat.
2. Haqiqiy ziddiyat, bu 2 bosqichni qamrab oladi: burilish nuqtasi va qadriyatlarni qayta baholash: uni keskinlik cho'qqisiga olib chiqish, o'zaro yon berish yoki to'liq hal qilish.
3. Yakunlash bosqichi, qarama-qarshilik.
4. Mojarodan keyingi bosqich.

⁴ Dahrendorf R. Ijtimoiy ziddiyat nazariyasi elementlari // Sotsiologik tadqiqotlar. - 1994. - No 5. - S. 144.

Bunda sotsial konfliktlarni affekt nuqtasiga yetib bormasidan hal qilish kerak bo‘ladi. Chunki bu bosqich sotsial konfliktlarning eng yuqori cho‘qqisi hisoblanadi, oqibati esa ko‘ngilsizlikka olib kelishi mumkin.

Sotsial konfliktlarni hal etishning, asosan, ikki metodi mavjud bo‘lib, ular:

1. Huquqiy metodlar;
2. Pedagogik metodlar.

Huquqiy metodlarga turli xil qonuniy choralar orqali qo‘llaniladigan chora-tadbirlar kiradi.

Pedagogik metodlarga qo‘y metodi, boyo‘g‘li metodi, straus metodi, akula metodi, kompromis metodi kiradi. Bular orasida murakkab va eng oqilona metod sifatida boyo‘g‘li metodi keltirib o‘tiladi. Bundan tashqari sotsial konfliktlarni hal etishning bir necha yo‘llari mavjud bo‘lib, ulardan asosiylari quyidagilar:

- qochish- konfliktidan qochish, muammoni sukut saqlash (bu usul muammoni hal etmaydi, faqat uni vaqtincha yumshatadi va kechiktiradi);
- murosaga kelish- barcha urishayotgan tomonlarni qanoatlantiradigan o‘zaro yon berish yon berish orqali muammoni hal etish;
- muzokaralar- mavjud muammoni birgalikda hal etishga qaratilgan takliflar, fikrlar, dalillarni tinch yo‘l bilan almashish;
- vositachilik - nizolarni hal qilish uchun uchinchi tomonni jalb qilish;
- arbitraj - maxsus vakolatga ega bo‘lgan va qonunchilik normalariga mos keladigan vakolatli organga murojaat qilish (masalan, muassasa ma‘muriyati, sud).⁵

Sotsial konfliktlar - tabiiy hayotiy voqelik. Ko‘pchilik vaziyatlarda konflikt zo‘ravonlikning qo‘llanilishiga olib keladi. Biroq zo‘ravonlik odatdagi hayotiy voqea emas. Konfliktida zo‘ravonlikning qo‘llanilishi bu ziddiyatning nihoyat darajada eskalatsiya va agressiyaga olib kelish natijasi hisoblanadi. Afsuski ko‘p hollarda konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish imkoniyati boy beriladi.

Sotsial konfliktlarni hal etishda bugungi kunda eskirgan usullarni qo‘llashdan ko‘ra zamonaviy yo‘llarni izlab topish, maksimal darajada konfliktli vaziyatni musbat tomonga aylantirish uchun harakat qilish zarur. Ayniqsa, yangi texnika - texnologiyalarni qo‘llagan holda faqat bir kishining manfaatlarini emas balki butun jamiyat manfaatlaridan kelib chiqqan holda vaziyatga yechim topish kerak bo‘ladi. Biz har doim turli ko‘rinishdagi sotsial konfliktlarni guvohi bo‘lamiz. Ba‘zan kuzatuvchi, ba‘zan ishtirokchi sifatida qatnashamiz. Jamiyatning hayotida esa ko‘p hollarda mana shu konfliktlar hal etuvchi vazifani bajarib qoladi. Sotsial konfliktlar oqibati uning vujudga kelish sababi va hal etilish yo‘llariga bog‘liq bo‘ladi. Konfliktli vaziyatlardan muvaffaqiyatli chiqish psixologik va aqliy puxta o‘ylangan tadbir orqali amalga oshiriladi. Bunday vaziyatlarga jahl, shaxsiy g‘arazlar orqali yondashish nizoni

⁵ . R.Z. Jumayev “Konfliktologiya asoslari, asosiy tushuncha va tamoyillari”. O‘quv qo‘llanma 2015. b. 75.

kattalashuviga, hattoki jinoyatlarga ham sabab bo‘ladi. Har qanday vaziyatda ham sotsial konfliktlar tomonlarning mag‘lubiyati bilan tugallanmasligi lozim, chunki bu nosog‘lom raqobatga yoki munosabatlarning keskinlashuviga, oqibatda yanada kattaroq bo‘lgan konfliktning yuzaga kelishiga olib keladi. Shunday qilib, manfaatlar va munosabatlar to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladigan konfliktlar jamiyat hayotini tubdan o‘zgartirish kuchiga ega hisoblanib, yashirin yoki ochiq tusda o‘zini namoyon etadi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Normurodov B, Normurodova G. Sotsiologiya tarixi. Toshkent: “Tafakkur” 2010.– B. 33.
2. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya: O‘quv qo‘llanma/ Ahmedova M. – Toshkent: “Donishmand ziyosi” MЧЖ, 2020. – 304 b.
3. Jumayev R.Z. Konfliktologiya asoslari, asosiy tushuncha va tamoyillari / O‘quv qo‘llanma. Toshkent:– 2015. B. 75.
4. O‘quv qo‘llanma: Umumiy sotsiologiya. Toshkent:– 1999. B. 254.
5. fayllar.org
6. Peskiadmin.ru

TEXNOLOGIYA TA'LIMI O'QITUVCHILARINING KASBIY MAHORATINI SHAKLLANTIRISH*Z.I.Jurayeva, L.J.Sobirova**O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti*

Annotatsiya: ushbu maqolada texnologiya ta'limi o'qituvchilari misolida barcha o'qituvchi pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirishning umumiy masalalari yoritilgan, jumladan, o'qituvchi – pedagoglarning malaka oshirishlari tizimini takomillashtirish to'g'risida taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, ta'lim, o'qituvchi, pedagog, nopedagog, mutaxassis, nomutaxassis, ma'lumot, innovatsiya, kreativ, ishlab chiqarish, xalq xo'jaligi, malaka oshirish, qayta tayyorlash, kompetentlik, pedagogik, kasbiy mahorat, masofali ta'lim.

Аннотация: в данной статье освещены общие вопросы формирования профессиональной компетенции преподавателей на примере учителей технологии, а также даны предложения по усовершенствованию системы повышения квалификации учителей педагогов.

Ключевые слова: технология, обучения, учитель, педагог, специалист, образование, инновация, креативность, производство, компетентность, народное хозяйство, повышение квалификации, переподготовка, компетентность, педагогик, педагогическое мастерство, дистанционное обучение.

Annotation: this article outlines the general issues of improving the professional competence of pedagogues, for example, also discusses the role of craft teachers, including suggestions and recommendations for improving the system of teacher progress.

Key words. technology, education, teacher, pedagogue, nopedagogist, specialist, nonspecialist, information, innovation, creative, production, national economy, professional development, retraining, pedagogical, professional skills, distance learning.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil taraqqiyot yo'lida shahdam qadamlar bilan odimlab borar ekan, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy taraqqiyotning barcha sohalarida turli xil o'zgarishlar yuz berishida tubdan islohatlar o'tkazilmoqda. Mamlakat xalq va qishloq xo'jaligida sanoat va san'atda, qurilishlarda, mashinasozlikda, madaniyat va ma'rifatda, ma'naviyat va mafkura sohalarida olamshumul o'zgarishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. Olib borilayotgan islohotlar o'qituvchi pedagoglarning malakasi, kasbiy kompetentligi yuqori bo'lishini talab etadi. Texnologiya ta'limi o'qituvchilarining mazkur pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajalari xilma – xil bo'lganliklari bilan, ular umumta'lim maktablarida dars berib kelishadi. Ba'zi hollarda

ko'pgina, o'qituvchi-pedagoglar ishga qabul qilinarkanlar, ularga dars o'tishga ajratilishi rejalashtirilayotgan o'quv fanlaridan dars o'tishlari uchun kasbiy pedagogik kompetensiyalari yetarlimi, yo'qmi? u shunga loyiqmi, yo'qmi?, buni aniqlab o'tirilmaydi. Natijada, ushbu sohadaagi faoliyatga uzoq vaqt maqsadli ravishda kasbiy tayyorlangan, yetarlicha bilim, ko'nikma va malakalarga, mahorat darajalariga ega mutaxassis-pedagog bilan, shu sohada o'qimagan, boshqa sohaga tayyorlangan nomutaxassis – nopedagoglar ham bir xil sharoitga tushib qoladilar, texnologiya fanidan "mohirona" dars beraveradilar. Albatta, hozirgi davrda kadrlarni qayta tayyorlash, malakasini oshirishning juda ko'p xil shakllari, turlari amalga oshirilmoqda. Shuning uchun texnologiya ta'limining turli sohalarini o'qitishda, ko'p minglab o'quvchi-yoshlarni to'g'ri kasb-hunarlariga yo'naltirish, kasb-hunarlarini qiziqishlariga mos holda egallashlarini tashkil etish uchun mazkur o'qituvchilarning kasbiy-kompetentligini ta'minlash lozim bo'ladi.

Ushbu kasbiy pedagogik kompetentlikni ta'minlash uchun, avvalo, o'qituvchi pedagoglar o'z-o'zini yaxshilab o'rganishlari, o'z-o'zini tahlil va tashhis qilishlari, o'z-o'zini baholashlari, ya'ni, automonitoring o'tkazishlari, o'z kasbiy mahoratlarini oshirishi ustida ishlash o'z-o'zini pedagogik rivojlantirishning istiqbol taraqqiyoti rejalari va dars turlarini tuzishlari, ana shu reja va dasturga muvofiq qayta tayyorlash malaka oshirish, kasbiy mahoratlarini oshirishning takomillashtirishning o'zlarining yo'nalishlariga mos shakllarini, ko'rinishlarini, turlarini tanlashlari lozim bo'ladi. Texnologiya fani o'qituvchilari malakasini oshirish, qayta tayyorlash va kasbiy mahoratlarini, pedagogik kompetentligini takomillashtirish uchun quyidagilarga amal etishlari maqsadga muvofiqdir:

1. Texnologiya ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligi bo'yicha malaka oshirish kurslaridagi tahsilini tashkil etishda mazkur ta'lim sohasining ichki tuzilishiga muvofiq, yog'ochga, metallga, gazlamaga, oziq-ovqat mahsulotlariga, hunarmandchilik materiallariga ishlov berish, qishloq xo'jaligi, elektrotexnika sanoat ishlab chiqarishi, kasb-hunarlariga yo'naltirish sohalari bo'yicha maqsadli, kasbiy BKMLarini ham rivojlantirishi maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari keying yillarda umumiy o'rta ta'lim maktablarning texnologiya darsliklariga kiritilgan texnologiya va dizayn, servis xizmati yo'nalishlarida keltirilgan mexatronika, robototexnika va arduino to'g'risida kompetentliklarga ega bo'lishlari lozim bo'ladi.

2. Texnologiya ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish masalalari, boshqa o'qituvchi-pedagoglarnikidan farqli ravishda bevosita ishlab chiqarish korxonalarida, ayniqsa, Prezident farmoniga ko'ra, keyingi 5-10 yilda qurilib ishga tushirilgan kichik, qo'shma, davlat va xususiy, shaxsiy korxonalarda o'tkazilsa, yanada kreativligi oshadi, amalga joriy etish imkoniyatlari kengayadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki o‘qituvchi kasbiga xos bo‘lgan ko‘pgina fazilatlar bilan birga uning pedagogik mahoratni egallashi katta ahamiyatga ega. Yuqori pedagogik mahoratga ega bo‘lgan o‘qituvchigina o‘z kasbiga layoqatli, iste’dodli bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida.- T.: 2017 yil 6 aprel № 187-sonli
2. Doniyev B.B. Mehnat ta’limi o‘qituvchisi pedagogik faoliyatini nazorat qilishning uslubiy asoslari: Ped. fan. nomz.... diss. – Toshkent: TDPU, 2008. – 190 b.
3. Urazova M.B. Bo‘lajak kasbiy ta’lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish. Dokt. ... diss. avtoref. – Toshkent: 2015. – 79 b.
4. Jo‘rayev R.H., Tolipov O‘.K. Pedagogik faoliyat. Texnologiyalar va mahorat // Uzluksiz ta’lim. – Toshkent, 2003. – № 2. – B. 3–10.
5. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dokt. ... diss. – T.: 2007. – 357 b.

**O‘QUVCHILARDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLANTIRISHDA
TEXNOLOGIYA FANINING O‘RNI***Z.I.Jurayeva, L.J.Sobirova**O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti*

Annotatsiya: ushbu maqolada texnologiya fani darslarida kasb-hunarga yo‘naltirish orqali o‘quvchilarda mehnat tarbiyasini shakllantirish hamda mehnat ta‘rbiyasini shakllantirishda Markaziy Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat tarbiyasi, texnologiya fani, kasb-hunar, ijodkorlik, o‘quvchilar, ta‘lim, dars.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarda xalq ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida quyidagilar dasturning asosiy yo‘nalishlari etib belgilangan:

- maktab ta‘limiga ilg‘or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o‘quv dasturini to‘laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish;
- jamiyatda o‘qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib rag‘batlantirish;
- o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni kasblarga yo‘naltirish tizimini takomillashtirish;

Ushbu farmonda o‘quvchilarning vaqtini samarali va mazmunli o‘tkazish hamda kasbga yo‘naltirish asosiy vazifa etib belgilangan. Vaqt bebaho boylikdir. Yoshlikdan kasb-hunarni egallash esa insonni kelajakdagi turli sinovlarga bardoshli qilib shakllantiradi. Kasb-hunar egalari aslo xor bo‘lmaydi.

O‘quvchilarda mehnat tarbiyasini yoshlikdan shakllantirish uchun ularga texnologiya darsi 1-sinf dan boshlab o‘rgatiladi. Texnologiya darsida o‘quvchilar, qurish-yasash mashg‘ulotlarini amalga oshiradilar. Bu dars natijasida o‘quvchilarda qo‘shimcha ijodkorlik faoliyati shakllanadi. Texnologiya darsi juda qiziqarli dars bo‘lib, o‘quvchilarda ijodkorlik, yaratuvchilik, qobiliyatini namoyon qilish uchun sharoit yaratadi.

Mehnat tarbiyasi tarbiyaning boshqa hamma turlaridan oldin paydo bo‘lgan. Mehnat tarbiyasi oilada, bog‘chada, maktabda ham o‘rgatilib boriladi. Mehnat tarbiyasi o‘quvchilarni vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, bo‘sh vaqtdan unumli foydalanish, berilgan topshiriqlarni belgilangan muddatda bajarish, masu‘liyatli bo‘lish, mashg‘ulotlarni to‘g‘ri va aniqlik bilan bajarishga o‘rgatadi. Mehnat tarbiyasi –

tarbiyaning muhim turi, shaxsni shakllantirishning zarur shartlaridan biri bo'lgan pedagogik jarayon.

Mehnat tarbiyasi haqida buyuk allomalarimiz ham alohida to'xtalib o'tishgan. Yosh avlodga ta'lim tarbiya berish jarayonini takomillashtirish uchun kasb-hunar pedagogikasining umumbashariy yutuqlari bilan birgalikda Markaziy Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlaridan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Buyuk ajdodlarimiz asarlarida kasb-hunar haqida ko'plab ma'lumotlar keltirilgan.

Ular o'z asarlarida kasb-hunar insonni yuksak martabalarga ko'tarishi, izzat-hurmatga erishishini uqtirib o'tishgan. Shuning uchun ham ular biz, kelajak avlodga hunarmandchilik orqali izzat-hurmatga erishishimiz mumkinligi, agar hunarmand bo'lishdan bebahra bo'lsak, quruq, soyasiz daraxtga o'xshashimiz haqida aytib o'tishgan. Bunda juda katta ma'no mavjud. Kasb-hunar insonni yuksak pog'onalarga ko'taradi, yaxshi nomga ega bo'lishida yordam beradi. Ta'kidlash lozimki, kasb-hunarni o'rganish bilan bir qatorda uni yosh avlodga o'rgatish, ya'ni shogirdlar tayyorlash ustoz degan buyuk martabaga ega qiladi.

Buyuk alloma Ahmad Donish bilim va hunar egalagalamay nasl-nasabi bilan maqtanib yuradigan yoshlarni qat'iy tanqid qiladi. Chunki bunday yoshlar hech qanday qobiliyatga ega bo'lmaydi. Muxtasar aytganda, jamiyatga ham foydasi tegmaydigan mevasiz daraxt kabi bo'ladi. Poydevori mustahkam bo'lmagan bino tez orada qulab tushgani kabi, bilimsiz va ilmsiz inson ham uzoqqa bormaydi. Alisher Navoiy aytganidek, umrni zoya etma mehnat qil, mehnating saodating kalitiligini bil.

Kaykovusning mashhur asari "Qobusnoma"da bolalarni yoshlikdan mehnat qilishga va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga hamda kasbkorlik tarbiyasiga keng to'xtaladi. Ota-onalarni bolalarga yoshligidan biror kasbni o'rgatib borish kerakligi ta'kidlanadi.

Texnologiya darsi orqali o'quvchilar o'zlarida yaratuvchanlik qobiliyatini oshiradi. Chunki inson biror bir ishni bajarishdan oldin qo'rqadi. Shu ishni bajarsa, ya'ni biror narsani yasay olsa, yarata olsagina bu ish uning qo'lidan kelishiga amalda ishonchi komil bo'ladi. Keyinchalik esa uni bundanda yaxshiroq, mukammalroq qilib yaratishga urinadi. Texnologiya darsi ham nazariy, ham amaliy darsdir. Dars jarayonida o'quvchilarning miyalari bilan qo'llari teng ish bajaradi. Miyada paydo bo'lgan fikrlar, g'oyalar amalda namoyon bo'ladi. Dars natijasida o'quvchi yoshlarda yanada yangi g'oyalar paydo bo'ladi. Chunki ular endi bu mashg'ulotlarni bajarish usulini ham nazariy, ham amaliy tarzda bajarib ko'rdilar. Endi bu mashg'ulotlarga o'zgartirish kiritib, ya'ni qo'shimcha detallar, naqshlar qo'shib bajarsa qanday bo'lishi mumkinligini hayolan o'ylab ko'radilar va shu mashg'ulotni bajarish uchun g'oyalar paydo bo'ladi. Bu dars natijasida o'quvchilarda yangi g'oyalar o'ylab toppish, fantaziya yaratish kabi ijodkorlik faoliyatlari paydo bo'ladi. Bunday ijodkorlik

faoliyatlari o‘qituvchi tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi yana bir yangi kashfiyotchini yetishtirishga sabab bo‘ladi. Buning uchun esa o‘qituvchi o‘quvchi bilan individual shug‘ullanishi, uning qilgan ishlarini rag‘batlantirib borishi zarur.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki bolalarning mehnatga mehr qo‘yishi va unga bo‘lgan ehtiyojini his qilishiga yordam beradigan yagona konstruktiv usul - bu mehnat tadbirlarini tashkil etishdir. Mehnat tadbirlarini tashkil etishda o‘quvchilarning faolligini va ijodiy yondashuvlarni ta‘minlash pedagoglarning vazifasidir. Mehnat - bu yuk yoki jazo emas, bu o‘quvchilarning o‘z qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish va kunni boshqa foydali ish bilan belgilash imkoniyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarda xalq ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida” gi 2020-yil 11-maydagi PF-134-son farmoni. www.lex.uz.
2. Kaykovus. Qobusnoma.T. 1994
3. Platonov K.K. Xususiyatlarni umumlashtirish shaxsni ijtimoiy-psixologik o‘rganish usuli sifatida. - M.: Vega, 2008 yil
4. Feldshteyn D.I. Bolaning shaxsiyatini shakllantirish Yoshlik... - M.: INFRA - M, 2007 yil
5. <https://janbartosh.ru/uz/referat-trudovoe-vospitanie-shkolnikov-rol-trudovogo/>

THE CASTLE IS A HISTORICAL BUILDING

Egamberdiyev Jasurbek

Teacher, Andijan State Institute of Foreign Languages.

Egamberdiyeva Irodaxon

Teacher, Andijan State Institute of Foreign Languages.

Abdugafforov Yaxyobek

Student, Andijan State Institute of Foreign Languages.

Annotation: More than 400 tourists sites are located in the Andijan region. These are museums and parks, archeological and historical monuments, places of pilgrimage for Muslims, as well as picturesque recreation areas with excellent climate conditions. In this article is offered you interesting information about one of them. It is called- “Castle of Andijan”.

Key words: Castle, tourism, Andijan, fortress, Russia, history, military, tourist

The Andijan region is home to a large number of holy sites. As a result, there are several options to boost the region’s potential for domestic tourism. There aren’t many historical sites, though. This makes luring in overseas visitors a little more challenging. After all, every foreigner is curious about the nation’s past! However, there is a location in the city of Andijan that deserves to be designated as a historical landmark.

Fortress for the military unit of Tsarist Russia

Russian tsarist military unit’s fortress. The wall of Andijan was more than ten meters high, and it provided a clear view of the city. This made it possible to put down uprisings in this particular historical context. At the time, the castle covered a space of 1.5 hectares. There were stores for guns, a kitchen, and warehouses for armories and weaponry. Additionally, the 4th and 5th companies of the Tsarist Russian army’s Turkestan Main Regular Action Battalion are situated here. These companies are home to more than 250 soldiers.

Tragic and historical occurrences throughout 130 years. For instance, the Andijan Uprising in 1898 alarmed Tsarist Russia. The national liberation movement rebels launched an assault against the Russian soldiers in the Castle today, led by Muhammadali Eshon, also known as Dukchi Eshon in history. 23 Russian soldiers died as a result. The castle was taken, but because of the Russian army-organized rebellion, the castle ended up being a place of martyrs. Muhammadali Eshan’s rebels were hung in the castle’s square, 19 of them. 330 rebels received sentences ranging from four to twenty years in prison. Many of our countrymen were sent to Siberia as prisoners.

The historical site has been transformed into a location in the pages of history

The castle complex was restored as a monument in 1980, and it thereafter operated as a visual art department, a manuscripts department of the Andijan Regional Museum of Literature and Art, and a branch of the regional museum of local history. Andijan Regional Museum of Local History and Andijan Regional Museums of Literature and Art have merged, on the basis of the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 11, 2017 “On approval of the comprehensive program of measures to improve the activities of state museums and strengthen their material and technical base in 2017-2027”.

A well became well

On the property of the monument, a well and a dungeon that tell the history of the area have currently been maintained. The dungeon, which comprises of two rooms and a small passageway, was once constructed as a guardhouse for troops. In the future, it housed rebels from Uzbekistan who had been caught. The dim room reflects the ambiance of that era. The water from the well dug to supply the soldiers with drinking water did not surface. The well could not be used since the Castle is significantly higher than the surrounding terrain. In order to preserve their remains until the end of the insurrection, the bodies of some troops who perished during the uprising were dumped into this well. The barracks, which originally housed Russian soldiers, are where the best paintings by Uzbek artists are kept. There are displays in the neighboring room that show what life was like for Russians in Uzbekistan at that time. It appears like the city of Andijan may still be seen in the palm of his hand when viewed from the fortress’s high protective wall. The atmosphere of that era is palpable when you look at this location. These structures play a crucial role in preserving Uzbekistan’s history for future generations. The castle must become one of the most tourists visited crowded places of Andijan region in future years.

References:

1. <https://xs.uz>
2. <https://meros.uz>
3. <https://kun.uz>
4. <https://Uzbekistan.travel>

TOURISM GEOGRAPHY OF GERMANY

Axmedova Muhayyoxon

Teacher, Andijan State Institute of Foreign language

Abdugafforov Yaxyobek

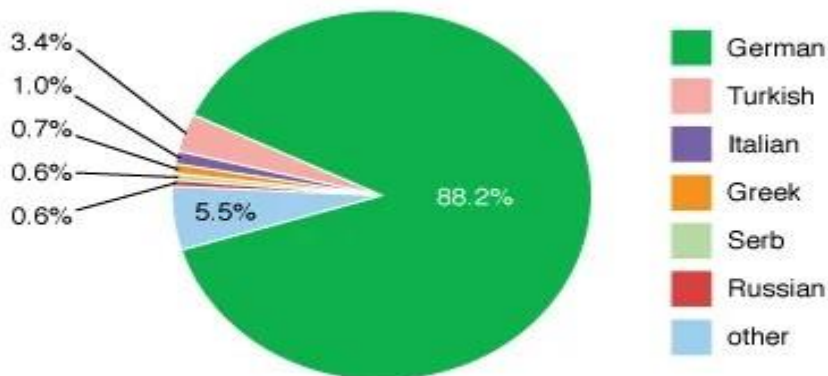
Student, Andijan State Institute of Foreign language

Annotation: Germany is one of the most popular tourist destination in the world, attracting millions of visitors every year. The country is known for its rich history, art, culture and cuisine, as well as its beautiful landscapes and iconic landmarks. Tourism is a major industry in Germany, contributing significantly to the country's economy. The sector employs millions of people and generates billions of euros in revenue each year.

Key words: tourism, destination, tourists, Germany, centers and landscapes

Germany, officially the Federal Republic of Germany, is a country in Central Europe. It is the second-most populous country in Europe after Russia, and the most populous member state of the European Union. Germany is situated between the Baltic and North seas to the north, and the Alps to the south. Its 16 constituent states are bordered by Denmark to the north, Poland and the Czech Republic to the east, Austria and Switzerland to the south, and France, Luxembourg, Belgium, and the Netherlands to the west. The nation's capital and most populous city is Berlin and its main financial centre is Frankfurt; the largest urban area is the Ruhr.

Ethnic composition (by nationality; 2000)



© Encyclopædia Britannica, Inc.

Germany encompasses a wide variety of landscapes: the tall, sheer mountains of the south; the sandy, rolling plains of the north; the forested hills of the urbanized west; and the plains of the agricultural east. At the spiritual heart of the country is the magnificent east-central city of Berlin, which rose phoenixlike from the ashes of World War II and now, after decades of partition, is the capital of a reunified Germany, and the Rhine River, which flows northward from Switzerland and is celebrated in visual art, literature, folklore, and song. Along its banks and those of its principal tributaries—among them the Neckar, Main, Moselle, and Ruhr—stand hundreds of medieval castles, churches, picturesque villages, market towns, and centres of learning and culture, including Heidelberg, the site of one of Europe’s oldest universities (founded in 1386), and Mainz, historically one of Europe’s most important publishing centres. All are centrepieces of Germany’s thriving tourist economy, which brings millions of visitors to the country each year, drawn by its natural beauty, history, culture, and cuisine (including its renowned wines and beers).

PEOPLE & CULTURE

Today almost one in every ten Germans comes from a foreign country. That is more than at any time in history. The largest minority are Turkish, who started coming in the 1950s to work. About two-thirds of Germans are Christians. Germany has been called the “Land of Poets and Thinkers.” Germans are famous in all forms of art, but particularly classical music. Germany’s famous composers include Bach, Brahms, Schumann, Wagner, and Beethoven.

NATURE

The German government works hard to protect the country’s wildlife. There are 97 nature reserves in Germany, the biggest of which is the Black Forest. Despite these efforts, though, many species are at risk of extinction, including certain species of whales, beavers, and minks. Germany’s major unspoiled habitats are in two main regions. The flat northern coast is home to sea life and wading birds, while the forested hills and mountains in the south are the best place to find wildcats, boar, ibex, and other large mammals. The lakes and wetlands along Germany’s coastlines are important stopover points for many migrating birds. The government has set up reserves for the birds’ protection.

Tourism in Germany

Germany is the eighth-most-visited country in the world, with a total of 407.26 million overnights during 2012. This number includes 68.83 million nights by foreign visitors, the majority of foreign tourists in 2009 coming from the Netherlands, the United Kingdom, and Switzerland (see table). Additionally, more than 30% of Germans spend their holiday in their own country. According to Travel and Tourism Competitiveness Reports, Germany is ranked 3 out of 136 countries in the 2017 report, and is rated as one of the safest travel destinations worldwide. In 2012, over 30.4

million international tourists arrived in Germany, bringing over US\$38 billion in international tourism receipts to the country.[4] Domestic and international travel and tourism combined directly to contribute over EUR43.2 billion to the German GDP. Including indirect and induced impacts, the industry contributes 4.5% of German GDP and supports 2 million jobs (4.8% of total employment). The ITB Berlin is the world's leading tourism trade fair. According to surveys, the top three reasons for tourists to come to Germany, are the German culture, outdoor activities, the countryside and rural areas, and the German cities.

What do tourists want to see in Germany?

Many people visiting Germany enjoy several destinations during their trip. Thus, they often choose one region to stay in, such as the Black Forest in the southwestern corner of Germany, and from there visit various other regions – like Baden-Baden (which is only a one-hour drive away) or even Neuschwanstein (a palace commissioned by King Ludwig II and the ultimate fairytale castle with great landscapes all around). Germany's larger cities are also among the main tourist attractions. Hamburg, in the far north, for example, is a popular travel destination for city travelers who enjoy art, culture and special events at the opera. Have you heard of the Cologne Cathedral? Cologne boasts an extraordinary cathedral, Frankfurt is a very international city that should be visited at least once, and Munich has superb events like the Oktoberfest in the early fall.

What spots in Germany are the most popular?

1. Capital City Berlin

No holiday in Germany is complete without a visit to the capital, Berlin. The iconic city offers a wide range of museums on German history: Learn more about the former East and West Berlin (e.g. in the DDR Museum), stroll along the River Spree on a sunny afternoon in spring or fall, and don't forget to try the many international restaurants. Besides, Berlin is the German city for a great night out, so make sure to book accommodation close to hotspots like Prenzlauer Berg or Kreuzberg!

2. Baltic Sea Islands

If you travel to the North of Germany, you can visit famous East Sea islands, such as the Island of Rügen. This particularly beautiful place offers attractions like the Jasmund National Park. After a long walk through the park or across the island, head to the local spa for a relaxing end to the day.

3. Old Town Hall in Bamberg

German old towns are impressive and among the top tourist attractions there. Many small towns, like Nuremberg, offer great sightseeing in both winter and summer. Enjoy a mulled wine at a charming Christmas market in winter and visit

the old town hall in Bamberg in summer for a truly scenic view of a classic German city.

4. Germany's South

The south of Germany is especially beloved by active holidaymakers. In addition to picturesque and quaint villages, there are plenty of mountains to hike on for all nature lovers! The town of Garmisch-Partenkirchen should be of particular interest to all vacationers looking for a spectacular view. Take the cable car to the top of the Zugspitze and enjoy the view of Lake Eibsee and the mountains all around. This trip is simply fantastic for landscape lovers!

References:

1. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Germany>
2. <https://nationalgeographic.com>
3. <https://www.britannica.com>
4. <https://www.expatrio.com>

EQUIVALENCE IN TRANSLATION

*Axmedova Mahliyo**the teacher of Andijan State**Institute of Foreign Languages**Mahmudjonova Muxlisa Inomjon qizi**the student of Andijan State Institute of Foreign**Languages, 301-group – Guiding and interpreting**activities*

Abstract: Equivalence is a crucial notion in any consideration of translation. In contemporary translation studies (TS), it is the relationship that binds any target text (TT) to the source text (ST) it derives from, and that accounts for both texts being purportedly “the same” in different languages.

Keywords: equivalence, source language, target language, decoding, encoding, literal translation, stylistique comparée, denotative equivalence, connotative equivalence, text-normative equivalence, pragmatic equivalence, formal equivalence, dynamic equivalence.

What Is Equivalence in Translation?

In translation, there are the source and target languages. Here, equivalence involves an attempt to convert the content while retaining the context and meaning of the original. Many view languages as having equivalent words, and that translating from one to another simply involves finding a match. That cannot be farther from the truth.

Keeping the spirit of the original text is paramount. A literal translation is practically useless when the meaning behind the words is not upheld. Equivalence only works when you have a deep understanding of what the source content is trying to convey. It doesn't simply cover the meaning of the content but the tone and style of the delivery. This is something that machines simply cannot grasp, thus culminating in a flat translation devoid of appeal.

Equivalence is one of the core concepts of translation, and often one of the best places to start when explaining the process of language translation.

Decoding and Encoding

Equivalence is easy enough to understand. When you're working in translation, you have two sets of language: Your source language, which you're translating from, and your target language, which you're translating into. That's obvious enough. Many people think that languages are all basically the same, however – that literally all you

do is substitute words from one language for words in another and then do some grammar clean up.

It's much more complicated. Languages reflect the culture, history, and thought process of the people who developed it, and this is often vastly different from culture to culture. You often simply cannot just substitute words, or you end up with a word salad. Relying on Internet-based or other automatic translation tools is often an easy way to see an example of this – you need a human brain to decode what's meant by a word or phrase in a sentence, using context and cultural understanding, and then seek the correct encoding in the target language.

Equivalence

That doesn't mean that concepts don't exist equally in two different languages or cultures – they do. When a word or phrase means exactly the same thing in both languages, we call that an equivalence, and it's understandably one of the first things professional translators look for.

This requires a deep understanding of both cultures, not just the language. You can speak both languages fluently, but if you don't understand the idiom and culture behind them, your translations will be, in a word, terrible.

A literal translation is a useless translation – you have to understand the meaning behind the words. Equivalence is a powerful tool in service of that goal, but it only works when you have a deep, comprehensive understanding of the process.

Equivalence has been and still is one of the most challenging and controversial issues among scholars, who have taken one of three views: equivalence as a defining condition for translation, as a conceptual tool useful for describing translation, or as an impediment for advancement in TS (Halverson 1997, Kenny 2009). Most approaches discuss the concept in terms of necessity or usefulness (e.g. Nida 1964, Catford 1965; Popovič 1976, Toury 1980, 1995; Wilss 1982; Koller 1983, 1995; Rabadán 1991; Neubert & Shreve 1992; House 1997; Pym 2007, 2010), and some reject it, denying equivalence any value in TS (e.g., Reiss & Vermeer 1984, Snell Hornby 1998). Others simply ignore it, as it is out of bounds for their frameworks (e.g., Robinson 1991).

The debate about equivalence in translation can be dated back to Jakobson's (1959) statement of "equivalence in difference." Ever since, it has fostered an abundance of divergent, often complementary approaches that enrich the discussion (Rabadán 1991: 57-78, Pym 2007, Krein-Kühle 2014:15-35, for general overviews). Early approaches tend to depend, conceptually and methodologically, on the linguistic theories they adhere to while seeking to explain the (surface) operations involved in translation. Linguistic approaches range from equivalence as a translation strategy in stylistique comparée studies (Vinay & Darbelnet 1958) to classifications concentrating on the linguistic level at which equivalence is attained (e.g. Koller

1995). Also, on the degree of translatability (Kade 1973 below) or, more recently, on cognitive-linguistic modelling (Lewandowska-Tomaszczyk 2015 below).

Drawing on Malblanc's (1944) French-German *stylistique comparée*, Vinay & Darbelnet's *équivalence* is presented as one of seven types of translation procedures, together with borrowing, calque, literal translation, transposition, modulation and adaptation (1958: 8-9). They aim to bridge cross-linguistic problems. *Équivalence* is defined at the micro-level and consists of translating fixed and idiomatic expressions in the ST into functional correspondents in the TT rather than resorting to word-for-word translation, e.g., Spanish "estar como una rosa" by English "to be as right as rain." Vázquez Ayora (1977) also defines equivalence as a translation technique which affects lexis and is applied to fixed expression and idioms. From today's perspective, these studies are a contrastive description of the language pairs involved, structuralism informing Vinay & Darbelnet's and Malblanc's, while Vázquez Ayora's is based on transformational-generative principles.

German *Äquivalenz* studies are precisely characterized by offering equivalence classifications, its most illustrious representative being Koller (1995: 196-97). He includes five types of equivalence: (a) denotative equivalence, relating to the extralinguistic aspects of a text, (b) connotative equivalence, dealing with lexical solutions, (c) text-normative equivalence, concerning text-types, (d) pragmatic equivalence, engaging the recipient, and (e) formal equivalence, which would account for the form and aesthetics of the text. Along the same classificatory line are Kade's (1973) degrees of (terminological and lexicographic) equivalence: total equivalence would be word-to-word correspondence, optional and approximative equivalence would account for partial, one-to-many equivalence, and zero equivalence would refer to the absence of term and concept in the target language.

Catford (1965:1) grounds his study on systemic functional linguistics. He takes Halliday's rank-scale grammar to address "the nature and conditions of translation equivalence (1965:21)". In this approach, system-based, cross-linguistic correspondents at different levels and ranks are accounted for by formal correspondence, whereas text-based, situationally interchangeable items are related to textual equivalence. A formal correspondent is any target language category which can be said to occupy the 'same slot' in the economy of both source and target language, a well-established principle in traditional linguistic contrast. However, textual equivalents rarely are the same or have the same meaning, but they can function in the same situation (Catford 1965: 49). When the source and target language items can be interchangeable in a particular cross-linguistic context, they are translation equivalents. Catford's equivalence is established generally at the level of the sentence, and meaning is subject to contextual conditions in the TT.

Nida (1964) brings the receptor into the discussion by distinguishing between formal and dynamic equivalence. Formal equivalence entails an accurate matching of the SL's linguistic units with those of the TL. In dynamic equivalence, the attention is on obtaining the same understanding of the message by the target recipients as it had achieved by source receptors. He defines it as "the closest natural equivalent to the source language message" (Nida 1964:166), natural referring to target language acceptability. Working exclusively with Bible translation, this proposal introduces a receptor-based turn into equivalence approaches as it prioritizes conceptual understanding over linguistic accuracy and literal fidelity to the ST. Applying dynamic equivalence often involves substituting referents in the TT if deemed necessary to achieve the same "equivalent effect" (de Waard & Nida 1986). Nida's approach stands as the earliest attempt at introducing functional, receptor-based equivalence to translation.

Nida's and Catford's approaches marked the beginning of a long tradition of attempts at defining equivalence – and translation- as a binary concept relating, on the one end, to the ST and culture, on the other to the TT and the recipient context. Binary classifications of equivalence are well documented and usually related to types and modes of translation. They include House's (1977) formulation of her very influential overt vs covert translation dichotomy (see below). Also, Newmark's (1981) semantic vs communicative translation, Nord's (1997) documentary vs instrumental translation (see below), or Pym's (2007) distinction between natural and directional equivalence (which subsumes most binarisms above), to name a few.

Bibliography

1. Liraz Postan Liraz is an International SEO and Content Expert with over 13 years of experience.
2. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
3. Vinay & Darbelent (1958): Equivalence as translating idioms into functional correspondents
4. Entry | Equivalence
5. https://www.aieti.eu/enti/equivalence_ENG/entry.html
6. The Importance of Equivalence in Translation | GoTranscript
7. https://gotranscript.com/blog/the_importance_of_equivalence_in_translation
8. Equivalence in Translation – Theory, Benefits & More | BLEND
9. <https://www.getblend.com/blog/translation-equivalence/>
10. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

GRAMMATICAL PROBLEMS IN TRANSLATION

Egamberdiyev Jasur - teacher of
Andijan State Institute of Foreign Languages.

Karimova Oydin the 301- guide
fellowship and translation theory student of
Andijan State Institute of Foreign Languages.

Abstract: This article's aim is to identify different grammatical problems of translation so that our readers can have a better understanding of all these concepts. For the ease of our readers, we have divided the article into the following sections: Most common translation problems. Challenges in translating grammatical structure of sentences Grammatical problems of translation. Grammatical problems can incorporate inquiries of transience, viewpoint – where the action word demonstrates if the activity is proceeding or finished, pronouns, and regardless of whether to make the subject pronoun express.

Key words: grammatical problems, transience, viewpoint, finding solutions of grammatical problems, word order, auxiliary verb usage.

Translation as a term is generally connected with the activity or interaction of delivering the content of a source language word, word-gathering, or sentence in the objective language or with the consequence of the cycle of delivering. The significance of interpreting in the cutting edge society has for quite some time been perceived. For all intents and purposes, not a solitary contact at the worldwide level or even between any two foreign people communicating in different languages can be set up or kept up with without the assistance of translators. The responsibility of a translator is to deliver the message of the first in the fullest manner so that to have the option to accomplish primary similitude of the source and target messages. If the syntactic comparability is missing we notice a change. In satisfying this undertaking he/she faces various problems, for example, equivocalness, grammatical problems, lexical differences between languages, and much more. The grammatical design of the language is a significant piece of its general framework, no less significant, truth be told, than its dictionary. The components of the grammatical design, for example, attach types of emphasis and inference, syntactic examples, word request, and so forth, serve to convey implications which are generally alluded to as “grammatical” or “primary” implications, as unmistakable from lexical implications. The delivery of these implications during the process of translation is a significant problem identifying with the overall problem of translation comparability which should be considered final. Grammatical types of different languages without a doubt, very only occasionally

correspond completely regarding the extent of their importance and capacity. As a rule, there is just incomplete comparability that is the grammatical implications communicated by grammatical structures, however apparently indistinguishable, of two different languages agree just in a piece of their importance and differ in different pieces of similar meanings.

Following are the grammatical problems of translation: Analytical and synthetic character of language

Auxiliary verbs usage

Structural errors

Strict word order

It is possible to resolve these load of problems simply because of expert translation, utilizing grammatical transformations. Modifications in the underlying type of language units performed fully intent on accomplishing loyalty in the translation are alluded to as translator's transformations. They are completed either as a result of the incongruence of the objective language method for expression, which makes the transplantation of some source language units inconceivable, or to hold the style of the source language entries and in this way keep up with the expressiveness of the source language sense units.

The most ordinary is the accompanying two sorts of transformations: Inner transformation Outer transformation Inner transformation is related to the noun thought which might mean separated from its certifiable global sense. Whereas the outer transformations may at times change the primary type of the sensing unit under translation. Translation as a term and thought are of polysemantic nature, its normal and most broad meaning being for the most part connected with the activity or interaction of delivering/communicating the meaning/content of a source language word, word-gathering, sentence, or entry in the objective language or with the aftereffect of the cycle of delivering. All in all with the work performed by the translator. We can conclude the topic by saying that at the grammatical level, a translator is relied upon to have intensive information on the grammatical rules of the objective language. Truth be told, a translator doesn't need to know the grammar of the language for simply the purpose of it, he ought to be knowledgeable in the near grammar of the two languages associated with translation and the similitudes and dissimilarities in them. The translator ought to have the option to recognize the required and the discretionary structures in the target language.

Languages differ in terms of tense and aspect as well. Most languages are accustomed to three basic tenses - present, past and future with some tenses of relative time - past perfect, future perfect, etc. Some languages are peculiar with a series of temporal gradations of either past or future or both. In terms of their range they vary from few minutes to a year and a more, such as past time of "a few minutes ago" or of

“earlier in the day”, etc. These temporal aspects have bearing on the grammar and the sentences structure as a whole.

The nature of the grammatical differences between a pair of languages varies from language to language. A comparative and contrastive analysis of the grammars of two languages, is essential before a translators ventures to take up the job of translating. These grammatical differences pose problems to the translator as it not only involves analysis of the differences but also finding accurate or proper and approximate correspondences in the target language, for effective transfer of the message.

At the grammatical level, a translator is expected to have a thorough knowledge of the grammatical rules of the target language. In fact, a translator does not have to know the grammar of the language for just the sake of it, he should be well versed in comparative grammar of the two languages involved in translation and the similarities and dissimilarities in them. The translator should be able to distinguish between the obligatory and the optional forms in target language.

Grammatical differences between two languages can be of various types, depending on the languages, their relationship and the distance - both physical as well as cognitive. Cognate languages may not differ much grammatically although it also depends on the physical distance between the linguistic regions. Languages belonging to different language families but sharing geographical regions may share some features due to the process of convergence. The major differences between two languages are related to different gender, number, derivational systems, honorifics, tenses etc. One of the major grammatical differences between languages is their gender systems. Languages have different gender systems - grammatical and natural, etc. Some languages have two-way gender system - masculine and feminine, and others have three genders - masculine, feminine and neuter. Hindi and some other Indo-Aryan languages have to two-way pattern with a grammatical gender and so has German. A number of sex distinctions but for others it is arbitrary, and therefore, quite confusing, for a non-Hindi speaker and a translator. Dravidian languages have different gender systems, compared with Hindi and its sister languages. These differences across languages need not necessarily be because they belong to different families, although this is a determining factor. This is possible in cognate languages as well, because each language group has its peculiar ways of perceiving and classifying the same notional reality. German and English although related languages, also have their own differences. The seasons in English are neuter, but in German they are perceived as masculine. In Hindi, however, they are both feminine and masculine depending on the vocabulary, register and the style. In Hindi “ritu” is feminine, but 'mausam' meaning both season and weather is masculine. This is due to the fact that these two words have come to Hindi from different sources. Hindi adjective is inflected to denote gender,

number and case. The English adjective is invariable whatever its function in the sentence. Hindi and some other Indian languages have number gender concordance. It is absent in English.

References:

1. <https://agatotranslate.ae/grammatical-problems-of-translation/>
2. В. С. Виноградов Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). — М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, - 224 с.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М., «Международ. отношения», 1975, - 240 с.
4. http://www.rusnauka.com/ESPR_2006/Philologia/6_pelihovs_kiy%20juriy%20.d oc.htm
5. <https://univerpubl.com/index.php/horizon/article/download/788/667>

YENGIL ATLETIKACHILARNING FUNKSIONAL XOLATINI BAXOLASH ASOSIDA MASHGULATLAR REJASINI OPTIMALLASHTIRISH.

*Buxoro viloyat buxoro davlat pedagogika
instituti jismoniy tarbiya va sport
nazariyasi va metodika mutaxassisligi
2- bosqich talaba
Saidova Sarvinoz Iskandar qizi*

Annotatsiya: Atletika yunoncha soʻz boʻlib, musobaqa, kurash, mashq degan maʼnoni bildiradi. Qadimgi Yunonistonda kuch va chaqqonlik boʻyicha musobaqalashganlarni sportchilar deb atashgan. Sportchilar mashqlarni yengil va oʻz xohishlariga koʻra bajardilar. "Yengil atletika" atamasi shu bilan bogʻliq holda paydo boʻlgan boʻlishi mumkin. Qadimda yirik tadbirlar va bayramlarda yugurish, sakrash, uloqtirish musobaqalari tashkil qilingan. Shunga koʻra, bu sport turlari ham qadimgi Olimpiya oʻyinlari hisoblanadi.

Kalit soʻzlar: Yengil atletika, yengil atletika, sport, sprinting, yugurish, sakrash, uloqtirish, chidamlilik, kuch, mushaklar.

Zamonaviy yengil atletika ham koʻp qirrali boʻlib, u yuqoridagi sport turlarini oʻz ichiga oladi: yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish va hokazo. Sport turlari ommalashganligi sababli, butun dunyo boʻylab millionlab odamlar yengil atletika bilan shugʻullanadi. Mashqlarning xilma-xilligi va ularning katta qiymati, murakkab boʻlmagan jihozlari yengil atletikani har bir kishi shugʻullanishi mumkin boʻlgan ommaviy sport turiga aylantirdi. Shuning uchun ham yengil atletika "Sport qiroli" deb ataladi. maxsus yurish, yugurish, sakrash va uloqtirish - tezlik, kuch, chidamlilikni rivojlantiradi, inson oyoq-qoʻllarining harakatchanligini mustahkamlaydi, irodani tarbiyalaydi, tana aʼzolarining ish qobiliyatini oshiradi. Bu yengil atletika mashqlarining shifobaxsh taʼsiri. Sportning bu turi yaxshi odatlarni, oʻz sogʻligʻiga doimiy eʼtibor qaratish kabi fazilatlarni shakllantiradi. Yengil atletika mashgʻulotlarining bolalar salomatligi va jismoniy oʻsishiga ijobiy taʼsiri ushbu sport turining kollejar oʻquv dasturiga kiritilishiga sabab boʻldi. stadionlarda va sportda mashq qilish imkonini beradi.

Har tomonlama jismoniy rivojlanish, salomatlikni mustahkamlash va sportda muvaffaqiyatga erishish uchun asosiy jismoniy va maʼnaviy-irodaviy fazilatlarni rivojlantirish va tarbiyalash kerak. Ushbu asosiy jismoniy va maʼnaviy-irodaviy fazilatlarni rivojlantirish va tarbiyalash sportchilarni tayyorlashning muhim qismidir. Shunga koʻra, jismoniy tayyorgarlik umumiy jismoniy tayyorgarlik va maxsus

jismoniy tayyorgarlikka bo'linadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik yengil atletikaning harmonik rivojlanishini, ya'ni harakat mushaklarini rivojlantirish, tana a'zolari va tizimlarini mustahkamlash, ularning funksional imkoniyatlarini oshirish, chidamlilik, chaqqonlik, moslashuvchanlikni oshirish, balandlik va tana tuzilishidagi kamchiliklarni tuzatishni o'z ichiga oladi. Bunga erishish uchun jismoniy mashqlar yordamida turli harakat faoliyatida ishtirok etuvchi tananing a'zolari va tizimlariga muntazam ta'sir ko'rsatish zarur. Buning uchun yuqorida qayd etilgan uch guruhdan har xil turdagi mashqlardan, ayniqsa, umumiy rivojlanishga mo'ljallangan mashqlardan foydalanish kerak. Yengil atletikaning bu turini bajarish uchun nima talab qilinishiga qarab maxsus jismoniy tayyorgarlik, sportchi organizmining barcha funksional imkoniyatlarini, barcha a'zo va tizimlarini yuqori darajada rivojlantirish. Buning uchun, albatta, tanlangan yengil atletika turidagi mashqlar va maxsus mashqlar qo'llaniladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik uchun umumiy ta'sir ko'rsatadigan mashqlar ko'pincha qo'llaniladi, maxsus tayyorgarlik uchun esa aniq maqsadlarga qaratilgan mashqlar qo'llaniladi. Biroq, umumiy jismoniy tayyorgarlikda aniq yo'naltirilgan mashqlar jismoniy rivojlanish, tana tizimini, bo'yni va boshqalarni yaxshilash uchun ishlatiladi. Umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikda kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, moslashuvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar asosiy o'rin tutadi. Xuddi shu jismoniy sifatlar sportchining o'z tanasidagi a'zolar va tizimlarning qobiliyatidan kelib chiqqan holda harakat qilish qobiliyatini aks ettiradi.

Yengil atletikada asosiy sifatlarni rivojlantirish va tarbiya.

Kuchni rivojlantirish. Sport mahoratiga kuchni oshirmasdan erishib bo'lmaydi. Harakat tezligi, chidamlilik va chaqqonlik ko'p jihatdan mushaklar kuchiga bog'liq. Mushaklar kuchi miya yarim korteksining faoliyatiga mos keladigan markaziy asab tizimining holatiga, mushaklarning fiziologik sutkalik qismiga, mushaklardagi biokimyoviy jarayonlarga, mushaklarning qo'zg'aluvchanligining o'zgarishiga, ularning charchash darajasiga va boshqa sabablarga bog'liq. Bundan tashqari, mushak kuchini ko'rsatish qobiliyati ham asab to'qimalarining funksional imkoniyatlarini oshirish orqali rivojlanadi. Mushak kuchi uning fiziologik kesimiga to'g'ridan-to'g'ri proportsional bo'lganligi sababli, mashqlar natijasida mushak massasi ortishi bilan mushaklarning kuchi ham ortadi, shu bilan birga mushaklarning aylanishi kuchayadi, metabolizm yaxshilanadi va energiya beruvchi moddalar ko'payadi. Mushak kuchining bu asosiy jihatlari o'zaro bog'liqdir. Shu bilan birga, mushaklarning massasini oshirish yoki asab to'qimalarining tegishli funksional imkoniyatlari darajasini oshirish va kuchni ifodalash qobiliyatini yaxshilash uchun mashqlar va usullar tanlanishi mumkin. Sportchi tanasining barcha mushaklari kuchli. Ammo tana mushaklarining rivojlanish darajasiga bo'lgan talab atletika turiga bog'liq. Uloqtiruvchilar boshqalarga qaraganda ko'proq kuch rivojlantirishlari kerak, marafonchilar esa boshqalarga qaraganda kamroq kuchga muhtoj. Har qanday sportchining mashg'ulotlarida, albatta, kuch-quvvatni

oshirish mashqlari qo'llaniladi. Ammo, asosan, ushbu turdagi atletika bilan shug'ullanish uchun mushaklarning eng muhim guruhini rivojlantirishga e'tibor beriladi. Katta va maksimal kuchlanish texnikasi ko'proq mushak kuchini qo'llash qobiliyatini yaxshilash uchun qo'llaniladi. Bu tanlangan mushakning mashqlarini katta va maksimal kuch bilan (maksimaldan 75-100%) qayta-qayta bajarishni anglatadi. Bunday holda, agar maqsad yengil atletikaning har qanday turida imkon qadar ko'proq kuch sarflashni o'rganish bo'lsa, u holda ushbu turdagi yoki elementning koordinatsion tuzilishining yaxlitligi saqlanib qoladi. Mashqning qiyinligini oshirish (shtanga va snaryadlarning og'irligini, sakrash balandligini, yugurish tezligini oshirish) ham bu mashqlarga xosdir.

Mushaklar massasini ko'paytirish mashqlari, harakatning to'g'riligi buziladigan darajada mushaklar charchaguncha to'xtovsiz harakat qilish nuqtai nazaridan, sportchi odatda ixtisoslashgan atletika turining elementlariga o'xshaydi. Bunday holda, kuchning o'sishi o'rtacha yoki katta bo'lishi kerak (maksimaldan 50-70%). Kuchni rivojlantirish uchun har xil dinamik mashqlar, oddiy mashqlardan tortib, integral atletikagacha (sakrash, uloqtirish, boshidan sakrash) sherikning qarshiligini qo'llash yoki engib o'tish mashqlari eng keng tarqalgan. Bundan tashqari, kuchning statik namoyon bo'lishi qo'llaniladi. Og'irligi 2,5 kg dan ortiq bo'lgan gantellar, 10-15 kg gacha qum bilan to'ldirilgan qoplar, 2-5 to'p, 16 va 32 kg toshlar va shtangalar yuk sifatida xizmat qiladi. Og'ir yuk bilan bajariladigan mashqlar, masalan, shtanga bilan, tananing barcha mushaklariga, ayniqsa katta va kuchli mushak guruhlariga, yengilroqlari bilan bajariladigan mashqlar (masalan, gantel, gantel) ba'zi mushak guruhlariga ta'sir qiladi. Og'ir atletika mashqlaridan tashqari, og'irroq jihozlarni uloqtirish, yelkasiga qum bilan to'ldirilgan sumka (6-12 kg) bilan sakrash va og'ir (5-6 kg) kamar bilan sakrash. Harakatning tuzilishi bunday mashqlardan o'zgarmaydi, ammo sportchi odatdagidan ko'ra ko'proq kuch sarflashi kerak. Kuch sportchi uchun zarur shart-sharoitlarga yaqin sharoitlarda rivojlanadi. Bu usul ko'proq og'irlikdagi jihozlar bilan shug'ullanadigan otishchilar tomonidan qo'llaniladi. Lekin og'irlikni ko'tarish mashqlari boshqa elita sportchilar tomonidan muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Misol uchun, ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sakrash mashqlarida og'irlikdan foydalanganlar, foydalanmaganlarga qaraganda, sakrash qobiliyatini ko'proq oshiradilar. Mashg'ulotlarga tayyorgarlik davrida sportchilar og'ir poyabzal kiyishlari yoki 5-6 kg belbog' (qo'rg'oshin bo'laklaridan yasalgan belbog' yoki pitrali brizin kamar) taqishlari va maxsus mashqlarni bajarishlari mumkin.

Chidamlilikni rivojlantirish. Sportchilarga nafaqat musobaqalar paytida, balki keng ko'lamli mashg'ulotlar uchun ham chidamlilik kerak. Bu organlar va tizimlarning (ayniqsa, markaziy asab tizimi, yurak-qon tomir tizimi, nafas olish tizimi va mushak apparatlarining) tayyorlik darajasiga, sport texnikasining takomillashuv darajasiga va harakatlarni samarali bajarish qobiliyatiga bog'liq. Chidamlilik umumiy va maxsusdir.

Umumiy chidamlilik har qanday sportchining umumiy jismoniy rivojlanishining tarkibiy qismi bo'lib, birinchi navbatda markaziy asab tizimi, yurak-qon tomir, nafas olish va boshqa tizimlarda sezilarli ijobiy o'zgarishlarning natijasidir. Yengil atletikaning ayrim turlarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, sportchiga alohida chidamlilik kerak. Ma'lumki, qisqa masofaga yuguruvchi marafonda, marafonchi esa 400 metrga tez yugurishda sabrsiz bo'ladi. Ko'p soatlik raqobatga dosh bera oladigan langar tayanchi 1500 m poygada chidab bo'lmas holga kelishi mumkin. Yengil atletikaning har bir turida maxsus chidamlilik shu qadar o'ziga xoski, ularning har biri uchun o'z metodologiyasiga ega bo'lish zarur. Umumiy chidamlilik yillik mashg'ulotlarga kiritilgan deyarli barcha jismoniy mashqlar orqali shakllanadi. Albatta, yengil atletikaning ayrim turlari bo'yicha maxsus tayyorgarlik ham umumiy chidamlilikni oshiradi. Ammo umumiy chidamlilikni oshirishning eng yaxshi usuli - o'rtacha tezlikda, uzoq vaqt davomida (ayniqsa, krosda) yugurish, shuningdek, qorda yugurish. Umumiy chidamlilikni yaratish uchun ish tugagandan so'ng sodir bo'lgandan ko'ra, ish paytida sodir bo'ladigan tanadagi jarayonlar muhimroqdir. Xuddi shu tarzda, jismoniy mashqlar paytida, miya yarim korteksida yengil sportchining bir xil faolligini keltirib chiqaradigan organlar va tizimlarning funktsiyalarini boshqaradigan dinamik stereotipni yaratuvchi asab jarayonlari yaxshilanadi. Muayyan tartibda chidamlilikni rivojlantirish kerak. Avval umumiy chidamlilikni rivojlantirishga (tayyorgarlik davrida), keyin esa maxsus chidamlilikni rivojlantirishga (musobaqa vaqtida) ko'proq e'tibor beriladi. Shu bilan birga, mashg'ulot davomida maxsus chidamlilik rivojlanadi va musobaqa davomida umumiy chidamlilik saqlanadi. Sakrashchilar va uloqtiruvchilarning maxsus chidamliligini rivojlantirishning asosiy yo'li tanlangan atletika turini ko'p takrorlash va qisman maxsus mashqlarni bajarishdir. Barcha musobaqalar mashq qilish texnikasining mukammalligiga asoslanadi. Atletika yurishida va ayniqsa, yugurishda alohida chidamlilik boshqa yengil atletika turlariga qaraganda ko'proq harakat texnikasining mukammalligiga bog'liq.

Agar 100 m masofaga yugurishda texnika yuqoriroq harakat tezligiga xizmat qilishi kerak bo'lsa va energiyani tejash muhim bo'lmasa, o'rta, uzoq va o'ta uzoq masofalarga yugurish va sport yurishlarida birinchi navbatda energiyani tejab ishlatish kerak.

Harakatlarni tez bajarish qobiliyati yengil atletikachining muhim sifatlaridan biridir. Tezlik nafaqat jumperning sakrashi uchun, va uloqtiruvchining tebranishi sprinterning yugurishi uchun, balki tezlik asosiy fazilat hisoblanmaydigan sportchilar uchun ham zarurdir. Yuqori darajadagi chaqqonlik ham harakatlarni osonroq bajarishga imkon beradi. Bu ishning uzoq davom etishiga yordam beradi. Mushak kuchini oshirish orqali sportchining harakat tezligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Ma'lumki, sportchining harakatlariga tashqi qarshilik qanchalik kam bo'lsa, bu harakatlar tezroq amalga oshiriladi. Biroq, musobaqa qoidalariga ko'ra, raketa

majmuasining og'irligini kamaytirish mumkin emas. Bunday yaxshi tayyorlangan sportchining sog'lig'iga zarar etkazmasdan, uning vaznini oshirish mumkin emas. Ammo sportchining kuchini oshirish mumkin. Agar kuch kuchaysa, u tashqi qarshilikni osonroq yengishi mumkin, tezroq harakat qilishi mumkin. Tezlik tug'ma xususiyatdir, masalan, qisqa masofaga yuguruvchi, agar tug'ma qobiliyat bo'lmasa bo'lishi mumkin emas, degan fikrlar hali ham mavjud. Albatta, tabiiy qobiliyat va tug'ma qobiliyat muhim, ammo asosiy rolni ta'lim, o'rganish va rivojlantirish o'ynaydi. Tizimli uzoq muddatli mashg'ulotlar jarayonida har qanday sportchi nihoyat tezlik sifatini oshirishi mumkin. 10-12 yoshdan boshlab harakat tezligini (ayniqsa o'yinlar vaqtida) rivojlantirishni boshlash kerak. Shunday qilib, siz 18-20 yoshga kirganingizda, siz harakat tezligini rivojlantirishda yuqori darajaga erisha olasiz va sport ustasining talablarini bajarishingiz mumkin. Harakat tezligini oshirishning eng muhim jihati yugurish, sakrash va uloqtirishning mukammal texnikasidan foydalanishdir. Bunga faqat o'quv jarayoni orqali erishib bo'lmaydi. Jismoniy mashqlar texnikasini to'liq o'zlashtirgandan keyin ham mashqlarni ko'p marta takrorlash kerak. Takrorlash (masalan, 10-15x100-150 m, 30-60 yadro tushishi, 30-40 disk uloqtirish, 30 tayoq bilan sakrash) maksimaldan kamroq (maksimal 9-10 marta) intensivlikda bajarilishi kerak. Bunday takrorlashlar, ayniqsa, sprinterlar va yuguruvchilar uchun zarurdir. Ularda yugurish tezligining ortishi, birinchi navbatda, harakat texnikasida juda murakkab nerv-mushak koordinatsiyasining aniqlanishi natijasida va faqat aqliy ishtiyoq natijasida emas, balki ular nihoyat etarlicha kuchli bo'lsagina sodir bo'ladi. Bunga bir mashg'ulotda maksimal tezlikka yaqin tezlikda 100-110-150-200 m masofani qayta-qayta yugurish natijasida erishiladi. Bunday mashg'ulot harakatni bajarishda haqiqiy mahoratga erishishning eng muhim usuli hisoblanadi, ya'ni tashqi tomondan yengil, erkin, ortiqcha kuchsiz, lekin maksimal kuchlanish bilan harakatlana olishdir.

Xulosa:

Qisqa masofaga yuguruvchilar, uloqtiruvchilar natijalarning turg'unligining sababi ko'pincha sportchiga qattiq dinamik stereotipni o'zgartirishga va harakat tezligini oshirishga yordam beradigan mashqlar etishmasligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Abdullayev Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi. Toshkent-2019[1]
2. X.Rafiev Yengil atletika nazariyasi va amaliyoti Toshkent-2018 [2]
3. I. Olimov Sport pedagogik mahoratini oshirish Toshkent-2016[3]
4. Yengil atletika. Nashriyot: "ILIM ZIYA" nashriyoti, 2005. O'quv qo'llanmalar. Mualliflar: R. Salimov[4]

TASVIRIY SAN'ATDA MANZARA JANRINING O'ZIGA XOS AHAMIYATI

*Umirova Nilufar**Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti**70211003-Dastgohli rang tasvir mutaxassisligi**1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada manzara janri hamda uning tasviriy san'atdagi o'rni va ahamiyati, ushbu janrda ijod qilayotgan rassomlar ijodi va manzara janrining bugungi kunda yoshlarimiz va xalqimiz ongiga madaniy, ma'naviy ta'siri xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: manzara, rassom, yoshlar, estetik, rangtasvir, kompozitsiya, janr, rang.

Dunyoda shunday buyuk mamlakatlar borki, ular nafaqat qadimiy tarixi, rivojlanish yo'li balki ming yillar davomida bajarib kelayotgan ijtimoiy-siyosiy, madaniy vazifasi bilan, xalqi va butun insoniyat hayotida chuqur iz qoldirib, milliy iftixor ramziga aylanib bormoqda. Bugungi kunda bizning mamlakatimiz ham shular qatoridan mustahkam va munosib o'rin egallab, butunjahon ahlining xaqli e'tirofiga sazovvor bo'lib kelmoqda. Ularning har biri bizni dunyo bilan, o'tmish va kelajak o'rtasidagi musaffo ko'priki, milliy qadriyatlarimizni avloddan avlodga o'tkazib kelayotgan muqaddas qo'rg'onlarimizdir. Tabiiyki, ularning orasida yurtimiz manzaralarining o'rni va ahamiyati beqiyos.

Manzara - tasviriy san'atning tabiat ko'rinishini aks ettiradigan qadimiy janrlaridan bo'lib, tasvirlanayotgan ijodiy asarlarda ham vosita - fon sifatida muhim rol o'ynaydi. Manzara janridagi asarlarning ayrimlari bevosita tabiatning haqiqiy, ya'ni hayotiy ko'rinishini tasvirlasa, boshqalarida borliq ijodiy tarzda, hayolan ifodalangan bo'ladi. Ba'zan bu ikki xol bir asarda kuzatilishi mumkin. Manzara janrining paydo bo'lishi juda uzoqlarga borib taqaladi. Manzara tasvirlarining keng tarqalishini qadimgi Sharq va Krit orollaridagi qadimgi arxeologik qazilmalar misolida ko'rish mumkin. Masalan, eramizdan avvalgi davrlarga oid Beni – Hasandagi qabr toshda yovvoyi mushuk ovi tasvirlangan. Manzara janri mustaqil ravishda Xitoyda VI asrda paydo bo'lgan bo'lsa, Yevropa san'atida Uyg'onish davrida ilmiy negizda, ya'ni chiziqli va havo (rang) perspektivasi asosida shakllangan.¹

Manzara janri tasvirlanishiga ko'ra ikki xil bo'lib, birinchisi mustaqil ijodiy manzara, ya'ni bunda to'laqonli manzara aks ettiriladi. Ikkinchi shakliga ko'ra, tasvirda fon sifatida qo'llaniladi. Masalan: portret ishlanganda, orqa planida shahar

¹ R.Xasanov "Tasviriy san'at asoslari". G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa – ijodiy uyi. Toshkent – 2009. 15 – b.

yoki tabiat manzaralarini aks ettirishimiz mumkin bo'лади. Manzara ishlash san'ati tashqi dunyoning go'zalligini aks ettirish bilan insonga ijobiy ta'sir o'tkazuvchi kuchga ega. Shuning uchun rassom manzara ishlash barobarida, tabiatga nisbatan eng nozik, tipik holatlarini, rang garmoniyalarini anglab, unga bo'lgan estetik tuyg'ularini hamda munosabatini bildiradi. Ijodkor manzara ishlash jarayonida o'z asarlarida inson shaxsi, aql- zakovati hamda ichki tuyg'ularini tasvir orqali qo'shiq qilib kuylaydi va tabiat obrazini yaratadi.

20-asrda Yevropa va Amerikada texnika olamini tabiatga qarshi qo'yuvchi industrial manzara keng tarqaldi. Realistik manzara ham jadal rivojlandi, unda go'zal tabiat o'ziday tabiiyligicha tasvirlanadi. O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston xududida o'rta asrlar san'atida musulmon Sharqi mamlakatlarida bo'lgani kabi naqsh — bezak asosiy o'rinni egallagan. Girih, islmiy naqshlarda uslublashtirilgan o'simlik bo'laklari ko'p ishlatilgan. O'rta Osiyoda shakllangan miniatyura maktablari vakillari qo'lyozma kitoblarga ishlagan rayem va bezaklar bo'yoqlarining uyg'unligi, zamin sifatida manzara va me'morlikka e'tiborning kuchliligi bilan diqqatga sazovor. O'rta Sharq san'ati, jumladan, Hirot, O'rta Osiyo miniatyura san'atida manzara yuksak darajada namoyon bo'lgan. Ayniqsa, Kamoliddin Behzodning mo'jaz asarlarida manzara tabiat ko'rinishi mahorat bilan ishlangan. Uning davomchilari Mahmud Muzahhib, Abdulla Musavvir, Muhammad Murod Samarqandiy, Muhammad Nodir Samarqandiy va boshqa ijodida ham manzara ko'rinishlari muhim o'rin egallaydi.

O'zbek manzara janrining haqiqiy rivojlanishi 20-asrga to'g'ri keladi. Shu davrda dastgoh san'atida manzaraning nodir namunalari yaratildi. P.Benkof, O'.Tansiqboyev, N.Karaxan, R.Temurov, R.Ahmedov, N.Qo'ziboyev, A.Mirsoatov va boshqa bu sohada samarali ijod qildilar va o'zbek tasviriy san'atida manzara janri rivojiga katta hissa qo'shdilar.²

Bugungi kunda yurtimiz manzaralarini rang – barang turlarda tasvirlash har bir rassomning xohish – istaklaridan bo'lib, buni yurtimizga ilk tashrif buyurgan rassomlarning ijodiy faoliyati ham manzaralarga bag'ishlanganidan ko'rishimiz mumkindir. Bu borada P.Benkof, I.Kashina, S.Kovalevskaya, O.Tatevasyan, N.Karazin, R.Zommer, S.Dudin kabi rassomlarning ijodi alohida tahsinga sazovordir.

Tasviriy san'atdagi manzara janriga oid asarlar insonda tabiatga muhabbat va go'zallik fazilatlarini shakllantiradi. Rassomlar manzarani o'zini tasvirlabgina qolmasdan, balki tarixiy va maishiy mavzudagi asarlarda ham bevosita manzaraga murojaat qiladilar. Etyud va eskizlar yozadilar. Bunda manzara kartinada qo'shimcha ya'ni to'ldiruvchi fon vazifasini bajaradi. V.Vasnetsovning «Alyonushka» asari bunga misol bo'la oladi. Ayniqsa, ona tabiatning tabiiy go'zalligini, yangilik, o'zgarishlarni O'.Tansiqboyev asarlarida kuzatishimiz mumkindir.

² O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

Urushdan keyingi yillarda Respublikamizda muntazam tashkil etilgan xorijiy davlatlarning badiiy ko'rgazmalari, O'zbekiston tasviriy san'atiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tabiatni yangicha xis etish, yangicha talqin qilish xissiyoti paydo bo'la boshladi. O'zbekiston rassomlarining tabiat manzaralariga yana xam ishtiyoqi ortdi. XX asrning 50-yillarida o'zbek manzara janrida O'rol Tansiqboyev karvonboshi bo'ldi. Qishloq xo'jalik mavzusiga oid asarlar yarata boshladi. 1950- yilda «O'zbekistonda baxor», «Paxtani sug'orish» asarini yaratdi. Tongda esayotgan mayin shabada va shildirab oqayotgan suv, salqin tabiatning uyg'onishi tomoshabinda quvonchli xissiyotni uyg'otuvchi ta'sirchan vositadir. «Ona o'lka», «Taxyatosh» va «Issiq ko'l» nomli asarlarida namoyon bo'ladi. Manzara kompozitsiyasini panorama usulida tasvirlash rassomga xos xususiyatlardan biridir.

Har bir ijodkor o'z davrida manzara janrida xam o'zini sinab ko'radi, biroq buni his etishni hamma ham uddasidan chiqib, manzarachi rassom bo'la olmaydi. Tabiatni vujudi bilan xis etib, sevgan malakali rassomgina o'z xis - tuyg'ularini manzara tasvirida ifodalab beradi. Tabiat ijodkorga ko'p narsa o'rgatadi va bu tevarak atrofdagi narsalarning mohiyatini ochib beradi. Shunday ekan, bugungi kun rassomi ko'proq tabiat qo'ynida asar yaratishi lozim. Shunda barchaning qalbini hayajonga soladigan san'at namunalarini yaratish mumkin bo'ladi. Ko'plab keksa avlod rassomlari bizga go'zal manzara asarlarini yaratib meros qoldirganlar. Ular yaratgan san'at asarlarining mazmunini, kompozitsiya tuzilishini ularning ish tajribalarini yoshlarga o'rgatib, ko'rgazmali vosita sifatida foydalanish o'rinlidir.

Hayotimizda tasviriy san'at, manzara va ranglarning ahamiyati katta va xilma – xildir. Biz tevarak atrofimizdagi barcha narsalarni ranglar tufayli va ranglar yordamida ko'ramiz. Shubhasiz, ranglarning bu biologik funksiyasi uning insoniyat jamiyatining ma'naviy hayotidagi rolini belgilab beradi. Bu rangning inson ruhiyatiga ta'sir qilish qobiliyatida bevosita namoyon bo'ladi. Gyote yozganidek: “Umuman olganda rang odamlarda katta quvonch keltiradi”.³

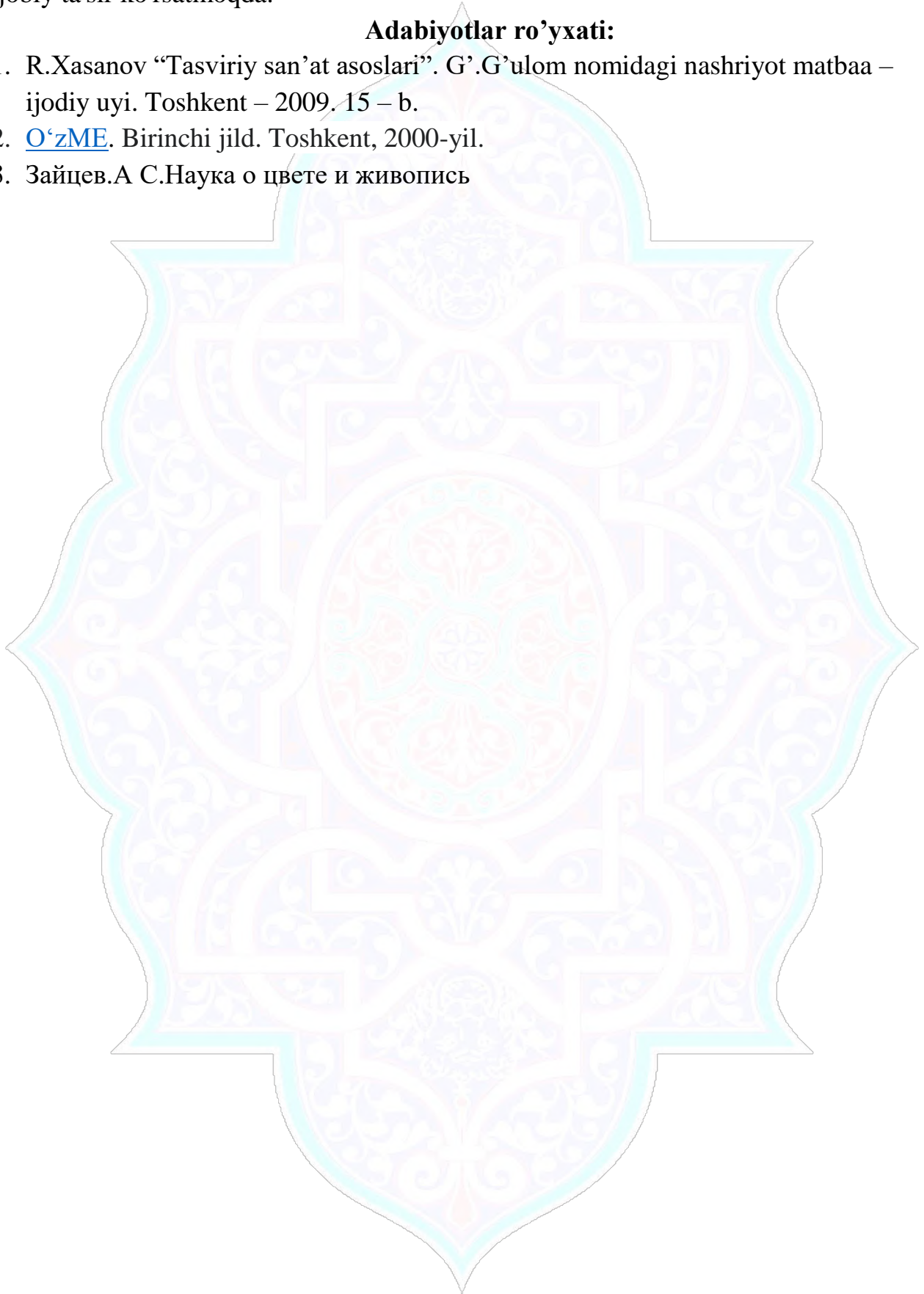
Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yosh avlodni har tomonlama garmonik shakllanishida tasviriy faoliyat muhim rol o'ynaydi. Tasviriy san'at nafaqat yosh bolalarda, balki katta insonlarning ham moddiy olamni kuzatishga, fikrlashga, tevarak – atrofimizdagi narsalarni, shakl va formalarini hamda rang tuslarini idrok eta olishga o'rgatadi. Ularning estetik va badiiy didini shakllantirishda muhim vosita bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda tasviriy san'atni, borliqni, his etishga o'rgatish maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab o'qitilmoqda. Olib borilayotgan tasviriy san'at mashg'ulotlari yosh bolalarni har tomonlama rivojlanishiga, estetik va ma'naviy jihatdan tarbiyalanishiga, ularda rasm chizish

³ Зайцев.А.С.Наука о цвете и живопись. Стр.5

san'ati, hamda narsa va hodisalar yuzasidan fikrlash qobiliyatining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. R.Xasanov "Tasviriy san'at asoslari". G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa – ijodiy uyi. Toshkent – 2009. 15 – b.
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
3. Зайцев.А С.Наука о цвете и живопись



**TASVIRIY SAN'ATDA MOZAIKA SAN'ATINING O'ZIGA XOS
AHAMIYATI***Saliyeva Gulirux**Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik**va dizayn instituti**70210802 - SAMYOT mutaxassisligi**1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mozaika san'ati hamda uning tasviriy san'atdagi o'ziga xos o'rni, va ushbu nafis san'at turning binolardagi tasviri va ahamiyati borasida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, rassom, mahobatli, mozaika, bezak, nafis, arxitektura, vitraj.

O'tmishga nazar tashlasak, ajdodlarimizdan bizga dunyoga tanilgan, go'zal va nafis bezatilgan tarixiy binolarimizning meros qolganini ko'ramiz. Me'moriy yodgorliklarimizning shon-u shuhrati bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmay, bashariyatni hayratga solib kelmoqda. Jumladan, buyuk sarkarda, bobomiz Amir Temur va temuriylar davrida qad ko'targan binolar bezaklari hozirgacha o'zining nafisligi va ahamiyatini saqlab qolgan bo'lib, olimlar, me'morlar, rassomlar hamda san'at ihlosmandlari tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilib kelinmoqda.

Arxitekturada mahobatli bezak san'ati ashyo va texnikasi rang - barangligi bilan ajralib turadi. Ulardan ba'zilari; freska, temperali rangtasvir (rospis), mozaika, enkaustika, sgraffito, rang - barang vitraj rangtasviri eng qadimiy turlardan hisoblanib, o'zining an'anaviy va zamonaviy usullari shakllanib bormoqda. Bu albatta texnikalarning o'zgarishi, rivojlanishi to'xtadi degani emas. Har bir davr arxitekturasida ular yangicha hayotda yashay boshladi.¹

O'zbekistonning mustaqilligi tasviriy san'atimizning taraqqiyotiga ham keng imkoniyatlarni yaratib berdi. Bu davrda tasviriy san'atning turlari yanada rivojlandi. Jumladan, Chingiz Ahmarov boshlab bergan mahobatli rangtasvir yo'nalishi istiqloq davrida yangi yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Respublikamizning ko'plab jamoat va madaniy binolari, shu qatori Toshkent metrosi bekatlariga ishlangan devoriy suvrat, mozaika, vitrajlar xalqimizga estetik zavq bag'ishlamoqda. Bu borada A.Aliqulov, B.Olimxonov, A.Ikormov, A. Isayev, E.Muhammadiyev, N.Sultonov, N.Xolmatov,

¹ R.A.XUDAYBERGANOV MAHOBATLI RANGTASVIR TEXNIKA VA TEXNOLOGIYASI. «Fan va texnologiya» nashriyoti, Toshkent-2015. 3-bet.

SH.Muhammadjonov, A.Buxorboyev, T.Boltayev, X.Nazarov kabi ijodkorlarustozlari an'alarini davom ettirib yangidan – yangi muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

Mozaika, vitraj bo'yicha B.Jalolov, A.Buxorboyev, V.Gan, I.Yegorovlar barakali ijod qilishib "Umar Xayyom tushi", "Nechun tug'ilganim hech kim aytmaydi", "Navro'z", "Tuman ma'budasi", "Abadiyat gumbazi ostida", "Buyuk Sohibqiron – buyuk bunyodkor", "Sport o'yinlari tarixi", "Buyuk ipak yo'li", "Flora" kabi betakror asarlar yaratdilar.² Hozirgi kunda ham mutaxassislar, ijodkorlar tomonidan go'zal binolar yaratilib, milliy zamonaviy binolarni mahobatli rangtasvir turlari bilan bezash ommalashib bormoqda.

Mozaika – rangtasvirning bir turi bo'lib, qattiq materiallar hisoblangan koshin, rangli shisha, marmar, tosh, yog'och, matall parchalarini tekis devor yuzasiga maxsus qorishmalar yordamida yopishtirib yaratiladigan tasvirlash tahnikasi. Bunday asarlar ko'pincha devorga, shiftga, uy poliga ishlanadi.³ Mozaika mahobatli (monumental) bezak san'atining asosiy turlaridan biri. Asosan, binolar, amaliy san'at asarlarini bezashda, dastgoh. san'ati asarlari yaratishda qo'llanadi. Mozaika yig'ishning 2 xil usuli farqlanadi: naqsh (tasvir) mustahkamlovchi modda (ohak, sement, mum va boshqalar) surtilib bezatilayotgan yuzaga mayda bo'laklardan to'g'ridan-to'g'ri terib hosil qilinadi. Teskari terishda rasmi qog'oz yoki matoga bo'laklar o'ng tomoni bilan yopishtiriladi, so'ng teskari tomoniga mustahkamlovchi modda surtilib, bezatilayotgan yuza (devor yoki shift) ga birlashtiriladi.

Turli ranglarda bo'yalgan doiralardan iborat eng qadimgi mozaika miloddan avvalgi 3ming yillikka mansub. Mozaika qadimgi Sharq mamlakatlarida, antik davr va o'rta asrlarda Vizantiya, Italiya, Gruziya, qadimgi Rusda rivojlangan. G'arbiy Yevropa san'atida bezak mozaikalar keng tarqalgan. Islom mamlakatlarida 13—14-asrlarda koshinli mozaika rivojlangan bo'lib, bunda qoliplar asosida ishlangan bo'laklar yig'ilib murakkab naqsh (tasvir)lar hosil qilingan. 14—15-asrlarda Samarqand va Buxorodagi binolar peshtoqiga ishlangan mozaikalar jozibadorligi bilan diqqatni tortadi.

O'zbekistonda 60-yillardan (ayniqsa, Toshkent zilzilasi keyin) mozaika keng tarqaldi, jamoat va turar joy binolari bezagida keng qo'llanilmoqda (Toshkentdagi Amaliy san'at muzeyi, "Paxtakor" metro bekati bezaklari va boshqalar). Asrlar davomida rivojlanib kelayotgan qadimgi koshinkorlik an'analari keng qo'llanilgan holda jamoat binolari, me'moriy obidalar ajoyib mozaika namunalari bilan bezatilmoqda. Bular: Imom Buxoriy yodgorlik majmui, Oliy Majlis binosi, O'zbekiston konservatoriyasi binosi va boshqalar shular jumlasidandir.⁴

² R.Xasanov "Tasviriy san'at asoslari". G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa – ijodiy uyi. Toshkent – 2009. 74 – b.

³ R.Xasanov "Tasviriy san'at asoslari". G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa – ijodiy uyi. Toshkent – 2009. 185 – b.

⁴ Mozaika" [O'zME](http://uzme.uz). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

Mozaika tarixini kuzatar ekanmiz, qadimda shaxslar umrboqiy bo'lganidek, kartinalar ham umrboqiy bo'lishi kerak edi degan mazmunda kartinani bo'yoqlarda emas, balki eramizdan oldingi V asr Qadimgi Gretsiyada rangli toshlardan terib bajarganlar va ushbu buyuk shaxslarga bag'ishlangan kartinalarni mozaika deb nomlashgan. Rim mozaikasining asosiy elementi kub shaklidagi kichik rangli tosh yoki smalta bo'lib, uni modul deb atashgan. Modul qancha kichik bo'lsa, mozaikali asar jozibali va nafis bo'lgan. Keyinchalik florensiya mozaikasi ham paydo bo'ldi. IV-XV asrlarda Vizantiyada, X asrda kirib kelib qadimgi Rus davlatida va Gruziyada ham rivojlandi. Mozaika ishlash uslubi qiyinroq bo'lsada mozaika toshlarining rangi yorqinligi, rangi o'zgarmasligi, uzoq muddatga chidamliligi rassomlarda katta qiziqish hosil qildi. Mozaika yuz yillab saqlanishi mumkin. Mozaika ishlash jarayoni bir necha bosqichni o'z ichiga oladi. Ya'ni bo'lajak devoriy bezakning eskizi, rangli karton, kartondan kalka nusxasi, gruntga ko'chirish kabi bosqichlarini o'z ichiga oladi. Mozaika toshlari qadimda tuproq suvog'iga terilgan bo'lsa, sement ixtiro qilingandan keyin sementli-qumsuvoqdan foydalanib bajarila boshlandi va mozaika kompozitsiyasini ko'p yillarga saqlanishini ta'minladi. Mozaikani ishlash uchun maxsus suvoq loyi tayyorlanadi. Sement va qumni quruq holda aralashtirilib suv qo'shiladi va suvoq qilish darajasida tayyorlanadi. Smalta toshlari mayda 0,5-3 sm atrofida maydalanib, toshlar tayyorlangan loy (grunt)larga teriladi. Bu gruntlar tarkibi bir necha xildan iboratdir: 1. PVA asosidagi grunt. 2. Epoksid-polimerli grunt. Mozaikaning ko'p ishlatiladigan ikki turi mavjud bo'lib rim mozaikasi va florensiya mozaikasi mavjud. Rim mozaikasi rangli smalta toshlarini maydalab teriladi. Florensiya mozaikasi esa yirik har xil rangli va tusli tabiiy yupqa marmar toshlaridan terilgan kompozitsiya hisoblanadi. Bu ikki turining bajarilish usuli bir-biridan ancha farq qiladi. O'zbekistonda ham o'ziga xos mozaika mavjud bo'lib binolari koshin usulida kulolchilik san'ati yordamida har xil naqsh va yozuvlar bilan bezatilgan. Masalan, kulolchilikda tayyorlangan rangli koshinlardan (peshtoqlarda) terilgan mozaikalar Registondagi (Samarqand sh.), Buxoro, Xiva binolarida ko'rishimiz mumkin. Ya'ni rangli tosh, plita yoki smalta bo'lakchasi devorga yotqizilishida oldindan ohakli yoki sementli loy eritmasi suvoladi. «To'g'ridan - to'g'ri» mayda modulli rim mozaikasini ishlash juda uzoq va ko'p mehnat talab qiladi. Shuning uchun bugungi kunda ko'proq «teskari terish» usulidan foydalaniladi. Oddiy qog'ozga bo'lajak tasvir chizmasi bajariladi, keyin elim surtiladi va shu elimli yuzaga smalta yuzini pastga qaratib teriladi. Shundan keyin bu listga loy eritmasi quyiladi va u biroz qotgandan keyin terilgan mozaika plitasi ag'dariladi. Qog'oz esa mozaikadan yuvib tashlanadi. Ana shundan keyin mozaika panno qismini devorga montaj qilinadi. XX asrda mozaika texnikasi mahobatli rangtasvir san'atida eng ko'p tarqalgan turi hisoblanadi. Florensiya mozaikasi Italiyaning Florensiya shahrida XVI asrda mozaika texnikasining boshqa ko'rinishi tarqaldi. Kartina yoki ornament shablon asosida

kattaroq kesilgan rangli marmar tosh bo'lakchalaridan terila boshlandi. Bunday mozaika marmarli yoki florensiya mozaikasi deb nomlandi. Bundan tashqari mozaika katta va kichik rangli keramikada bajarilib - mayolika deyildi. Shuningdek, g'ishtning bir tomonini rangli glazur bilan qoplanib bajarish turlari ham paydo bo'ldi. Arxitektura qurilishida ornamentli bezaklarni mayolika mozaikasi bilan bezash Yaqin Sharqda va O'rta Osiyoda keng tarqaldi. Bunday go'zal san'at turlari Buxoro, Samarqand, Xiva va boshqa bizning yurtimiz shaharlarida ko'p uchraydi. Sirlangan g'isht yoki plitalar bilan bezashda devor, portal, gumbazlarda to'g'ridan - to'g'ri terish texnikasi yordamida bajariladi. Florensiya mozaikasini bajarish usuli ancha qimmatbaho hisoblanib, u har xil rangdagi marmar plastinalar va qimmatbaho rangli toshlardan kompozitsiya asosida bajarilgan karton shabloniga terilib bajariladi. Tekis katta toshlar(asos)ga terilib elimlab mustahkamlangan plastinalarni tozalab silliqlangandan keyin uning yana go'zalligi oshadi.⁵

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, mozaika - arxitektura bezagining eng qadimiy tasviriy san'at turlaridan biri hisoblanadi va u hozirgi vaqtda ham o'z qiymatini yo'qotmay, badiiy jihatdan rivojlanib, mozaikaning yangidan-yangi texnika va texnologiyalari, usullari yaratilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. R.Xudayberganov mahobatli rangtasvir texnika va texnologiyasi. «Fan va texnologiya» nashriyoti, Toshkent-2015.
2. R.Xasanov "Tasviriy san'at asoslari". G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa – ijodiy uyi. Toshkent – 2009.
3. Mozaika" [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

⁵ R.A.XUDAYBERGANOV MAHOBATLI RANGTASVIR TEXNIKA VA TEXNOLOGIYASI. «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2015. 47-b.

RATSIONAL TENGLAMA VA TENGSIZLIKLAR

Xudoyberdiyev Madat Murtozaqulovich

Toshkent viloyati Bo'ka tumani 31-maktab o'qituvchisi

Murtozaqulov Zafar Madat o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy va o'rta maxsus ta'lim o'quvchi va talabalari uchun ratsional tenglamalarni yechishga doir misollarni o'rgatishda bir qator qulay usulni tadbiq qilish ustida ish olib boramiz.

Kalit so'zi: tenglama, ratsional, teng kuchli tenglamalar, ratsional tenglama.

Аннотация: В данной статье мы проведем работу по внедрению ряда удобных методов обучения на примерах решения рациональных уравнений для учащихся и студентов высших и средних специальных учебных заведений.

Ключевое слово: уравнение, рациональное, одинаково сильные теги, рациональное уравнение.

Annotation: In this article, we will work on implementing a number of convenient methods in teaching examples of solving rational equations for students and students of higher and secondary special education.

Key question: equation, rational, equally strong touches, rational equation.

Agar bir tenglamaning barcha yechimlari ikkinchi tenglamaning ham yechimlari bo'lsa, u holda ikkinchi tenglama birinchi tenglamaning natijasi deyiladi .

Ikkita tenglamaning yechimlar to'plamlari ustma-ust tushsa, bunday tenglamalar teng kuchli deyiladi .

Misol: Tenglamalar teng kuchli bo'ladimi?

$$x + 4 = 7 \quad \text{va} \quad 8 - x = 5$$

Ikkala tenglama bir xil ildizga ega : $x = 3$. Boshqa ildizlari yo'q bo'lganligi uchun bu tenglamalar teng kuchli .

$$x - 1 = 0 \quad \text{va} \quad x + 1 = 5$$

Birinchi tenglama 1 ildizga , ikkinchisi esa bunday ildizga ega emas . Demak berilgan tenglamalar teng kuchli emas .

Aytaylik, x o'zgaruvchili ikkita $P(x)$ va $Q(x)$ ko'phad berilgan bo'lsin .

$\frac{P(x)}{Q(x)}$ ko'rinishidagi ifoda ratsional ifoda deyiladi.

$$\frac{P(x)}{Q(x)} = 0 \quad (1) \text{ ratsional tenglamani qaraylik. Ma'lumki, } \frac{m}{n} \text{ kasr nolga teng}$$

bo'lishi uchun uning surati nolga teng bo'lishi ($m = 0$), maxraji esa nolga teng bo'lmasligi ($n \neq 0$) zarur va yetarli .

Demak ,(1) tenglamani yechish uchun $Q(x) \neq 0$ va $P(x) = 0$ shartlarni bir vaqtda qanoatlantiradigan x noma'lumning barcha qiymatlarini topish zarur va yetarli :

$$\frac{P(x)}{Q(x)} = 0 \Leftrightarrow \begin{cases} P(x) = 0 \\ Q(x) \neq 0 \end{cases}$$

Misol: Tenglamalarni yeching:

$$\begin{aligned} 1) \frac{x^2 - 2x + 1}{x - 7} = 0; & \quad 2) \frac{x^2 - 2x + 3}{x - 7} = 0; \\ 3) \frac{2x^2 - 5x + 3}{9x - 13,5} = 0; & \quad 4) \frac{(x-1)^2(x+2)}{x-1} = 0; \end{aligned}$$

Yechish: 1) $x^2 - 2x + 1 = 0$ tenglama yagona $x=1$ ildizga ega , $x=1$ bo'lganda maxraj noldan farqli. Demak, berilgan tenglama yagona $x=1$ yechimga ega.

2) $x^2 - 2x + 3 = 0$ kvadrat tenglama yechimga ega emas , chunki $D = 1 - 3 = -2 < 0$.

Demak , berilgan tenglama yechimga ega emas.

3) $2x^2 - 5x + 3 = 0$ tenglama kvadrat tenglamadir.

$$D = b^2 - 4ac = (-5)^2 - 4 \cdot 2 \cdot 3 = 25 - 24 = 1 > 0$$

Demak bu tenglama ikkita ildizga ega :

$$x_1 = 1, x_2 = 1,5$$

Ammo 1,5 soni $\frac{2x^2 - 5x + 3}{9x - 13,5}$ ifodaning maxrajini nolga aylantiradi, 1soni esa yo'q . Demak berilgan tenglama $x=1$ ildizga ega.

4) $(x-1)^2(x+2)$ tenglama -1 va -2 ikkita ildizga ega , ammo $x=1$ da maxraj nolga teng bo'ladi , -2 da esa yo'q. Demak berilgan tenglama $x=-2$ yagona yechimga ega.

Agar $A(x)$ yoki $B(x)$ ifodaning kamida bittasi bir nechta ratsional ifodalar yig'indisi ko'rinishida bo'sa, $A(x) = B(x)$ ratsional tenglamani yechish qoidasi shunday bo'lishi mumkin:

1-qadam. Tenglamaga kirgan kasrlarning umumiy maxraji topiladi ;

2-qadam. Tenglamaning ikkala qismi umumiy maxrajga ko'paytiriladi;

3-qadam. Hosil bo'lgan tenglama ildizlari topiladi;

4-qadam. Topilgan ildizdan umumiy maxrajni nolga aylantiradiganlari olib tashlanadi.

Misol: $\frac{2}{2-x} + \frac{1}{2} = \frac{4}{x(2-x)}$ tenglamni yeching.

Yechish: Tenglamani ikkala qismini $2x(2-x)$ umumiy maxrajga ko'paytiramiz.

Hosil bo'lgan $4x + x(2-x) = 8$ tenglamada soddalashtirishlarni bajarib, ushbu kvadrat tenglamaga kelamiz: $x^2 - 6x + 8 = 0$, $D = 9 - 8 = 1 > 0$

Demak , bu tenglama ikkita ildizga ega : $x_1 = 2$; $x_2 = 4$;

Tekshirish: Agar $x=2$ bo'lsa maxraj 0 ga aylanadi . $x=2$ berilgan tenglamaning ildizi emas, $x=4$ bo'lsa maxraj 0 ga teng bo'lmaydi. $x=4$ berilgan tenglamaning ildizi.

Agar $A(x) = \frac{f(x)}{g(x)}$; $B(x) = \frac{p(x)}{q(x)}$ ko'rinishida bo'lsa , $\frac{f(x)}{g(x)} = \frac{p(x)}{q(x)}$

ko'rinishidagi ratsional tenglamani yechish uchun $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ proporsiyaning asosiy xossasidan foydalanish maqsadga muvofiq :

$$\frac{a}{b} = \frac{c}{d} \Leftrightarrow ad = bc$$

Bunda quyidagi algoritm bo'yicha ish tutiladi:

1-qadam. $f(x)q(x) = g(x)p(x)$ tenglamaning ildizlari topiladi

2-qadam. Topilgan ildizlardan $q(x),g(x)$ maxrajni nolga aylantiradiganlari olib tashlanadi

Misol: $\frac{x-2}{x+2} = \frac{x+3}{x-4}$ tenglamani yeching.

Yechish: $(x-2)(x-4) = (x+2)(x+3)$

$$x^2 - 4x - 2x + 8 = x^2 + 3x + 2x + 6$$

$$-6x + 8 - 5x - 6 = 0$$

$$-11x = -2$$

$$x = \frac{2}{11}$$

Agar $x = \frac{2}{11}$ bo'lsa,

$$x + 2 = \frac{2}{11} + 2 \neq 0$$

$$x - 4 = \frac{2}{11} - 4 \neq 0$$

Javob: $x = \frac{2}{11}$

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M.A.Mirzaahmedov, Sh.N.Ismailov, A.Q.Amanov. Matematika 10 (Algebra va analiz asoslari II qism). Toshkent-2017.
2. T.Jo'rayev, A.Sa'dullayev, G.Xudoyberganov, H.Mansurov, A.Vorisov. Oliy matematika asoslari. I qism. Toshkent-"O'zbekiston"-1995.
3. Murtozaqulov Z. M., Solayeva M. N. darslikdagi differensial tenglamalarni yechishdagi yetishmayotgan metodlar va ma'lumotlar //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 462-467.
4. MURTOZAQULOV Z. M., ABDUJABBOROV S. H. F. Tenglamalar sistemasini yechishda qulay bo'lgan metod va ko'rsatmalar //ЭКОНОМИКА. – С. 898-904.
5. Zafar Madat o'g'li Murtozaqulov. КОМБИНАТОРИКАГА DOIR MASALALARINI YECHISHDA FORMULALARNI TO'G'RI QO'LLASH. Uzbek Scholar Journal. Volume- 09, Oct., 2022 (272-277).
6. Муртозақулов Зафар Мадат ўғли. УЧ ЎЛЧАМЛИ ЛЕЙБНИЦ АЛГЕБРАЛАРИДА L_1, L_2, L_3 АЛГЕБРАЛАРДАГИ БУЗИЛИШЛАРИНИ ҲАМДА ЎТИШ МАТРИЦАЛАРИНИ ҲИСОБЛАШ.// ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. (119-127).
7. Муртозақулов Зафар Мадат ўғли. ТАБИЙЙ УСУЛДА ГРАДИУРЛАНГАН КВАЗИ-ФИЛИФОРМ ЛЕЙБНИЦ АЛГЕБРАСИНИНГ ДИФФЕРЕНЦИАЛИ. Ustozlar uchun. (78-83).

**NOGIRONLIGI BO‘LGAN MAKTABGACHA VA MAKTAB
YOSHIDAGI BOLALARNI O‘QITISHDA INKLYUZIV TA‘LIMNING
O‘RNI.**

Gulxanova Fotima Akramjon qizi

gulxanovafotima@gmail.com

+998990630836

Samarqand Davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunda nogironligi bo‘lgan bolalarga sifatli ta‘lim berish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston aholisining 100 mingdan ortig‘ini 16 yoshgacha nogironligi bo‘lgan bolalar tashkil etadi. Ular har bir sifatli ta‘lim olish huquqiga ega. Nogironligi bo‘lgan shaxslarga ta‘lim berish, ularni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish turli shakllarda, shu jumladan ishlab chiqarishdan ajralgan va ajralmagan holda, eksternat shaklida, shuningdek masofaviy ta‘lim texnologiyalaridan foydalangan holda, umumiy tipdagi ta‘lim muassasalarida va tashkilotlarda, ixtisoslashtirilgan ta‘lim muassasalarida, uyda, maxsus guruhlarda, sinflarda va yakka tartibdagi o‘quv rejalarini bo‘yicha o‘qitish yo‘li bilan amalga oshiriladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, nogironligi bo‘lgan bolalarga sifatli ta‘lim berishning samarali yo‘li — inklyuziv ta‘limdan foydalanish, ya‘ni nogironligi bo‘lgan bolalarning ta‘lim muassasalarida boshqa sog‘lom bolalar bilan birgalikda ta‘lim olishi hisoblanadi.

Abstract: Quality education for children with disabilities is one of the most pressing issues nowadays. More than 100,000 of the population of Uzbekistan are children with disabilities under the age of 16. Every child has the right to quality education. Education of people with low knowledge, their vocational training, retraining and improvement of their skills in various forms, including separated from production and not separated from production, externally, using such remote teaching technologies, in general type of educational institutions. And organizations, in specialized educational institutions, at home, in special groups, in classes and by teaching according to individual curricula. The experience of developed countries shows that an effective way to provide quality education to children with disabilities is the use of inclusive education, that is, children with disabilities are educated together with other healthy children in educational institutions. It is to get it.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim, nogironligi bo‘lgan bolalar, sog‘lom bolalar, inklyuziv ta‘lim, ta‘lim muassasalari, nuqsonlar, ta‘lim tizimi.

Key words: Education, children with disabilities, healthy children, inclusive education, educational institutions, disabilities, educational system.

Hozirgi paytda O‘zbekistonda 700 dan ortiq nogironligi bo‘lgan shaxslar istiqomat qiladi. Shulardan 100 mingdan ortig‘i 16 yoshgacha nogironligi bo‘lgan bolalar hisoblanadi. BMT ning 2030- yilgacha barqaror taraqqiyoti bo‘yicha kun tartibi hech kimni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida ortda qoldirmaslikni ko‘zda tutadi. Ayniqsa, mazkur jarayonlar rivojida himoyaga muhtoj nogironligi bor insonlarga bo‘lgan e‘tibor juda muhim. BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasining xalqaro standartlari va talablarini, shuningdek, “nogiron” so‘z o‘rniga “nogironligi bo‘lgan shaxs” atamasidan foydalanishni nazarda tutuvchi “Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun mamlakatimizning yuqoridagi toifaga mansub vakillarining huquq va manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi[6]. Ushbu qonunning 38-moddasida nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta‘lim olish huquqi ko‘rsatilgan. Unga ko‘ra, nogironligi bo‘lgan shaxslar barcha darajalardagi ta‘lim tashkilotlarida ta‘lim olish va o‘z qobiliyatini yanada to‘liqroq rivojlantirish uchun butun umri davomida ta‘lim olish hamda jamiyat va davlat hayotida ishtirok etish huquqiga ega davlat nogironligi bo‘lgan shaxslarning inklyuziv ta‘limini rivojlantirishni, ularning ta‘lim olishi va kasbiy tayyorgarlikdan, qayta tayyorlashdan va malakadan o‘tishi uchun shart-sharoitlar yaratishini kafolatlaydi. [7]

Inklyuziv ta‘lim o‘zi nima? Inklyuziv ta‘lim — barcha o‘quvchilar uchun maxsus ta‘lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta‘lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta‘minlashdir[4]. Inklyuziv ta‘lim nogironligi bo‘lgan bolalarga oddiy ta‘lim muassasalarida boshqa sog‘lom bolalar bilan birgalikda sog‘lom muhitda bir xil sharoitda ta‘lim olish imkoniyatini beradi. LS Vlgotskiyning fikricha, ijtimoiy muhit sog‘ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga ega[3]. Inklyuziv ta‘lim esa sog‘lom muhitni ta‘minlab bera oladi. Inklyuziv ta‘lim tizimi nogiron bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta‘lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga o‘rganish uchun maxsus yordamga ega bo‘lishi, darslarga qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi.

Birgalikdagi ta‘lim jarayonida ishtirok etish natijasida sog‘lom bolalar va nogironligi bo‘lgan bolalar bir-birlari bilan bag‘rikenglik, o‘zaro totuvlikda bo‘lishni o‘rganishadi. Inklyuziv ta‘lim bolani qanday bo‘lsa shunday qabul qilishga yo‘naltirilgan hamda ta‘lim tizimini unga moslashtiradi. Nogironligi bo‘lgan bolalar Inklyuziv ta‘limda boshqa bolalar bilan birga rivojlana oladi, o‘sa oladi, do‘stlar orttira oladi. Umuman, boshqa bolalar kabi yashay oladi. Bu esa har bir nogironligi bo‘lgan bolaning orzusi. Nogironligi bo‘lgan bolalarning sifatli ta‘lim olishlari va Jamiyatga moslashuvi uchun ular boshqa bolalar bilan doimiy muloqotda bo‘lib turish zarur.

Inklyuziv ta‘lim quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

1. Inson qadri uning qobiliyati va yutuqlariga bog‘liq emas

2. Har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega.
3. Har bir inson muloqot qilish va tinglash huquqiga ega.
4. Hamma odamlar bir-birlariga muhtoj
5. Haqiqiy ta'lim faqat haqiqiy munosabatlar sharoitida amalga oshirilishi mumkin
- 6 Hamma odamlar tengdoshlarining yordami va do'stligiga muhtoj.
7. Barcha o'quvchilar uchun taraqqiyot, ular qila olmaydiagn narsadan ko'ra, nima qila olishiga bog'liq bo'lishi mumkin.
8. Turli xillik inson jabhalarini yaxshilaydi.[t]

Xulosa qilib aytganda, yurtimizda ham inklyuziv ta'limni keng joriy qilish va uni rivojlantirish nogironligi bo'lgan bolalaming ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO 'YXATI:

1. Алехина С.В. Инклюзивное образование для детей с ограниченными возможностями здоровья//<http://childpsy.ru>
2. Бугашев А.Б, Карягина Н.В, Гунажоков И.К, Иоакимиди Ю.А. Проблемы инклюзивного образования в педагогической практике//Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.3,Педагогика и психология. 2019. Вып.2(238).С.24-25.
3. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация.//»Проблемы дефектологии». М.,1996.–С.42.
4. <http://gazeta.uz>
5. <http://unicef.org>
6. <http://yuz.uz>
7. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-sonli «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida».

**THEORETICAL FUNDAMENTALS OF DIDACTIC GAMES IN
ENGLISH LESSONS***Gofurova Ranokhan Rafikovna**English language teacher Dangara district 23th schools*

Annotation: It is useful for a teacher to use the most appropriate teaching methods to teach elementary students basic mathematical concepts.

Keywords: Silence, "Chain", "Ladder", "Circular examples", "What did I knock on?", "Theater", "Hospitality in kindergarten"

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА УРОКАХ
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Аннотация: Учителю полезно использовать наиболее подходящие методы обучения для обучения младших школьников основным математическим понятиям.

Ключевые слова: Тишина, «Цепь», «Лестница», «Круговые примеры», «Куда я постучал?», «Театр», «Гостеприимство в детском саду».

As a result of the declaration of Independence, the Republic of Uzbekistan was forced to create new legislation to reflect new reality, and in order to deal with the new conditions of Independence, new Laws and Resolutions have been adopted. The first president of our Republic paid attention on learning foreign language. "The Law of learning foreign languages" and "The Law of the Republic of Uzbekistan on the National Programme of Personnel Training System" were both adopted for the first time in the history of our nation. Language learning and teaching are currently given a lot of attention by the government.

Interactive methods as a teaching tool is becoming popular in education system today. It is well known that the lesson is delivered using a variety of methods and approaches, which guarantees that students show their abilities, pay attention to the learning languages, advance their knowledge and skills. The activity that engages and accelerates the student forms the cornerstone of the usage of gaming technology. The psychological system of gamification method, according to psychologists, are based on a person's basic needs to express himself, find a secure place in life, exercise self-control, and realize his potential. Any game should be built around well acknowledged educational concepts and strategies. The themes of educational games should be related to those subjects. The learner works freely during the game-playing process because they are more engaged than they would be in a typical class. It should be mentioned

that the game is primarily a teaching tool. Students engage in game lessons with enthusiasm, compete to win, and the teacher also teaches the student through them. The student is engaged in playing games and feels he can speak, listen, understand, and write in English.

Each game has a specific educational purpose. That's the decent thing to do, and it should end there. Games, which differ from other types of education in the forms and methods of play, are also important in terms of teaching. Didactic games allow you to infinitely repeat and change the style of play, to add different things to the game. For example, we did 5-7 rounds of Silence more than 10 times with the whole class and with some children; The "What has changed" game was played with 5 different visual aids, etc. As a result, the game's skills were uniform and strong, and it was possible to listen to and follow every rule of the game. Didactic games, in terms of their form, are more than just creative games played in kindergarten, they are explained by the teacher himself through storytelling and reinforced by asking the students one by one. it is different in every way from similar games.

Didactic games serve the purpose of teaching and are interesting, interesting and understandable. Children practice hard to win, they get used to doing every task, they become more interested in didactic tasks. [1,25]

Didactic games help to better understand the purpose of each lesson, the goals and objectives of each exercise. Didactic games involve the demonstration of learning, the teacher's speech, and the children's movements, resulting in unity in cognition (visual, auditory, and skin sensory cues). This allows the teacher to think about what the teacher is saying and to express what is being said, that is, for the students to follow the rules of the didactic games themselves. Didactic games affect a child's emotions and create a positive attitude and interest in reading. The children play the game with great pleasure and look forward to the start of the game, imagining the joy of tomorrow's school day. [2,8]

Each didactic game involves a large number of children or an entire class.

For example, in the "Circular Examples" game, all children solve the problem, in the "Chain" 10 children, in the "Shop" 8-12 children, in the "Ladder" almost all students solve the problem, and so on. In addition, even if some of the children are not directly involved in the game, they are directly involved in the game through gestures. For example, they close their eyes and listen to how many times someone knocks, "The best accountant", "Who is more accurate and faster" and watching how well their teammates solve the example in these games. they go. He noted that in these games, children learn to control themselves. These games make children disciplined. reaches During games such as "Who is more accurate and faster", "Do not be idle", "The best accountant", "Dictation of remembering what you saw" they are able to hold their own,

to climb on the board without making a sound from the desk, to return to their seats in peace, to listen carefully to the sounds, to look at the numbers with consciousness.

There are also children who play in the classroom and force the teacher to reprimand them 10-15 times in one lesson. [3,13] However, during the game, the behavior of such children is completely different. will change. They behave immediately, do not wait for the teacher to show them the rules of the game, but follow the rules themselves, verbally and independently. Didactic games develop children's ability to be organized and save time as much as possible.

Experience has shown that didactic games help to cultivate and develop in children a sense of friendship, brotherhood and hard work. In games such as "Who's better in line," "Chain," "Ladder," and "Let the one who knows keep counting," children fight for the honor of their peers, the line they stand in, and their class.

Didactic games help to cultivate a creative personality, because each game, each repetition of which requires a new approach to the task, and the need to solve it leads to creative research. Didactic games cultivate the most necessary willpower qualities, such as diligence, perseverance, ability to complete the work started. For example, in the game "Circular Examples" you have to solve all six examples, otherwise you will not know whether the last number corresponds to the first. That's what keeps the kids active, and they keep up the good work.

References:

1. Kholikov A ||Pedagogical skills|| - Tashkent .: Economics and Finance, 2010, 350 p.
2. Abdullayeva BS and b Methods of teaching geometric materials to primary school students - Tashkent: OOO —Jahon print||, 2011, 90 p.
3. Azamov A. ||Youth Mathematics Encyclopedic Dictionary||- Tashkent .: General Encyclopedia, 1991, 478 pages.

**МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЕТЕЙ
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

Махкамов Улугбек Атаджанович

ст. преподаватель русского языка и литературы

Дангаринской профессиональной школы №2

Аннотация: В данной статье описаны методика обучения русскому языку для детей дошкольного возраста, и в настоящее время, наряду с английским, русский язык становится мировым языком, поэтому начинать его следует с дошкольного возраста, т.е. с детского сада.

Ключевые слова: русский язык, мировой язык, глобализация, слова, технологии, песни, методика, музыка, игры.

**METHODOLOGY OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE TO
CHILDREN OF PRESCHOOL AGE**

Abstract: This article describes the method of teaching the Russian language for preschool children, and now, along with English, the Russian language is becoming a world language, so it should start from preschool age, i.e. from kindergarten age.

Key words: Russian language, world language, globalization, words, technologies, songs, methodology, music, games

После обретения независимости в нашей стране внимание к русскому языку несколько снизилось, но любой язык возвышает человека. Русский язык стал частью развития в школах и вузах, а также в дошкольном образовании. Русский язык, как и узбекский становится нашим вторым языком, ведь каждому человеку следует знать хотя бы минимум 2 языка.

Язык служит важнейшим средством воспитания только хорошее знание родного языка поможет усвоить, привлечь к изучению и обучению русскому языку.

На сегодняшний день многие родители стремятся не только сохранить родной язык у детей, но и освоить русский язык и другие иностранные языки. Востребованность русского языка в обществе, а также просьбы и предложения со стороны родителей. Они заинтересованы в том, чтобы ребенок знал русский язык, так как именно в дальнейшем на этом языке он будет учиться в школе. И если родители хотят, чтобы ребенок учился в хорошей школе с преподаванием русского или какого-то иностранного языка, то ребенку следует знать в каком-то объеме этот язык уже до школы. Следует отметить, что чем

раньше начинается обучению языка детей, тем выше уровень овладения языковыми навыками.

Основной формой обучения русскому языку является занятие. Главная цель занятий - вызвать речевую активность детей, стимулировать разговорную речь, добиваться правильности русской речи. Планируя работу по обучению детей русскому языку, педагог должен обязательно учитывать речевую обстановку в группе, в семьях, уровень понимания детьми русского языка. Каждое занятие предусматривает комплексное решение речевых задач, где, независимо от темы и конкретных задач, одновременно ведется работа над фонетическими, лексическими, грамматическими аспектами языка, формируются навыки связной речи.

Основной проблемой обучения русскому языку является возраст ребенка. Известно, что при обучении детей русскому языку за основу берётся их возраст, ведь ребёнок обучается иностранному языку через слова, песни, музыку и игры. Основные цели обучение дошкольников иностранному языку:

- формировать у детей базовые коммуникативные навыки на иностранном языке;
- формирование у детей положительные отношения к дальнейшему изучению иностранных языков;
- воспитывать интерес к жизни и культуре других стран;
- устроить период привыкания к структуре иностранного языка; -облегчить ребенку понимание.

При обучению русскому языку детей в дошкольном возрасте следует стремиться к тому, чтобы ребенка это обучение не сводилось к накоплению заученных фраз и слов, а с самого начала предполагало использование русского языка детьми для познавания, общения, понимание сказанного учителями, родителей и окружение.

При обучении русскому языку в дошкольном возрасте у детей постепенно формируются основы общения и компетенции, начальные этапы обучения русскому языку включают следующие аспекты:

- умение повторять русские слова с фонетической точки зрения правильно за учителем;
- закрепления и усвоения русской лексики;
- включить в занятия элемент веселья и повысить мотивацию детей к усвоению языка.

Методология учителей играет большую роль в использовании демонстрационных объектов во время обучения. Перед учителем поставлена задача – сделать все возможное, чтобы заинтересовать ребенка и поддерживать его на протяжении обучения, путем использования и разнообразия

коммуникативных задач. Например, при обучении словам вы сначала показываете ребенку предмет и побуждаете его произнести по-русски, учащиеся произносят слово, а новое слово произносят еще раз, используя картинки для закрепления произнесенного слова. Более того, метод с помощью использования музыки, рифмы, считалки на русском языке помогают эффективнее запоминать слова.

Для эффективного развития русского языка у дошкольников следует сопровождать песню видеоматериалами, т.е. видеоклипами, которые помогают понять отраженную в ней ситуацию общения.

У детей дошкольного возраста начинает хорошо развиваться память. Таким образом, это означает, что они хорошо запоминают то, что их увлекает. Каждое занятие для детей должно быть праздником, а именно праздником общения на русском языке с воспитателем, со сказочными персонажами. Этому призваны помочь интересные сюжеты занятия, дидактические игры, физкультминутки, варьирование приемов и средств обучения. «6»

Песни дают детям эмоциональную разрядку, расширяют словарный запас у детей и способствует укреплению произношения правильных интонаций. Таким образом, с песнями дети расширят свое представление о возможностях употребления русского языка.

Большинство детей дошкольного возраста воспринимают обучения иностранному языку спокойно и положительно с интересом, некоторые дети с восторгом к обучению нового языка. Чтобы интерес у детей не пропал к этому языку, воспитателю следует вести урок с удовольствием, время от времени повторять те уроки, которые понравились детям.

Для успешного результата в обучении русского языка можно также использовать разные типы детских игр.

«Переводчики». Это игра с мячиком. Игра развивает у ребенка речь, запоминания слов. Дети собираются в круг. Воспитатель говорит на родном языке слово (цвета, дом, животное, одежда, обувь, игрушки и др.), ребенок переводит его на русский. [4]

«Что я имею ввиду». Это игра помогает развить воображение и в добавок тренируется словарный запас. В эту игру можно поиграть с карточками или загадывая предметы, которые находятся в комнате. Например, если воспитатель загадал вазу, то воспитателю необходимо описать вазу словами, так чтобы ребенок смог понять и угадать, что это за предмет. [5]

«You catch me». Игра очень увлекательная. Правило игры таково: дети встают в круг. Один ребенок надевает маску кошки и встает за кругом, а другой – маску мышки и остается в кругу. Дети произносят слова: «One, two, three – you catch me». Кошка старается проникнуть в круг и поймать мышку, но играющие

закрывают входы перед ней. Когда кошка проберется в круг, дети сразу же выпускают из него мышку. Если кошка поймает мышку, то на их роли назначаются другие дети.(7)

Вдобавок к этому, обучение русскому языку можно также начать с букваря. Букварь помогает обучить ребенка не только к изучению русскому языку и буквам, но и знакомит детей с русскими писателями-классиками и некоторыми, особенно близкими детям, советскими современными писателями, закладывая основу системы литературного развития детей.

В заключение, обучения маленьких детей языку – увлекательное занятие. На сегодняшний день все детские сады оснащены необходимыми оборудованием. Педагог должен уметь придерживаться своей методике в работе с детьми и уметь заинтересовать их обучению русскому языку и другим иностранным языкам. С помощью детских песен, стихотворений и ряд других игр педагог должен уметь привлечь детей к изучению новых иностранных языков. Более того, изучение иностранного языка помогает получить новые навыки и знания, более подробно узнать истории и культуры других стран. Каждый родитель хочет, чтобы его ребенок знал и владел иностранным языком, поэтому лучше всего изучение иностранного языка начинать с дошкольных лет в возрасте 4-5.

Литературе:

1. Дэвид А. Дж, Эгген, П. Каучак. : Методы обучения; содействие обучению студентов [М] 2002.
2. Фэн Ван, Применение технологий в обучении на основе запросов в дошкольном образовании [J] EarlyChildhoodEduc
3. Е. Ю. Протасова, Н.М. Родина: Методика обучения дошкольников иностранному языку.
4. <https://www.maam.ru/detskijsad/obuchenie-vtoromu-ruskomu-jazyku-cherez-igru.html>
5. поиск в google12 советов как поддерживать интерес к русскому языку у детей kidskey.org
6. С. М. Гаффарова, Г. З . Гарафиева, Д.С. Гарипова, Г. М. Билалова, Р. Ф. Нигматуллина, З.Ф.Бадрутдинова: Изучаем русский язык. Методическое пособие по обучению русскому языку детей дошкольного возраста.
7. <https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2022/04/14/kartoteka-igrispolzuyemyh-pri-obuchenii-doshkolnikov-angliyskomu>

INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESSES

*Marjona Mukhammadjonova**Student of UZSWLU***Annotation:**

In communication, a person assimilates the common human experience, historically formed social norms, values, knowledge, methods of activity, thereby forming as a person, as a carrier of culture, intercultural communication is a contextual communication.

Key words:Carrier, intercultural, spiritual culture, religion, outlook, foreign language, traditions

"Intercultural Communication is different, different of cultures two or from him more than representatives between contact special shape being his _ during mutually in touch has been of cultures information exchange and cultural values there is Cross-cultural communication process is _ only foreign their languages to know with limited without staying , maybe another of the nation material and spiritual culture , religion , values , ethics relations , outlook and others to know Demand who does of activity to himself special form common without , communication of partners behavior model determines foreign languages learning and them international contact tool as to use today's in the day this in languages of speakers culture , mentality , national character , life style , outlook , customs , traditions and others deep and a lot edged without knowing it is impossible . Only this two kind of of knowledge - language and of culture combination efficient and efficient communication provides ."

Cross-cultural contact group both at the level and at the individual level increase can _ But each two level too cross-cultural of communication main subject is a person . That's it with together , each one of a person behavior is included in it of culture values and standards with is determined . That's it relationship with , cross-cultural of communication each one participant his own socio-cultural connection because of to himself special the rules to the system have _ That's it because of , directly in communication different different culture representatives not only linguistically differences , perhaps socio-cultural and ethnic in nature differences too overcame transition necessity with face they are coming

Current at the time humanitarian of sciences whole one group cross-cultural contact learning with engaged in : cultural studies , communication studies , cultural sociology , cultural linguistics , ethnopsychology and others _

Various different and a lot level connections and contact forms save to stay for not only belongs to the language know , maybe foreign language culture standards and

the rules too to know necessary _ International of communications each one participant foreign people language to know complete cross-cultural to understand for enough not , partners wrong concept guess to do and from him escape for contact of the process himself necessity quickly understands _ Man concept of development the most important aspects to one is spinning modern society ... For modern man complete to communicate has been of need increase , " others by the most good to be understood and the desire to be appreciated with is described . People in the middle mutually to understand to reach main tool is this their communication is his during people himself manifestation does , all qualities open gives _

In communication a person common human experience , historical formed social standards , values , knowledge , activity methods absorbs , that's it with person as , culture carrier as is formed , intercultural contact contextual contact _

Although a person the world himself through knowing if possible and design _ own experience another a person perception " other " , first of all , " from me " . difference will do " the meaning means not to forget need _ Of people to each other dissimilarity to a person new skill and qualifications possession of existing ones improvement for comfortable conditions creates , however , another from the side , mutually in touch has been of partners character , upbringing , education and cultural level differences How a lot if they are between conflicts for opportunities so much a lot will be and disputes . That's it because of , people cultural contact forms and of means different arsenal , communication of partners behavior about psychological knowledge to the basics have to be need _

Literature :

1. Budagov and society in history culture (nature , nature , culture , civilization) Society in history word history _ M.: Education , 1971 .
2. Without letters speech actions // Concept and meaning _ Novosibirsk Science, 1990 .
3. Leont'ev , consciousness , personality . Moscow : Politizdat , 1975 .
4. Prokhorov's speech in connection socio-cultural stereotypes and their foreign to the fifties Russian language in teaching instead of M., 1996 .
5. Sorokin , civilization , society . M.: Polit publisher . illuminated , 1992 .
6. <https://hkls.ru/uz/disajjner/yazyk-i-mezhkulturnaya-kommunikaciya-vazhnost-i-znachenie.html>

XOTIRA BOR EKAN – MILLAT BARHAYOT

Sultanbayeva Iroda Bo'ston qizi

ChDPU Turizm fakulteti XTA 22/11 guruh talabasi

Tel:99.336.25.02

Ilmiy rahbar: Turdiyev Madiyor

Annotatsiya: 9-may Xotira va qadrlash kuni yurtimizda keng nishonlaniladi. Bu maqolada 9-may Xotira va qadrlash kunining tarixi hamda prezidentimiz nutqlari keltirilgan.

Kalit soʻzlar: Xotira, tinchlik, qadrlash, tarixiy, ajdod,xalq, osuda hayot,fashizm,Vatan, urush.

Insonga har kuni tinchlik-osoyishtalik va xotirjamlik kerak. Tinchligini yoʻqotgan xonadon ham, mamlakat ham aslo xotirjam boʻla olmaydi. Tinchlik-xotirjamlik – taraqqiyot garovidir.

Inson, millat va xalq tarixiy xotira tuygʻusi bilan barhayotdir. Xotira – kechagi oʻtmishni, ajdodlar oʻgitini, milliy merosimizni anglatib turuvchi – muqaddas kitob zarvaraqlaridek hayotimizni yoritib turadi. Qadr – insonni yuksaklikka koʻtaradi, uning faoliyatiga, orzu-intilishlariga, maqsad-maslaklariga olijanoblik bagʻishlaydi.

Bukilmas iroda va jasorat namunasini amalda namoyon etib, oʻz hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishi, bugungi tinch va osoyishta kunlar uchun jonini fido qilgan ajdodlarning muqaddas xotirasini yod etib, ezgu ishlarini davom ettirish, safimizda yurgan keksalarni eʼzozlash – odamiylikning eng oliy mezonini va bizga tinchlik, omonlik kerak, deb yashaydigan bagʻrikeng va olijanob xalqimizga xos azaliy qadriyatdir.

Biz azal-azaldan tinchliksevar xalqmiz. Aynan shu gʻoya targʻibiga bagʻishlangan buyuk milliy maʼnaviy merosimiz bor. Ularning barida tinchlikning qadriga yetish targʻib etiladi, urush esa batamom qoralanadi.

9-mayni Xotira va Qadrlash kuni tarzida umumxalq bayrami sifatida nishonlab kelayotganimiz zamirida ham aynan ana shu ezgu maqsad yotibdi.[1]

Oʻzbekistonda 1999 yildan beri 9 may – Ikkinchi jahon urushida Germaniya magʻlub etilgan va Gʻarbiy frontda urush tugagan kunda Xotira va qadrlash kuni nishonlab kelinadi. Bu kunni shunday nomlash tashabbusi Oʻzbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovdan chiqqan.

Islom Karimov 1999 yil 9 may kuni nutq soʻzlab, tarixiy sanaga nega aynan Xotira va qadrlash kuni deb nom berilganini tushuntirgan. Islom Karimov fondi tarixiy nutq yozib olingan kadrlarni eʼlon qildi.

“Biz nima uchun 9 may bayramini Xotira va qadrlash kuni deb e’lon qildik? Xotira deganda biz bu foniy dunyoda o’tgan ajdodlarimizni eslash, ularning chirog’ini yoqib, ezgu ishlarini davom ettirishni tushunamiz. Bu xalqimizga xos azaliy fazilatdir. Xotirasi bo’lmagan, tarixni unutgan, o’z ajdodlarining qadriga yetmaydigan millatning istiqboli yo’q. Bu haqiqatni kishilik tarixi isbotlab turibdi. Qadrlash degani bu – asrlar davomida ona diyorumizni, xalqimizning ozodlik va istiqlolini, erkin va farovon hayotini mardlik va shijoat bilan himoya qilgan fidoyi vatandoshlarimizni yodga olmoq, ularga munosib hurmat va ehtirom ko’rsatmoqdir”, degan Islom Karimov.

Ma’lumot uchun, O’zbekiston Prezidentining 1999 yil 2 martdagi farmoni bilan 9 may – Xotira va qadrlash kuni deb e’lon qilingan.[3]

Hamon oramizda qanchadan-qancha urush qatnashchilari, front ortida mehnat-mashaqqat chekkanlar bor. O’tganlarni xotirlash, safimizda yurganlarning esa qadriga yetish kerak.

Fashizm ustidan qozonilgan g’alabada xalqimizning ham mardonavor va salmoqli hissasi unutilmas haqiqatdir.

9 may – Xotira va Qadrlash kuni Ikkinchi jahon urushining ayanchli oqibatlarini unutmaslikka, tinchlik va osuda hayotning qadriga yetishga, Vatanga sadoqat hissi bilan yashashga, shuningdek, doimo ogoh va hushyor bo’lishga, tarixiy xotiraga sadoqat ruhida tarbiyalashga xizmat qilib kelmoqda.[2]

O’zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan 2020 yilda poytaxt Toshkentning Olmazor tumanida «G’alaba bog’i» yodgorlik majmuasi bunyod etildi.

Bog’da o’zbek xalqining buyuk G’alabaga qo’shgan salmoqli hissasi, urush jangohlari va front ortida ko’rsatgan mislsiz jasorati va matonatli mehnati haqida to’la tasavvurga ega bo’lish mumkin. Bugun ushbu tabarruk maskan ziyoratchilar – yurtdoshlar va xorijlik mehmonlar bilan gavjum.

Joriy yil 9 may kuni Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan g’alabaga 78 yil to’lganligi munosabati bilan O’zbekistonda urush qatnashchilariga hurmat-ehtirom ko’rsatilmoqda. Turli xotira kechalari tashkil etilmoqda. Tadbirlarda urush ishtirokchilariga hurmat-ehtirom bajo keltirilib, sovg’a-salomlar ulashilmoqda.

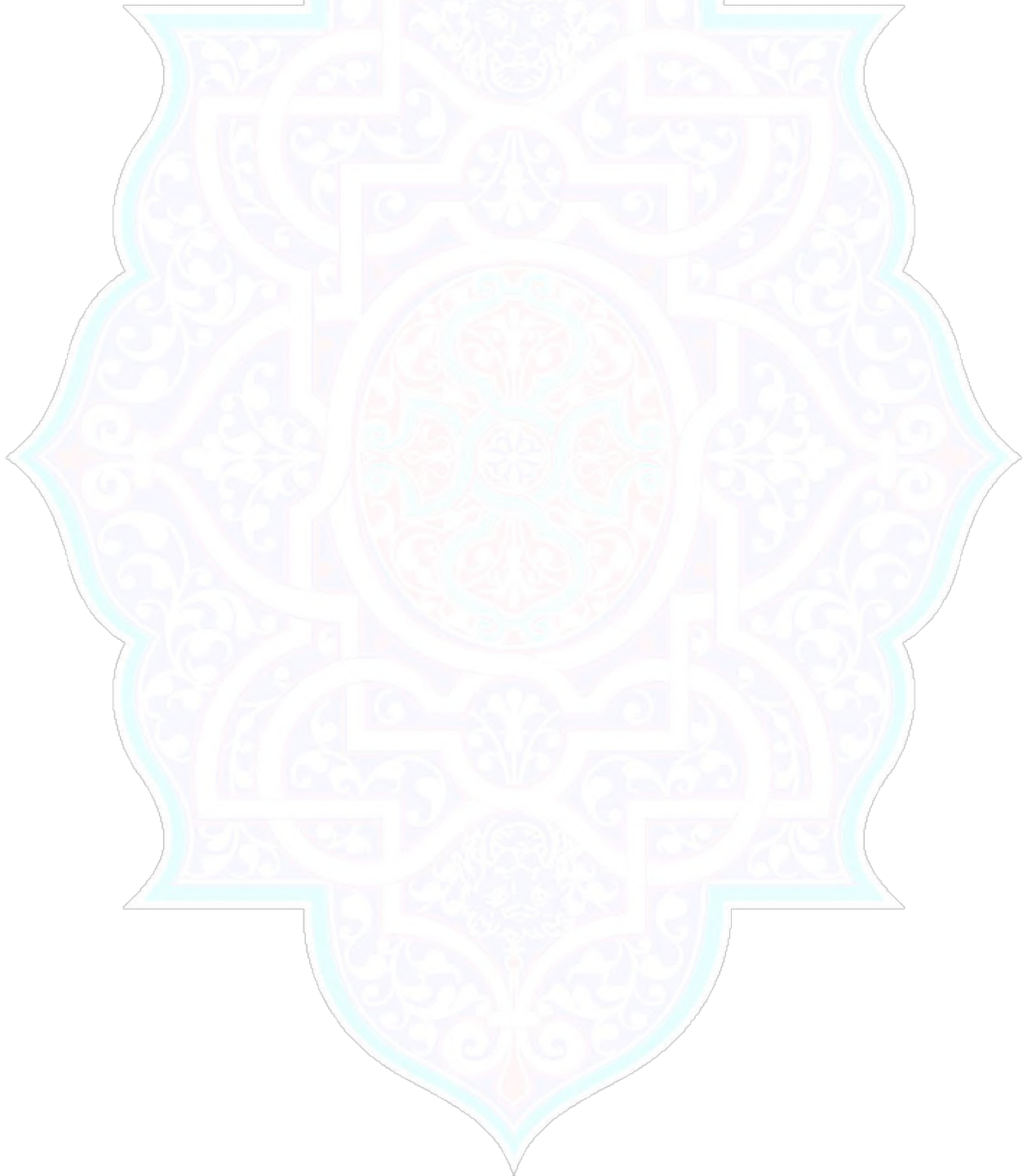
Mana shunday tadbirlardan birida qahramonlarga 9 may -Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan Prezident Shavkat Mirziyoyevning bayram tabrigini o’qib eshittirish bilan birga, 12 million so’m miqdoridagi pul mukofoti, sovg’a-salomlar, oziq-ovqat, dori-darmon mahsulotlari topshirildi. Otaxonlar bilan dildan suhbatlashildi.[2]

Muxtasar qilib aytganda, ajdodlar ruhiga hurmat xalqimizning eng oliy fazilatlaridan biridir. Xotira – muqaddas va aziz tuyg’u. Xotirlash bu har bir insonning yaqinlarini qadrlash, bu olamdan o’tib ketgan insonlarni eslash va ularning xaqqiga duo qilishdir. Xalqimizda “Qadr etgan qadr topadi”, degan naql bor. Haqiqatdan ham, inson o’zgalarga samimiyatda bo’lib, hurmat-ehtirom ko’rsatsa, o’zi ham atrofdagilarning shunday munosabatiga sazovor bo’ladi. Vatan ravnaqi, xalq

osoyishtaligi uchun xizmat qilgan el fidoyilari esa ezgu amallari sabab umrbod kishilar yodidan o‘chmaydilar. Nomlari hamisha e’zoz bilan tilga olinib, xotiralari mangulikka muhrlanadi.[2]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://qalampir.uz/uz/news/islom-karimov-nega-9-mayni-khotira-va-k-adrlash-kuni-deb-e-lon-k-ilgan-60920>
2. <https://corp.uzairways.com/uz/9-may-xotira-va-qadrlash-kuni>
3. <https://www.trt.net.tr/uzbek/madaniyat-va-sanat/2021/05/09/1234567890-1636747>



THE EFFECTIVENESS OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES ON EFL LEARNERS MOTIVATION

Alimova Madinabonu Islomjon qizi

student of Uzbekistan State World Languages University

Gmail: bonumadina008@gmail.com

Introduction: The importance of extracurricular activities, especially for EFL learners, cannot be denied in today's educational setting. Experiences from these activities can enhance students' motivation levels, interpersonal skills, and language ability. This paper aims to discuss the effectiveness of extracurricular activities on EFL learners' motivation. It also evaluates how these activities positively impact their language acquisition and academic achievement. This study provides an overview of the different approaches used by EFL teachers in their schools to motivate students through extracurricular activities. Furthermore, this study emphasizes the need for EFL teachers to explore innovative extracurricular activities that are appropriate for students' age, maturity, and critical thinking skills. The concept of extracurricular activities refers to any activity that a student can participate in outside of their regular academic curriculum. Typically, these activities are voluntary and take place during after-school hours. Extracurricular activities are essential in today's educational system, particularly for English as a Foreign Language (EFL) learners. These activities offer opportunities for learners to connect with their peers, enhance their language knowledge and fluency, and develop other essential skills that are necessary for academic and later professional success. In many countries, EFL learners lack adequate exposure to English-speaking environments, which makes it difficult for them to acquire language proficiency. Even when learners have exposure to English-speaking environments, they often do not have enough interaction opportunities. Extracurricular activities offer an ideal opportunity for EFL learners to practice speaking, gain more exposure, and improve their English skills.

Key words: Extracurricular activities, EFL learners, improved academic performance, motivational level .

Research has shown that when EFL learners participate in extracurricular activities, their motivation level significantly increases. For instance, when learners engage in activities that are of interest to them, they develop an intrinsic motivation to pursue these activities further. According to Maslow's hierarchy of needs, students' basic physiological and safety needs must be satisfied before they become motivated to learn. Extracurricular activities provide an avenue for learners to have their needs met. Learning is not just for academic purposes, as learners should be able to strike a

balance between their academic pursuits and other meaningful activities. EFL teachers have a significant role to play in this regard, as they can create an environment that fosters a desire to learn through these extracurricular activities. Furthermore, extracurricular activities promote social and interpersonal skills. Through these activities, learners can develop leadership qualities, teamwork, and communication skills that are transferable to the classroom setting. Students learn how to work together in groups, solve problems, express opinions, and listen to others. These communication skills are not only applicable in the classroom but also in real-life situations, as they create a sense of confidence and independence in learners. Additionally, extracurricular activities have the potential to improve academic performance. When learners participate in extracurricular activities, they develop a sense of purpose and commitment, which drives them to excel in their academic endeavors. Learners develop critical thinking, problem-solving skills, and creativity, which contribute to their academic performance. Besides, learners who engage in activities beyond class work often have better time management skills, which is helpful in balancing their academic workloads. This study highlights the effectiveness of extracurricular activities on EFL learners' motivation. These activities offer students the opportunity to acquire language proficiency, develop their interpersonal skills, and improve their academic performance. EFL teachers must promote extracurricular activities that challenge and motivate learners.

Many of the core skills in extracurricular activities can also be used in core academics. Education requires solid problem-solving skills, memory, creativity and critical thinking. There are extracurricular activities that affect these areas to varying degrees.

Studies have been conducted to establish a link between participation in extracurricular activities and improved academic performance. A Texas A&M University study found that important academic outcomes such as reading comprehension, math performance, and class performance are all positively impacted by children's participation in extracurricular activities.

The nature of many extracurricular activities involves your child participating in a social environment with other children. Outside the classroom, it's a great opportunity to connect with like-minded kids through something they all enjoy. This is also an important advantage of extracurricular activities. Extracurricular activities give children the opportunity to improve their social skills, make new friends and communicate more confidently within groups.

Extracurricular activities also help build self-esteem and confidence. It's nice to be successful at something you enjoy, especially after working hard. Good self-esteem is an essential tool for positive mental health and well-being.

Some students worry that participating in extracurricular activities will take too long to study and affect their grades. However, extracurricular activities can improve overall attitudes towards school.

Engaging in activities you are passionate about improves brain function, improves focus, and improves time management, all of which lead to better grades. For example, in high-performance sports, you train yourself to improve your focus and increase your endurance in the face of extreme difficulty. This will give you an edge in your studies and exams.

Many studies have been conducted on the relationship between extra-curricular activities and academic performance, and students who participate in extra-curricular activities are found to perform better, have a more positive attitude towards school, and have higher academic motivation shown. Extra-curricular activities refer to activities that take place beyond the formal classroom experience or outside of the regular academic curriculum. These can include sports, clubs, arts, volunteer work, and other recreational activities that students participate in outside of their standard academic classes. While some may see these activities as just a way for students to have fun, there are actually far-reaching benefits to participating in them that can positively impact a student's academic, social, and personal development. Academically, participating in extra-curricular activities can help students develop important skills such as time management, organization, and discipline. According to a recent survey by the National Federation of State High School Associations, students who participate in extra-curricular activities have higher GPAs and test scores than those who do not. Additionally, participating in activities such as debate, drama, and Model UN can help improve a student's critical thinking and public speaking skills, which are valuable for college and beyond. Socially, extra-curricular activities provide students with the opportunity to make new friends and interact with peers who share similar interests. In a world that is increasingly connected through technology, extracurricular activities provide a safe space for students to connect with one another in person. According to a survey conducted by Harris Interactive, 57% of students who participate in extra-curricular activities report making new friends as a direct result of their involvement. Finally, participation in extra-curricular activities can provide personal and emotional benefits to students by boosting their confidence and sense of self-worth. When students engage in activities they enjoy and excel in, it can have a significant positive impact on their mental health and well-being. According to a report by the National Youth Leadership Council, students who participate in service projects or volunteer work through extracurricular activities have a decreased likelihood of engaging in risky behaviors such as drug use, alcohol abuse, and violence. Globally, the benefits of extra-curricular activities have been widely recognized. A study conducted by the World Bank found that access to extra-curricular activities was

positively correlated with academic achievement, particularly in low-income communities. In India, the government has implemented a program called ‘Khelo India’ that aims to promote sports culture and health across the country through extra-curricular activities. Overall, there are numerous benefits to participating in extracurricular activities, including improved academic performance, stronger social connections, and increased personal well-being. Encouraging students to get involved in these activities can help promote their overall development and provide them with valuable life skills that will serve them well in the future.

References:

1. Reeve, Johnmarshall (2013). Understanding motivation and emotion (6 ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
2. Gardner, R. C. (1985). Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation. London: Edward Arnold.
3. Williams, M., & Burden, R. L. (1997). Psychology for teachers. Cambridge University Press.
4. <https://www.nordangliaeducation.com/pbis-prague/news/2021/09/21/benefits-of-extracurricular-activities>
5. <https://www.crimsoneducation.org/us/blog/benefits-of-extracurricular-activities/#:~:text=Engaging%20in%20extracurricular%20activities%20can,feel%20more%20connected%20and%20supported.>

IMPORTANT FACTORS OF ESP SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE

*Namangan State University
Linguistics, English 2nd year master's student
Xursnaliyev Guljahon Ravshanbek qizi.*

Annotation: ESP sociolinguistic competence is the main branch of target language and their basic factors were demonstrated in three main areas of knowledge: cultural, linguocultural and socio-psychological that were given clear examples for them.

Key words: Competence, sociolinguistic, aspect, vocabulary, language, knowledge, culture.

A prerequisite for successful intercultural communication of representatives of different cultures is the formed communicative competence, which is a set of knowledge about the language system, its units, their construction and functioning in speech, ways of formulating thoughts and understanding the judgments of others, national and cultural characteristics of native speakers of the language being studied, as well as " the ability of a language learner to communicate by its means in various types of speech activity in accordance with the set communicative tasks, to understand, interpret and generate coherent statements"

Communicative competence includes a number of competences, including sociolinguistic competence. By sociolinguistic competence we understand the sociolinguistic context of the existence of a language and its speakers. Sociolinguistic competence is the ability to use and transform linguistic forms in accordance with the situation.

Sociolinguistic competence contains three main areas of knowledge: cultural, linguocultural and socio-psychological.

Linguistic and cultural knowledge is linguistic knowledge proper, which includes vocabulary (lexical units with a national-cultural component of semantics), stylistics (the use of certain language means is adequate to the situation of communication), phraseology (phraseological units, proverbs and sayings), speech etiquette. Socio-psychological knowledge implies knowledge about the features of communication between representatives of a given culture.

Cultural knowledge is background knowledge, i.e. knowledge about the culture and history of the country of the language being studied. It should be borne in mind that sociolinguistic competence does not arise by itself in the process of learning a foreign language, but must be purposefully and gradually formed and developed by the teacher. Reading linguocultural texts plays one of the leading roles in this process,

since for successful intercultural communication it is necessary to acquaint students with the culture and history, customs and traditions of the country of the language being studied. All this helps to replenish the stock of "background knowledge" that provides an adequate understanding of a foreign culture.

Socio-psychological knowledge - possession of socio-culturally conditioned scenarios, national-specific behavior patterns using the communicative vocabulary adopted in a given culture.

In addition to the facts of culture, those entering into an intercultural dialogue must own speech etiquette, and also take into account the psychological and social characteristics of each other. Successful intercultural communication is impossible without knowledge of the sociolinguistic features of the country of the language being studied. A well-chosen and compiled linguocultural text is able to solve all of the above tasks in the process of teaching foreign students Russian as a foreign language.

The requirements of sociolinguistic adequacy apply to a greater extent to the content plan of educational linguocultural texts. Educational texts should, firstly, provide students with linguocultural and sociolinguistic information necessary for further learning not only the language, but also subjects in the specialty, as well as introduce them to the future profession. Secondly, these texts must contain language units and grammatical constructions that constitute the immediate linguistic goal of the lesson.

As noted by E.M. Vereshchagin and V.G. Kostomarov, "an unprepared reader does not notice the cultural richness of the text." In the studies of the last decades, the term "intercultural communication", defined as "a direct or indirect exchange of information between representatives of different linguistic cultures" [12: 3], is increasingly heard. The identification of intercultural communication as a separate object of study is associated with the work of the anthropologist E.T. Hall, as well as E. Stewart, G.W. Allport, F.R. Klakhona. Intercultural communication is studied within the framework of various scientific fields, such as communication science and anthropology, ethno-, psycho- and sociolinguistics, semiotics and linguoculturology. For the purposes of our study, the importance of intercultural communication in the context of research on linguodidactics is of no small importance.

V.T. Markov points out that "the main goal of teaching communication is to develop students' communicative competence in those types and forms of verbal communication in which their activities take place."

Sociolinguistic competence means the meaningful participation of the student in the educational process, in mastering a foreign language culture with the aim of becoming an individual, as a subject of his native culture and as a participant in the future dialogue of cultures. Thus, in the lessons of a foreign language, the student acquires the ability

not only to talk about something, he expresses his opinion, his attitude to the subject of communication, that is, evaluates.

Sociolinguistic competence reflects the sociocultural conditions of language use (orientation to social norms of communication between different generations, genders, classes and social groups, design of rituals). This competence has an impact on verbal communication between representatives of different cultures.

The area of sociolinguistic competence includes the ability to organize pedagogical communication and take into account a specific pedagogical situation, it consists of the ability to use realities, special turns of speech, specific rules of speech communication, characteristic of the country of the language being studied, that is, originality in the language, which indicates the influence of customs, culture.

Due to the focus on social norms (rules of good manners, norms of communication between representatives of different generations, genders, social groups, linguistic consolidation of certain rituals adopted in a given society), the sociolinguistic component has a great influence on the linguistic design of communication between representatives of different cultures.

Since the requirements for the level of proficiency in sociolinguistic competence are somewhat vague, it is necessary to single out individual components, the proficiency requirements for which can be described more precisely, and accordingly can be measured and controlled. These components include:

- 1) etiquette formulas of greeting, farewell, appeal, gratitude.
- 2) expression of a polite request, wishes, interest, concern.
- 3) congratulations, expression of condolences, expression of gratitude.
- 4) expression of regret, use of mitigating language.
- 5) expression of dissatisfaction, impatience, complaints.
- 6) the use of all of the above speech means, taking into account the register of communication.
- 7) understanding the most commonly used set expressions.

Most clearly, the lack of sociolinguistic competence can be traced in communicative situations of speech etiquette. To a certain extent, this is due to the fact that the rules of speech etiquette are directly related to the unwritten laws of the situational use of language units that have been established in each culture.

Thus, it is advisable already at the early stages of teaching English to give students a guideline in choosing the most appropriate formulas of speech etiquette necessary for communication.

In Britain, for example, the following common forms are used to attract attention when addressing a stranger: Excuse me, Sorry.

One of the ways to attract attention can also be a polite question: Could you tell me..., please?

Some philologists believe that the use of the modal verb could (as compared to can) indicates an increased degree of politeness, because. implies the phrase "if you don't mind".

If it becomes necessary to call out to a stranger who is at a sufficiently large distance, the following forms are used: I say! Say!

The use of the interjection Hey!, which has a more stylistically reduced coloration, is also a signal to attract attention. It is useful for students to know that when using this kind of speech formula, it is necessary to be especially careful and not to overuse it unnecessarily, since it gives communication a touch of familiarity and may not always be favorable for a foreigner.

Knowledge of the sociolinguistic component is extremely important for English language learners, as it contributes to conflict-free and productive speech communication.

The concept of "cultural literacy", developed by the professor of English at the University of Virginia E.D. Hirsch, who, after conducting extensive research, determined the amount of knowledge included in the mandatory minimum of American cultural literacy. The author compiled a dictionary of cultural literacy, which included basic information from world and American history, literature and culture. However, this dictionary is intended for the Americans themselves, and it almost completely lacks place names, realities of life and norms of behavior, which is important for a foreigner studying American English and American culture.

So, using the scientific achievements of linguoculturology in the applied aspect, modern linguodidactics considers this science as a kind of practical implementation of culturology, which implies not only a wide range of cultural problems, but also the most in-depth empirical study of linguistic facts. It is this approach, in the light of the requirements of modern foreign language education and intercultural communication, that seems to be the most promising and productive.

A wide cultural background contributes both to the development of linguistic skills and abilities (enrichment of vocabulary, the skill of translation, the ability to work with phraseological units), and introduces the student to specific aspects of a foreign language culture. This eliminates many of the difficulties that students face.

If we compare two national cultures, we can conclude that they never completely coincide. This follows from the fact that each consists of national and international elements. For each culture, the combination of these elements will be different.

Vocabulary occupies a special place. It exists - because it denotes national realities. Knowledge of these realities is important when studying the culture and language of the country. The presence of a national-cultural component that is absent in other languages remains a constant sign of the belonging of a word to linguoculturological material.

Realia - the name inherent only to certain nations and peoples of the subject of material culture, the facts of history, the names of national heroes, mythological creatures.

Realities are considered to be words, designated objects and phenomena related to the history, culture, life of the country of the language being studied, which differ in their meaning from the corresponding words of the native language. In realities, the closeness between language and culture is most clearly manifested: the emergence of new realities in the material and spiritual life of society leads to the emergence of realities in the language. A distinctive feature of realia from other words of the language is the nature of its subject content, i.e. close connection of the object, the phenomenon designated by the reality with the national, on the one hand, and the historical period of time, on the other. It can be concluded that the realities are inherent in the national and historical flavor. And as a linguistic phenomenon, it is most closely connected with the culture of the country of the language being studied.

V.P. Furmanova identifies the following sections of background knowledge that a “cultural-linguistic” personality must master in order to successfully communicate in situations of intercultural communication:

- 1) historical and cultural background, including information about the culture of society in the process of its historical development;
- 2) sociolinguistic background;
- 3) ethno-cultural background, including information about life, traditions, holidays;
- 4) semiotic background containing information about the symbolism, designations, features of the foreign language environment.

The founders of linguistic and regional studies in Russia are E.M. Vereshchagin and V.G. Kostomarov. They made an attempt to scientifically substantiate the objectivity of the existence of background knowledge, reflected in the cumulative function of lexical semantics, as part of the cumulative function of the language as a whole. Contribution to the study of the issue under consideration E.M. Vereshchagin and V.G. Kostomarov is significant in that this problem has taken its rightful place in the methodology of teaching foreign languages.

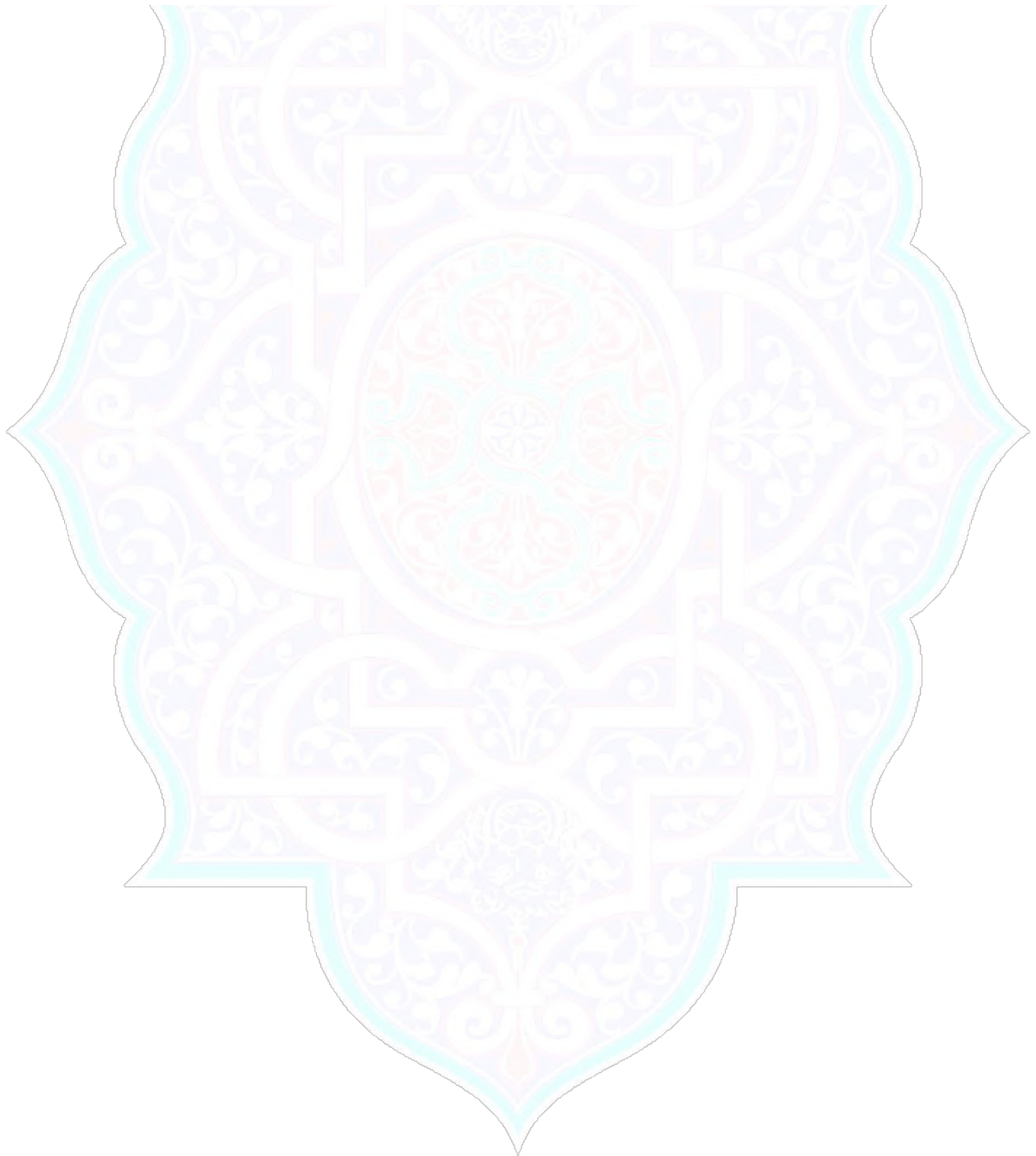
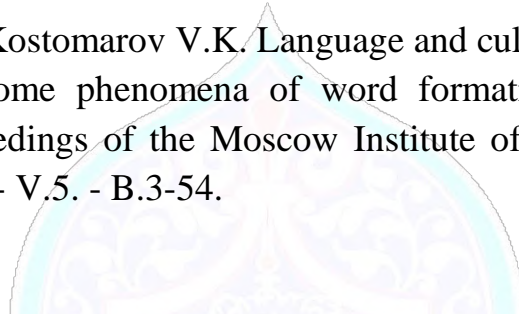
A significant contribution to the development of this direction was also made by K.G. Andreichina, I. Vujovic, E.I. Tamm, G.D. Tomakhin, N.I. Formanovskaya. Thus, linguo-cultural studies is an aspect in the teaching of foreign languages, in which, in the process of learning a foreign language, students are introduced to the manifestations of the material and spiritual culture of the native speaker, as well as penetration into the mentality of this people. According to V.G. Kostomarov, the study of how national mentality is reflected in linguistic phenomena is decisive in the subject of linguistic and regional studies. In linguistic and regional studies, the meaning of a linguistic unit is considered in the complex of ideas of a given people about the subject denoted by this lexical unit. Theories of linguistic

and regional studies emphasize that this direction combines, on the one hand, language learning.

Biobligraphy

1. Akulenko V.V. Issues of internationalization of language vocabulary: Dissertation abstract. dis. . doc. Philol. Sciences. L., 2019. - 32 p.
2. Akulenko V.V. Tasks of scientific and technical revolution and internationalization of scientific and technical terminology //2020. 45. p
3. International elements in vocabulary and terminology. Kharkiv: Vishcha school, 2019. - P.129-146.
4. Aleksandrovskeya JI.B. Semantics of the term as a member of the general literary lexicon (on the material of English maritime terminology): Dissertation thesis. dis. . sincere Philol. Sciences. M., 2018. - 24 p.
5. Arnold I.V. English aviation technical lexicology: Dis. . sincere Philol. Sciences. M.: 2019. - 132 p.
6. Arnold I.V. Lexicology of Modern English. M., L.: Education, 1973.
7. Arutyunova N.D. Functional types of language metaphor // Izv. USSR Academy of Sciences. Sir. enabled. and summer. 2018. - V.37. - No. 4. - S.333-343.
8. Akhmanova O.S. Extralinguistic and intralinguistic factors in language activity and development // Theoretical problems of modern Soviet linguistics. M.: Nauka, 1964. - P.69-74.
9. Babkin A.M. Russian phraseology, its development and sources. L.: Nauka, 1970. - 263 p.
10. Budagov R.A. The struggle of ideas and directions in the linguistics of our time. - M.: Nauka, 1978. 247 p.
11. Budagov R.A. In defense of the concept of "words" // Problems of linguistics. 1983. - No. 1, - P. 16-30.
12. Deshiriev .D.Y; Theory of speech acts .//Bilingualism module. 2012.-No .p 94-95
13. Ford..M S. Ervin -, Analysis of face-to-face communication// Tripp .2019.29-oct..No.78-79
14. Grice.N.P Principle of politeness//Education.2010.No.p38-42
15. Gamperz J.G . Theory of oral communication .2015. 153p
16. Hoffman.I Principle of cooperation and communicative postulates.2002.No.144p
17. Hymes.D.D, Thoughts on methods of sociolinguistic modeling of speech processes.2012.No.214-219p
18. Jacobson, R The concept of the structure of the communicative //2011.No.122-123
19. Krysin.L.P. Functional-typological concept of language.2017-No109-111P
20. Leach.I.D . Ideas of linguistic and socio-cultural aspects of language knowledge
21. Vasilyeva O. A. Greek-Latin elements in English medical terminology // Foreign language. Alma-Ata, 1970. - Publication. 5. -Pages 79-80.

22. Varzonin Yu.N. An introductory course in Latin. Tver: Izd-vo1. TKAMP», 1998. 191 p.
23. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.K. Language and culture M., 1983.
24. Vinokur G.O. On some phenomena of word formation in Russian technical terminology // Proceedings of the Moscow Institute of History, Philosophy and Literature. M., 1939. - V.5. - B.3-54.



ҚУРЪОНИ КАРИМ ОЯТЛАРИ МАЗМУНЛАРИНИ ТУШУНИШДА ТАФСИРЛАРНИНГ ЎРНИ

*Самарқанд давлат Чет тиллар институти
Яқин Шарқ тиллари кафедраси магистранти
Хурсанмуродов Толиббой*

Шарқда турли матнларга луғавий ва мазмуний жиҳатдан изоҳлар ёзиш, талқинлар бериш анъана бўлиб, улар шарҳ, ҳошия, тафсир, таъвил каби турли номлар билан бир-биридан ажратилади. Бундан ташқари, таржима усули ҳам борки, бу усул ҳақида уламолар турли фикрлар изҳор этганлар. Ушбу фикрларга қараганда, Қуръонни бир араб қабиласи тилидан иккинчи араб қабиласи шеvasига таржима қилиш ман этилади. Бунинг ўзига хос сабаби бор.

Умуман олганда, таржима икки хил бўлади: Биринчиси – сўзма-сўз таржима, яъни бирон матнни бир тилдан иккинчи тилга назм, тартиб ва асл маънонинг сақланишига риоя қилган ҳолда ўгириш. Бундай таржима усули “ат-таржима бил-мисл” дейилади¹. Бунда, жумлаларнинг ҳар бир сўзи муқобилига бошқа луғат сўзлари қўйилади, жумлалар ёки сатрларнинг ва ундаги сўзларнинг назм ва тартиби ўзгармайди. Ҳатто асл матндан сезилиб турган балоғат ва фасоҳат ҳам ўзгармагандек туюлади. Лекин Аллоҳнинг каломига нисбатан бундай ёндашиш мумкин эмас. Бунинг ҳам ўз сабаблари бор.

Биринчидан, Қуръон Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) ҳақ пайғамбар эканликларини тасдиқ этувчи аломат сифатида нозил этилган бўлиб, Унинг ҳар бир жумласи мўъжизадир. Шунинг учун бутун инсонлар ва жинлар бирлашганда ҳам Унинг битта сурасига ўхшаш сураи келтиришга ожиздирлар.

Иккинчидан, Қуръон одамларни дунёда ҳам охиратда ҳам манфаатли бўлган амалларга ҳидоят қилади. Бунинг учун Қуръони каримнинг аҳкомларидан истинбот қилиш ва ундан йўл-йўриқ олиб, амал қилиш лозим бўлади. Қуръоннинг баъзи оятларини ҳамма ҳам тушуниб, улардан фойдалана олади. Бу оятларни сўзма-сўз таржима қилиш ҳам мумкин. Аммо, Қуръонда шундай сўзлар ҳам борки, уларнинг ўрнига келган бошқа сўз асл матндаги сўзнинг маъносини, фасоҳатини тўла ифода этолмайди. Шу сабабли “ат-таржима бил-мисл” усули баъзи оятларнинг маъносини беролса ҳам, кўп маъноли бошқа оятларнинг мазмунини тўғри очиб беролмайди. Демак, оятнинг илоҳийлик хусусияти йўқолади.

Иккинчи усул – “ат-таржима би-ғайр-ил-мисл” дейилади. Бунда таржимон матннинг шаклий хусусиятларига (яъни сўзлар тартиби ва жарангига) эътибор

¹ Имом ал-Бухорий сабоқлари журнали, 2-3/2005, -Б. 85.

қилмаган ҳолда, қурби етганча жумлаларда ифода этилган мазмунни бошқа тилга ўгиради. Бундай таржима башар сўзига (яъни турли илмий ва маиший матнлар, бадий асарларга) нисбатан мумкин бўлса ҳам, Қуръони карим матнига нисбатан мумкин эмас, чунки Аллоҳ Каломининг назми бузилади ва хурмати кетиб қолади. Демак, Аллоҳ мўъжизаларига (“оятларига”) ўхшашини қайта яратиш аҳли башар учун имкондан ташқари нарсадир.

Маънавий таржима ва унинг шартлари. Қуръони каримнинг араб тилидан бошқа тилларга тафсир қилиниши Қуръоннинг маънавий таржимаси дейилади. Бундай таржимада оятларнинг тартиби ва мурод бўлган маъноларининг мукамаллиги шарт қилинмайди. Бундай таржиманинг жоизлигига уламолар иттифоқ қилганлар.

Сўзма-сўз таржима билан маънавий таржиманинг фарқини қуйидаги оят мисолида кўриш мумкин: “Вала тажъал ядака мағлулатан ила унукика вала табсутҳа куллал бастии”. Ушбу ояти карима, агар сўзма-сўз таржима қилинса, Аллоҳ ирода қилган маъно чиқмайди. Аксинча, “қўлингни бўйнингга боғлаб қўйма ва уни жуда узун қилиб чўзма” деган ноаниқ ва кулгили маъно ҳосил бўлади. Агар маънавий таржима қилинса, “Хайру эҳсонда ҳаддан ортиқ зикналик қилма ва исрофгарчиликка ҳам йўл қўйма” деган ҳаммага тушунарли маъно келиб чиқади.

Уламолар, кимки аҳли тафсир бўлса, яъни, Қуръони каримни тафсир қилиш учун зарур бўлган илмлар соҳиби бўлса, тафсир қилиши мумкин эканлигига иттифоқ қилганлар. Мана шу иттифоқ қилинган муфассирлар қаторига Қуръонни бошқа тилга маънавий таржима қилувчилар ҳам дохилдирлар. Чунки, тафсир қилувчилар ҳам, маънавий таржима қилувчилар ҳам оятларнинг тартибини бузмасдан, бирор калиманинг ўрнини ўзгартирмасдан Аллоҳнинг муродини одамларга етказишга ҳаракат қиладилар.

Бироқ тафсир билан маънавий таржиманинг алоҳида фарқли жиҳатларини ҳам эътибордан четда қолдирмаслик керак. Биринчидан, Қуръони карим тафсирлари оятлар нозил бўлган тил, яъни, араб тилида ёзилиши шарт, маънавий таржима эса Қуръон тилидан бошқа тилда бўлади. Иккинчи жиҳати эса, тафсирни мутолаа қилувчи китобхон Қуръон матни тилини ҳам тушунади. Агар тафсирда хатолик содир этилган бўлса, ундан дарҳол воқиф бўлади. Маънавий таржимани мутолаа қилувчи китобхон эса, кўпинча, қуръоний матн тилини билмаслиги, натижада хато бўлса ҳам таржимага қатъий ишониши мумкин.

Қуръони каримнинг тафсири ҳам, маънавий таржимаси ҳам умматга фарз қилинган илмлардандир. Шу илмлар воситаси билан араб тилини биладиган ва билмайдиган турли миллат мусулмонларига Қуръони карим аҳкомлари етказилади. Шундай экан, маънавий таржима билан шуғулланувчилар учун қуйидаги шартларга риоя қилмоғлари лозим:

1. Маънавий таржима учун ҳам мутаржим тафсир учун зарур булган барча илмларни, жумладан Пайғамоар ҳадисларини, араб тили илмларини, шариати исломияда муқаррар булган усулларни муқаммал билиши шарт. Шу билан бирга, араб тилидаги тафсирлардан бирини ҳам олдига қўйиб, ундан ҳам истифода этиши керак.

2. Мутаржим Қуръонда келтирилган ақидага муҳолиф булмаслиги керак. Акс ҳолда таржимон ояти карималарни ўзининг фосид эътиқодига мослаб таржима қилади ва унинг таржимасидан фойдаланувчи кўплаб мусулмонлар эътиқодининг бўзилишига сабаб бўлади.

3. Мутаржим Қуръон тилини ҳам, уни ўғирмоқчи бўлган узга тилни ҳам бўгун нозикликлари билан муқаммал эгаллаган бўлиши керак.

4. Аввал Қуръоннинг асл матнини келтирсин, кеин ўзи таянган муайян тафсир матнини асл ҳолида бериб, ундан кеин маънавий таржимасини баён қилса, шунда унинг ёзганларини ўқиган киши сузма-сўз таржима эмасмикин деган шубҳага бормади. Ҳар бир мутаржим мазкур шартларга амал қилса, унинг тафсири барча айблардан холи бўлади.

Тафсир ва таъвил. Оятларнинг мазмуний мундарижасини турли миллат вакилларига баён этиб бериш усуллари, асосан, уч хил шаклда бўлиб, улар маънавий таржима, тафсир ва таъвил деб юритилади. Буларнинг бир-бирига ўхшаш жиҳатлари билан бирга ўзаро фарқли томонлари ҳам мавжуд. Қуръони карим оятларига нисбатан ушбу маънода бажарилган ишларни кўпроқ тафсир деб аташ қабул қилинган ва бунинг сабаблари қуйида батафсил баён этилади.

Тафсир сўзи луғатда изоҳлаш, равшанлаштириш ва ҳар бир жумладан кўзланган муродни очиб бериш маъноларида келади. Тафсир сўзининг истилоҳдаги маъносига олимлар томонидан қуйидагича таърифлар берилган:

а) Тафсир учун бошқа ақлий илм соҳаларида булганидек чекланган қоида йўқ. Шу сабабли «Тафсир нима?» деган саволга: «Тафсир — бу Аллоҳнинг каломини тушунтириб беришдир ёки тафсир Қуръон лафзларини ва уларнинг маъноларини очиб берувчи илмдир» — деб жавоб берилади.

б) Тафсир жузъий масалаларни ҳам, куллий(умумий) қоидаларни ҳам, шунингдек, уларнинг йиғиндисидан ҳосил булувчи малакани ҳам ўз ичига оладиган илмдир. Шунга кўра тафсирга таъриф беришда оятларнинг мазмунини осон тушуниш учун зарур бўлган луғат, сарф, наҳв, балоғат, мантиқ, қироат каби илмларни ҳам эътибордан четда қолдирмаслик зарур. Агар иккинчи фикр бўйича олимларнинг таърифларини келтирадиган бўлсак, тафсирнинг таърифи жуда кўп бўлиб, лафз жиҳатидан турлича булса ҳам, ҳаммасининг мазмуни деярли бир хилдир.

“Ал-баҳру-л-муҳит” китобида Абу Ҳайён тафсирга шундай таъриф беради: “Тафсир шундай илмки, бу билан Қуръон лафзларининг қандай нутқ

қилинишини (қироат илми), у сўзлар нимага далолат қилинишини (луғат илми), ҳар бир сўз ва жумланинг ҳукмларини (сарф, наҳв, баён, балоғат, фасоҳат илмлари), жумланинг ўзидан бевосита тушуниладиган маъноларни (ҳақиқат ва мажоз илми), шунингдек, носих ва мансух оятлар, оятларнинг нозил бўлиш сабаблари ҳамда тарихий қиссалардан кўзланган мақсадлар ўрганилади”².

Аз-заркаший тафсирга қуйидагича таъриф беради: “Тафсир шундай илмики, бу билан Аллоҳ таолонинг ўз пайғамбари Муҳаммад с.а.в.га нозил қилган Китоби, бандалар устидан Аллоҳнинг чиқарадиган ҳукмлари ўрганилади”³.

Баъзиларнинг сўзларига қараганда: “Тафсир оятларнинг нозил бўлиши, унинг сабаблари, ундаги қиссалар, Маккада нозил бўлган оятлар билан Мадинада нозил бўлган оятларнинг тартиби, мўҳкам (маъноси аниқ) ва муташобеҳ (таъвилга муҳтож)лиги, носих (ҳукми бекор қилувчи) ва мансух (ҳукми бекор қилинган)лиги, хусусийлиги ва умумийлиги, мутлақи ва муқайяди, мужмали ва муфассали, ҳалол ва ҳаром ҳақидаги, ваъда ва ваъид, амр ва наҳй ҳамда ибратли оятларни ўргатмоқдир”⁴.

Юқорида санаб ўтилган таърифлардан қуйидагича умумий хулоса чиқариш мумкин: Қуръони карим оятларидан Аллоҳнинг муродини инсон уз ақли даражасида тушуниб, уларни бошқаларга ҳам тушунтириб беришга уриниши тафсир деб айтилади.

Таъвил сўзининг луғатдаги маъноси қайтмоқдир. Қуръони каримда таъвил сўзибир неча маънода келган. Тафсир ва таъйин, офият ва оқибат, башоратнинг амалга ошиши, тушнинг маъноси, амалга оширилган ишнинг сабаби ва бошқалар шулар жумласидандир. Унинг истилоҳий маъноси қадим олимларнинг наздида тафсир билан бир эди. Кейинги олимларнинг, айниқса, фикҳ уламоларининг наздида эса таъвил сўзнинг қувватли маъносидан кучсизроқ маънога қайтаришдир. Бунда далилга муҳтожлик бўлади, яъни сўзнинг асл маъноси турганда нима учун узоқроқ маъносини танлагани сабабини исботи учун далил зарур бўлади. Бунинг учун таъвил қилувчидан икки нарса талаб қилинади:

- таъвил қилинаётган лафзнинг асл маъносидан ташқари иккинчи узоқроқ маъноси ҳам борлигини, бу ерда шу узоқроқ маъноси мурод эканлигини исботлаш;

- лафзнинг асл маъносини эмас, узоқроқ маъносини танлашга нима мажбур этганлигини исботловчи далил келтириш. Ушбу икки шартдан бири топилмаса ҳам, таъвил фосид деб ҳисобланади ва таъвил қилувчи Аллоҳнинг каломига ҳурматсизлик билан ёндошган бўлади⁵.

² Имом ал-Бухорий сабоқлари журналы, 2-3/2005, -Б.86.

³ Имом ал-Бухорий сабоқлари журналы, 2-3/2005, -Б.86.

⁴ Имом ал-Бухорий сабоқлари журналы, 2-3/2005, -Б.86.

⁵ Имом ал-Бухорий сабоқлари журналы, 2-3/2005, -Б.86.

Баъзи олимлар тафсир билан таъвилнинг таърифни қуйидагича қиёслаганлар: “Тафсир ва таъвил ҳар иккови бир нарса, қадимий олимлар ҳам уларни фарқламаганлар” (Абу Убайда)⁶. “Тафсир таъвилдан умумийроқ бўлиб, кўпинча лафзларда ишлатилади. Таъвил эса маънода ишлатилади”. (Ароғиб ал-Исфажоний). “Тафсир Қуръондаги ҳар бир лафздан чиқарилган қатъий маънодир. Агар бу маъно далил билан исботланса, ҳақиқий тафсир, далил билан исботланмаса уз раъйича қилинган тафсир, дейилади. Таъвил бир лафзда эҳтимоли бор бўлган икки маънодан биттасининг танланиши ва қувватланишидир” (Имом ал-Мотуридий). “Тафсир Қуръон лафзларидан ҳар бирининг ҳақиқат ёки мажозга қурилганини ўргатади. Масалан: “сирот” сўзининг “йўл”га тафсир қилиниши сингари. Таъвил эса лафзнинг ботини (қўзланган маъно)ни тафсиридир. Масалан “Албатта роббингиз кузатиб тургувчидир”⁷ – деган ояти кариманинг тафсири – “мирсод” маъноси “Роббингиз ҳамиша кузатиш асбоби ёнида” демакдир. Унинг таъвили – Аллоҳнинг буйруқларига сусткашлик қилишдан эҳтиёт бўл, ғафлатда қолма, унга рўпара бўлишга тайёр тургин” – деган маънога ишорадир (Абу Исҳоқ ас-Саълабий).

Юқорида келтирилган турли таърифлардан шундай хулосага келиш мумкин: тафсирнинг маъноси – кашф ва баён, яъни Аллоҳ таолонинг Ўз каломидан ирода қилган маънони очиб беришдир. Таъвил эса бир лафзнинг эҳтимоли бўлган икки маъносидан бирини далиллар орқали қувватлашдир. Таъвилда аниқ далиллар бўлмаса, лафзлардан мурод қилинган ҳақиқий мазмун чиқмай қолиши мумкин. Аз-Заркаший айтади: “Олимлар истилоҳида тафсир билан таъвил ўртасининг фарқланиши манқул билан мустанбатни ажратиш учундир”, яъни манқул – Пайғамбар ва саҳобалардан нақл қилинган маънолар, мустанбат эса асл матндан ижтиҳод билан чиқариб олинган маънолардир⁸. Хулоса қилиб айтганда, ўн тўрт асрлик ислом тарихи давомида Қуръони каримнинг юзлаб хилма-хил тафсирлари юзага келган. Уларнинг орасида ҳидоят йўлида мустақим туриб келаётган “аҳли сунна вал-жамоа” ақидасига мувофиқ тафсирлар билан бир қаторда, оқимларга бўлиниш оқибатида пайдо бўлган турли бидъатчи фирқаларнинг вакиллари томонидан яратилган тафсирлар ҳам мавжуд. Бундай тафсирларнинг муаллифи оятларнинг маъноларини ўзларининг ақидаси нуқтаи назаридан талқин қилишга ва тафсирларидан ўз мазҳаб йўналишларини қувватлаш мақсадида фойдаланишга уринганлар. Натижада, асл ҳақиқатдан оғиш ҳолатлари юзага келган.

⁶ Имом ал-Бухорий сабоқлари журнали, 2-3/2005, -Б.87.

⁷ Мансур А. “Қуръон карим маъноларининг таржимаси” -Т.: ТИУ 2004. “Фажр” сураси, 14-оят.

⁸ Имом ал-Бухорий сабоқлари журнали, 2-3/2005, -Б. 87.

**ISHLAB CHIQRISH KORXONALARIDA KUCH KABELLARINI
IZOLYATSIYASINI SAMARADORLIGINI TADQIQ ETISH.**

Obidxon Ahmedov Tohirxon o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

Elektr ta'minoti 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ishlab chiqarish korxonalarida elektr kabelini izolyatsiyalash samaradorligi to'g'risida izohli sharh keltirilgan. Sharhda elektr kabelini izolyatsiyalash bilan bog'liq turli xil tadqiqotlar, usullar va topilmalar o'rganilib, ishlab chiqarish muhitida xavfsiz va samarali ishlash uchun izolyatsiya samaradorligining ahamiyati ta'kidlangan. Maqolada izolyatsiyaning ishlashiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar haqida tushuncha berilgan va ishlab chiqarish korxonalarida izolyatsiya amaliyotini takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: elektr kabellari, izolyatsiya, ishlab chiqarish korxonalari, samaradorlik, tadqiqot.

Аннотация. В данной статье представлен пояснительный обзор эффективности изоляции электрических кабелей на производственных предприятиях. В обзоре исследуются различные исследования, методы и результаты, связанные с изоляцией электрических кабелей, и подчеркивается важность эффективности изоляции для безопасной и эффективной работы в производственной среде. В статье дается представление об основных факторах, влияющих на характеристики изоляции, и даются предложения по совершенствованию методов изоляции на производственных предприятиях.

Ключевые слова: электрические кабели, изоляция, производственные мощности, эффективность, исследования.

Annotation. This article provides an annotated review of the effectiveness of electrical cable insulation in manufacturing enterprises. The review studied various studies, methods and findings related to electrical cable insulation, highlighting the importance of insulation efficiency for safe and efficient operation in the production environment. The article provides an understanding of the main factors affecting the performance of insulation and offers proposals for improving insulation practices at production enterprises.

Keywords: electrical cables, insulation, manufacturing enterprises, efficiency, research.

Elektr kabellari ishlab chiqarish korxonalarida elektr energiyasini samarali va xavfsiz taqsimlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu kabellarning izolyatsiyasi uzluksiz elektr ta'minotini ta'minlash, elektr avariylarining oldini olish va energiya

yo'qotishlarini minimallashtirish uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada ishlab chiqarish korxonalarida elektr kabelini izolyatsiyalashning samaradorligi, izolyatsiyalash amaliyotini yaxshilashning turli usullari, natijalari va oqibatlarini o'rganish bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar keltirilgan.

Adabiyotlarni ko'rib chiqish: elektr kabelini izolyatsiyalash texnikasi, ishlab chiqarish standartlari va eng yaxshi amaliyotlar bo'yicha mavjud bilimlarni to'plash uchun keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazildi.

- Ma'lumot yig'ish: ma'lumotlar bir nechta ishlab chiqarish korxonalaridan, shu jumladan quvvat iste'moli yozuvlari, kabel spetsifikatsiyalari, texnik hisobotlar va voqea yozuvlari.
- O'lchov texnikasi: elektr o'tkazuvchanligi, dielektrik quvvati va izolyatsiyaga chidamliligini o'z ichiga olgan turli xil kabel namunalarning izolyatsiya ko'rsatkichlarini baholash uchun laboratoriya sinovlari o'tkazildi.
- Statistik tahlil: izolyatsiya samaradorligi va asosiy parametrlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash uchun regressiya tahlili kabi ma'lumotlarni tahlil qilish usullari qo'llanilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, izolyatsiyaning samaradorligi ishlab chiqarish korxonasining o'ziga xos qo'llanilishi va talablariga qarab farq qilishi mumkin. Shuning uchun mutaxassislar bilan maslahatlashish yoki muayyan sanoat muhitining o'ziga xos sharoitlari va talablarini hisobga olgan holda aniq tadqiqotlar o'tkazish tavsiya etiladi.

- Elektr ishlashi: izolyatsiyaning asosiy vazifasi o'tkazgichlar va o'tkazgichlar va er o'rtasida elektr izolyatsiyasini ta'minlashdir. Izolyatsiyaning samaradorligi buzilish kuchlanishi, dielektrik quvvati, izolyatsiyaga chidamliligi va sig'im kabi parametrlar bilan baholanadi. Ushbu omillar kabelning kuchlanish kuchlanishiga bardosh berish qobiliyatini aniqlaydi va qochqin oqimlari yoki elektr nosozliklarini oldini oladi.
- Issiqlik ko'rsatkichlari: izolyatsiya elektr kabellari ichidagi issiqlik boshqaruviga ham hissa qo'shadi. Oddiy ish paytida yoki ortiqcha yuk sharoitida hosil bo'lgan yuqori haroratga bardosh berishi kerak. Izolyatsiya materialining issiqlik o'tkazuvchanligi va issiqlik qarshiligi uning issiqlikni tarqatish va maqbul harorat darajasini saqlab turish qobiliyatiga ta'sir qiladi.
- Mexanik kuch: ishlab chiqarish muhitida elektr kabellari tebranish, egilish va tortish kabi turli xil mexanik stresslarga duchor bo'lishi mumkin. Izolyatsiya kabelning yaxlitligini buzmasdan yoki buzmasdan, bu stresslarga bardosh berish uchun etarli mexanik kuch va moslashuvchanlikka ega bo'lishi kerak.

- Ekologik mulohazalar: ishlab chiqarish inshootlari ko'pincha qattiq muhitlar uchun elektr kabellarni fosh, namlik, shu jumladan,, kimyoviy moddalar, moylari, va ekstremal haroratlar. Izolyatsiya materiallari kabelning ishlashiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan buzilish, korroziya yoki buzilishning oldini olish uchun ushbu atrof-muhit omillariga chidamli bo'lishi kerak.
- Yong'in va xavfsizlik qoidalari: ko'pgina mamlakatlarda ishlab chiqarish korxonalarida yong'in va xavfsizlik qoidalariga rioya qilishlari kerak. Yong'in tarqalishining oldini olish va yong'in sodir bo'lgan taqdirda zaharli gazlar chiqishini minimallashtirish uchun izolyatsiya materiallari maxsus yong'inga chidamlilik standartlariga javob berishi kerak bo'lishi mumkin.

Adabiyotlarni ko'rib chiqish: sharhda ishlab chiqarish korxonalarida keng qo'llaniladigan bir nechta izolyatsiya texnikasi, jumladan PVX (polivinilxlorid), XLPE (o'zaro bog'langan polietilen) va EPR (etilen propilen kauchuk) ta'kidlangan.

Ma'lumot yig'ish: to'plangan ma'lumotlar elektr kabellari yoshi va izolyatsiyaning buzilishi o'rtasidagi sezilarli bog'liqlikni aniqladi, bu esa energiya yo'qotishlarining oshishiga va elektr hodisalari xavfining oshishiga olib keldi.

O'lchov texnikasi: laboratoriya sinovlari shuni ko'rsatdiki, izolyatsiyasi yomonlashgan kabellar dielektrik quvvati pastroq va elektr o'tkazuvchanligi oshgan, bu umumiy izolyatsiya samaradorligining pasayishini ko'rsatmoqda.

Statistik tahlil: statistik tahlil izolyatsiya yoshi va elektr qarshiligi o'rtasidagi kuchli salbiy bog'liqlikni aniqladi, bu muntazam parvarishlash va tekshirish zarurligini ta'kidladi.

Muhokama:

Tadqiqot natijalari ishlab chiqarish korxonalarida samarali elektr kabeli izolyatsiyasining muhim rolini tasdiqlaydi. Vaqt o'tishi bilan izolyatsiyaning yomonlashishi energiya samaradorligi, elektr xavfsizligi va umumiy mahsuldorlikka sezilarli ta'sir qiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, izolyatsiyaning optimal samaradorligini ta'minlash uchun muntazam parvarishlash, izolyatsiyani sinovdan o'tkazish va eskirgan kabellarni almashtirish kabi proaktiv choralar zarur.

Bundan tashqari, tadqiqot ishlab chiqarish muhitining o'ziga xos talablari asosida tegishli izolyatsiya materiallarini tanlash muhimligini ta'kidlaydi. Izolyatsiyaning uzoq muddatli ishlashini ta'minlash uchun haroratning o'zgarishi, kimyoviy moddalarga ta'sir qilish va mexanik stresslar kabi omillarni hisobga olish kerak.

Xulosa va takliflar:

Muntazam tekshirish va texnik xizmat ko'rsatish: ishlab chiqarish korxonalarida elektr kabellarini vaqti-vaqti bilan tekshirish, izolyatsiyaning yaxlitligi va yoshiga katta e'tibor berish uchun proaktiv yondashuvni o'rnatishi kerak. Ushbu amaliyot potentsial muammolarni aniqlashga va o'z vaqtida tuzatish choralarini ko'rishga yordam beradi.

- Materiallarni tanlash: atrof-muhit omillari va ishlab chiqarish ob'ektidagi potentsial xavflarni hisobga olgan holda izolyatsiya materiallarini tanlashga diqqat bilan e'tibor qaratish lozim.
- O'qitish va xabardorlik: xodimlar va texnik xizmat ko'rsatuvchi xodimlar izolyatsiyaning buzilish belgilarini aniqlash va muntazam tekshiruvlarning ahamiyatini tushunish bo'yicha tegishli tayyorgarlikdan o'tishlari kerak.
- Texnologik o'zgarishlar: ishlab chiqarish korxonalarini izolyatsiyani boshqarish samaradorligini oshirish uchun holatni kuzatish tizimlari va Real vaqtda izolyatsiya samaradorligini baholash vositalari kabi rivojlanayotgan texnologiyalarni o'rganishlari kerak.

Xulosa qilib aytganda, ushbu keng qamrovli tadqiqot ishlab chiqarish korxonalarida samarali elektr kabel izolyatsiyasining tanqidiyligini ta'kidlaydi. Muntazam tekshiruvlarni amalga oshirish, tegishli materiallarni tanlash va ilg'or texnologiyalardan foydalanish orqali korxonalar izolyatsiyaning optimal samaradorligini ta'minlashi, shu bilan xavfsizlikni oshirishi, energiya yo'qotishlarini kamaytirishi va umumiy ish samaradorligini oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-maydagi 2017 2021-yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risidagi PQ 3012-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ID-9413-son O'zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish kontseptsiyasi to'g'risidagi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 1-aprelda Ilm-fansohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ5047-son Qarori / lex.uz.
4. Sarimsakov D.X. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2>

O'ZBEKISTON ENERGETIKA TIZIMINING FARG'ONA QISMIDAGI 220 KVLI HAVO LINIYALARINING ELEKTR TA'MINOTI ISHONCHLILIGINI BAHOLASH VA AVARIYALARNI

O'LMASOV JASURBEK FATXULLO O'G'LI

*Farg'ona politexnika instituti Elektr ta'minoti 2-kurs Magistranti
olmasovj97@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston energetika tizimining Farg'ona qismida 220 kV elektr uzatish liniyalariga alohida e'tibor qaratilgan elektr ta'minotining ishonchliligi baholanadi. Tadqiqot elektr ta'minotining ishonchliligini oshirish va mintaqadagi baxtsiz hodisalarni kamaytirish uchun potentsial yo'nalishlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari Farg'ona viloyatida elektr ta'minoti ishonchliligini oshirish va avariyalarni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun siyosatchilar va kommunal xizmatlar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: elektr ta'minoti ishonchliligi, 220 kV elektr uzatish liniyalari, avariyalarni kamaytirish, Farg'ona, O'zbekiston energetika tizimi.

Annotation. In this article, the reliability of the power supply is assessed, which pays special attention to 220 kV power transmission lines in the Fergana part of the Uzbekistan energy system. The study aims to identify potential routes to improve the reliability of electricity supply and reduce accidents in the region. The results of the study can serve as the basis for politicians and utilities to implement measures aimed at improving the reliability of electricity supply and reducing accidents in the Fergana region.

Keywords: power supply reliability, 220 kV power lines, accident reduction, Fergana, Uzbekistan energy system.

Аннотация. В данной статье оценивается надежность электроснабжения Ферганской части энергосистемы Узбекистана с акцентом на линии электропередачи 220 кВ. Исследование направлено на выявление потенциальных направлений для повышения надежности электроснабжения и снижения аварийности в регионе. Результаты исследования могут послужить основой для политиков и коммунальных служб для реализации мер, направленных на повышение надежности электроснабжения и снижение аварийности в Ферганской области.

Ключевые слова: надежность электроснабжения, линии электропередач 220 кВ, снижение аварийности, энергетическая система Ферганы, Узбекистан

O'zbekiston energetika tizimining Farg'ona qismi mintaqaning elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim rol o'ynaydi. 220 kV elektr uzatish liniyalarining ishonchli ishlashi sanoat, biznes va uy xo'jaliklarini uzluksiz elektr ta'minoti uchun juda muhimdir. Biroq, ushbu mintaqada tez-tez elektr ta'minoti uzilishlari va baxtsiz hodisalar kuzatilib, noqulayliklar, iqtisodiy yo'qotishlar va xavfsizlik muammolariga sabab bo'ldi. Ushbu maqola elektr ta'minotining ishonchligini baholash va O'zbekiston energetika tizimining Farg'ona qismidagi avariylarni kamaytirish strategiyasini o'rganishga qaratilgan.

Elektr ta'minotining ishonchligini baholash va takomillashtirishning potentsial yo'nalishlarini aniqlash uchun ko'p qirrali yondashuv qabul qilindi. Usullar elektr ta'minotining uzilishi to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish, 220 kV kuchlanishli havo liniyalarini tekshirish va mavjud infratuzilmani baholashni o'z ichiga olgan. To'plangan ma'lumotlar uzilishlar va baxtsiz hodisalarning asosiy sabablarini aniqlash va naqsh yoki tendentsiyalarni aniqlash uchun tahlil qilindi.

Tizim dizayni va konfiguratsiyasi:

- Supero'tkazuvchilar turi, minora dizayni, izolyatorni tanlash va himoya tizimlarini o'z ichiga olgan 220 kV havo liniyalarining dizayni va konfiguratsiyasini ko'rib chiqing.
- Yuk ko'tarish qobiliyati, kuchlanishni tartibga solish va umumiy nosozlik rejimlaridan himoya qilish nuqtai nazaridan dizaynning etarliligini baholang.
- Chiziqlarning o'simliklarga, binolarga va boshqa potentsial shovqin manbalariga yaqinligi kabi omillarni ko'rib chiqing.

Xavfni Baholash:

- Elektr ta'minoti tizimidagi potentsial xavf va zaifliklarni aniqlash uchun xavfni baholashni amalga oshiring.
- Ekstremal ob-havo hodisalari, seysmik faollik yoki boshqa tabiiy ofatlar kabi tashqi omillarning chiziqlarning ishonchligiga ta'sirini baholang.
- Inson omillarining ta'sirini, shu jumladan operatsion xatolar, etarli tayyorgarlik yoki kadrlar darajasining etishmasligini ko'rib chiqing.

Texnologiya va avtomatlashtirish:

- Elektr ta'minoti tizimini monitoring qilish, boshqarish va avtomatlashtirish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni o'rganing.
- Uzilish muddatini minimallashtirish va ishonchligini oshirishda masofadan turib monitoring, nosozliklarni aniqlash tizimlari va avtomatlashtirilgan himoya mexanizmlarining samaradorligini baholang.

Baxtsiz Hodisalarni Kamaytirish Strategiyalari:

- Baxtsiz hodisalarni kamaytirish va elektr ta'minoti tizimining ishonchligini oshirish bo'yicha aniq choralarni aniqlang.

- Uskunalarni yangilash, muhim tarkibiy qismlarning ishdan chiqishi, texnik xizmat ko'rsatishning yaxshilanishi va operatorlar uchun kengaytirilgan trening kabi strategiyalarni ko'rib chiqing.
- Ushbu strategiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholang va ularning potentsial ta'siriga qarab amalga oshirishga ustuvor ahamiyat bering.

Ta'kidlash joizki, elektr ta'minoti ishonchligini chuqur baholash va avariylarni kamaytirishni tadqiq qilish O'zbekiston energetika tizimining Farg'ona qismining o'ziga xos sharoitlari va infratuzilmasi haqida batafsil ma'lumot olishni talab qiladi. Mahalliy energetika organlari, energetika tizimi mutaxassislari bilan maslahatlashish va joylarda baholashni o'tkazish mintaqadagi ishonchlikni oshirish va baxtsiz hodisalarni kamaytirish bo'yicha aniqroq tushuncha va tavsiyalar beradi.

Tarixiy ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Farg'ona viloyatida elektr ta'minoti uzilishlarining eng ko'p uchraydigan sabablari uskunalarning ishdan chiqishi, tabiiy ofatlar va texnik xizmat ko'rsatish bilan bog'liq muammolar bo'lgan. Saytlarni tekshirish va infratuzilmani baholash qarish infratuzilmasi, texnik xizmat ko'rsatishning etarli emasligi va ortiqcha choralarni kabi yaxshilanishlarni amalga oshirish mumkin bo'lgan bir nechta sohalarni ta'kidladi. Bundan tashqari, baxtsiz hodisalar va elektr uzilishlariga sabab bo'lgan omillar sifatida etarli bo'lmagan monitoring va erta ogohlantirish tizimlari aniqlandi.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, Farg'ona viloyatida elektr ta'minoti ishonchligini oshirish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Bunga proaktiv texnik amaliyotlarni amalga oshirish, qarish infratuzilmasini yangilash, monitoring va erta ogohlantirish tizimlarini takomillashtirish va ortiqcha choralarni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlash uchun kommunal xizmatlar, nazorat qiluvchi organlar va davlat idoralari o'rtasidagi hamkorlikdagi harakatlar juda muhimdir.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan baholarga ko'ra, O'zbekiston energetika tizimining Farg'ona qismi uchun elektr ta'minoti ishonchligini oshirish va avariylarni kamaytirish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot quyidagi harakatlarni tavsiya qiladi:

- Uskunaning nosozliklarini yumshatish uchun infratuzilmani yangilash va texnik xizmat ko'rsatishga ustuvor ahamiyat bering.
- Potentsial muammolarni aniqlash va baxtsiz hodisalarni yumshatish uchun keng qamrovli monitoring va erta ogohlantirish tizimini ishlab chiqish va amalga oshirish.
- Favqulodda vaziyatlarda zaxira quvvat manbai imkoniyatlarini ta'minlash uchun ortiqcha choralarga sarmoya kiriting.

- Energiya infratuzilmasining maqbul ishlashini ta'minlash uchun texnik xizmat ko'rsatuvchi xodimlar uchun o'quv dasturlarini takomillashtirish.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali Farg'ona viloyatida elektr ta'minotining ishonchliligini sezilarli darajada oshirish mumkin, bu esa elektr uzilishlari va avariylarning kamayishiga olib keladi. Bu harakatlar O'zbekiston energetika tizimining umumiy barqarorligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot Farg'ona viloyatida elektr ta'minoti ishonchliligi va avariylarni kamaytirishni baholash muhimligini ta'kidlaydi. Topilmalar siyosatchilar, kommunal xizmatlar kompaniyalari va tegishli manfaatdor tomonlar uchun O'zbekistonda yanada mustahkam va ishonchli energiya tizimi uchun maqsadli choralar va strategiyalarni amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar.

1. Ахмедова О.О., Сошинов А.Г. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 11-4. – С. 533-536; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=6173> (дата обращения: 11.06.2021).
2. Диагностика, реконструкция и эксплуатация воздушных линий электропередачи в гололедных районах: учеб. пособие / И.И.Левченко, А.С. Засыпкин, А.А. Аллилуев, Е.И. Сацук. М.: Издательский дом МЭИ, 2007. С. 448.
3. Система мониторинга воздушных линии электропередач URL: <https://appliedresearch.ru/ru/article/view?id=6173> (дата обращения: 11.06.2021).
4. Самарин А. В., Рыгалин Д. Б., Шкляев А. А. Современные технологии мониторинга воздушных электросетей ЛЭП // Естественные и технические науки. 2012. № 1, 2

PLEXIPPUS PAYKULLI

*FarDu b.f.n.d., M. Yunusov**FarDu magistrant., F.G'oziyeva*

Annotatsiya: O'rgimchaksimonlarning hech bir guruhi to'liq organilmagan faqat Evropa, Shimoliy Amerika va Yaponiyadagi o'rgimchaklarning eng keng tarqalgan turlari uchun ma'lumotlar mavjud. Shunga ko'ra Farg'ona vodiysini o'rgimchaksimonlarini o'rganishilmiy ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda biologik xilma-xillikni asrash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va xayvonot dunyosini muxofaza qilish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada jumladan, umurtqasiz xayvonlarni inventarizatsiyalash, kadastrlash va noyob turlarini saqlab qolish usullarini ishlab chiqishga doir qator natijalarga erishildi.

Kalit so'zlar: Bo'g'imoyoq, o'rgimchak, Clerck, Salticidae, Paragvay

KIRISH

Bo'g'imoyoqlilar –Arthropoda tipi (Gravenhorst, 1843), xelitseralilar—Chelicerata kenja tipi (Heymons, 1901), o'rgimchaksimonlar—Arachnida sinfi (Lamarck, 1801), o'rgimchaklar—Araneae turkumi (Clerck, 1757) ning 132 oila, 4318 avlod va 51127 turi araxnologlar tomonidan aniqlangan.[1] Salticidae oilasi vakillari sakrovchi o'rgimchaklar guruhiga mansub o'rgimchaklardir. Bu oila 672 avlod, 6,532 turni o'z ichiga oladi. [2] Bu o'rgimchaklarning eng katta oilasi bo'lib, barcha turlarning 13% ni tashkil qiladi. [3] Salticinae kenja oilasi sakrovchi o'rgimchaklarning ma'lum turlarining 90% dan ortig'ini o'z ichiga oladi. [4] Bu oila vakillari sakrash qobiliyatiga ega bo'lib, ular o'ljani ushlaydi va o'simlikdan o'simlikka o'tadi. Ular rangli ko'rish qobiliyatiga ega bo'lishi mumkin. Barcha sakrovchi o'rgimchaklar odamlar uchun zararsizdir, ammo kattaroq turlari mahalliy og'riqli tishlashi mumkin.

Plexippus avlodi sakrovchi o'rgimchaklar avlodi bo'lib, uni birinchi marta 1846-yilda Karl Lyudvig Kox tasvirlagan. [5] bu avlod 2019-yil avgust holatiga ko'ra, u Okeaniya, Osiyo, Yevropa, Afrika, Meksika, Paragvay va Tinch okeani orollarida topilgan qirq besh tur va bir kenja turni o'z ichiga oladi : [6]

Plexippus paykulli (Audouin, 1826) — sakrab yuruvchi o'rgimchaklar turi. Uning vatani janubi-sharqiy Osiyo, ammo dunyoning boshqa qismlariga va butun dunyoga tarqalgan. Qo'shma Shtatlarda u pantropik sakrovchi o'rgimchak deb ataladi. Bu odatda binolar bilan bog'liq[7] va yorug'lik tomonidan jalb qilingan hasharotlarni tutadigan yorug'lik manbalari yaqinida joylashgan bo'lishi mumkin. [8] Bu Gustaf von Paykull sharafiga nomlangan.[9]

Tarqalishi

Plexippus paykulli kosmopolit tur hisoblanadi. [10] Uning vatani Afrika va Osiyoning tropik mintaqalari. Bu tur Amerikaga olib kelingan bo'lib, uni AQSH ning janubidan paragvaygacha topish mumkin. [11] U Avstraliyada ham mavjud. Shuningdek, Maldiv orollarida ham uchraydi. [12]

Morfologiyasi

Plexippus paykulli usti karapaks bilan mustahkamlangan. U kalta kulrang tuklar bilan qoplangan, ba'zan erkaklarida qizil rangli chiziqlar bilan qoplangan. Ayollarning tana uzunligi 9 dan 12 mm gacha (0,35 dan 0,47 dyuymgacha), erkaklarning uzunligi 9 dan 11 mm gacha (0,35 dan 0,43 dyuymgacha). [13] Jinslarni farqlash oson, chunki erkaklarda qora karapas va qorin keng oq markaziy chiziqli, ikkala tomonida yana bir keng oq chiziq va qorinning orqa uchi yaqinida bir juft oq dog'lar mavjud. Chiziq oldingi ko'zlargacha davom etadi, shuning uchun yuz qora fonda uchta oq chiziqli ko'rinadi. Urg'ochisi jigarrang-kulrang, karapas ayniqsa ko'z atrofida quyuproq bo'lib, qorin bo'shlig'iga cho'zilgan. Qorinning orqa uchining ikki tomonida ikkita oq nuqta bor. Voyaga etmagan o'rgimchaklar urg'ochilarga o'xshaydi.[7]

Biologiyasi

Plexippus paykulli sitrus bog'lar [14] va paxta dalalaridan topilgan bo'lsada, odatda insonlar tomonidan qurilgan inshootlarda va ularning atrofida, xususan, binolarda yashaydi,[13] Ular tunda chiroqlar yorug'iga kelgan hasharotlarni ushlaydi. Ko'pincha juftlashish va ko'payishi kuzda boshlanadi va bahorgacha davom etadi. Urg'ochilari diametri taxminan 3 santimetr (1,2 dyuym) bo'lgan tuxum xaltasini pol taxtasi ostidagi yashirin joyda, yoriqda yoki shift ostida yasaydi. Bunda 35 dan 60 tagacha tuxum qo'yiladigan linza shaklidagi ipak quti yasaladi. Urg'ochisi o'rgimchaklar paydo bo'lguncha ularni qo'riqlaydi va uch-to'rt hafta o'tgach tarqaladi.[7]

Bu o'rgimchak to'rni aylanmaydi, lekin ov qilish uchun shiftning chetidagi kabi baland joyda ipakdan bir in quradi. U juda o'tkir ko'rish qobiliyatiga ega va o'z o'ljasiga yashirincha yaqinlashadi va yetarlicha yaqin bo'lganda unga sakrab tushadi. Bu o'rgimchak Diptera, Hemiptera, Hymenoptera, Lepidoptera, Odonata, Orthoptera va Aranea kabi turkum vakillari bilan oziqlanadi. Bir tadqiqotda bu o'rgimchaklar oltita turkum va o'n to'rtta oiladan bo'lgan o'n olti turdagi bo'g'imoyoqlilarni ovlagan va iste'mol qilgan. [15] Ular Afrika uylarida chivinlarning yirtqichlari [16] va Hindiston [17] va Bangladeshdagi paxta jassidi kabi hasharotlarning zararkunandalari ekani aytiladi. [18] Ular juda chaqqon va bir sakrashda o'z tanasining uzunligini ko'p marta bosib o'tishlari mumkin. [19] Yagona mavjud o'lja nemis tarakanlari Blattella germanica bo'lgan binoda o'rgimchaklar nafaqat tirik qolishgan, balki ular bilan oziqlanib ko'paygan. [20] Ular o'zlarining kattaligidan ikki baravar katta bo'lgan o'ljani

muvaffaqiyatli o'ldirishga qodir. Katta bo'g'imoyoqlilarga zahar yuboriladi, lekin zahar ularni harakatsizlantirmasdan oldin nobud bo'lishadi.

Bu o'rgimchak odamlar yashaydigan joylarda yashashi pashshalar, chivinlar va boshqa zararkunandalarga qarshi kurashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ular o'ljani qo'lga olish uchun to'r qurmaganlari uchun, ko'pincha odamlarni bezovta qiladigan o'rgimchak to'rlarini yasamaydilar.

REFERENCES

- 1."Currently valid spider genera and species". World Spider Catalog. Natural History Museum Bern. Retrieved 8 August 2022.
- 2."Currently valid spider genera and species". World Spider Catalog. Bern, Switzerland: Natur Historisches Museum, Bern. Retrieved 1 February 2019.
3. Peng, Xian-Jin; Tso, I-Min & Li, Shu-Qiang (2002). "Five new and four newly recorded species of jumping spiders from Taiwan (Araneae: Salticidae)" (PDF). *Zoological Studies*. 41 (1): 1–12. Retrieved 28 January 2016.
- 4.Maddison, Wayne P. (November 2015). "A phylogenetic classification of jumping spiders (Araneae: Salticidae)". *Journal of Arachnology*. 43 (3): 231–292. doi:10.1636/arac-43-03-231-292. S2CID 85680279.
5. Koch, C. L. (1846). *Die Arachniden*. J. L. Lotzbeck, Nürnberg, Dreizehnter Band. pp. 1–234.
- 6."Gen. Plexippus C. L. Koch, 1846". World Spider Catalog Version 20.0. Natural History Museum Bern. 2019. doi:10.24436/2. Retrieved 2019-09-11.
- 7.Featured Creatures
- 8.Frank, K. D. (2009). "Exploitation of artificial light at night by a diurnal jumping spider". *Peckhamia* 78.1: 1-3.
- 9.Cates, Jerry (2011-01-21). "A Pantropical Jumping Spider from Walden Marina, Montgomery, Texas". Retrieved 2019-04-27.
10. Platnick, N. I. 1989. *Advances in spider taxonomy 1981-1987, a supplement to Brignoli's a catalogue of the Araneae described between 1940 & 1981*. Manchester Univ. Press, Manchester NY.
11. Edwards, G. B. (February 1979). "Pantropical Jumping Spiders Occurring in Florida" (PDF). *Entomology Circular*. Florida Department of Agriculture and Consumer Services (199): 1–2. Retrieved 2021-02-12.
- 12.Gardiner, John Stanley (1904). *The fauna and geography of the Maldive and Laccadive archipelagoes : being the account of the work carried on and of the collections made by an expedition during the years 1899 and 1900*. Cambridge, University Press.

13. Edwards, G. B. (February 1979). "Pan-tropical Jumping Spiders Occurring in Florida" (PDF). Entomology Circular. Florida Department of Agriculture and Consumer Services (199): 1–2. Retrieved 2021-02-12.

14. Muma, M. H. 1975. Spiders in Florida citrus groves. Florida Entomol. 58: 83-90.

15. Jackson, R. R., and A. MacNab. 1989. Display and predatory behaviour of *Plexippus paykulli*, a jumping spider (Araneae, Salticidae) from Florida. New Zealand J. Zool. 16: 151-168.

16. Mathis, C. and L. Berland. 1933. Une araignée africaine: *Plexippus paykulli*, ennemie naturelle des *Stegomyia* hôtes des maisons. C. R. Acad. Sci., Paris, 197: 271-272.

17. Rao, P. R. M., A. Kankaka Raju, R. V. Appa Rao, and B. H. Krishna Moorthy Rao. 1981. Note on a new record of spider predators of *Amrasca biguttula biguttula*, a serious pest on mesta from Andhra Pradesh, India. Indian J. Agric. Sci. 51: 203-204.

18. Miah, M. A., A. K. Hamid, M. Quadrat-E-Khuda, and M. Shahjahan. 1986. The problems of *Pyrilla perpusilla* and the impact of its natural enemies. Bangladesh J. Zool. 14: 9-14.

19. South Indian Spiders

20. Facultative Monophagy in the Jumping Spider ..*Plexippus paykulli*

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Plexippus_paykulli#

2. https://entnemdept.ufl.edu/creatures/misc/jumping_spiders.htm

FARG'ONA VODIYSIDA UCHROVCHI O'RGIMCHAKLAR

FarDu b.f.n.d., M. Yunusov

FarDu magistrant., F.G'oziyeva

Annotatsiya. Respublikamizda qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirish va aholini sifatli mahsulotlari bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada, jumladan, intensiv mevali bog'lar maydonini yilma-yil kengaytirish, ular hosiliga zarar yetkazuvchi omillarni aniqlash va ilmiy asoslangan kurash choralarini ishlab chiqishga erishilmoqda.

Kalit so'zlar: qishloq, o'rgimchak, oila, intensive, meva

Kirish. Araneidae: Ko'zlari odatda kichik, yon va oldingi o'rta ko'pincha keng tarqalgan. O'rtacha ko'z maydoni kvadrat hosil qiladi, Clypeus past, ko'pincha bir kengligiga teng. Helitserae kuchli, aniq, kam sonli turlari esa oddiy. Har bir chekkada uch yoki 4 tishlari bor. Labium odatda uzundan kengroq, ba'zan kvadrat shaklda hammasi qayta chegaralangan. Oyoqlari tarqoq tikanlar bilan qoplangan. Tarsal tirnoqlar soni 3 ta bo'ladi va uchinchi juft oyoqlar har doim boshqa oyoqlarga nisbatan qisqa bo'lishi bilan farqlanadi. Qorin odatda tuxumsimon, o'pkasi ustidagi epigastral plitalar ko'rinishida ko'ndalang bo'rtmalar hosil qiladi (Almquist, 2005; Almquist, 2006; Yin et al., 2012; Zhang et al., 2022).

Doirasimon tor to'quvchilari odatda kunning qorong'u vaqtida yangi to'rlarni qurishadi. Tutqich ipak bezlari yopishqoq ipak hosil qiladi. Ba'zi turlar to'rdan uzoqroqda yashirinish joyini qurishadi. Boshqalar esa, odatda, boshini pastga tushirgan holda, to'rning markazda qoladilar. O'rgimchak to'ridagi iplarning kuchlanishiga va tebranishiga ta'sir qiladi. O'ljani so'rib olishdan oldin, uni ipak bilan o'raydi va tishlaydi ularni to'rning markaziga olib boradi.

Araneidae oilasining 2 ta turu Farg'ona vodiysida uchrashi qayd etilgan. Bular *Argiope* (Audouin, 1826) urug'iga mansub *Argiope bruennichi* (Scopoli, 1772) (ari o'rgimchak) va *Argiope lobata* (Pallas, 1772) o'rgimchaklaridir.

Katta yoshli urg'ochi uchburchak o'rgimchak o'rgimchakning uzunligi 3 dan 6 mm gacha (1/8 - 1/4 dyuym), jigarrang-to'q sariq rangli sefalotoraks va shpilli, sarg'ish oyoqlari va mayda tuklari bor. Dumaloq, bulbulli qorin kremsi rangga ega, parallel binafsha-jigarrang zigzag chiziqlari olddan orqaga cho'zilgan. Bu o'ziga xos naqsh uni o'z hududidagi boshqa teridiidlardan ajratib turadi.



Araneidae

Triangulate Cobweb Spiders. Ma'lumki, uchburchak o'rgimchak to'ri ko'plab boshqa turdagi artropodlar, chumolilar (shu jumladan olovli chumolilar), boshqa o'rgimchaklar, hasharotlar va Shomillarni ovlaydi. U odamlar uchun zararli deb hisoblangan bir nechta boshqa o'rgimchaklarni, shu jumladan jigarrang o'rgimchaklarni ovlaydi.

Uchburchakli o'rgimchak to'rining tuxum qopchasi yumshoq to'qilgan ipakdan qilingan va o'rgimchakning o'zi bilan bir xil o'lchamda. Har bir tuxum qopida taxminan 30 ta tuxum mavjud. O'rgimchak o'rgimchaklari odatda derazalarda yoki qorong'i joylarda yashaydi. Ular kunning bir qismi uchun ovqatlanishadi va o'z veb-saytlarini rivojlantirish uchun soatlab vaqt sarflashadi; yaxshi to'qilsa sinmaydi. Uning ostida yoki to'rida ko'plab o'lik hasharotlar bo'lishi mumkin, ular orasida hidli hasharotlardan tortib boshqa o'rgimchaklar va hatto arilar ham bo'lishi mumkin.

Taksonomiya. Bu tur birinchi marta 1802 yilda Charlz Uolkener tomonidan *Aranea triangulosa* sifatida tasvirlangan. U 1873 yilda Tamerlan Torell tomonidan *Steatoda* jinsiga ko'chirilgan (garchi u ilgari *Steatoda venustissima* sinonimi ostida jinsga kiritilgan bo'lsa ham).^[1]

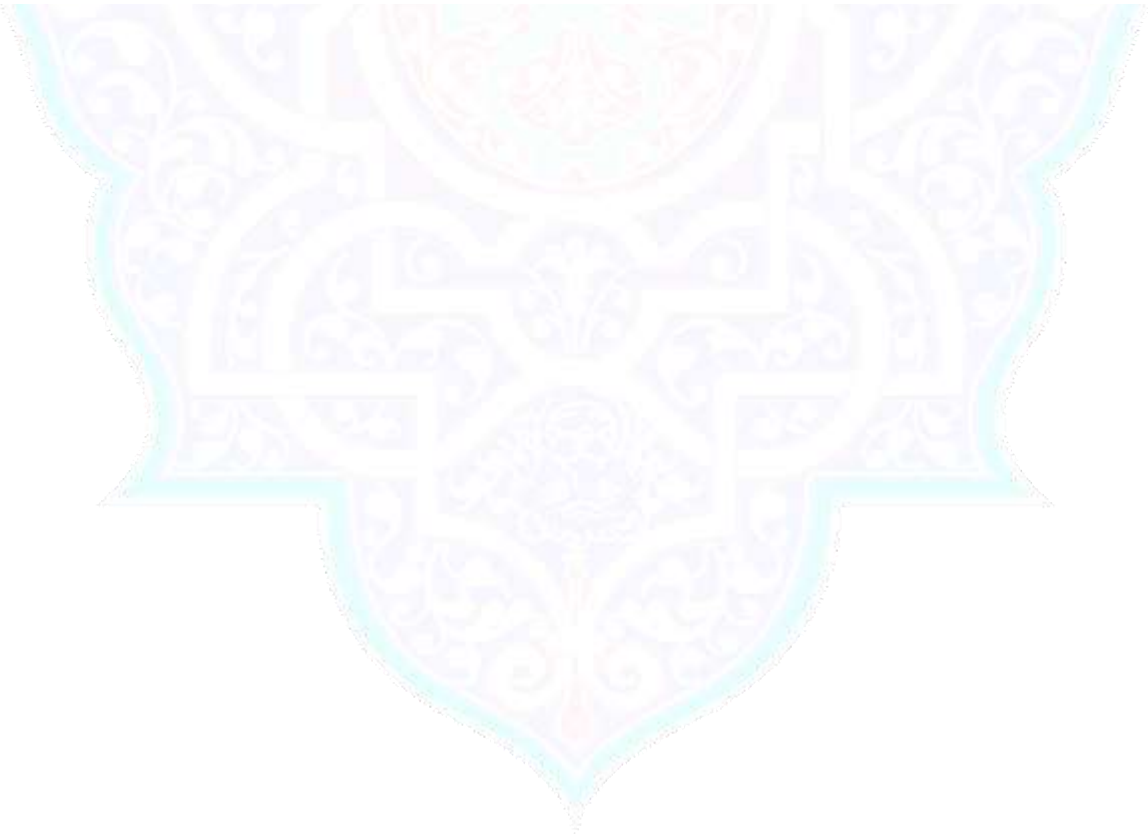
Theridiidae oilasining boshqa vakillariga o'xshab, *S. triangulosa* o'rgimchak to'rini, ya'ni yopishqoq ipak tolalarning tartibsiz chigalini yasaydi. Boshqa o'rgimchak to'quvchilarida bo'lgani kabi, bu o'rgimchaklarning ham ko'rish qobiliyati juda zaif va asosan o'lja olish yoki ularni shikastlashi yoki o'ldirishi mumkin bo'lgan yirik hayvonlardan ogohlantirish uchun to'rlari orqali ularga yetib boradigan tebranishlarga bog'liq. Ular tajovuzkor emas. Odamning zaharlanishining ma'lum bir holati mavjud.^[2] Allergik reaksiya bo'lmasa, u odamni o'ldirmaydi.^{[3][4]}



Triangulate Cobweb Spiders

Adabiyotlar.

1. ^{a b c} "Takson tafsilotlari Steatoda triangulosa (Walckenaer, 1802)", Butunjahon o'rgimchaklar katalogi, Bern tabiiy tarix muzeyi, olindi 2019-07-01
2. Frantsiyaning janubidagi Steatoda o'rgimchak zaharlanishi, Filipp Pommier, Kristin Rollard, Luc de Xaro, Presse Med 2006 yil; 35 (12 Pt 1): 1825-7
3. "Consideraciones sobre Steatoda nobilis (Thorell, 1875) va Chili" .
4. Faundez, Eduardo; Karvaxal, Mariom (2016-12-31). "O'rgimchak jinsi Steatoda Sundevall, 1833 (Araneae: Theridiidae) Shimoliy Dakota shtatida (AQSh)" . Revista Iberica de Aracnología. 29 : 83–85.



NAFAS OLISH TIZIMI VA UNING GIGIYENASI

*Fardu b.f.n.d, - S.Isroiljonov**Fardu Magistrant - Zulfiya Xakimova*

Annotatsiya: Ushbu maqola nafas olish faoliyatiga asoslangan, to'g'ri nafas olish xaqida ma'lumotlar keltirilgan. Nafas olish organlarining anatomiyasi, fiziologiyasi va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, nafas yetishmovchiligi turli xil kasalliklarga sabab bo'lishi mumkinligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Nafas olish tizimi boshqa organ tizimlari bilan qanday ishlashi kabi ma'lumotlarga ega bo'lasiz.

Kalit so'zlar: anatomiya, fiziologiya, kislorod, karbonat angidrid, alveola, bronx, Farenks, Traxeya, kontseptsiya, aspiratsiya, plevra.

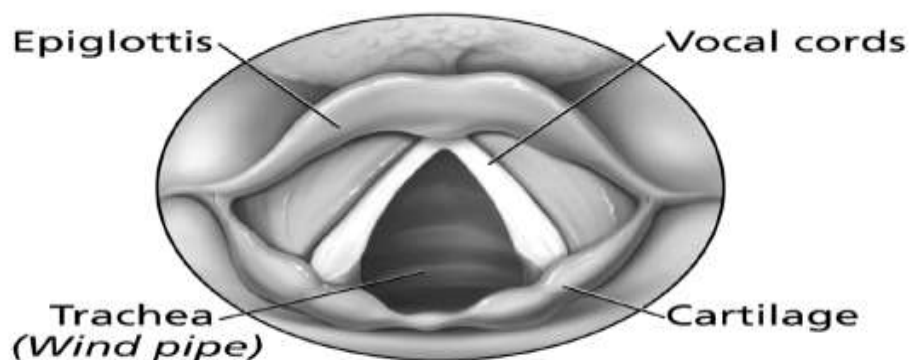
Nafas olish –bu organism va tashqi atmosfera o'rtasida gazlar almashinadigan hayotni ta'minlash jarayoni. Xususan, kislorod tashqi havodan tanaga o'tadi; suv bug'lari, karbonat angidrid va boshqa chiqindi gazlar tananing ichidan tashqi havoga o'tadi. Nafas olish asosan nafas olish tizimi tomonidan amalga oshiriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, nafas olish tizimi tomonidan nafas olish hujayralar ichida sodir bo'ladigan hujayrali nafas olish bilan bir xil jarayon emas, garchi ikkala jarayon bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Hujayra nafasi – bu metabolic jarayon bo'lib, unda hujayralar energiya oladi, odatda kislorod ishtirokida glyukozani "yondirish" orqali. Hujayra nafasi aerob bo'lsa, u kisloroddan foydalanadi va chiqindi mahsulot sifatida karbonat angidridni chiqaradi. Nafas olish tizimi tomonidan nafas olish hujayralarni aerob hujayrali nafas olish uchun zarur bo'lgan kislorod bilan ta'minlaydi va hujayralar nafas olish jarayonida hujayralar tomonidan ishlab chiqarilgan karbonat angidridni olib tashlaydi. Nafas olish tizimi tomonidan nafas olish aslida ikkita yordamchi jarayonni o'zichiga oladi. Jarayonlardan biri shamollatish yoki nafas olishdir. Bu o'pkaga va o'pkadan havo o'tkazishning jismoniy jarayoni gaz almashinuvidir. Bu biokimyoviy jarayon bo'lib, kislorod havodan qonga tarqaladi, karbonat angidrid va boshqa chiqindi gazlar esa qondan havoga tarqaladi. Nafas olish tizimining barcha organlari nafas olishda ishtirok etadi, ammo gaz almashinuvida faqat o'pka ishtirok etadi. Nafas olish tizimining organlari nafas olish yo'llari deb ataladigan uzluksiz o'tish tizimini hosil qiladi, ular orqali havo tanaga kiradi va chiqadi. Nafas olish yo'llar ikkita katta bo'limga ega: yuqori nafas yo'llari va pastki nafas yo'llari. Bu organlardan tashqari, ko'krak qafasining ma'lum mushaklari (ko'krak qafasini to'ldiradigan tana bo'shlig'i) ham nafas olishni ta'minlab, nafas olishda ishtirok etadi. Eng muhimi, diafragma deb ataladigan katta mushakdir, u o'pka ostida joylashgan va ko'krak qafasini qorin bo'shlig'idan ajratib turadi. Nafas olishda qovurg'alar orasidagi kichikroq mushaklar ham rol o'ynaydi. *Nafas*

olish kontseptsiyasida nafas olish mushaklari haqida ko'proq bilib olishingiz mumkin. Nafas olish jarayonida nafas olayotgan havo burun orqali tanaga kiradi va farenks, halqum, traxeya, bronxlar orqali o'tadi va keyin o'pkaga kiradi. Nafas chiqarilgan havo o'pkadan teskari yo'nalishda chiqadi. Yuqori nafas yo'llarining barcha organlari va boshqa tuzilmalari havoni tanaga va tashqariga o'tkazishda yoki harakatlanishida ishtirok etadi. Yuqori nafas yo'llarining organlari havoning tashqi atmosfera va o'pka o'rtasida harakatlanish yo'lini ta'minlaydi. Ular, shuningdek, kiruvchi havoni tozalaydi, namlaydi va isitadi. Biroq, bu organlarda gaz almashinuvi sodir bo'lmaydi.

Burun bo'shlig'i – yuzning o'rtasida joylashgan burunning yuqorisida va orqasida joylashgan bosh suyagidagi havo bilan to'ldirilgan katta bo'shliq. Bu ikki burun teshigining davomi. Nafas olish havosi burun bo'shlig'idan oqib o'tganda, u isitiladi va namlanadi. Burundagi tuklar nafas yo'llariga chuqurroq kirib borishdan oldin havodagi kattaroq begona zarralarni ushlab turishga yordam beradi. Nafas olish funktsiyalaridan tashqari, burun bo'shlig'ida hid hissi uchun zarur bo'lgan va ta'm hissi uchun muhim hissa qo'shadigan kimyoviy retseptorlar ham mavjud.

Farenks – burun bo'shlig'i va og'izning orqa qismini tomoqning pastki qismidagi boshqa tuzilmalar, shu jumladan halqum bilan bog'laydigan naychasimon tuzilma. Farenks ikki xil funktsiyaga ega: havo va oziq-ovqat (yoki boshqa yutilgan moddalar) u orqali o'tadi, shuning uchun u nafas olish va ovqat hazm qilish tizimining bir qismidir. Havo burun bo'shlig'idan farenks orqali halqumga (shuningdek, teskari yo'nalishda) o'tadi. Ovqat og'izdan farenks orqali qizilo'ngachga o'tadi.

Halqum halqumva traxeyani birlashtiradi va nafas olish yo'llari orqali havo o'tkazishga yordam beradi. Halqum ovoz qutisi deb ham ataladi, chunki u ovoz paychalarini o'zichiga oladi (1-rasm),



National Cancer Institute

Ular ustidan havo oqib o'tganda tebranadi va shu bilan tovush chiqaradi. Rasmda halqumdagi ovoz paychalarining ko'rinishini ko'rishingiz mumkin. Halqumdagi ba'zi mushaklar nafas olish uchun ovoz paychalarini bir-biridan ajratib turadi. Halqumdagi

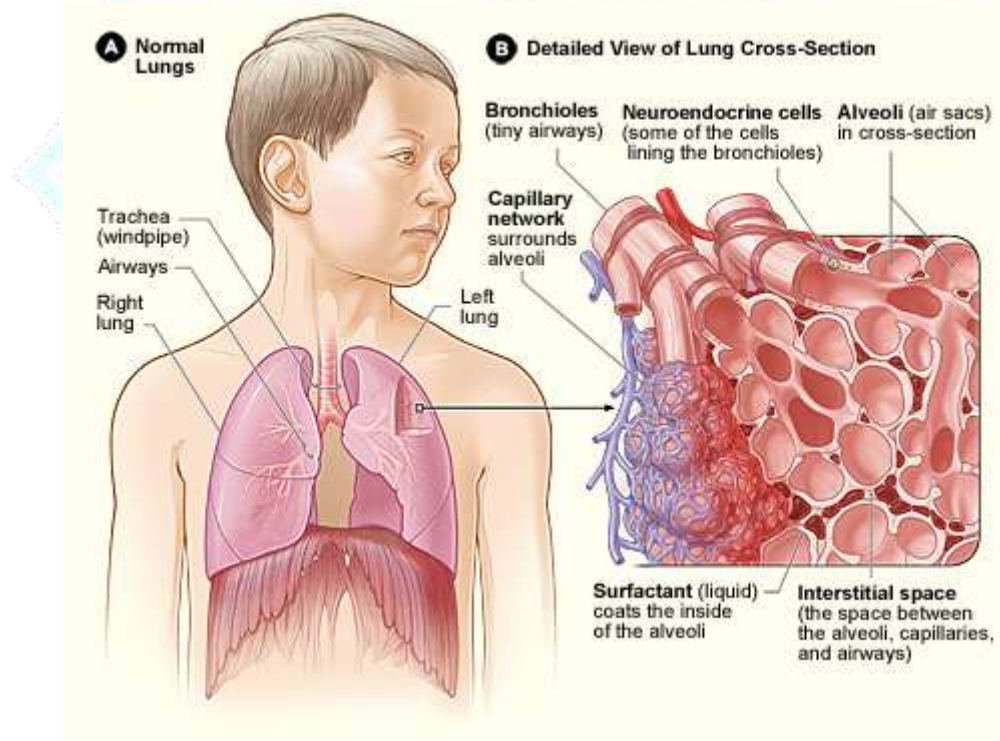
boshqa muskullar ovozli tovushlarni hosil qilish uchun ovoz paychalarini birga harakatga keltiradi. Oxirgi mushaklar ham tovush balandligini nazorat qiladi va ularning hajmini nazorat qilishga yordam beradi. Halqum yuqoridan ko'rinadi, traxeyaning ochilishi yutish paytida epiglottis bilan yopiladi va ovoz paychalari ham ko'rinadi. Halqumning juda muhim vazifasi traxeyani aspiratsiyalangan ovqatdan himoya qilishdir. Yutish sodir bo'lganda, tilning orqaga harakatlanishi epiglottis deb ataladigan qopqoqni halqumga kirishga majbur qiladi. Rasmda epiglottisni ko'rishingiz mumkin. Bu yutilgan materialning halqumga kirib, nafas yo'llariga chuqurroq kirib borishini oldini oladi. Agar yutilgan material halqumga tusha boshlasa, u halqumni bezovta qiladi va kuchli yo'tal refleksini qo'zg'atadi. Bu, odatda, materialni halqumdan va tomoqqa chiqaradi.

Traxeya va pastki nafas yo'llarining boshqa yo'llari yuqori nafas yo'llari va o'pka o'rtasida havo o'tkazadi. Ushbu parchalar teskari daraxtga o'xshash shaklni hosil qiladi o'pkaga chuqurroq kirib borishi bilan, takroriy gallanish ko'rinadi. Umuman olganda, inson nafas olish yo'llari orqali havo o'tkazadigan hayratlanarli 1500 milya havo yo'llari bor! Faqat o'pkada gaz almashinuvi havo va qon oqimi o'rtasida sodir bo'ladi.

Traxeya yoki nafas trubkasi nafas olish yo'llarining eng keng yo'li hisoblanadi. Uning kengligi taxminan 2,5 sm (1 dyuym) va uzunligi 10-15 sm (4-6 dyuym). U pastga tushadigan halqalardan hosil bo'lib, uni nisbatan mustahkam va chidamli qiladi. Traxeya nafas olish yo'llari orqali havo o'tishi uchun halqumni o'pka bilan bog'laydi. Traxeya pastki qismida shoxlanadi va ikkita bronxial naycha hosil qiladi. O'ngva chap bronxlar deb ataladigan ikkita asosiy bronxlar yoki bronxlar (singular, bronxlar) mavjud. Bronxlar traxeya va o'pka o'rtasida havo olib yuradi. Har bir Bronx kichikroq, ikkilamchi bronxlarga shoxlanadi; va ikkilamchi bronxlar ham kichikroq uchinchi darajali bronxlarga shoxlanadi. Eng kichik bronxlar bronxiolalar deb ataladigan juda kichik tubulalarga shoxlanadi. Eng mayda bronxiolalar alveolyar yo'llarda tugaydi, ular o'pkada alveolalar (singular, alveolalar) deb ataladigan kichik havo qoplari to'plamida tugaydi. O'ngdagi o'pka to'qimalarining ko'ndalang kesimiularni o'rab turgan kapillyar tarmoq bilan gaz almashinuvi sodir bo'lgan alveolalarni ko'rsatadi. Bronxiolalarni qoplaydigan neyro endokrin hujayralar ularning diametrini va ular orqali havo oqimini boshqaradi. Sirt faol modda – bu alveolalarning ichki qismini qoplaydigan suyuqlik bo'lib, nafas chiqarish paytida havo bo'shatilganda ularning yiqilib, bir-biriga yopishib qolishiga yo'l qo'ymaydi. O'pka alveolalari ichidagi qon va tashqi havo o'rtasidagi gaz almashinuvi. O'pka – nafas olish yo'llarining eng katta organi. Ular ko'krak qafasining plevra bo'shlig'ida joylashgan. Ikkita o'pkaning har biri bo'limlarga bo'linganligini ko'rishingiz mumkin. Bu loblar deb ataladi va ular bir-biridan biriktiruvchi to'qimalar bilan ajralib turadi. O'ng o'pka kattaroq va uchta bo'lakdan iborat. Chap o'pka kichikroq va faqat ikkita bo'lakdan

iborat. Kichkina chap o'pka ko'krak markazining chap tomonida joylashgan yurak uchun joy beradi. O'pka to'qimasi asosan alveolalardan iborat. Bu mayda havo qoplari gaz almashinuvi sodir bo'ladigan o'pkaning funktsional birliklaridir. Ikki o'pkada 700 milliongacha alveolalar bo'lishi mumkin, bu esa gaz almashinuvi uchun juda katta maydonini ta'minlaydi. Darhaqiqat, ikki o'pkadagi alveolalar yarim tennis kortining maydonini ta'minlaydi! Har safar nafas olayotganda alveolalar havo bilan to'lib, o'pka kengayadi. Alveolalar ichidagi havodagi kislorod har bir alveolani o'rab turgan mayda mayda tomirlar tarmog'idagi qon tomonidan so'riladi. Bu kapillyarlardagi qon ham alveolalar ichidagi havo gakarbonatangidridnichiqaradi. Har safar nafas olayotganda havo alveolalarni tark etadi va o'zi bilan chiqindi gazlarni olib, tashqi atmosferaga chiqadi. O'pka qonni ikkita asosiy manbadan oladi. Ular yurakdan deoksidlangan qonni oladilar. Bu qon o'pkada kislorodni o'zlashtiradi va uni butun tanadagi hujayralarga pompalanish uchun yurakka qaytaradi. O'pka yurakdan kislorodli qonni ham oladi, bu hujayrali nafas olish uchun o'pka hujayralarini kislorod bilan ta'minlaydi.

Nafas olish yo'llarini qoplagan kiprikchalarning yuqoriga siljish harakati unichang, patogenlar va boshqa zararli moddalardan tozalashga yordam beradi (2-rasm).



Siz oziq-ovqatsiz bir necha hafta va suvsiz kunlar davomida yashashingiz mumkin, ammo istisno holatlar bundan mustasno, kislorodsiz bir necha daqiqaga yashashingiz mumkin. Shuning uchun nafas olish tizimini himoya qilish juda muhimdir. Shuning uchun bemorning ochiq havo yo'li borligiga ishonch hosil qilish ko'plab tibbiy favqulodda vaziyatlarni davolashda birinchi qadamdir. Yaxshiyamki, nafas olish tizimi suyak tizimining ko'krak qafasi bilan yaxshi himoyalangan. Shu bilan birga, nafas olish

tizimining keng yuzasi tashqi dunyoga va uning barcha mumkin bo'lgan xavf-xatarlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Shu sababli, nafas olish tizimi o'zini havodagi chang va patogenlar kabizarrarli moddalardan himoya qilishning turli usullariga ega ekanligi ajablanarli emas. Nafas olish tizimining o'zini himoya qilishning asosiy usuli shilliq qavatli transport yoki shilliq qavatli eskalator deb ataladi. Burundan bronxlar orqali nafas olish yo'llari shilimshiq ajratuvchi goblet hujayralarini o'z ichiga olgan epiteliy bilan qoplangan. Shilliq qavatli eskalator kiruvchi havoda zarralar va patogenlarni ushlab turadi. Nafas olish yo'llarining epiteliysi ham rasmda ko'rsatilganidek, kiprikchalar (singular, siliy) deb ataladigan mayda hujayra proyeksiyalari bilan qoplangan. Kiprikchalar doimo yuqoriga siljish bilan tomoqqa qarab harakatlanadi, shilimshiq va tutilgan zarrachalar va patogenlarni o'pkadan uzoqlashtirib, tananing tashqi tomoniga olib boradi.

Mukosili areska latorni tomoqqa ko'taradigan material bilan nima sodir bo'ladi? Odatda tomoqni tozalash yoki yo'talish orqali nafas olish yo'llaridan chiqariladi. Yo'talish – bu nafas olish tizimining ixtiyoriy reaksiyasi bo'lib, u nafas yo'llarini qoplaydigan nervlarni bezovta qilganda paydo bo'ladi. Javob havoni traxeyadan kuch bilan chiqarib yuboradi, bu esa shilliq va uning tarkibidagi qoldiqlarni (balg'am deb ataladi) yuqori nafas yo'llaridan og'izga olib tashlashga yordam beradi. Balg'am tupurishi mumkin (ko'zdan kechiriladi) yoki oshqozon kislotalari tomonidan yutib yuborilishi va yo'q qilinishi mumkin.

Hapsırma ham huddi shundaybeixtiyor javob bo'lib, burun yo'llarini qoplagan nervlar tirnash xususiyati bilan yuzaga keladi. Bu og'izdan havoning kuch bilan chiqarilishiga olib keladi, bu esa, og'izdan va havoga millionlab mayda tomchilar va boshqa axlatlarni purkaydi. Bu nafas olish yo'llari patogenlarining tarqalishini oldini olish uchun havoga emas, balki yengga hapsırma nima uchun juda muhimligini tushuntiradi.

Nafas olish tizimi boshqa organ tizimlari bilan qandayishlaydi.

Qondagi kislorod va karbonat angidrid miqdori organizmning omon qolishi uchun cheklangan oraliqda saqlanishi kerak. Hujayralar kislorodsiz uzoq vaqt yashay olmaydi va agar qonda karbonat angidrid juda ko'p bo'lsa, qon xavfli kislotali bo'ladi (pH juda past). Aksincha, agar qonda karbonat angidrid juda kam bo'lsa, qon juda asosiy bo'ladi (pH juda yuqori). Nafas olish tizimi qon gazlari va pH darajasida gomeostazni saqlab turish uchun asab va yurak-qon tomir tizimlari bilan qo'lda ishlaydi. Qon gazi va pH gomeostazini saqlab qolish uchun kislorod darajasidan ko'ra karbonat angidrid darajasi eng diqqat bilan kuzatiladi. Qondagi karbonat angidrid miqdori miyadagi hujayralar tomonidan aniqlanadi, ular karbonat angidrid darajasini normal diapazonga yetkazish uchun kerak bo'lganda avtonom nerv tizimi orqali nafas olish tezligini tezlashtiradi yoki sekinlashtiradi. Tezroq nafas olish karbonatangidrid darajasini pasaytiradi (va kislorod va pH darajasini oshiradi); sekinroq nafas olish

teskari ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, karbonat angidrid va kislorod darajasi, shuningdek, pH normal chegaralarda saqlanadi. Nafas olish tizimi ham gomeostazni saqlash uchun yurak-qon tomir tizimi bilan yaqindan ishlaydi. Nafas olish tizimi qon va tashqi havo o'rtasida gaz almashinuvini amalga oshiradi. Lekin ularni tana hujayralariga va undan olib o'tish uchun yurak-qon tomir tizimiga muhtoj. Kislorod o'pkada qon bilan so'riladi va keyin qon tomirlarining keng tarmog'i orqali aerob hujayrali nafas olish uchun zarur bo'lgan butun tanadagi hujayralarga yetkaziladi. Xuddi shu tizim hujayralardagi karbonat angidridni o'zlashtiradi va uni tanadan olib tashlash uchun nafas olish tizimiga olib boradi.

Nafas olish tizimining kasalliklari;

Bronxial kasalliklar

- Astma
- Bronxoektaziya
- Bronxit
- Bronxo pnevmoniya
- Traxeo bronxomalaziya
- Bronxo genkist

Siliyer harakatlanishning buzilishi

- Karta genersindromi

Laringeal kasalliklar

- Laringit
- Laringomalaziya
- Vokalkordfalaj
- Neoplazmalar

O'pka kasalliklari

- O'tkir ko'krak sindromi
- A-1 antitripsin yetishmovchiligi
- Kistikfibroz
- Gemoptiz
- O'pka gipertenziyasi
- O'pka xo'ppozi
- Neoplazmalar
- Zotiljam
- O'pkashishi
- O'pkaemboliyasi
- Atelektaz

Silkasalligi

Plevra kasalliklari

- Xilotoraks

- Gemotoraks
 - Hidrotoraks
 - Plevraoqishi
 - Silkasalligi, plevral
- Infektsiyalar
Neoplazmalar

Xulosa qilib aytganda, nafas olish kasalliklari ko‘plab mikroblar yo‘talish va hapsirma orqali keladigan tomchilar orqali tarqaladi. Ushbu kasalliklar kasal bo‘lgan odamdan sog‘lom odamga yuqadi. Ba’zi odamlar bu mikroblarni biror narsaga tegib, keyin og‘iz yoki burunga tegsa, infeksiyani yuqtirishi mumkin. Nafas olish yo‘llari mikroblarining tarqalishini oldini olishning eng yaxshi usuli tupurik, shilliq va ko‘z yoshlari tomchilari yoki sekretsiyasi bilan aloqa qilmaslikdir. Qo‘lingizni muntazam yuving. Shaxsiy buyumlaringizni ulashishmang. Toza muhitni saqlang, gigiyena qoidalariga amalqiling. Kundalik proflaktika choralari ko‘rish. Sog‘lom turmish tarziga rioya etib, sport bilan muntazam shug‘ullanish, salomatlik sari olg‘a yurish demakdir. To‘g‘ri nafas olish bu uzoq umir ko‘rish garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.S.S.Slixo‘jayevev Gigiyena Tibbiyot bilimgoxlari talabalari uchun o‘quv adabiyoti Toshkent 2001
- 2.A.G‘.Axmedov, G.X.Ziyomutdinova Anatomiya Fiziologiya Patalogiya tibbiyot kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshken
- 3.O.T.Alyaviya, Sh.Q, Qodirov, A.N.Qodirov, Sh.H.Hamroqulov, Normal fiziologiya 2007 yil.
- 4.М 85 Физиология дыхания. Учебное пособие / Н.С. Мотузко, В.В. Ковзов, В.К.Гусаков. Витебск: УО ВГАВМ, 2004.
- 5.Бабский Е.Б. и др. Физиология человека. М., 1966.
6. Большая медицинская энциклопедия в 30-и т. Гл. ред. Б.В. Петровский. – 3-е изд. – М.: Советская Энциклопедия. Т. 7, 1982.-
- 7.Васильев В.Н. Физиология дыхания.- Учебно-методическое пособие. –Томск, 2001.
8. E.H.Halilov RokickiW, RokickiM, WojtachaJ, DzeljijliA. Ba'zi nafas olish kasalliklari patogenezida klub hujayralarining (Klara hujayralari) roli va ahamiyati. KardiochirTorakochirurgia Pol. 2016 yil mart
- 9.Frank J.A. O'pkada Klaudinlar va alveolyar epithelial to'siqlar ishlaydi. Ann NY akad Sci. 2012 yiliyun;
1. <https://www.urmc.rochester.edu/encyclopedia.aspx>
2. [https://bio.libretexts.org/Courses/Butte_College/BC%3A_BIOL_2_-_Introduction_to_Human_Biology_\(Grewal\)/Text](https://bio.libretexts.org/Courses/Butte_College/BC%3A_BIOL_2_-_Introduction_to_Human_Biology_(Grewal)/Text)

"KICHKINA SHAHZODA" BOLALIK TIMSOLI*Karimjonova Mamuraxon**Fardu. Fakultet: ingliz tili va adabiyot*

Anotatsiya: Ertak koinotdagi turli sayyoralarni, shu bilan birga, yerga ham qadam qo'ygan do'stimiz_Kichkina shahzoda haqida hikoya qiladi.Ertak ayriliq, muhabbat, do'stlik va yolg'izlik mavzularini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Kichkina shahzoda, Sahroi kabir, baobad o'simligi, ajoyib atirgul, quyosh, yulduzlar, shuhratparast, uchuvchi, piyonista, yulduzlar.

Bu asar Antuan De Sent-Ekzyuperining "Kichkina shahzoda" qissasi sanaladi. Asarni ikkinchi jahon urushi avjiga chiqqan kunlarda yoza boshlagan . Yozuvchi bu qayg'uli ertakni o'zining beshavqat zamonasiga qarshi qo'ydi. Yozuvchining do'stiga maktubida buning yaqqol misoli: " Men juda og'ir qayg'udaman, yuragim ezilib ketdi. Men insonga xos bo'lgan fazilatlardan maxrum bo'lgan avlodni ko'rib qayg'uryapman... Buni vujud vujudimdan o'z zamonamda inson tashnalikdan xalok bo'lishga maxkum... Meni o'rab turgan dunyoda bir muammo bor: odamlarga xayotdan ma'naviy qoniqish xissini qaytarish kerak. She'riyatsiz rangin bo'yoqlarsiz , muhabbatsiz yashashning qizig'i yo'q. Biz naqadar tubanlashib ketganmiz" Adib nazarida dunyo xalokatga uchrab sahraning o'rtasiga qulayotgan o'choqqa o'xshaydi. "Kichkina shahzoda" - allerogik ertak. Antuan De Sent-Ekzyuperining eng mashhur asari. Bu asar bolalar uchun yozilgan, ammo, uning xarakterida hayot va inson tabiyatiga hamohang yozilgan. Kitob birinchi 1943-yil 6-aprelda Nyu-Yorkda nashr etilgan. Dunyo bo'ylab 140 milion nusxada sotilgan.Asar yuqori falsafiy va she'riy mazmun bilan boyitilgan. Zamonaviy madaniyatda "Kichkina shahzoda" ko'pkina davlatlarda o'rta ta'limida qabul qilingan. Yaponiyada esa syujet qahramoniga atab muzey hamda haykali qad rostlagan. Kicchkina shahzoda geografning maslahati bilan yerga tashrif buyuradi. Asarda hikoyachi bosh qahraminga aylanadi. U hikoyachi bo'libgina qolmay asarda uchuvchi hamdir. Asardagi suratlarni yozuvchining o'zi chizgan. Ular shunchaki rasmlar emas kitobning organik qismidir. Ertak qahramonlari chizmalarga murojat qiladi va ular bilan baxslashadi. Hikoya sahroga kelib qolgan uchuvchining samalyotdagi muammolari bilan boshlanadi. Samalyot uni Shroi Kabir tomon boshlaydin Uchuvchi sahroda Kichkina shahzoda bilan tanishadi. Kichkina shahzoda tilla sochli , doim hamrohi- sharifi bo'ynida. U uchuvchidan tiasdan qo'zichoq rasmini chizib berishini so'raydi. Hikoya qilib beruvchining bolalikdan rasm bilan bogliq jarohati bor. Bolaligida filni yutayotgan ilon suratini chizib kattalarga ko'rsatganidagi holati yodiga tushadi. Kattalar suratga qarab, shlyapani nimasi qiziq ekan degan so'zlari uni hech qachon quloqlarini ostidan ketmaydi. Shundan keyin uning rasmlarga bo'lgan

qiziqishi so'ngan. Shuning uchun uchuvchi bolakayga rasm chizishga biroz iymnadi. Va o'zining o'sha bolalikdagi suratini bolakayga ko'rsatadi. Bolakay rasmni ko'rib, qo'rqib ketadi va menga ilon rasmi kerak emas menga qo'zichoq rasmi kerak deb takidlaydi. Uchuvchi bolakayning gaplariga hayron qoladi . Chunki u suratda tasvirlangan narsani birinchilardan bo'lib to'g'ri topgan edi. Bolakayga bir nechta qo'zichoq rasmini chizib beradi. Ammo, ular bolakayga yoqmaydi. Keyin unga bir qutining suratini chizadi va qo'zichoq shuning ichida deb aytadi. Bolakay o'zida yo'q hursand. Bu epizot kattalar ulg'ayganida va o'zidagi bola xolatini o'ldirganida sehrli hayoliy dunyosini idrok etishda qiyinchilikka yo'nalishini ochib beradi. Bola boshidan o'tgan voqealarini yozuvchiga hikoya qilib berar ekan, ko'z oldimizga hayot naqadar soddaligini, nigohi pokligini , voqealar mohiyatini yoritgan. Kichkina shahzoda kattalar unutib qo'ygan oddiy narsalarni qadr- qimmatini ko'rsatib berdi. Asarning bosh qahramoni aslo keksaymaydi. U bizning kurrimizdagi ssf qiymat haqida o'ylashga undaydi. Bolakay- hammamizni ichimizda mavjud. Asar shunchalik samimiyki, uni kayfiyatga yoki yoshga qaramaydi, to'laqonli o'ziga tortadi.

XULOSA: Asar yosh bolalar uchun ibrat tariqasida o'qib berilishi lozim. Uni o'qib chiqish bolalarcha orzu qilishni to'xtatgan kattalar uchun ham kerakli. Hayotning dardlarini, tashvishlarini bir chetga qo'yib asarni o'qib chiqsangiz yengil tortasiz. Dunyoga bolalarcha yengil nigoh bilan boqsak, muammolar miyyamizdagina mavjud ekaniga amin bo'lamiz.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Jamis Gwartney, Reacherd, Stroup Dwight 2021.
2. Toshkent "Manaviyat" nashriyoti 2016.
3. Karimov N , Normatov U Adabiyot 5-sinf uchun darslik majmua T. o'qituvchi 2000.
4. Manba:" Tafakkur" jurnali, 2014-yil , 4-son

ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»: РОМАН В СТИХАХ

Муртазаханова Махина

ФДУ. Факультет: английский язык и литературы

Аннотация: Цель статьи состоит в том, чтобы понять, в чем состоит «дьявольская разница» между романом в стихах и романом в прозе. Автором выделены компоненты: сюжет, пластика переходов, ритм и роль деталей, «противоречия» композиционный ритм, которые активно (а некоторые и непроизвольно используются в произведениях прозаиков. Проведены наблюдения, какую форму обретают они под пером Пушкина в «Евгении Онегине». Исследована форма, которую эти компоненты принимают под пером Пушкина в «Евгении Онегине».

Ключевые слова :роман в стихах,сюжет, ритм, переходы, кольцо,активность читателя.

“EUGENE ONEGIN”: A NOVEL IN VERSE

The purpose of the article is to understand what is the “diabolic difference” between a novel in verse and a novel in prose. The author highlights the components: plot, plastic of transitions, rhythm and role of details, “contradictions”, compositional rhythm. They are actively (and sometimes involuntarily) used by prose writers. The form of these components taken under Pushkin’s pen in “Eugene Onegin” is studied.

Keywords: novel in verse, plot, rhythm, transitions, ring, reader activity.

Произведение А.С. Пушкина, которому было отдано десять лет творческой жизни поэта, получило авторское жанровое определение: «...не роман, а роман в стихах – дьявольская разница . Определение прикипело, на слуху постоянно. Но ведь изящная формула не раскрывает проблему, а только обозначает ее. К тому же «дьявольская» разница – ничуть не чрезмерная гипербола. Пушкин поясняет контрастность духовных складов Онегина и Ленского посредством цепочки антонимов, в которую включены стихи и проза.

А пушкинский персонаж был убежден: «В одну телегу впрячь неможно / Коня трепетную лань . (Но поэт способен преодолевать и препятствия,воспринимаемые неодолимыми.

Термина, который соединил бы крайности в едином целом, не существует, пользуемся составным, с контрастными слагаемыми. При таком подходе возникает тенденция рассматривать романное (эпическое) и стихотворное

(лирическое) составляющие как полюса, притяжения которых и выстраивают произведение.

Чтобы подчеркнуть ведущее начало, в пушкиноведении чаще расставляются односторонние акценты. Еще Ю.Н. Тынянов отдавал предпочтение «словесному плану» романа перед «планом действия». Подобная позиция получила распространение и развитие. Интересная мысль высказана С.Г. Бочаровым: «Единство романа "Евгений Онегин" – это единство автора; это, можно сказать, "роман автора", уже внутри которого заключен "роман героев", Онегина и Татьяны». Это суждение справедливо, если иметь в виду содержательную сторону романа, колоссальную роль личностного начала в «Онегине», то, о чем писал еще Белинский. Если же иметь в виду композиционную структуру произведения, в строгом значении понятия, то вернее будет сказать, что «роман автора» входит внутрь «романа героев»: автор ведет повествование о героях и попутно (хотя и весьма широко) развертывает повествование «о времени и о себе». Реже, но в истолковании произведения встречается иной крен. Полагает М.М. Бахтин: «Стилистическое построение "Евгения Онегина" **типично** для всякого подлинного романа». Действительно, к «Онегину» могут быть отнесены фундаментальные опоры бахтинской концепции романа: многоголосие (диалогичность) романа, контакт с незавершенной современностью, смеховая фамильяризация мира. Вместе с тем заслуживает оговорки, что М.М. Бахтин не принимает во внимание стихотворную природу «Евгения Онегина», при всем том, что специально подчеркивает различие стихий поэзии и прозы. Пушкин предельно точен во всем, что касается литературного творчества; но ведь можно видеть и его двойной выбор из двойного жанрового обозначения столь важного для него произведения. В тексте «Евгения Онегина» устойчиво наименование «роман» («С героем моего романа»), «И тем я начал мой роман», «Покамест моего романа», «Страницы нежны романа», «В начале нашего романа», «И даль свободног романа»), но синонимично встречается и обозначение «поэма» («Как будто нам уж невозможно / Писать поэмы о Пушкина другой крен: «Онегин» почти монополюно именуется поэмой. Начальная страница рукописи «Онегина» не имеет заглавия – ни общего, ни конкретного (скажем, «Глава первая»; нумерация глав в черновиках последует, начиная со второй главы). Очень быстро на полях второй страницы онегинской рукописи появляется общее название («Евгений Онегин»), оно сопровождается жанровой пометой: «поэма в...». Недописанное, надо полагать, означало бы цифру объема начатого произведения в каких-то единицах – частях? главах? Объем и структура первоначально (даже предположительно) не

были

указаны. Жанровое обозначение сделано – «поэма», хотя уже во второй строфе задействовано иное обозначение жанра («С героем моего романа...»). В двойном

обозначении заключен определенный смысл. Подтверждается: «романное» и «стихотворное» начала образуют в жанровом строении «Онегина» своеобразные полюса, они и задействованы оба. Пожалуй, было бы непродуктивно разделить художественные приемы под знаками полюсов на два перечня. Конечно, обнаружатся и специфические приемы. Скажем, «стихотворный» раздел возглавили бы ритм и рифма (необязательная – и активно используемая). Но ритм стихийно может проникать и в прозаические фрагменты. Невозможно определить стихами или прозой написана эпитафия Державина на могиле знаменитого полководца: «Здесь лежит

Суворов». Мал объем текста! Фразу можно продолжить ритмично, возникнет эпитафия в стихах. А попробуем перечислять деяния полководца – собьемся с ритма, перейдем на прозу. Выходит, даже «чистые» приемы норовят хотя бы стихийно сблизиться с контрастными.

Сюжет. Своеобразие композиционного строя «Онегина» состоит в сочетании сюжетного повествования с системой авторских рассуждений. Что главное в такой **структуре**? Конечно, сюжет. Возникает надобность уточнять особенность этого сюжета – ослабленный, замедленный, пунктирный и т.п. Но только не «лирический»: сюжет – прерогатива эпоса и драмы, последовательность события, действия. Иногда возникает соблазн по аналогии назвать сюжетом движение авторских размышлений в лирике, но метафорический оттенок такого значения термина очевиден. Напротив, можно отмечать содержательную емкость и разветвленность авторских рассуждений, само число которых решительно

отделяет «Евгения Онегина» от «строгих» эпических произведений: «Если бы убрать из "Евгения Онегина" лирику, то роман потерял бы половину своего обаяния». При всем том именно эпизоды сюжета обеспечивают движение романа в целом и служат фундаментом, основой для монтажа рассуждений. «Композиционной основой "Онегина" является повествование о событиях. Автор влечется вперед не ходом ассоциаций, а "логикой" своего материала. Вот почему с большой поправкой надо принимать авторскую оценку своего произведения как "рассказа несвязного"».

Если мы поймем сюжет как доминанту повествовательной структуры, будет легко установить роль и место авторских рассуждений, а также заменяющих

повествовательный сюжет звеньев лирического вкрапления, параллельного пунктира сопутствующих рассуждений и т.д. Тем самым мы уясним эпическую, романную основу композиции «Онегина», что нисколько не препятствует установлению модификации повествования, осуществленн .

Роман в стихах противостоит поэмам Пушкина, но противостоит не контрастно – обновляя, но и заимствуя некоторые приемы изображения. В фундаментальном труде, посвященном истории романтической поэмы, В.М.Жирмунский особо отмечал ее композиционные основы: «В композиционном отношении романтическая поэма сохраняет традиционные особенности жанра, освященные примером Байрона и Пушкина, – вершинность, отрывочность, недосказанность» его в стихах.

Ритм и роль деталей. «Онегин» (за исключением одной вставки) написан четырехстопным ямбом. Но за спиной ямбов и хореев стоят (изредка) двухударные спондеи и (обиходные) безударные пиррихии: ритмика становится

переливчатой, взрывающей монотонность. Сравним два четверостишия, обращая внимание на ритмику.

*Служив отлично-благородно,
Долгами жил его отец,
Давал три бала ежегодно
И промотался **наконец***

Здесь то же самое непритязательное словечко «наконец» врывается в поэтическую строку экспрессивно, передавая нетерпение героя приобщиться к заманчивому образу жизни. «Постороннее» (в смысле – непозитичное) обозначение переполнено психологическим содержанием и уже сулит жизнь, полную «бурных заблуждений / И необузданных страстей». Происходит это именно по законам поэтической речи. Поэту не нужно прописывать связки: он дает штрих – и другой; соединить штрихи в целостный рисунок должно восприятие читателя.

В художественном тексте безотносительно к жанру роль художественной детали высока. Вспомним хотя бы две картины весеннего дуба в восприятии Андрея Болконского. Отдадим этому должное, но и при этом за деталью в стихотворном тексте оставим исключительное место. Будем слышать негласный

диалог опорных слов – больше поймем в произведении.

Содержательная ступенчатость первой главы «Онегина» замкнута красивым композиционным кольцом. Начинается повествование сообщением о рождении героя «на берегах Невы», а кончается напутствием идти «к невским берегам»

«новорожденному творенью»: Онегин как будто рожден дважды: сначала физически, потом как образ художественно. Поэт демонстративно, вопреки царской немилости, вместе с героем возвращал себя, пусть только виртуально, в неласковую столицу. Для поэта адресация к времени, что за рамками повествования, неуклонна и регулярна, поскольку он там живет.

Добавится и «рифма» ситуации: когда-то герой и автор гуляли на берегах Невы, им выпадает случай побродить «по берегам эвксинских вод». И новая разлука, вновь по обстоятельствам поэта, которому был назначен для жительства «далекий северный уезд» под присмотром власти и церкви. В конце – восклицание поэта, адресованное читателю: «Поздравим / Друг друга с **берегом**». Это – далеко не единственная переключка начала и конца, замыкающихся на кольцо: бытовая деталь начала возвращается многозначительной метафорой. Здесь она означает завершение весьма длительного труда, момент радостный и печальный одновременно: «Миг вожделенный настал: окончен мой труд многолетний. / Что ж непонятная грусть тайно тревожит меня?». В стихотворении («Груд»), адекватно содержанию, тоже соединяются контрастные объекты: размышление (рацио) анализирует сложные эмоции.

Композиционный ритм. Мерные доли строф и глав сугубо формальны, жестко не связаны с содержанием. Однако в слове «мера» заключен ответ. Импульсы глав и строф повышают складность романа в стихах, создают определенный композиционный ритм. И важно заметить, что такого рода ритм в «Евгении Онегине» очень активен, он проникает на все уровни произведения. Вот повествовательный прием: подключение к сквозной, стержневой линии повествования новых, побочных линий, расширение поля зрения. Главный герой представлен читателю таким, каким он будет уже на наших глазах участвовать в действии. В первой-второй строфах романа мы слышим и видим героя, мчащегося в пыли на почтовых в деревню. Тотчас после первого представления поэт погружается к самым истокам биографии Онегина, дает концентрированный итог воспитания и образования героя. Затем монотонный светский образ жизни героя воспроизводится не в поступательном движении, но статично – через подробный рассказ об одном характерном дне из жизни Онегина. «Большая» экспозиция

первой главы вбирает в себя не только предысторию героя, но и первый этап его собственных поисков, отклоняющихся от движения толпы, – первый его духовный кризис периода петербургского затворничества. Возвращение при последовательном повествовании к тому моменту жизни героя, с которого пошел рассказ, специально оговорено замечанием в скобках: «И тем я начал Таким образом, отчетлив **петлеобразный** рисунок представления героя: от состояния, которое переживает герой в начале сюжетного действия, делается резкое погружение на полную глубину ретроспекции, затем происходит неторопливое возвращение к исходному моменту повествования, после чего лсюжет движается дальше мой роман» Композиционный ритм, связанный с повторами повествовательных

приемов, вносит свою лепту в стройное построение «Евгения Онегина». Роль композиционного ритма тем более велика, что проявляется он чрезвычайно разнообразно. Можно иметь в виду переключку начала и конца романа. Изображению дня петербургской жизни Онегина в первой главе соответствует описание дня (в двух – летнем и осеннем вариантах) его деревенской жизни в четвертой главе, а им обоим – воспроизведение дня одесской жизни автора. Дважды описывается онегинская усадьба – при старом и новом хозяине. С судьбами главных героев «рифмуются» судьбы второстепенных персонажей. Самое значительное из этой серии повторов (что и отмечалось чаще всего) – обратная симметрия писем и объяснений главных героев. Жанровая тенденция романа в стихах не отменяет и не замещает как жанровой тенденции романа, так и жанровых тенденций лирических жанров, но серьезно видоизменяет их.

Добавлено примечание ([U1]): БТТ

Список литературы:

1. Аникин А.А. Суббота, 12 января 1824 года: именины Татьяны Лариной // Литература в школе. 2002. № 4. С. 9-12.
2. Баевский В.С. Структура художественного времени в «Евгении Онегине» // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. 1982. Т. 41. № 3. С. 207-218.
3. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Худож. лит., 1975. 502
4. Бочаров С. Г. «Форма плана» (Некоторые вопросы поэтики Пушкина) // Вопросы литературы. 1967. № 12. С. 115-136.
5. Винокур Г. Слово и стих в «Евгении Онегине» // Пушкин: Сб. статей. М.: Гослитиздат, 1941. С. 155-213.
6. Жирмунский В.М. Байрон и Пушкин. Пушкин и западные литературы: Избр. тр. Л.: Наука, 1978. 423 с.
7. Набоков В. Комментарии к «Евгению Онегину» Александра Пушкина / Под ред. А.Н. Николоккина. М.: НПК «Интелвак», 1999. 1004 с
8. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: в 10 т. / Прим. проф. Б.В.



- Томашевского; АН СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом). 4-е изд. Л.: Наука. 1977-1979. Т. 3: Стихотворения, 1827-1836. 1977. 495 с.
9. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: в 10 т. / Прим. проф. Б.В. Томашевского; АН СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом) 10. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: в 10 т. / Прим. проф. Б.В. Томашевского; АН СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом). 4-е изд. Л.: Наука. 1977-1979. Т. 5: Евгений Онегин. Драматические произведения. 1978. 527 с.



YURTIMIZDAGI URF-ODATLAR

Javxarova Azimaxon Bahodirjon qizi

Farg'ona Davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti

Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Aliyeva Sarvinoz Abbosjon qizi

Farg'ona Davlat universiteti Amaliy

Ingliz tili kafedrasasi o'qituvchisi

Annotasiya: Bu maqolada o'zbek xalqining asrlar davomida nishonlanib kelinayotgan urf-odatlar va bu urf-odatlarga o'zbek xalqining munosabatlari haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Urf-odatlar, an'analar, xalq bayramlari, Navro'z bayrami, Milliy kiyimlar.

O'zbek xalqining urf-odatlari va an'analari asrlar davomida o'zbek millatining tashkil topishi va shakllanishida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Har bir o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu - mehmondo'stlik, yoshi ulug'larga xurmat va ehtiromdan bolishdir. Yurtimizda bir qancha urf-odatlar mavjud bo'lib, bularning ko'pi oilaviy hayotga oid. Misol uchun: Farzand dunyoga kelishi va uning tarbiyasi ya'ni beshik to'yi, sunnat to'yi hamda nikoh (fotiha) toylaridir.

O'zbek urf-odatlari nafaqat oilada balki har bir sohada o'z aksini topgan bo'lib bularga misol: masjid, choyxona, bozor, milliy bayramlar, Navro'z bayrami, kelin salom va boshqalardir.

Salomlashuv: Bu o'zbeklarda qo'l berib yoki bag'riga bosib ko'rishganda an'anaga ko'ra "U insonning salomatligi, ishdagi va oilasidagi insonlarning hol - axvollari haqida so'raladi.

Yurtimizda bir qancha milliy va diniy bayramlar mavjuddir.

1- sentyabr Mustaqillik kuni

Bu bayram o'zbeklarning asosiy va milliy bayramlaridan biri bo'lib, yildan yilga judayam keng nishonlanib borilmoqda.

1- oktyabr Ustozlar va murabbiylar kuni

Bu bayram ham yurtimizda keng nishonlanadigan milliy bayramlarimizdan biri bo'lib, qadim zamonlardan ustozlarga bo'lgan hurmat va ehtirom ila haligacha yuksak darajada nishonlanadi.

8- dekabr Kanisitutsiya kuni

Mamlakatimizda qonun ustuvorligi davlatimizning siyosatining asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Oliy Kengash tomonidan 1992- yil 8- dekabrda qabul qilingan. Shu kundan boshlab shu kun

mamlakatimizning milliy bayramlaridan biri sifatida keng nishonlanib kelmoqda.

Musulmonlarning asosiy diniy bayramlaridan biri bu Ramazon oyining tugaganidan soʻng nishonlanadigan **Iyd al Fitr (Ramazon Hayiti)** hamda Hajdan soʻng **Iyd al Adxa (Qurbon Hayiti)** bayramlaridir.

8 - mart Xalqaro xotin - qizlar kuni

Bu bayram ham yurtimizda keng nishonlanadigan bayramlardan biri boʻlib, goʻzalmik, nafislik va latofatli bayrami ham sanaladi. Shuningdek bu bayram "onalar kuni" sifatida ham mashhurdir.

21- mart Navroʻz bayrami

Bu bayram qadimiy bayramlardan biri hisoblanib, fors tilidan tarjima qilinganda "Yangi kun" degan maʼnoni anglatadi. Bu bayram bahorning 21- mart sanasida yaʼni kun va tunning tenglashganida nishonlanadi. Bu bayramning anʼanalariga koʻra barcha uylarda koʻk somsalar, koʻk chuchvara, koʻk mantilar va boʻgʻirsoqlar pishirilib bobo - buvilarimizni koʻrgani boriladi. Eng lazzatli taomlarimizdan biri boʻlgan sumalak ham shu bayramda pishiriladi.

1- yanvar Yangi yil

Bu bayram yilning birinchi kuni hisoblanadi va 1- yanvar kuni keng nishonlanadi. Yangi yil bayrami dunyodagi barcha mamlakatlarda turli vaqtlarda nishonlanadi va bu bayramning ramzlari Qorbobo, qorqiz va yasatilga archa hisoblanadi.

14- yanvar Vatan himoyachilari kuni

Mustaqil oʻzbekistonda bu bayram oʻz qurollantirish kuchlarini tashkil etishga bagʻishlanadi va bu bayram 1993- yil 24- dekabr kuni 14- yanvar Vatan himoyachilari kuni deb eʼlon qilindi va oʻsha kundan buyon yurtimizda keng tarzda nishonlanib kelinmoqda. Har bir xalqning urf-odatlariga muvofiq kiyimlari ham mavjuddir. Shuningdek biz oʻzbeklarning ham oʻzimizning bir qancha milliy kiyimlarimiz bor.

Bular: atlas, adras, duxoba, toʻn, doʻppi va boshqalardir. Bu kiyimlar bizlarga ota - bobolarimizdan meros sifatida qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar".
2. Aliyeva Sarvinoz Abbosjon qizi (2022) The Cultural and social Regularities of Present - Day Holidays in the Respublika of slovak Internatsional Journalon Orange Technologies.
 1. telegram.ph
 2. audiobook.uz
 3. xalq ogʻzaki ijodiyoti
 4. x.s.uz
 7. uz.m. Wikipedia. Org
 8. ziyo.uz

GRAMMAR FOR ESL/EFL TEACHERS

*Discussion 1: Deductive vs. Inductive teaching***G'ulomjonov Azizjon**

It is true that both learning and teaching grammar have considerable challenges when it comes to master, owing to a range of complicated, hidden or exceptional grammar rules. One can easily be distracted while learning English grammar unless there is a sufficiently experienced instructor with reliable and valid methodology. Rote learning, strategies based on repetitive techniques are continuously substituted with innovative and modernized teaching approaches, thanks to the culture, which encourages learning languages, we are living in. Having read the articles provided, I have gained linguistic knowledge not only about what deductive and inductive way of teaching English, but also a line of terms that hold crucial information in the sphere of education. Theoretical background with literature review, given in the article, explained me various pros and cons of the both way of teaching while making me understand the clear differences between them.

Having been working in a teaching sphere for a noticeable period, I also have adopted some key elements of both deductive and inductive way of teaching which I got through experience I have been having. Here, what has to be mentioned is almost equal importance of both methods in teaching as long as they suit for the subject, theme or the class. Reading the article, loads of new conceptions concerning the benefits and drawbacks of the methods came to my mind which are to be analyzed.

Starting with benefits, the considerably positive effects of deductive approach have to be kept in mind in terms of being time saving and leading a learner to on a clear path to a clear picture of what is being learned. This is because deductive approach deals more with rules and fixed structures which benefit learners. Inductive approach, from another angle, would make a learner to be more problem solver as it encourages to think more on a given topic, avoiding structural way of learning. However, what impressed me more than any other concepts was that the productivity of employing both deductive, where teachers tell some basic rules and explain actively while the learners are passively participating, and inductive, where the centered side is frequently students that work on themselves, approaches alternatively, initially, has to be taken into account when teaching L2 grammar that has been stated by Chalipa (pp. 77-78). I understood that this is not only because they have equally necessary nutrition, but also addressing them equally during the classes would provide the learner with both problem-solving skills, which inductive approach gives, and structure based, clear rules supplied by deductive one. Despite them all, inductive approach can be so time

consuming as it needs student to get the gist themselves, whereas the deductive approach could be considered to be boring and monotonous in most cases.

Turning to the personal positions coming from both experience and the article, the consideration, standing for the high activeness of a student is always important, stated by Chalipa has to be actively agreed (p. 81), which suits for inductive way of teaching. Here, students can energetically get involved in the process and the progress of the lesson and try to acquire as much as they want, or can, since the teacher is not in the position that provides all what is needed. This technique could be foremost appropriate for challenge-welcoming students, as I have seen during teaching. Furthermore, I can be in the side of the idea that states inductive approach can work for all while deductive cannot as it needs much energy and explanation skills from the instructor (p. 80). And, as the author mentioned (pp. 78-79), those who possess an analytical style of learning could benefit hugely, which I undeniably confirm.

To sum up, I would mention that the importance and advantage of multiple employment of them during the lessons should not be underrated as the needs and expectations of learners differ in this term.

References:

1. Chalipa, S. (2013) The Effect of Inductive Vs. Deductive Instructional Approach in Grammar Learning of ESL Learners. Islamic Azad University, Jiroft Branch, Jiroft, Iran.
2. Aliyeva, S. A. Q. (2021). LINGUOCULTURAL PROPERTIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 2(11), 135-140.
3. Toirova, N. (2022). LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN EASTERN CULTURE. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(5), 75-84.
4. Streefkerk, R. (2023, March 31). Inductive vs. Deductive Research Approach | Steps & Examples. Scribbr. Retrieved June 8, 2023, from <https://www.scribbr.com/methodology/inductive-deductive-reasoning>

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA IQTISODIY-IJTIMOIIY GEOGRAFIYA
FANINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISH METODIKASI

Xujaqulov Suhrob Sharob o'g'li

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar kafedrasi 2-bosqich

magistranti geografiya mutaxassisligi

Annotatsiya: Mazkur maqolada geografiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari, 8-sinf iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fanini o'qitishda elektron ta'lim resurslaridan foydalanish mexanizmlari, tamoyil va qoidalari batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'z: geografiya, didaktika, texnologiya, axborot texnologiyalari, kompyuter, dasturiy vosita, iqtisodiy-ijtimoiy geografiya

Kirish: Dunyoda iqtisodiy-ijtimoiy geografiya ta'limiga kompetensiyaviy yondashuv va shuning bilan birgalikda xalqaro tadqiqotlar asosida o'quvchilarning geografik savodxonligini axborot texnologiyalari hamda zamonaviy pedagogikaning imkoniyatlaridan foydalanib ta'limning samaradorligini oshirishga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Iqtisodiy-ijtimoiy fanlarni, jumladan geografiyani o'qitishda kompyuterning axborot vositalari, pedagogik dasturiy vositalaridan unumli foydalanish orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish va nazariy metodologik asoslarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Asosiy qism: Axborot texnologiyalari keng manoda obyekt, jarayon hodisalar tug'risida ma'lumotlarni olish, to'plash, qaytaishlash o'zlash vositalari va usullarining kombinatsiyasidan foydalaniladiga jarayonni anglatadi bunda ta'lim oluvchiga visual axborotli ma'lumotlarni qiziqarli ravishda taqdim etishga keng imkoniyatlar yaratadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019yil 23 fevraldagi 161-sonli qarorida "elektron o'qitish bazasini yaratish, ta'lim muassasalarining axborot infratuzilmasini shakillantirish umumta'lim maktablarining barcha o'quvchilarini kompyuter va axborot texnologiyalari bilan ishlasga keng ko'lamda o'qitishni taminlash" kabi ustuvor vazifalar belgilab qo'yilgan Hozirgi kunda ta'limga yangicha yondashuvlarning taqdim etish kerakligi, ya'ni, ingliz tilidan "o'zaro ta'sir qilish" deb tarjima qilingan "interfaol o'quv vositasi" vujudga keldi. Interfaol o'quv vositasi - bu o'qituvchi va o'quvchilarga o'quv jarayonining barcha sub'ektlari bilan samarali o'zaro aloqani ta'minlaydigan, o'quv-ma'lumotlari oqimini boshqarish, o'quv jarayonini ijodiy va kognitiv hamkorlikka aylantiradigan vositadir. Shunga ko'ra, interfaol o'qitish kompyuter

texnologiyalari yordamida o'qitish deganidir deb bema'lol aytishimiz mumkin. Ta'lim tizimida iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fanini o'qitishning vositalari, usulari va shakllarini takomillashtirish innovatsion texnologiyalar asosida o'qitishni takomillashtirish, fanga oid didaktik materiallarni ishlab chiqish, ularni imkoniyatlaridan foydalangan holda o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish, o'quvchilarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish masalalari fanning nazariyasi va amaliyoti, uni o'qitishning rivojlanish jarayoni va tendensiyalari, muammolari hamda o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning o'ziga xos metodik jihatlarini ishlab chiqish iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fanini o'qitishda o'quvchilarning tahlil va sintez qilish, ijodiy faollik, kreativ fikrlashni axborot texnologiyalari vositalari asosida takomillashtirish;

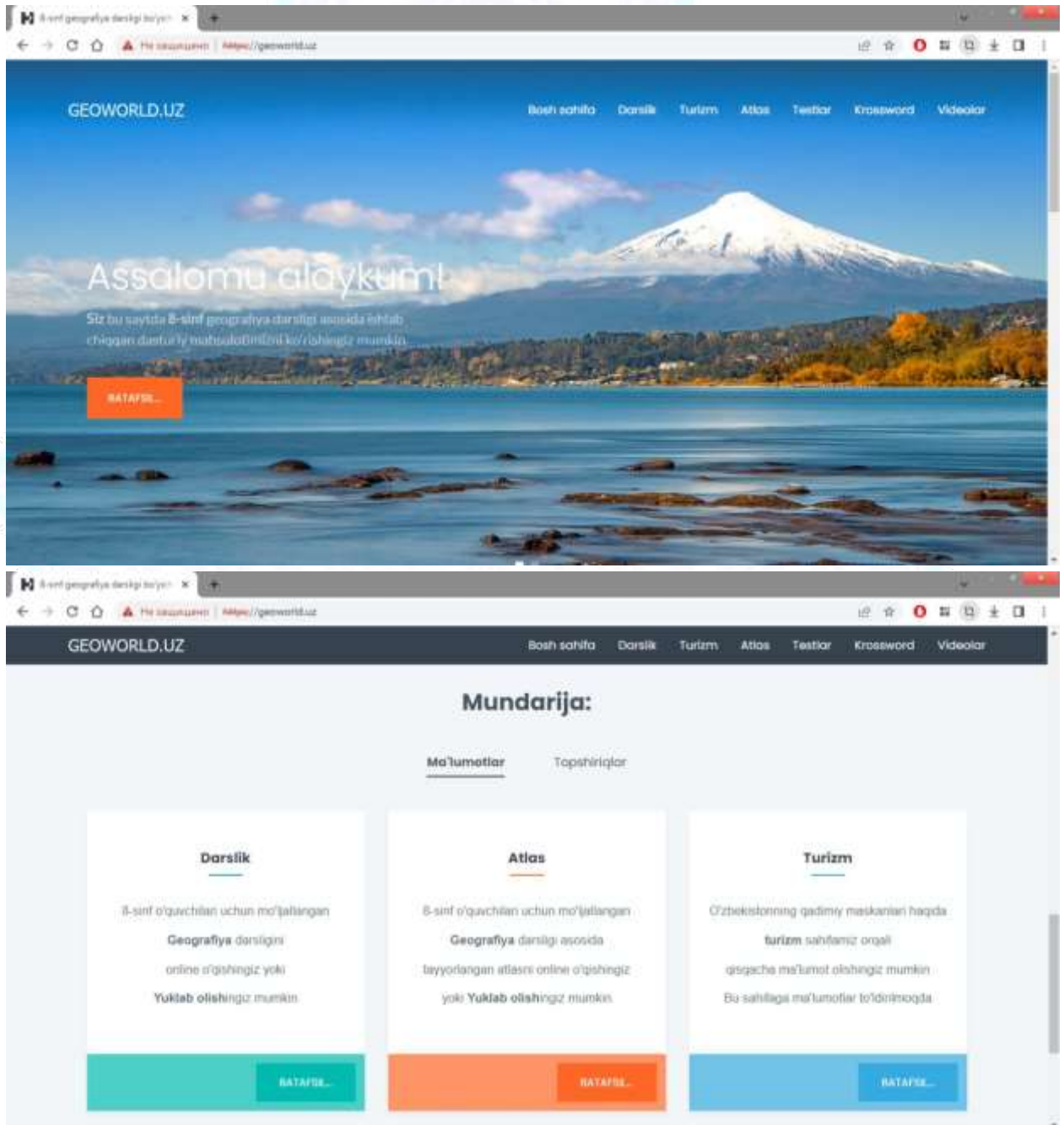
Iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fani mashg'ulotlarining o'quv-tashkiliy tuzilmasini baholash va nazorat qilishda o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish. 8-sinf o'quvchilarning geografiya fanidan kreativligini rivojlantirishga mo'ljallangan dars o'tish bosqichlarini takomillashtirish;

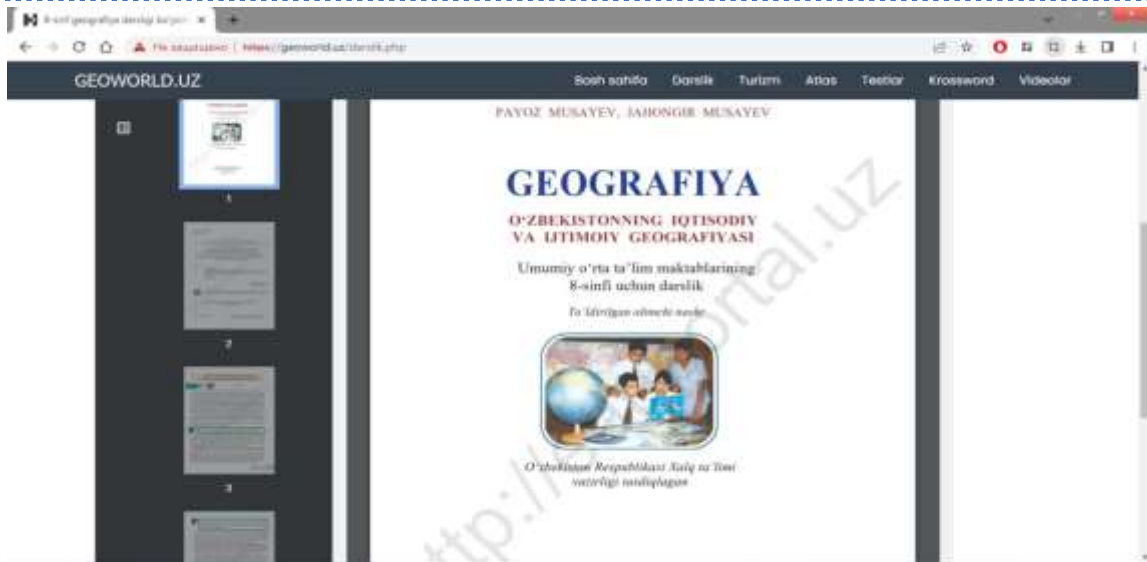
Iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishga doir dasturiy tavsiyalar ishlab chiqish iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fanini o'qitishda o'quvchilarning bilimlarini baholash, tahlil va sintez qilish, ijodiy faolligini oshirish, olingan bilimlarni mustahkamlash, kreativ fikrlashini rivojlantirish, dars va darsdan tashqari o'quv mashg'ulotlarida keng ko'lamda foydalanish mumkin. Hozirgi kunda, umumta'lim maktablarining 8-sinf iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish odatiy usullarda dars o'tishga nisbatan yuqori bo'lsa-da, uning imkoniyatlariga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligiga tadqiqotimiz davomida ishonchimiz komil bo'ldi.

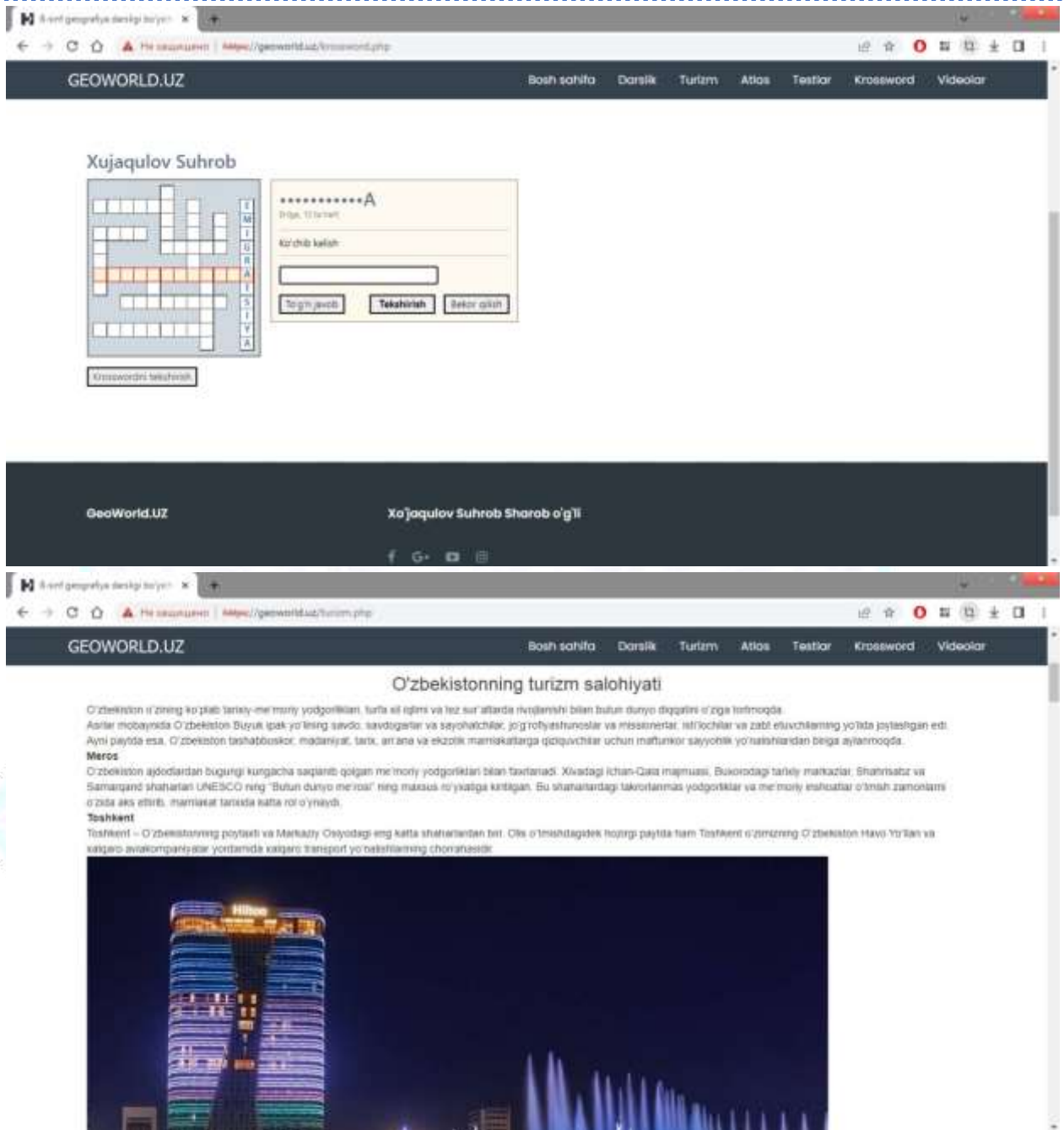
Bu muammoni bartaraf etish uchun eng avval ta'lim tizimida kompyuter texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini joriy etishda mavjud muammolarni bartaraf etish yo'llari bo'yicha ko'plab olimlar shug'ullangan. Bunda quyidagi 3 muammo borligi aniqlangan:

- Texnik muammolar- ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishga doir talablarni ularni amalda qo'llash xususiyatlarini takomillashtirishni talab etadi.
- Dasturiy ta'minot muammolari – ta'lim jarayonida foydalanish uchun pedagogic dasturiy vositalarning tarkib va turlarini, ularning qo'llashga oid xususiyatlarini takomillashtirish kerakligini anglatadi.
- Tayyorgarlik muammolari – o'qituvchi va o'quvchilarni axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyati va malakasi bilan bog'liq muammo hisoblanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 8-sinf iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi fanini o‘quv tashkiliy tuzilmasini o‘qitish texnologiyalari va axborot kommunikatsion texnologik vositalari o‘quv bosqichlari hamda didaktik elektron ta’lim resurslari (mavzulashtirilgan onlayn testlar, kreativ fikrlashga oid krasvord topshiriqlar) asosida takomillashgan. Umumta’lim maktablarinig 8-sinf Iqtisodiy-ijtimoiy geografiya fanidan internet tarmog’ida Geoworld.uz sayitida foydalanish mumkin bo‘lgan axborot ta’lim platformasi ishlab chiqilgan.







Umumta'lim maktablarining 8-sinf iqtisodiy –ijtimoiy geografiya faniga oid elektron darsliklar , atlas, mantiqiy fikirlashga oid krasvord topshiriqlar va mavzulashtirilgan onlayn testlar mazmuning Davlat Ta'lim Standartga mosligi yurtimizdagi umumta'lim maktablarining geografiya fani o'qituvchilar tomonidan ko'rib chiqilib, foydalanishga tavsiya etilgan hamda Geoworld.uz elektron manzilidagi axborot ta'lim platformasiga joylashtirilgan.

Xulosa: Jahonda ushbu interfaol o'qitish usullarini qo'llash, fanga oid didaktik materiallarni va elektron ta'lim resurslarini yaratish hamda axborot texnologiyalari vositalarining imkoniyatlaridan foydalangan holda o'quv mashg'ulotlarning samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, AQSh maktablarida elektron ta'lim rivojlangan bo'lib, undan o'quvchilar masofadan turib

ta'lim olish va o'zini-o'zi mustaqil ravishda tarmoq orqali onlayn standart va nostandart testlari yordamida baholash imkoniyatiga ega. Shuningdek, ota-onalari farzandlarini fanlardan o'zlashtirgan bilimlarini onlayn kuzatib, tahlil qilib boorish imkoniyati yaratilgan

Foydalanilgan adabiyotlar:

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 25 yanvardagi «Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5313-son Farmoni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06/18/5313/0618-son 25.01.2018 y., 06/18/5496/1603-son, 01.08.2018 y. va 06/19/5620/2501-son 11.01.2019 y

3. Vereshagina N.O. Formirovaniye ekonomicheskix ponyatiy pri izuchenii «Ekonomicheskoy i sotsial'noy geografii mira» (na primere materiala temi «Mirovoye xozyaystvo») // Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. – Sankt-Peterburg, 2000. – 20 s.

4. Jonzoqov A.B. Uzluksiz ta'limda geografiya fanini axborot texnologiyalari vositasida o'qitish muammolari // Uzluksiz ta'lim ilmiyuslubiy jurnali. – Toshkent, 2018. – № 5. – B. 70-75.

5. Janzaqov A.B. Geografiya darslarida axborot texnologiyalarini qo'llash usullari // Xalq ta'limi jurnali. – Toshkent, 2020. – № 6. – B. 103- 109.

6. Jo'rayev R.H., Taylaqov N.I., Rasulova G.A. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun elektron o'quv qo'llanmalar yaratishga oid ilmiy-metodik talablar □ □ Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2005. – № 2. – B. 14-27.

7. Xamroyeva F.A. Oliy ta'lim muassasalarida tabiiy geografik fanlarni o'qitish metodikasini mediatexnologiyalar asosida takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020. – 43 b.

8. Musayev P., Musayev J. Geografiya (O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi) // Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi o'quvchilari uchun darslik 6-nashr. – Toshkent, 2017. – 176 b.

9. Муслимов Н., Сайфуров Д., Усмонбоева М., Тўраев А. Веб технология асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва уларни амалиётга жорий этиш // Ўқув-методик қўлланма. – Тошкент, 2015. – 128 б.

10. Омонов Ҳ.Т., Хўжаев Н.Х., Мадьярова С.А., Эшчонов Э.У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат // Дарслик. – Тошкент, 2012. – 199 б

**MUSTAQIL DAVLATLAR HAMDO‘STLIGIGA A’ZO BO‘LGAN
DAVLATLARDA PROKURATURA ORGANLARINING QONUN
IJODKORLIGI FAOLIYATIDAGI TUTGAN O‘RNI**

Farxutdinova Matluba Amanbayevna

Toshkent viloyati yuridik texnikumi o‘qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga a’zo bo‘lgan davlatlarda qonun ijodkorligi jarayonida prokuratura organlarining tutgan o‘rni va ahamiyati atroflicha tahlil qilingan

Аннотация: в данной статье подробно анализируются роль и значение органов прокуратуры в процессе законотворчества в странах, входящих в Содружество Независимых Государств

Abstract: in this article, the role and importance of the prosecutor's office in the process of law-making in the countries that are members of the Commonwealth of Independent States is analyzed in detail

Kalit so‘zlar: qonun ijodkorligi, qonunchilik tashabbusi, normativ-huquqiy hujjat

Ключевые слова: правотворчество, законодательная инициатива, нормативный правовой документ

Key words: law making, legislative initiative, regulatory legal document.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga a’zo barcha davlatlar bugungi kunda demokratik institutlarni shakllantirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo‘lida, qonunchilik doimiy ravishda o‘zgarib va takomillashib boradi. Biroq, jinoyatchilik darajasi yuqoriligicha qolmoqda, shu munosabat bilan prokuratura organlarining eng muhim huquqni muhofaza qilish organlaridan biri sifatida konstitutsiyaviy huquqiy holatini tahlil qilish, mamlakatda qonun ustuvorligi va qonuniylikni ta’minlash va mustahkamlashga qaratilganligi, alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi a’zo mamlakatlarda ixtisoslashgan prokuraturalar mavjud bo‘lib, ular qonun ijod qilish borasidagi vakolatlari va ularni normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini yaratish bilan bog‘liq funksiyalarini ko‘rib o‘tishimiz va ularning qonun ijodkorligi sohasida amalga oshirayotgan tajribasiga tayangan holda tahlil qilish muhim sanaladi.

Xususan, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga a’zo davlatlarda qonun ijodkorligi faoliyatida ishtirok etish funksiyasi ko‘rib o‘tamiz. Dastlab, O‘zbekiston Respublikasi “Prokuratura to‘g‘risida”[1] gi qonuning 4-moddasi 9-bandida belgilangan prokuratura organlari faoliyatining asosiy yo‘nalishlardan biri, bu – qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish hisoblanadi.

Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 83-moddasi[2] va “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunning 13-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga qonunchilik tashabbusi huquqi berilganligini ta’kidlash darkor.

A’zo davlatlardan biri bo‘lgan Qozog‘iston Respublikasining prokuratura to‘g‘risidagi qonuni 12-modda 7-bandida Bosh prokuratura “normalarni ishlab chiqishda ishtirok etadi”;

Qirg‘iziston Respublikasi prokuraturasi to‘g‘risidagi qonuni 8-modda 2-bandi 5-qismida, Bosh prokuratura tomonidan “tartibni mustahkamlash va qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar kiritadi”;

Tojikiston Respublikasining “Prokuratura organlari to‘g‘risida”gi qonunning 11-moddasida “qonunchilik faoliyatida ishtirok etish”, unda “o‘z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish zarur bo‘lganda, prokuror murojaat qilishi mumkin. Bu vakolatli qonunchilik tashabbusi yoki normativ-huquqiy hujjatni qabul qilish, o‘zgartirish va qo‘shimchalar qo‘shish yoki bekor qilish to‘g‘risida normativ-huquqiy hujjatni qabul qilgan organga takliflar kiritish” (ko‘rib turganingizdek, ushbu moddaning mazmuni prokuratura organlarining qonun ijodkorligi faoliyatidagi ishtiroki, avvalo, davlatning huquqiy bazasini takomillashtirish bo‘yicha vazifalarni hal qilish bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi);

Turkmaniston Respublikasi prokuraturasi to‘g‘risidagi qonunning 12-moddasi 3-qismida Bosh prokuratura tomonidan “tartibni mustahkamlash va qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar kiritiladi”[3];

Rossiya Federatsiyasining “Rossiya Federatsiyasi prokuraturasi to‘g‘risida” gi federal qonunining 9-moddasiga muvofiq prokuratura qonun ijodkorligi faoliyatida ishtirok etish huquqiga ega. Ushbu me’yorga muvofiq prokuror o‘z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish zarurligini belgilaganda, qonun loyihasini qonun chiqaruvchi organlar taqdim etish huquqiga ega va shu bilan birga tegishli va quyi darajadagi qonunlarni, qonunlarni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni o‘zgartirish, to‘ldirish, bekor qilish yoki qabul qilish to‘g‘risida takliflar kiritish huquqiga ega.

Ozərbayjon Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunida prokuraturaning qonun ijodkorligi yoki qonunchilik faoliyatida qatnashish funksiyasi mustaqil yo‘nalish sifatida ajratilmagan, ammo Bosh prokuratura huzurida Huquqiy ta’minot bo‘limi tashkil etilgan. Bu bo‘lim ilmiy-amaliy, normativ-huquqiy tuzilma hisoblanib, qonun loyihalarini tayyorlash bilan respublika idorasi va qonunlarni hamda, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni huquqiy tartibga solishni talab qiladigan holatlarda tushuntirish, shuningdek amalda qonunchilikdagi qarama-qarshiliklar va bo‘shliqlarni bartaraf etish, taqdim etilgan qonun hujjatlari va xalqaro hujjatlar loyihalari bo‘yicha Konstitutsiyaviy sudga xulosalar beradi. Shuningdek, Bosh prokuratura organlari normativ xarakterdagi hujjatlarni tayyorlaydi, Ozərbayjon

Respublikasi qonunchilik tizimiga kiritilgan va prokuratura faoliyati uchun muhim boʻlgan boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtiradi, fondni nazorat holatida saqlaydi, qonunchilik boʻyicha maslahat va tushuntirish ishlarini olib boradi, prokuratura ilmiy-amaliy matbuot organi – “Ozarbayjon prokuraturasi” jurnali faoliyatini tashkil etadi[4].

Shunday qilib, faqat Rossiya Federatsiyasi va Tojikiston Respublikasi prokuraturasi toʻgʻrisidagi qonunlarda prokuratura organlarining qonun ijodkorligi (qonun tashabbusi) faoliyatida ishtirok etishiga oid ushbu moddalarning maqsadi va mazmunini ochib beruvchi maxsus moddalar nazarda tutilgan. Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligining boshqa mamlakatlarida qonun chiqaruvchi faqat ushbu faoliyat prokuratura organlari vakolatiga kirishini koʻrsatish bilan cheklandi.

Shu munosabat bilan 2004-yil 24-noyabrda Olmaotada boʻlib oʻtgan Hamdoʻstlik Bosh prokurorlari Muvofiqlashtiruvchi kengashining yigʻilishida Qozogʻiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tomonidan tayyorlangan “Prokuratura toʻgʻrisida”gi qonun loyihasi, XIII-bobi “Prokurorlarning qonun ijodkorligida ishtirok etishi” ikki moddadan iborat: 56-moddasida “Qonun ijodkorligi faoliyatida ishtirok etish obyekti” va 57-moddasida “Qonun ijodkorligi faoliyatida prokurorlarning ishtirok etish vakolatlari”.

Yuqoridagi ushbu moddalarda prokurorlar nazorati va boshqa qonun hujjatlarida, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligini taʼminlash, xalqaro shartnomalar, inson va fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, shuningdek jamiyat va davlatning qonun bilan qoʻriqlanadigan manfaatlarini taʼminlashga qaratilgan. Qonunlar va boshqa meʼyoriy hujjatlar bilan jamoat munosabatlarini huquqiy tartibga solish ehtiyojlari oʻrtasidagi tafovutni oʻrnatiladi va oʻz vakolatlari doirasida amaldagi qonun hujjatlarini yoki ayrim normalarni oʻzgartirish va qabul qilish boʻyicha choralar koʻradi.

Shu bilan birga, prokurorlarning qonun ijodkorligi faoliyatidagi ishtiroki etish predmetiga qonunlarni tushuntirish zarurligini belgilash kiradi, ularning tushunarsiz shakllanishi ularning aniq va bir xil bajarilishiga toʻsqinlik qiladi.

Qonun ijodkorligi faoliyatida ishtirok etish funksiyasini amalga oshirishda prokurorlar quyidagi vakolatlarga ega.

1. Bosh prokuror qonun chiqaruvchi organda (parlamentda) qonunchilik tashabbusi bilan chiqish huquqiga ega. Hududiy prokurorlar aynan oʻzining hududiy vakillik (qonun chiqaruvchi) organida qonunchilik tashabbusi bilan chiqish huquqiga ega. Agarda qonunchilikni takomillashtirish zarurati aniqlanganda, hududiy prokuratura bu haqda yuqori prokurorga zarur asoslar bilan takliflar kiritadi.

2. Prokuror oʻz vakolatlari doirasida tegishli organlarga oʻzgartirishlar, toʻldirishlar, bekor qilish yoki ularni qabul qilish toʻgʻrisida takliflar kiritadi.

3. Prokuror o‘z vakolatlari doirasida tegishli qonun chiqaruvchi (vakillik) organlarga qonunlarni aniq va bir xil bajarilishi uchun sharhlash zarurligi g‘oyasini kiritadi, ularning amaliyotda tushunarsiz holda shakllanishiga to‘sqinlik qiladi.

4. Prokuror qonun chiqaruvchi tashabbus huquqi subyekti yoki qonun bilan vakolat berilgan boshqa organ tomonidan taqdim etilgan qonun loyihalari yoki boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni Konstitutsiya va qonunlarga muvofiqligi to‘g‘risida huquqiy xulosa beradi. Prokurorning huquqiy xulosasi loyiha bo‘yicha takliflar yoki sharhlar shaklida ham ifodalanishi mumkin[5].

Qozog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasi Bosh prokurorga qonun tashabbusi bilan chiqish huquqini bermagan. Shu bilan birga, u prokuratura organlariga konstitutsiyaviy qonuniylik buzilishini bartaraf etish majburiyatini yuklaydi, shuningdek davlat hokimiyatining barcha tarmoqlarida va amalda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlarini himoyasini ta‘minlash.

Shu bilan birga, Konstitutsiyaga zid qonunlarda norozilik mexanizmi mavjud bo‘lgan sharoitda, Bosh prokuratura barcha qonun loyihalarini istisnosiz ko‘rib chiqish moboynda ularning Konstitutsiyaga muvofiqligi uchun faol ishtirok etadi. Bosh prokuratura apparatida bu ish uchun maxsus bo‘lim mavjud bo‘lib, barcha qonun loyihalari barcha asosiy idora va bo‘limlarda puxta huquqiy ekspertizadan o‘tkaziladi. Bundan tashqari, Bosh prokurorning tegishli buyrug‘i bilan prokuratura organlari tomonidan qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar kiritish, qonun va me‘yoriy hujjatlar loyihalariga xulosalar tayyorlash masalalari tartibga solinadi.

Hozirgi vaqtda prokuratura organlarining qonun ijodkorligi faoliyati turli shakllarda olib borilmoqda. Bularga quyidagilar kiradi:

1) Idoralararo komissiyalarda Bosh prokuror o‘rinbosarlarining qonun ijodkorligi faoliyati bo‘yicha doimiy ishtiroki taminlanishi kerak, shuningdek, umuman qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflarni ishlab chiqishi va qonunchilik faoliyati sohalariga aloqadorligi bo‘yicha Qozog‘iston Respublikasi Hukumati, boshqa vakolatli davlat organlariga kiritib borishi lozim.

2) Amaldagi qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan qonun loyihalarini va takliflarni tayyorlashda Bosh prokuratura vakillarining bevosita ishtirok etishi;

3) Bosh prokuratura Hukumat bilan kelishgan holatda, Parlamentning Majlisi va Senatiga tasdiqlash uchun kiritilgan qonun loyihalarining huquqiy ekspertizasini o‘tkazish;

4) Qonun loyihalarini parlament ishchi guruhlar va qo‘mitalarning yig‘ilishlarida muhokama qilish jarayonida maslahat ovozi bilan qatnashish;

5) Bosh prokurorni idoraviy huquqiy hujjatlari, xususan uning buyruqlarini ishlab chiqishda Konstitutsiya normalarga muvofiqlashtirilishi. Shu ta‘kidlash kerakki, boshqa huquqni muhofaza qilish idoralarining normativ-huquqiy hujjatlarini faqat

Bosh prokuror bilan kelishilganidan keyingina qabul qilish va amaliyotga joriy etish, shuningdek, qo‘shma buyruqlarni ham.

Agar qonun loyihalarining normalari qonunchilik jarayonining barcha bosqichlarida respublika Konstitutsiyasi va boshqa qonunlari normalariga zid ekanligi aniqlansa, Bosh prokuratura ularni bekor qilish to‘g‘risida sharhlar va takliflar kiritadi. Ular hukumatga, parlament palatalari qo‘mitalariga, ishchi guruhlariga, qonun loyihalarini bevosita ko‘rib chiqayotgan deputatlarga, parlament palatalari rahbarlariga taqdim etiladi.

Parlament va Bosh prokuratura o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik, qonunchilikni, birgalikdagi ishlarni takomillashtirish maqsadida, Bosh prokuratura tizimida Qozog‘iston Respublikasi Bosh prokurorining maslahatchisi lavozimi joriy etildi. Bosh prokurorining maslahatchisi Parlament palatalari, qo‘mitalari, deputatlari, Prezident administratsiyasi vakillari, Bosh vazir va parlamentdagi boshqa organlar bilan doimiy aloqada bo‘lib turadi.

Bosh prokurorga deputatlik so‘rovi bo‘yicha deputatlar bilan muayyan ishlarni olib boradi. Bosh prokuratura rahbariyatini o‘z vaqtida prokuratura manfaatlariga daxldor qonun loyihalarini parlament palatalarida ko‘rib chiqish muddatlari va tartibi to‘g‘risida xabardor qiladi.

Bosh prokuratura xodimlari qonun loyihalarini ko‘rib chiqishda, birinchi navbatda, mamlakat Konstitutsiyasining 83-moddasida nazarda tutilganidek, qonuniylik, inson huquq va manfaatlarini himoya qilish nuqtai nazaridan baholaydilar.

Qozog‘iston Respublikasi “Prokuratura to‘g‘risida” qonunning 26-moddasi 1-bandining mazmuni bizda alohida qiziqish uyg‘otadi. Ushbu bandeda Prokuratura organlariga qonun normalarini sharhlash huquqi berilgan. Unga ko‘ra, “Agar qonunni bilmaslik yoki noto‘g‘ri tushunish uning hokimiyat yoki mansabdor shaxs tomonidan yoki fuqaro tomonidan noto‘g‘ri qo‘llanilishiga olib kelishi mumkinligiga ishonish uchun yetarli asoslar mavjud bo‘lsa, prokuror qonunning mazmunini tushuntiradi va agar kerak bo‘lsa qonunni buzganlik uchun javobgarlik belgilaydi”.

Darhaqiqat, prokurorning tushuntirishlari qonunni rasmiy sharhlash aktidir, chunki, prokuratura organlarining ushbu vakolati to‘g‘ridan-to‘g‘ri qonun normasida nazarda tutilgan. Shu bilan birga, Qozog‘iston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunning 26-moddasi 1-bandida ushbu qonunchilik normasi asosida tushuntirishlar faqat ma‘lum bir organga, mansabdor shaxsga yoki fuqaroga murojaat qilishi mumkinligi ko‘rsatilgan.

Binobarin, prokurorning qonunni tushuntirishi qonunni rasmiy taxminiy sharhlash aktidir. Shunday qilib, prokuratura huquqiy normalarni rasman sharhlash vakolatiga ega emas, albatta, prokuraturaning o‘zi tomonidan qabul qilingan quyi normativ-huquqiy hujjatlarni sharhlashlar bundan mustasno[6].

Belarusiya Respublikasi prokuraturasi to'g'risidagi qonunning 9-moddasiga murojaat qiladigan bo'lsak, Belorussiya Konstitutsiyasiga muvofiq Bosh prokuror Belorussiya Respublikasi Oliy Kengashida qonunchilik tashabbusi bilan chiqish huquqiga ega ekanligini ko'rish mumkin. Biroq, Belorussiya Respublikasi Konstitutsiyasining 99-moddasi, qonunchilik tashabbusi huquqiga tegishli faqat Prezidentga, Vakillar Palatasi deputatlariga, Respublika Kengashiga, Hukumatga. Boshqacha qilib aytganda, Bosh prokuror qonunchilik tashabbusi bilan chiqish huquqiga ega bo'lgan organlar va shaxslar ro'yxatiga kiritilmagan.

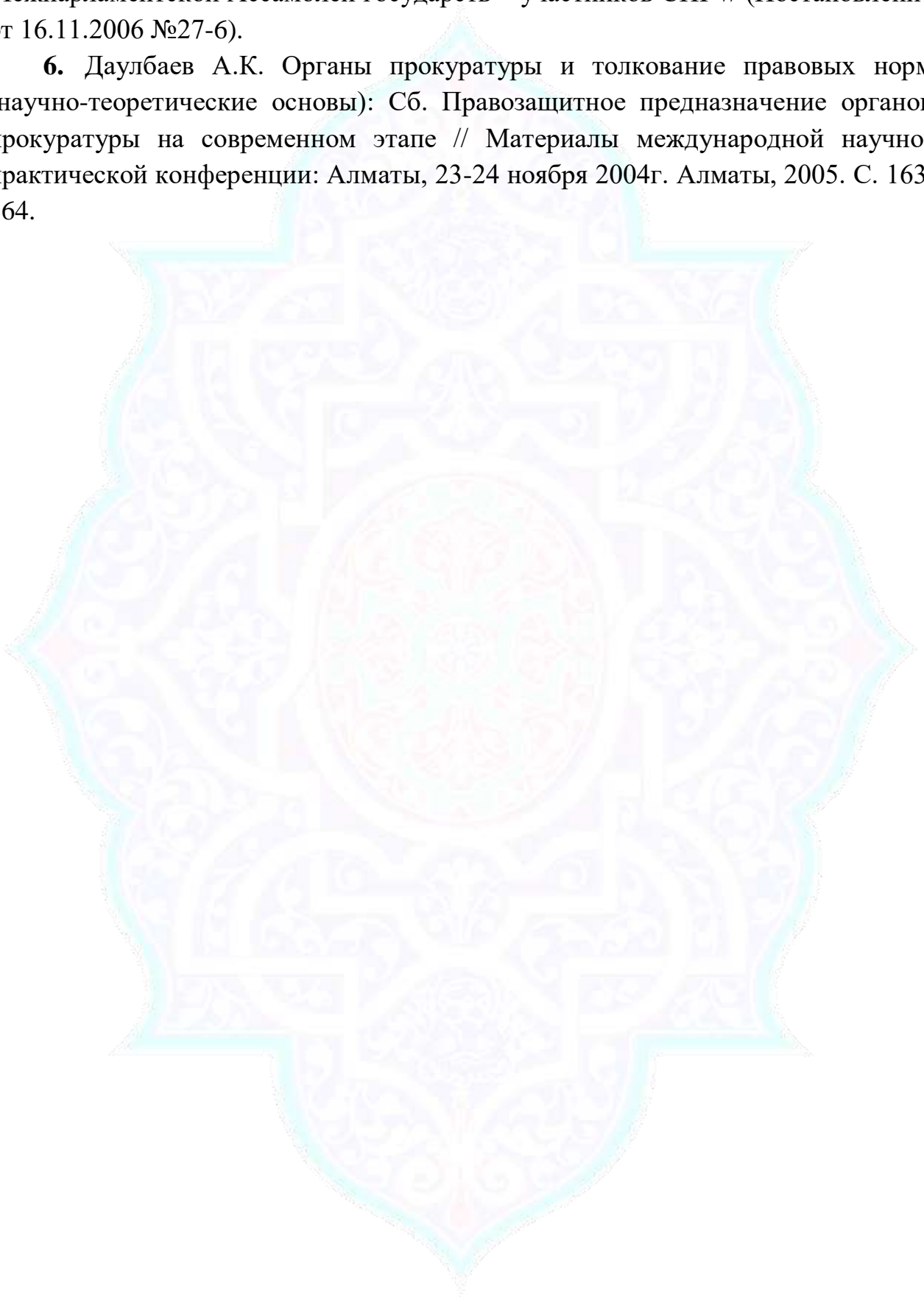
Shunday qilib, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarda prokurorlarning qonunchilik tashabbusi huquqi bizda ilmiy qiziqish uyg'otadi. Bu ma'lum darajda ularining ushbu faoliyat bilan shug'ullanish tartib va taomili hamda, ushbu davlatlarning huquqiy tizimlar jihatidan yaqinligi, tashkil etish va faoliyat ko'rsatishi uchun umumiy milliy an'analar va jamiyat mentaliteti, ijtimoiy-siyosiy sharoitlarning mavjudligi bilan bog'liq. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning prokuratura organlari qonun ijodkorligi faoliyatida ishtirok etish tartib va taomili ushbu davlatlarining joriy qonunlari bilan tartibga solinadi. Shuningdek, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning prokuratura organlari uchun eng dolzarb muammo - bu Bosh prokurorning qonunchilik tashabbusi huquqidir. Chunki, ushbu mamlakatlar konstitutsiyalarini tahlil qilish natijasida prokuratura to'g'risidagi normalar sud tizimida yoki mustaqil bobda joylashtirilgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bundan shu ayonki, Hamdo'stlik davlatlar konstitutsiyalariga ko'ra, Bosh prokurorlar qonunchilik tashabbusi huquqi vakolatiga ega emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida" qonuni. 01.08.2001 y. 257- II son O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001-y., 9-10-son, 168-modda; // <https://lex.uz/docs/-106197>
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T., «O'zbekiston», 2020. <https://lex.uz/docs/-20596>
3. Паштов Д.Р. Участие прокуратур государств – участников СНГ в правотворческой деятельности: сб. статей (по материалам научно-практической конференции молодых ученых АГП РФ от 28.06.2011 г.) // Актуальные проблемы юридической науки и практики: взгляд молодых ученых. М.:Акад. Ген. прокуратуры Российской Федерации, 2011. С. 78,79.
4. Джафаров А.М. Проблемы реформирования органов прокуратуры Азербайджанской Республики: монография. Баку: Нурлан, 2007. С.92,93.

5. Модельный закон о прокуратуре. Принят на 27 Пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ // (Постановление от 16.11.2006 №27-6).

6. Даулбаев А.К. Органы прокуратуры и толкование правовых норм (научно-теоретические основы): Сб. Правозащитное предназначение органов прокуратуры на современном этапе // Материалы международной научно-практической конференции: Алматы, 23-24 ноября 2004г. Алматы, 2005. С. 163, 164.



USING SCAFFOLDING IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Ahmedova Matluba Ibragimjonovna

Doktor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Olimjonova Muxlisaxon Maxamadsalim qizi

The student of Fergana State University

of the Republic of Uzbekistan

Annotation. One of the main benefits of scaffolded instruction is that it provides a supportive learning environment. In a scaffolded learning environment, students are free to ask questions, provide feedback and support their peers in learning new material.

Keywords: instructional scaffolding, scaffolded learning, recommendations on the use of scaffolding

The need to implement a scaffold will occur when you realize a student is not progressing on some aspect of a task or unable to understand a particular concept. Although scaffolding is often carried out between the instructor and one student, scaffolds can successfully be used for an entire class. The points below are excerpted from Ellis and Larkin (1998), as cited in Larkin (2005), and provide a simple structure of scaffolded instruction.

First, the instructor does it. In other words, the instructor models how to perform a new or difficult task, such as how to use a graphic organizer. For example, the instructor may project or hand out a partially completed graphic organizer and asks students to "think aloud" as he or she describes how the graphic organizer illustrates the relationships among the information contained on it.

Second, the class does it. The instructor and students then work together to perform the task. For example, the students may suggest information to be added to the graphic organizer. As the instructor writes the suggestions on the white board, students fill in their own copies of the organizer.

Third, the group does it. At this point, students work with a partner or a small cooperative group to complete the graphic organizer (i.e., either a partially completed or a blank one). More complex content might require a number of scaffolds given at different times to help students master the content.

Fourth, the individual does it. This is the independent practice stage where individual students can demonstrate their task mastery (e.g., successfully completing a graphic organizer to demonstrate appropriate relationships among information) and receive the necessary practice to help them to perform the task automatically and quickly.

Alibali (2006) suggests that as students progress through a task, faculty can use a variety of scaffolds to accommodate students' different levels of knowledge. More complex content might require a number of scaffolds given at different times to help students master the content. Here are some common scaffolds and ways they could be used in an instructional setting.

- Advance organizers - Tools used to introduce new content and tasks to help students learn about the topic: Venn diagrams to compare and contrast information; flow charts to illustrate processes; organizational charts to illustrate hierarchies; outlines that represent content; mnemonics to assist recall; statements to situate the task or content; rubrics that provide task expectations.

- Cue Cards - Prepared cards given to individual or groups of students to assist in their discussion about a particular topic or content area: Vocabulary words to prepare for exams; content-specific stem sentences to complete; formulae to associate with a problem; concepts to define.

- Concept and mind maps - Maps that show relationships: Partially or completed maps for students to complete; students create their own maps based on their current knowledge of the task or concept.

- Examples - Samples, specimens, illustrations, problems: Real objects; illustrative problems used to represent something.

- Explanations - More detailed information to move students along on a task or in their thinking of a concept: Written instructions for a task; verbal explanation of how a process works.

- Handouts - Prepared handouts that contain task- and content-related information, but with less detail and room for student note taking.

- Hints - Suggestions and clues to move students along: “place your foot in front of the other,” “use the escape key,” “find the subject of the verb,” “add the water first and then the acid.”

- Prompts - A physical or verbal cue to remind—to aid in recall of prior or assumed knowledge.

- Physical: Body movements such as pointing, nodding the head, eye blinking, foot tapping.

- Verbal: Words, statements and questions such as “Go,” “Stop,” “It’s right there,” “Tell me now,” “What toolbar menu item would you press to insert an image?”, “Tell me why the character acted that way.”

- Question Cards - Prepared cards with content- and task-specific questions given to individuals or groups of students to ask each other pertinent questions about a particular topic or content area.

- Question Stems - Incomplete sentences which students complete: Encourages deep thinking by using higher order “What if” questions.

- Stories - Stories relate complex and abstract material to situations more familiar with students: Recite stories to inspire and motivate learners.
- Visual Scaffolds - Pointing (call attention to an object); representational gestures (holding curved hands apart to illustrate roundness; moving rigid hands diagonally upward to illustrate steps or process), diagrams such as charts and graphs; methods of highlighting visual information.

As with any teaching technique, scaffolds should complement instructional objectives. While we expect all of our students to grasp course content, each of them will not have the necessary knowledge or capability to initially perform as we have intended. Scaffolds can be used to support students when they begin to work on objectives that are more complex or difficult to complete. For example, the instructional objective may be for students to complete a major paper. Instead of assuming all students know how to begin the process, break the task into smaller, more manageable parts.

1. First, the instructor provides an outline of the components of the paper
2. Then students would prepare their outline
3. The instructor then provides a rubric of how each paper criteria will be assessed
4. Students would then work on those criteria and at the same time and self-evaluate their progress
5. The pattern would continue until the task is completed (although scaffolds might not be necessary in all parts of the task)

Knowing your subject well will also help you identify the need for scaffolding. Plan to use scaffolds on topics that former students had difficulty with or with material that is especially difficult or abstract. Hogan and Pressley, (1997) suggest that you practice scaffold topics and strategies they know well. In other words, begin by providing scaffolded instruction in small steps with content you are most comfortable teaching.

References

1. M.X.Rashidova. 2023. The importance of oral communicative tasks in developing communicative competence. *Science and education*. 4 (2) pp. 1033-1038.
2. RashidovaMunavvarXaydarovna. 2021. Sociolinguistic competence as the main component of intercultural communicative competence. *EPRA International Journal of multidisciplinary Research*. Volume 7. Issue 3. pp.4-6
3. RashidovaMunavvarXaydarovna. 2021. On linguistic competence as the component of communicative competence. *EPRA International Journal of multidisciplinary Research*. Volume 7. Issue 3. pp.165-167
4. RashidovaMunavvarXaydarovna. 2020. Problems of teaching communicative English language at the Military Institute of the National Guard of the Republic of

- Uzbekistan and the ways of eliminating them. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 5. Issue 3. pp.502-504
5. RashidovaMunavvarKhaydarovna. 2023. Techniques for improvingcadets’ conversational skills. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Oriental renessans. 3.(3) pp.637-640.
 6. RashidovaMunavvarXaydarovna. 2020. Problems of competence approach in teaching a foreign language in a non-linguistic tertiary institution. EPRA International Journal of multidisciplinary Research. Volume 6. Issue 3. pp.165-167
 7. RashidovaMunavvarXaydarovna, NamozovaDilnozaBerdimurotovna. Teaching technical subjects through English. Ўзбекистондамиллийтадқиқотлар: даврийанжуманлар: 10-қисм. 32-б.
 8. МаруповЭркинжонЭлмирович 2023. К вопросу о американском опыте внедрения инновационных технологий в сферу правосудия по уголовным делам. Innovative Development in Educational Activities. 2 (8). С.18-26.
 9. МаруповЭркинжонЭлмирович 2023. Современные технологии hard и soft в предупреждении преступности и опыт их внедрения за рубежом. Science and education. 4 (4) pp. 404-412.
 10. M.X.Rashidova, D.B.Namozova. Teaching technical subjects through English. Ўзбекистондамиллийтадқиқотлар: даврийанжуманлар: 10-қисм. 32-б.
 11. Рашидова МунавварХайдаровна. 2022. Из истории развития скаффолдинга. International conferences. 1 (16). С.16-18.
 12. RashidovaMunavvarXaydarovna, NamozovaDilnozaBerdimurotovna. Effective methods of teaching. Materials of the republican 33-multidisciplinary online distance conference on “Scientific and practical research in Uzbekistan. Part 10. 2021. p. 23
 13. RashidovaMunavvarXaydarovna. 2021. Discourse competence as the component of communicative competence. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 6. Issue 3. pp.39-41

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIGA OSIYO MAMLAKATLARI MAVZUSINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

Xushvaqto'v Alisher Ashirboy o'g'li

Samarqand viloyati Urgut tumani 63-maktab

I-toifali tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola Osiyo mamlakatlari haqida yuqori sinf o'quvchilariga ta'lim berishda yangi pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishni o'rganadi. Maqolada talabalarni mazmunli o'quv tajribalariga jalb qilish uchun qo'llaniladigan turli usullar haqida tushunchalar berilgan. Unda ushbu usullarni amalga oshirish natijalari, so'ngra ularning oqibatlari muhokama qilinadi va nihoyat, maqola o'qitish metodologiyasini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, yuqori sinf o'quvchilari, Osiyo mamlakatlari, o'qitish usullari, ta'lim innovatsiyalari.

Annotation. This article explores the effective use of new pedagogical technologies in educating upper-class students about Asian countries. The article provides insights into the various techniques used to engage students in meaningful learning experiences. It discusses the results of the implementation of these methods, and then their consequences, and finally, the article ends with proposals for further improvement of the teaching methodology.

Keywords: pedagogical technologies, high school students, Asian countries, teaching methods, educational innovations.

Аннотация. В этой статье рассказывается об азиатских странах, как эффективно использовать новые педагогические технологии в обучении старшеклассников. В статье дается представление о различных методах, используемых для вовлечения студентов в значимый учебный опыт. В ней обсуждаются результаты внедрения этих методов, затем их последствия и, наконец, статья завершается предложениями по дальнейшему совершенствованию методики обучения.

Ключевые слова: педагогические технологии, старшеклассники, азиатские страны, методы обучения, образовательные инновации.

Bugungi raqamli asrda o'qituvchilar doimiy ravishda talabalarning faolligini va o'quv natijalarini oshirishning innovatsion usullarini izlaydilar. Osiyo mamlakatlarning global ishlarda tobora ortib borayotgan ahamiyati bilan yuqori sinf o'quvchilarini ushbu mintaqaning turli madaniyatlari, tarixi va jamiyatlari to'g'risida

har tomonlama tushunchaga ega bo'lish zarur. Ushbu maqola Osiyo mamlakatlarini yuqori sinf o'quvchilariga o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashni o'rganishga, qo'llaniladigan usullar, olingan natijalar va ta'limning keyingi oqibatlariga e'tibor qaratishga qaratilgan.

Talabalarni turli Osiyo mamlakatlariga olib borish uchun Interaktiv Virtual haqiqat minigarnaturalari va immersiv dasturlardan foydalanish, ularga tarixiy joylar, madaniy diqqatga sazovor joylar va tabiiy mo'jizalarni o'rganishga imkon beradi.

Interaktiv Virtual haqiqat tajribalarida viktorinalar, jumboqlar va qiyinchiliklar kabi interaktiv elementlarni faol o'rganish va bilimlarni saqlashga ko'maklashish.

Gamifikatsiya:

- Osiyo mamlakatlari madaniyati, an'analari va geografiyasi atrofida aylanadigan o'quv o'yinlari va simulyatsiyalarini loyihalash.

- Talabalarning motivatsiyasi va faolligini oshirish uchun raqobatbardosh elementlar, mukofotlar va peshqadamlar jadvalini amalga oshirish.

- Talabalarning ish faoliyatini kuzatish va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash uchun Real vaqtda teskari aloqa va taraqqiyotni kuzatish mexanizmlarini birlashtirish.

Multimedia Taqdimotlari:

- Osiyo mamlakatlari haqida vizual jozibali va interaktiv taqdimotlarni yaratish uchun multimedia vositalaridan foydalanish.

- Murakkab ma'lumotlarni jozibali tarzda etkazish uchun video, rasm, infografika va animatsiyalarni qo'shish.

- Tadqiqot va taqdimot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun talabalarni o'zlarining multimedia taqdimotlarini yaratishga undash.

Yuqori sinf o'quvchilariga Osiyo mamlakatlari haqida ma'lumot berish haqida gap ketganda, yangi pedagogik texnologiyalarni birlashtirish ularning o'quv tajribasi va faolligini oshirishi mumkin. Siz ko'rib chiqishingiz mumkin bo'lgan ba'zi usullar:

- Interaktiv taqdimotlar: Prezi, Microsoft quvvat nuqtasi yoki Google Slides kabi vositalardan foydalangan holda vizual jozibali va interaktiv taqdimotlarni yarating. Immersiv o'rganish tajribasini ta'minlash uchun tasvirlar, videolar va infografika kabi multimedia elementlarini qo'shing.

- Virtual haqiqat (VR) va Kengaytirilgan haqiqat (AR): talabalarga Osiyo mamlakatlarini deyarli o'rganishga imkon berish uchun VR va AR texnologiyalaridan foydalaning. Ular mashhur diqqatga sazovor joylarni ziyorat qilishlari, madaniy tadbirlarni o'tkazishlari yoki hatto immersiv simulyatsiyalar orqali mahalliy odamlar bilan muloqot qilishlari mumkin.

- Onlayn hamkorlik platformalari: hamkorlikda o'rganishni osonlashtirish uchun Google Classroom, Microsoft Teams yoki Moodle kabi onlayn platformalardan

foydalaning. Talabalar munozaralarda qatnashishlari, resurslarni baham ko'rishlari, guruh loyihalari ustida ishlashlari va tengdoshlari va o'qituvchilaridan fikr-mulohazalarini olishlari mumkin.

- Gamifikatsiya: o'quv jarayonini yanada yoqimli qilish uchun o'quv o'yinlari va viktorinalarni darslaringizga qo'shing. Kahoot kabi platformalar!, Quizlet yoki Socrative talabalarning Osiyo mamlakatlari haqidagi bilimlarini sinab ko'rish uchun interaktiv viktorinalar va tanlovlar yaratishga imkon beradi.

- Virtual sayohatlar: Google Expeditions yoki onlayn muzey sayohatlari kabi platformalardan foydalangan holda Osiyo mamlakatlariga virtual sayohatlarni tashkil qiling. Talabalar tarixiy joylarni, muzeylarni, madaniy tadbirlarni o'rganishlari va jonli video sessiyalar orqali mahalliy mutaxassislar bilan muloqot qilishlari mumkin.

- Onlayn tadqiqotlar va ma'lumotlarni tahlil qilish: talabalarni nufuzli onlayn manbalardan foydalangan holda Osiyo mamlakatlari bo'yicha mustaqil tadqiqotlar o'tkazishga undash. Ularga Canva yoki Piktochart kabi raqamli vositalar yordamida ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilishni, manbalarni baholashni va topilmalarini taqdim etishni o'rgating.

- Podkastlar va veb-seminarlar: Osiyo mamlakatlaridan kelgan mehmon ma'ruzachilarni, mutaxassislarni yoki shaxslarni jonli yoki yozib olingan veb-seminarlar va podkastlarni o'tkazishga taklif qiling. Bu talabalarga mavzu bilan bog'liq haqiqiy istiqbollar, madaniy tushunchalar va hayotiy tajribalarni taqdim etadi.

- Onlayn simulyatsiyalar va rol o'ynash: talabalarni Osiyo mamlakatlari bilan bog'liq turli rollarni bajarishi mumkin bo'lgan onlayn simulyatsiyalar yoki rol o'ynash faoliyatiga jalb qiling. Bu diplomatik muzokaralar, madaniy almashinuvlar yoki tarixiy reenaksiyalarni o'z ichiga olishi mumkin, bu mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

- Ijtimoiy Media va Bloglar: talabalarni Osiyo mamlakatlariga bag'ishlangan bloglar yoki ijtimoiy media hisoblarini yaratishga undash. Ular tadqiqot natijalarini, multimedia tarkibini baham ko'rishlari va madaniyatlararo almashinuvni targ'ib qilib, dunyoning boshqa talabalari bilan munozaralarda qatnashishlari mumkin.

- Shaxsiylashtirilgan o'quv platformalari: har bir talabaning ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalarini taqdim etish uchun Khan Academy yoki Coursera kabi moslashuvchan o'quv platformalaridan foydalaning. Ushbu platformalar Osiyo mamlakatlari bilan bog'liq turli xil kurslar va manbalarni taklif etadi.

Esingizda bo'lsin, asosiysi bu texnologiyalarni o'ylangan holda birlashtirish va ularni o'qitish maqsadlaringizga moslashtirishdir. Texnologiya shunchaki chalg'ituvchi emas, balki o'rganish tajribasini oshirishiga ishonch hosil qiling.

Ushbu pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi yuqori sinf o'quvchilariga Osiyo mamlakatlari haqida ma'lumot berishda istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. Talabalar yuqori darajadagi aloqalarni namoyish etdilar, bilimlarni saqlab qolishdi va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshiladilar. Interfaol VR tajribalari madaniy nuanslarni chuqurroq tushunishga yordam berdi, gamifikatsiya esa talabalarni o'quv jarayonida faol ishtirok etishga undadi. Multimedia taqdimotlari talabalarning ijodkorligi va taqdimot qobiliyatini oshirdi.

Osiyo davlatlarini yuqori sinf o'quvchilariga o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'limga katta ta'sir ko'rsatadi. Immersiv tajribalar, gamifikatsiya va multimedia taqdimotlarini birlashtirib, o'qituvchilar turli xil ta'lim uslublariga mos keladigan dinamik va interaktiv o'quv muhitini yaratishi mumkin. Ushbu texnologiyalar talabalar o'rtasida faol o'rganish, tanqidiy fikrlash va madaniy sezgirlikni rivojlantiradi, ularni o'zaro bog'liq dunyoda global fuqaro bo'lishga tayyorlaydi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, Osiyo davlatlarini yuqori sinf o'quvchilariga o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash talabalarni jalb qilish va o'quv natijalari bo'yicha ko'plab afzalliklarni namoyish etdi. Biroq, ushbu usullarni samaradorligini ta'minlash va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish uchun doimiy ravishda baholash va takomillashtirish juda muhimdir. O'qituvchilar ushbu texnologiyalarni joriy etishda etarli darajada o'qitish va qo'llab-quvvatlashlari va tegishli apparat va dasturiy ta'minotdan foydalanishlari kerak. Bundan tashqari, kelajakdagi tadqiqotlar ushbu pedagogik texnologiyalarning talabalarning global xabardorligi va madaniyatlararo malakasiga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi mumkin.

Innovatsion o'qitish metodologiyasini qabul qilish va pedagogik texnologiyalar salohiyatidan foydalanish orqali o'qituvchilar yuqori sinf o'quvchilariga Osiyo mamlakatlari har tomonlama tushunish, madaniy qadrlashni rivojlantirish va yanada inklyuziv va global miqyosda xabardor jamiyatni targ'ib qilishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.Xoliqov, D.M.Lafasov Qodirova Jahon tarixi. T. ,2002, 128-bet
2. D.Abdurahmonova, G. Rustamova XIX asrning ikkinchi yarmi-XX asr boshlarida mustamlaka hokimiyati tizimi T. ,1999 82-bet
3. Кастельская З. Из истории Туркестанского края (1865-1917) М., 1980, стр 44
4. S. Tillaboyev, A. Zamonov O'zbekiston tarixi T. ,2010, 22-bet
5. Исхаков Ф. Центральная Азия и России в XVIII-нач. XX вв. Т, 2009, стр 107

“DEVONI LUG‘OTIT TURK” ASARINING O‘RGANILISHI*Sadatova Dilafruz Muhiddin qizi**Surxondaryo viloyati Termiz davlat universiteti**Lingvistika (O‘zbek tili) yo‘nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya. Mahmud Qoshg‘ariyning hayoti va faoliyatiga doir to‘liq ma‘lumotga ega emasmiz. Ma‘lumotlarga qaraganda ota-bobolari Qoshg‘arlik bo‘lib, XI asrda Bolasog‘unda tavallud topadi. Dastlab Qoshg‘arda, so‘ngra Samarqand, Buxoro, Marv, Nishopur, Bag‘dod kabi markaziy shaharlarda tahsil ko‘rgani aytiladi. Aytish mumkinki, u yoshligidan til va adabiyot ilmiga alohida qiziqish bilan qaragan.

Kalit so‘zlar: asar, adabiyot, ilm, metod, lug‘at.

KIRISH

Mahmud Qoshg‘ariy hayoti davomida Xitoydan tortib, O‘rta Yer dengizigacha bo‘lgan hududdagi mamlakatlarni kezib, uzoq yillar davomida turkiy xalqlar tarixi, tili, og‘zaki va yozma adabiyoti, urf odatlari, yashash tarzi, madaniyatini sinchiklab o‘rganadi. Bunda u ayniqsa turkiy so‘zlarni to‘plash, turkiy til va lahjalarni bir-biridan farqlash, ularni tartibga solishga harakat qiladi.

«Men turklar, turkmanlar, o‘g‘izlar, chigillar, yag‘molar, qirg‘izlarning shahar, qishloq va ovullarini ko‘p yillar kezib chiqdim, lug‘atlarini to‘pladim, turli xil so‘z xususiyatlarini o‘rganib aniqlab chiqdim. Men bu ishlarni til bilmaganim uchun emas, balki bu tillarni har bir kichik farqlarini aniqlash uchun ham qildim. Ularni har tomonlama puxta bir asosda tartibga soldim. Hozirgi zamon ilmida Mahmud Qoshg‘ariy XI asrning tilshunos olimi sifatida mashhurdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Aytilganidek, say‘i- harakatlari so‘ngida u turkiy tillar tadqiqiga bag‘ishlangan «Javohir un- nahv fi lug‘otit- turk» (Turkiy tillarning nahv (sintaksis) qoidalari) hamda «Devoni lug‘atit turk» (Turkiy so‘zlar lug‘ati devoni) nomlari bilan ataluvchi ikkita asar yaratadi. Bu asarning birinchisi yetib kelmagan, yo aniqlangan emas. «Devoni lug‘atit turk» asarini olim 1076- 1077 yillarda tugallab, xalifa Abulqosim Abdulloh bin Muhammad al- Muktagoga tuhfa etadi. Bu asarning 1276- 77 yillarda Muhammad bin Abu Bakr Damashqiy degan kishi tomonidan ko‘chirilgan bir qo‘lyozmasi Istanbuldan topiladi. 1939- 41 yillarda hozirgi turk tilida nashr etiladi. O‘zbekistonda asarning birinchi tadqiqotchisi va qisman noshiri A.Fitratdir. S.Mutallibov asarni o‘zbek tiliga ag‘darib, 1960- 63 yillarda nashr ettiradi. Asar «muqaddima» va (devon)

lug‘at qismlaridan iborat bo‘lib, so‘zlar arab tili grafikasi asosida tartib bilan joylashtiriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

"**Muqaddima**"da Qoshg‘ariy turkiy tillik xalqlarning nomlarini birma- bir keltiradi. Ular: Bajnak, qipchoq, ug‘uz, yamak, boshqird, basmil, qay, yaboqu, tatar, qirg‘iz, chigil, tuxsi, yag‘mo, ig‘roq, jaru, jamul, uyg‘ur, tangut, tabg‘ach xalqlaridir. Shuningdek, devonda ana shu turkiy xalqlar yashagan joylarni ko‘rsatuvchi doira shaklidagi xarita ham keltiriladi.

«**Lug‘at**» qismida esa ana shu xalqlarning tillari o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlar ko‘rsatiladi, mukammal izohi beriladi. Asarda 6 mingdan ortiq turkiy so‘zlarga atroflicha izoh beriladi. Bu juda katta qamrovdur. Shuning uchun ham «Devoni lug‘atit turk» turkiy tilshunoslikning eng nodir yodgorligi hisoblanadi.

«Devoni lug‘atit turk» faqat tilshunoslik asari bo‘lib qolmay adabiyot — badiiyat ilmi uchun ham asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Ya‘ni olim so‘zlarni to‘g‘ri va chiroyli izohlash uchun 300ga yaqin she‘riy parchalar va ko‘plab maqol va hikmatli so‘zlarni keltiradi. Masalan: «Ulug‘» so‘zini «har narsaning ulug‘i, kattasi» deb izohlar ekan, buning isboti uchun quyidagi she‘rni keltiradi:

Ulug‘luqug‘ bo‘lsa sen ezgu qilin, Bo‘lg‘il kishig Beglar ketin yaxshi ulan.

Mazmuni: Daraja yoki martaba topsang xulqingni chiroyli qil; amirlar oldida yaxshilik yetkazuvchi, xalqning ishlarini yaxshi qabul qiluvchi bo‘l.

«Kub» so‘zining izohi uchun esa «Kub sukutga qush qo‘nar, Ko‘rkli kishiga so‘z kelar». Devondagi bu kabi maqollar va she‘rlar turli- tuman ma‘noda bo‘lib, ularda real hayot lavhalari hamda xalq ma‘naviy qarashlarining muhim jihatlari o‘z ifodasini topgan.

Masalan:

Boqmas budun sovuq so‘z,

Yudqi yuzi sapanqa.

Qazg‘an ulich tuzunluk,

Qalsun Yeaving yarinqa.

Boqmas jahon sovuq so‘z,

Shilqim, yuzsiz baxilga,

Yoqimli bo‘l, xushxulq bo‘l,

Qolsin noming ko‘p yilga.

Bunda ilimlidan ilm o'rganib, kibru havodan yiroq bo'lib, yaxshi ishlar qilishga undash mazmuni ifodalangan. Quyidagi she'rda esa kechinma, tuyg'u va ular bilan bog'liq, ruhiy holat o'z ifodasini topadi.

Umuman olganda devondan mehnat, mavsum, marosim, qahramonlik kabi mazmundagi qator she'rlar, «Kut bilgisi bilik» (Baxt belgisi — ilm). «Andam bashi yil» (Odobning boshi til). «Quruq qashiq og'izqa yarmas», (Quruq qoshiq og'izga yozmas) kabi ko'plab maqollar borki, ular XI asr va ungacha bo'lgan davrlarga mansub bo'lgan badiiyat namunalari.

Shuningdek, devonda nisbatan kattaroq hajm va kengroq mazmunga ega bo'lgan tabiat hodisalari, urushlar tasviri, alplar vafotiga bag'ishlangan she'r va rivoyatlar ham o'rin olgan. «Qish va Yoz munozarasi», «Alp Er To'nga marsiyasi», «Iskandar» haqida hikoyatlar shu jumladandir.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda «Devoni lug'atit turk» turkiy xalqlarning islom istilosigacha bo'lgan davrlar hayoti, ma'lumoti, badiiyati, xususan she'riy janrlari, shakli, tasvir vositalari haqida tasavvurlar beruvchi adabiy yodgorlik ham hisoblanishi bilan qimmatlidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. H.Boltaboev, N. Raxmonov. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari 1-jild T. «Fan» 2003.
2. Ahmad Yugnakiy. «Hibatul haqoyiq» G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.
3. Mahmudov K. Ahmad Yugnakiyning «Hibatul haqoyiq» asari haqida. «Fan». T.: 1982.
4. Navoiyning nigohi tushgan. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, T.: 1986.
5. Yusuf Xos Hojib «Qutadg'u bilig», Q.Karimov tabdili. «Fan», T.: 1972.
6. Yusuf Xos Hojib «Qutadg'u bilig», prof.B.To'xliiev tabdili. «Cho'lpon», T.: 1990.

CHOLG’U IJROCHILGINI FANLAR BILAN BOG’LIQLIGI

*O‘zbekiston Davlat Konservatoriyasi
“Xalq cholg’ularida ijrochilik kafedrası”*

2-kurs magstranti

Xasanova (Qurbonova) Barno Akmal qizi

Ilmiy rahbar: professor Xodjaeva R.M

Annotatsiya: Cholg’u ijrochilgini fanlar bilan bog’liqligini o’rganish hamda mustaqil ravishda o’zlashtirish ko’nikmalarini shakllantirish

Аннотация: Изучение связи музыкального исполнения с предметами и формирование навыков самостоятельного овладения.

Annotation: Studying the relationship between musical performance and subjects and forming independent mastery skills.

Boshqa san’at turlari qatori cholg’u ijrochilik san’ati insonga ko’tarinki ruh berishi, ularni ijodkorlikka, bunyodkorlikka yo’naltirishi bilan ahamiyatlidir. Milliy musiqiy qadriyatlarimizga mehr va muhabbat bolalikdan uyg’onadi. Bugungi kunda davlatimiz tomonidan musiqiy ta’lim masalasiga, ayniqsa, uning boshlang’ich bosqichiga jiddiy e’tibor qaratilmoqda, musiqa san’atini rivojlantirish, yosh iste’dodlarni qo’llab-quvvatlash va rag’batlantirishga katta ahamiyat berilmoqda. Bolalar musiqa va san’at maktablari, kollej-litseylar, oliy o’quv yurtlaridagi o’quv-tarbiyaviy ishlar zamon talablari darajasida tashkil etilgan. Ta’lim bosqichlarida o’quvchilar qanday musiqiy soha yo’nalishini tanlashlaridan qat’iy nazar, u xoh ijrochilik, dirijor, bastakor, musiqashunoslik bo’lsin, ta’lim poydevori mustahkam bilim ko’nikmalariga asoslangan bo’lmog’i darkor. Cholg’u ijrochiligida bilimlarni shakllantiruvchi bir qator bir biriga bog’liq fanlarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

NAZARIY FANLAR	AMALIY FANLAR
O’zbek musiqa madaniyati	Xalq cholg’ulari mutaxassisligi
O’zbek musiqasi tarixi	Qardosh musiqa asboblari o’rganish
Ijro san’ati tarixi	Ijro asoslari
Xalq cholg’u asboblari o’qitish metodikasi	O’zbek xalq cholg’ulari orkestr sinfi
Xalq musiqa asboblari bilan tanishuv	Konsert ijrochiligi asoslari

Xalq musiqasi antologiyasi	asboblari	Ijrochilik amaliyoti
O'qituvchilik amaliyoti		Sozgarlik
Cholg'ushunoslik		

Bu fanlarning umumiy maqsadi o'quvchi va talabalarga o'zbek xalq musiqasi cholg'ularini o'rganish, ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish o'qitish uslubiyoti va tarixi bo'yicha yaratilgan mavjud adabiyotlar haqida ma'lumotlar berish, talabalar bilimlarini chuqurlashtirish, mohir va professional ijrochilarni tayyorlashdan iborat.

Cholg'ushunoslik ilmi fanda **“organologiya”** deb yuritiladi va cholg'u sozlarning shakllanishi, amaliyotda qo'llanilishi hamda rivojlanish mezonlarini ilmiy asoslab beradi. Ushbu fanning rivojida bir qator Sharq va G'arb olimlari qatorida o'zbek musiqashunos olimlari ham munosib tadqiqotlar olib borganlar. Qadimiy cholg'ular ko'proq tarixiy obidalar orqali kashf etilib, keyinchalik tarix, adabiyot va musiqiy risolalarda bayon etilgan. **Organologiya (cholg'ushunoslik) bo'yicha** T.Vizgo, F.Karomatov, J.Rasultoyevlar, **musiqasi ijrochiligi, mumtoz musiqasi va maqomshunoslik bo'yicha** I.Rajabov, O.Matyoqubov, A.Xoshimov, R.Abdullayev, R.Yunusov, O.Ibrohimov, S.Begmatov, I.Ganiyeva, **musiqali ikonografiya** (yun. eikon — tasvir, obraz) -F.Karomatov, **musiqiy sharqshunoslik bo'yicha** - AJumayev, I.Ganiyeva kabi musiqashunos olimlar o'z yo'nalishlari bo'yicha muvaffaqiyatli faoliyat olib bormoqdalar.¹

Cholg'u sozlarining tarixiy, nazariy hamda amaliy ijrolariga tegishli ko'plab risola va ilmiy kitoblar yaratilgan. Ularda olim-u donishmandlar tomonidan qimmatli fikrlar bayon etilgan. Ammo ayrim sabablarga ko'ra, bugun biz ularning ko'pchiligidan ajralib qolganmiz. Ushbu asarlarning arab va fors tillarida bitilganligi hamda hali bizga tanish tillarga o'girilmaganligi sababli, undagi nodir ma'lumotlardan faqatgina tor doiradagi mutaxassislarigina foydalanmoqda.

Bu fanlarda o'quvchi yoki talaba mustaqil ishlash, izlanish va anglashni ham o'rganishi kerak. Talaba o'z o'qituvchisining ko'rsatma va fikrlariga ko'r-ko'rona ergashib bo'ysunishi emas, balki biror masala yuzasidan o'zining shaxsiy munosabatini ijro orqali bildira olishi kerak. O'qituvchi rahbarligida o'tiladigan darsning ahamiyati katta, lekin bu ish o'quvchining mustaqil ishlari muhimligini inkor etmaydi. O'quvchining mustaqil mashg'ulotiga sarf bo'layotgan vaqtini bekor o'tkazmasligini o'rganib borish kerak. Buning uchun o'quvchiga mustaqil mashg'ulotni qanday tashkil qilish, nimalarga ko'proq e'tibor berish kerakligini tushuntirish lozim. Vaqtdan ratsional va umumli foydalanish mustaqil ishlash asosi prinsiplaridan biri bo'lishi zarur.

¹A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova. O'zbek musiqasi tarixi. T. 2018.

Asosiy prinsiplaridan yana biri mashg'ulotning muntazamligidir. Ijroni o'rgatishning dastlabki davridan boshlab o'quvchida muntazam mustaqil ishlashni ko'nikmasini hosil qilish zarur. Odatda, muntazamlikka erishish qiyin bo'lsa ham, bunday mashg'ulotlar asta-sekin odat tusiga ko'rib borishi maqsadga muvofiqdir.

Mustaqil mashg'ulot qanday tuzilishi kerak va nimalardan iborat bo'ladi? Yuqorida aytib o'tganimizdek, mustaqil mashg'ulot uchun berilgan vazifa qanchalik aniq, konkret bo'lsa, o'quvchining vazifasi shuncha osonlashadi. Mustaqil mashg'ulot qanday kechishidan qat'i nazar, uni ma'lum reja asosida olib borish yaxshi natija beradi.

Quyida mustaqil mashg'ulotlarning taxminiy tuzilishi va vaqtini keltiramiz:²

1. Gamma, uch tovushliklar va turli mashqlarni ijro etish 10-15 daqiqa.

2. Yangi berilgan vazifani o'zlashtirish 15-20 daqiqa.

3. Dam olish uchun 5 daqiqa.

4. Oldin o'rganilgan vazifalarni takrorlash 20-25 daqiqa.

Keltirilgan vaqtlar me'yori taxminiy bo'lib, uni belgilashda o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda vazifalar hajmining katta-kichikligiga qarab kamaytirish yoki, aksincha, ko'paytirish mumkin.

Mustaqil mashg'ulot uchun keltirilgan taxminiy vaqtning jami 45-60 daqiqani tashkil etyapti. Bu bir qarashda kamdek ko'rinishi mumkin. Ammo mashg'ulotlar muntazam ravishda davom ettirilsa, ko'zlangan natijaga bemaol erishish mumkin. Musiqa asarini yod olishni har bir sozanda qobiliyati va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiradi. Bu borada hamma uchun yagona ko'rsatma bo'lishi qiyin. Ba'zi sozandalarda tekstni ko'rib eslab qolish qobiliyati kuchliroq bo'lsa, boshqalarida eshitib eslab qolish qobiliyati kuchli. Shu sababdan ham asarni yod olish ishida ularning metodlari turlicha bo'ladi. Muhimi, musiqa asari qaysi bir metod bilan yod olinishidan qat'i nazar, u sozandaning yodida mustahkam o'rnatilgan qolishidir. *O'quvchilar uchun repertuar tanlashda nimalarga e'tibor berish kerak? Repertuami qanday tanlash kerak?* Dush kelgan asarni o'quvchiga ijro etish uchun beraverish yaramaydi. Tanlanayotgan asar o'quvchi - sozandaning ijro maxoratini yana bir pog'onaga ko'tarishga xizmat qilishi kerak. O'quvchining cholg'uda ijro mahoratining muvaffaqiyatli rivojlanishi har doim ham uning qobiliyati bilan belgilanmaydi. Bunda repertuar tanlashning ham ma'lum darajada ahamiyati bor. Sozandaning oldiga qo'yilayotgan vazifalarning bir maromda murakkablashishi uning qiziqishini yanada kuchaytiradi. Boshqacha aytganda, navbatdagi tanlanayotgan asar oldingisiga qaraganda ijro jihatidan murakkabroq bo'lishi zarur.

Aytish zarurki, ijro uchun tanlangan musiqa asari o'quvchining imkoniyatlariga mos kelishi kerak, toki u asarning badiiy va texnik vazifalarini hal eta olin.

² SH.N.Rahimov, SH.S.Yusupov. CHOLG'U IJROCHILIGI. Musiqanashr. T. 2011. 5-bet

Ijro ta'limi tajribasidan shu narsa ma'lumki, o'quvchilarning hammasida ham ijro usuli va uslublarining ko'nikmasi bir xilda rivojlangan bo'lmaydi. Masalan, ba'zilarida chap qo'lning ijro ko'nikmalari yaxshi rivojlangan bo'lsa, boshqalarida o'ng qo'l texnikasi rivojlangan bo'ladi. Yoki ba'zi o'quvchilar jadal tezlikdagi asarni ijro etishda qiyinchilik sezilar, boshqalari vazmin, kuychan asarlarning ijrosida qiynaladilar. Repertuar tanlashda ko'rsatilgan xususiyatlar albatta hisobga olinib, tanlangan asarlar yordamida kamchiliklarni bartaraf etish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova. O'zbek musiqasi tarixi. T. 2018.
2. SH.N.Rahimov, SH.S.Yusupov. Cholg'u ijrochiligi. Musiqa nashr. T. 2011.
3. A.Toshmatova. Ijrochilik san'ati tarixi. "Musiqa" nashriyoti. Toshkent .2018

**“DOIRA CHOLG’U IJROCHILIGI VA UNING O’ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI”***Muxammadiyev Xalil**Xamrayev Shaxboz**Qarshi ixtisoslashtirilgan san’at maktabining**Doira mutaxassisligi o’qituvchilari*

Annotatsiya: Mazkur maqolada doira cholg’u ijrochiligi sohasida muhim sanalgan ijroviy usullari borasida so’z boradi. Shuningdek bugungi kunda ustoz-shogird an’analari asosida ta’lim berayotgan mohir ijrochi-pedagoglar faoliyati yoritiladi. Kalit so’zlar: doira usullari, ijro mahorati, pyesa, etyud, ritm, sahna mahorati, namunaviy ijro.

Bugungi musiqa ta’limining eng muhim maqsadlaridan biri nazariy va amaliy jihatdan bilimli ijodkor, qobiliyatli yoshlarni tarbiyalab yetishtirishdir. Musiqa o’qitish jarayoni – bu o’qituvchi va o’quvchilarning muayyan maqsadga qaratilgan birgalikdagi o’zaro harakati bo’lib, bu jarayonda musiqa ta’limi, tarbiyasi va shaxsning musiqiy rivojlanishi amalga oshiriladi. Musiqa o’qitish jarayoni musiqa o’qitish qonuniyatlari va prinsiplariga mustahkam tayanishi lozim. Musiqa vositasida dunyoqarashni ahloqiy, ma’naviy, aqliy, mehnatni shakllantirish o’ziga xos xususiyatlarga ega. Musiqiy badiiy obrazlarning nozikligi, ohangdorligi, lirikligi eng nafis va noyob tuyg’ularga ta’sir etish imkonini beradi. Shu bilan birga aniq ritm, dinamik belgila, ohanglar keskinligi, tantanavorlik, garmoniyaga boyligi insonda dadillik, jasorat tuyg’ularini uyg’otadi. Musiqa bilan bevosita shug’ullanish esa katta ma’naviy, aqliy va jismoniy mehnat hisoblanadi.

Milliy musiqa san’atimizning muhim tarkibiy yo’nalishlaridan biri - doira cholg’u ijrochiligidir. Mazkur ijrochilik san’ati juda qadimiy tarixga ega va u hozirgi davr milliy musiqa ta’limi tizimimizda o’ziga xos o’quv jarayoni hisoblanadi. Bu noyob manbalar doira ijrochilik tarixini o’rganish uchun muhim hisoblanadi. Xususan, ijrochilik san’atida musiqa bilan shug’ullanish badiiy anglash faoliyati bo’lib, bir qator omillarni o’z ichiga oladi. U g’oyaviy e’tiqodni shakllantiradi, ahloqiy jihatdan tarbiyalaydi, shaxsdagi qiziqishlarning psixologik maqsadi va yo’nalishini belgilaydi, ijtimoiy kayfiyatni vujudga keltiradi, tashkil etadi va birlashtiradi, ijtimoiy faollikni tarbiyalaydi.

V.Belyaev, T.Vizgo, A.Petrosyans, F.Karomatov, I.Rajabov kabi olimlarimizning tadqiqotlarida doira ijrochiligining nazaryasiga doir muayyan fikr muloxazalar bildirib o’tilgan. Cholg’u ijrochiligida doira san’ati o’ziga xos yetakchi o’rin tutadi. Bu cholg’u barcha cholg’ular ichida uzoq tarixga egaligi va ijrochilik

san'ati bilan ajralib turadi. Kishilik jamiyatining ibtidoiy davrlaridan boshlab qadimgi odam qadamlarining bir maromda yerga tashlanishi, ov yoki boshqa jamoa tadbirlaridagi takroriy harakatlar, qo'llarini-qo'llariga, badaniga urishdan paydo bo'luvchi sadolar, turli mehnat qurollari, buyumlar yoki toshlarning bir-biriga tegishidan kelib chiqadigan ritmik tovushlar - urma cholg'ularning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Doira ijrochiligi bilan bog'liq tadqiqotlarni alohida qayd etish lozim. Usta Olim Komilov ijrosidagi xalq doira usullarining ko'pi Ilyos Akbarov ("Doira usullari", T., 1952), V.Uspenskiy, Ye. Romanovskayalar tomonidan yozib olingan. Usta Olim Komilovning ijro uslubi zarblar jilvadorligi hamda tembr vositalarining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. T. Inog'omov, K. Azimov, A. To'ychiyev va boshqa ko'plab doirachilarga ustozlik qilgan.

Doira ijrochilik tarixini kuzatish shuni ko'rsatadiki, har bir davrda doira ijrochilik san'atining fidoyilari bo'lgan. Ular bu borada ilmiy, nazariy, amaliy va ijtimoiy jixatdan munosib xissa qo'shganlar. Respublikamizda doira ritmik usullarini dunyoga mashhur qilishda o'z hissasini qo'shgan Usta Olim Komilovning (1875-1953), boy merosi avlodlar uchun katta maktab vazifasini o'tab kelmoqda. Mashhur ustaning an'alarini davom ettirganlar: To'ychi Inog'omov (1914-1986), G'ofur Azimov (1917-1981), Dadaxo'ja Sottixo'jaev (1921-1991), Qaxramon Dadaev (1936-2013), Odil Kamolxo'jaev (1944-2015) kabi ustozlardir. zamondoshlarimiz Tal'at Sayfutdinov, Rustam Ubaydullaev, Komiljon Xakimov, aka-uka Dilmurod, Elmurod, Xolmurod Islomovlar, Husan Nosirov, Xasan Azimov, Ilhom Ikromov kabilarning doira ijrosi rivojidadagi mehnatlarini e'tirof etish lozim. O'nlab doirachilar mustaqil o'zbekistonning barcha viloyat va tumanlarida, butun O'rta Osiyoda doirachilik san'atini rivojlantirish hamda bu noyob soz turini dunyoga targ'ib va tashviq qilish ishida munosib hissalarini qo'shib kelmoqdalar. O'zbekistonda barcha sohalar qatorida musiqa san'ati zamonaviy talablar asosida rivojlanib bormoqda. Bunda musiqa ta'limini berish tubdan yangilanganligini va uning sifat samaradorligi oshib borayotganligini ta'kidlash joiz.

Yangi davr doira cholg'u ijrochiligida individual ijro uslublari tarkib topdi, doira ijrosiga doir o'nlab o'quv qo'llanmalari yaratildi. Faqat o'qib o'rganish, izlanish, ijod qilish, mashq va ustozlardan saboq olish bilangina doira ijrosi mahoratini egallash mumkin. Bugungi yosh doira ijrochisi shunchaki ijrochi emas, u salohiyatli va ijodkor shaxs bo'lishi lozimdir. Doira cholg'u ijrochiligida bir necha janrlardagi doira asarlari mavjud, ulardan biri pyesadir. Pyesa yorqin ifodaviy mazmuni, aniq badiiy nomi, erkin shakldagi va ihcham hajmli cholg'u musiqa asari hisoblanadi. Doira uchun pyesalar bastakorlar yoki kompozitorlar tomonidan yaratiladi va ularning musiqalari mohir doira ijrochilari tomonidan doira ijrosiga moslashtiriladi. Doira asarlarining muhim janrlaridan biri etyuddir. Etyud ijrochilik mahoratini oshirish uchun yaratilgan texnik (mashq) va yuksak ijro mahoratini namoyon qiluvchi doira asari hisoblanadi. Etyudlar

qisqa hajmli bo'lsada, lekin mazmundor hisoblanadi va muayyan usulni o'zlashtirish, doira ijrosi ko'nikmasi, malakasi hamda mahoratini egallashda mashq manbai bo'lgan doira asaridir. Etyudlarni ijro etish va uni muntazam odatga aylantirish doira ijrosi mahoratining oshishiga hamda individual ijro uslubini shakllantirishga olib keladi. Zero, doira asarlarida usul, pyesa va etyud muhim o'rin tutadi. Ularni farqlash, nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtirish lozim. Misol uchun, ustoz Usta Olim Komilovning "Qo'sh qars-1" asari chuqur mazmun, jarangdor ohang va tinglovchiga zavq beradigan asar hisoblanadi. Shu bois, ushbu asarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi muhimdir.

Doira cholg'u ijrochiligi va uning yana bir o'ziga xos xususiyati ustoz san'atkorlarning ta'limini o'zlashtirish bilan bog'liqdir. Mahorat-kasbiy va hayotiy tajriba orqali orttirilgan yuksak malakalar majmuidir. Doira cholg'u ijrochiligida mahorat tajribali san'atkorlarning kasbiy bilim, amaliy ko'nikma va malakasi majmuidir. San'atkor mahoratga ijodiy izlanish, tinimsiz mashq va oqilona faoliyat yuritish orqali erishadi. Bugungi kunda urf bo'layotganidek, faqat texnik va texnologik imkoniyatlardan foydalanish bilan doira cholg'u ijrochiligida yuksak va e'tirof etgulik mahoratga ega bo'lib bo'lmaydi.

O'zbek doira maktabi borasida so'z borar ekan, barchaning ko'z o'ngida Usta Olim Komilov siymosi gavdalanishi tabiiy. Doirasi sadolarining chet el sahnalarida sadolanishi va o'zining mohirona ijrosi bilan jahon tomoshabinlari yuraklarini zabt etgan ustoz-san'atkor Usta Olim Komilovning doira cholg'usi ijrosi sir asrorlarini nafaqat amaliy, balki nazariy-ilmiy jihatdan o'quv qo'llanma va darsliklar ko'rinishida xalqimizga yetkazgan ustoz san'atkor Dilmurod Islomov hisoblanadi. Zamonamiz Doira maktabiga yangicha nafas baxsh etgan ustoz san'atkor Dilmurod Islomov o'z atrofida keyinchalik kasbiga sadoqatli shogirdlar tarbiyalab xalqimiz xizmatiga safarbar etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shaxnazarova . "Sharq musiqasi va G'arb musiqasi, musiqiy professionalism turlari". M.,1983
2. Mahmud Sattor "Doira sehri.". T., 2002
3. D. Islomov. "Maxsus cholg'u". .Fan va texnologiya. T.,2015
4. T. Ashrafxo'jayev. "Doira" Toshkent., 2003
5. R. Samadov. "An'anaviy doira ijrochiligi" T., 2004

DIQQATNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIYADA O'RGANILISHI

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti

“Oila psixologiya” yo'nalishi o'qituvchisi

Dagarova Zebiniso

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti

“Amaliy psixologiya” yo'nalishi talabasi

Anatatsiya: K. D. Ushinskiyning ko'rsatishicha, kishi o'z hissiyotlarini diqqat orqali boshqaradi, bunda u ixtiyoriy yo'naltiriladi. Diqqat ob'ektni to'la va aniq idrok qilish qobiliyatiga ega.

Diqqat inson faoliyatining barcha turlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishning va ularni samaradorligini ta'minlovchi muhim shartlardan biridir. Kishi faoliyati qanchalik murakkab, serzahmat, davomiylik jihatdan uzoq muddatli, mas'uliyat hissini taqozo qilsa, u diqqatga shunchalik yuksak shartlar va talablar qo'yadi. Inson ziyrakligi, farosatliligi, tez payqashi, sinchkovligi, dilkashligi uningturmush sharoitida, shaxslararo munosabatida muhim omil sifatida xizmat qiladi. Diqqat aqliy faoliyatning barcha turlarida ishtirok etadi, insonning xatti-harakatlari ham uning ishtirokida sodir bo'ladi.

Ulug' rus pedagogi K. D. Ushinskiy ishlarida diqqat tog'risida juda iliq fikrlar aytilgan. Uning fikricha, diqqat ruhiy hayotimizning shunday yagona eshigidirki, ongimizga kiradigan narsalarning barchasi shu eshik orqali o'tib kradi. Diqqat ob'ektni to'la va aniq idrok qilish qobiliyatiga ega.

Ziyraklikning qator sabablariga oldin idrok qilingan ob'ekt izlarining ahamiyatidan tashqari, Ushinskiy "ta'sirotning kuchi va to'plangan aktlarni boshqara olishni ko'rsatadi. Bolaning rivojlanishi uning diqqatini tog'ri yo'naltira bilishdaligini muallif ko'rsatadi. Diqqatning to'laligi, barqarorligini ta'minlovchi to'planishning psixologik mexanizmlarini muhokama qilish ham Ushinskiyning asarlarida uchraydi. U diqqatning asosiy omili irodaviy boshqarish deb hisoblaydi. Shuning uchun diqqatni maqsadga yo'naltirib boshqara olish qiyin va murakkab jarayondir.

K. D. Ushinskiyning ko'rsatishicha, kishi o'z hissiyotlarini diqqat orqali boshqaradi, bunda u ixtiyoriy yo'naltiriladi. Muallif diqqat turlarini ixtiyorsiz yoki passiv, ixtiyoriy yoki aktiv kabilarga ajratadi. Uningcha, ixtiyoriy diqqat bizning tomonimizdan zo'r berish orqali o'ziga predmet tanlaydi. Ixtiyoriy diqqatni

ob'ektivlashtirish aktiv xarakteridan biridir. Chunki u kishining o'zi orqali qo'zqatiladi va qo'llaniladi. K. D. Ushinskiyning aytishicha, ixtiyorsiz diqqat tashqi va ichki sabablarga ko'ra hosil bo'ladi. Tashqi sabablar, qo'zqatuvchining kuchiga, organizmning ayni vaqtdagi sholatiga boqliq. Passiv diqqatning ichki sabablari bizning sezgilarimiz izlarini boqlanishidir. Idrok qilingan ob'ektning yangiliklar bosqichini diqqatning istovchi omili ekanligini muallif farqlaydi. Diqqat qaratilayotgan ob'ekt ma'lum o'lchovda bo'lishi kerak. Diqqatning psixologik tashlilini K. D. Ushinskiy tarbiya muammosi bilan boqladi. Diqqatni boshqara bilishni aqliy rivojlanish va amaliy faoliyat uchun asosiy omil deb hisobladi. Diqqatning maqsadga muvofiq boshqarish, idrok qilish paytida va asosiy ishdan tashqaridagilarga chalg'imaslik tushuniladi. Tarbiyachilarning vazifasi bolalarning aktiv diqqatini tog'ri yo'nalishda ko'rish va ularning diqqatini o'zlari boshqarishga o'rgatishdan iboratdir. K. D. Ushinskiy tomonidan yechilgan muammolar, o'tkazilgan tekshirishlar shuni ko'rsatib turibdiki, u ongni to'planish qobiliyatini diqqat bilan tushundi, u diqqatni o'rganishda shaxs psixologiyasidan kelib chiqdi. Tabiiy-ilmiy tushuntirishda o'z davrining fiziologik bilimlaridan unumli foydalandi. 40-yillarda psixologiya fani bir qator muvaffaqiyatlarga erishdi. Psixologiya fani nazariya va tajribaga asoslangan holda, juda ko'p muammolarni yechishga muvaffaq bo'ldi. Nazariy jihatdan katta o'rin olgan masalalardan biri "oliy psixik funksiyalarining rivojlanishi va strukturasi" tog'risidagi L. S. Vigotskiy ilgari surgan konsepsiyalardir. Buning asosida ikkita gipoteza yotadi.

A) psixik faoliyatning xarakteri shaqida.

B) birlamchi tashqi va ichki faoliyatdan ichki psixik jarayonlarining namoyon bo'lishi.

L. S. Vigotskiy psixik funksiyalar rivojlanishini o'rgana borib, shular ichiga ixtiyoriy diqqatni sham kiritadi.

Uning fikricha, bola diqqatning tarixi-bu bola xulqining paydo bo'lishi tarixidir. L. S. Vigotskiy ishlarining xarakterli tomoni kishi psixikasini tushunishda tarixiy va genetik yondashishdir. Buni u diqqatni o'rganishga sham tatbiq qilgan va diqqatning rivojlanishini ko'rsata olgan. Muallif diqqat rivojlanishining ikkita yo'nalishini ko'rsatadi.

1. Diqqatning natural (tabiiy) rivojlanishi. Bunda muallif mumorganik rivojlanishi tushuntiradi, ya'ni markaziy nerv tizimining strukturaviy va funksional jihatdan o'sishini ko'rsatadi. Bu rivojlanish butun hayot davomida bo'ladi, ammo bunda "sekinlashgan" va "bir oz pasaytirilgan" ko'rinishlar mavjud.

2. Diqqatning madaniy rivojlanishi. Bunda ixtiyoriy diqqatni namoyon bo'lish xususiyati madaniy konsepsiya bilan boqliq deb tushuntiriladi.

Katta yoshdagi odamlar diqqatning psixologik mexanizmi haqida gapirib, tashqi operasiya, organmning xulqini ichki operasiyasiga aylanadi, deydi.

Madaniy rivojlanish bola tashqi mushit bilan aloqa qila boshlagandan o'sa boshlaydi.

Madaniy rivojlanish nazariyasining bir necha bahsbop tomonlari mavjud. Bulardan biri-bu bola diqqatini rivojlanishning "natural" fazasidir. L. S. Vigotskiy "interiorizasiya" fikrini ilgari surib, ya'ni ichki psixik faoliyatini tashqi amaliy faoliyatidan kelib chiqishi, tashqi sharakatlarning ichki harakatlarga, narsalarning obrazlariga va ular shaqidagi tushunchalarga aylanish jarayoni. Bu bilan psixik rivojlanishning bitta qonuniyatini ochdi, lekin bu to'la xarakteristika bo'la olmaydi, ya'ni bunda bu jarayon bilan birga "ekteriorizasiya" jarayoni mavjud ekanligi diqqat markazidan chetda qoldi.

L. S. Vigotskiyning ilmiy yutuqi shundan iboratki, u diqqat muammosini o'rganishda ijtimoiy va genetik nuqtai nazardan yondashdi. Ixtiyoriy diqqatni tashqi stimullar vositasida nutq funksiyasini yo'naltirish deb tushuntira oldi.

L. S. Vigotskiy ishlarini A. N. Leontev ijodiy davom ettirib, ixtiyoriy diqqat rivojlanishini o'rgandi. U ixtiyoriy diqqatni xatti-sharakatni boshqarishni oliy shakli va tarixiy rivojlanish mashsuli deb tushundi. Bolalarda diqqat formalarini tashlil qilib, 3 ta bosqich mavjud ekanligin ko'rsatadi:

1. Natural bevosita, tog'ridan-tog'ri aktlardan iborat.

Bunda to'planish ixtiyorsiz namoyon bo'lib, asosan maktabgacha bo'lgan bolalarda vujudga keladi. Ya'ni bu bolalar o'z xulq-atvorlarini o'zlari boshqara boshlaydilar.

2. Tashqi belgining ahamiyatini egallash, tushuna bilishlar turadi. Bu bosqich boshlanqich ta'limda asosiy rol o'ynaydi.

3. Tashqi taassurotlarning ichki ta'sirlariga aylanish jarayoni bilan boqliq bo'lib, bu asosan katta yoshdagi kishilarda bo'ladi.

Uzoq vaqt A. N. Leontev maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatini tekshiradi. Chunonchi idrok bilan diqqat aloqasini o'rgandi. Diqqat hodisasi shunday shodisaki, u idrokning qanday kechishi bilan belgilanadi, deb tushuntiradi. A. N. Leontev keyingi ishlarini o'quvchilar diqqatini rivojlantirish va ularda idrokni boshqarish, ko'rish, eshitish, qo'yilgan topshiriqni tushunish kabilarni egallash mushim rol o'ynashini ko'rsatdi.

Diqqatni va butun faoliyat jarayonini boshqarish nutqning ichki va tashqi turlari orqali amalga oshiriladi.

Shuningdek, bu boshqarishda muallif fikricha, integral (yuqoridagi ikki nutq turi oraliqidagi) nutq ishtirok etadi. Bularni tadqiq qilish shuni ko'rsatadiki, grafik harakatlarni amalga oshirish, aqliy-nutqiy jarayonlar ularni anglash va yo'naltirish bilan birga boradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.
2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).
4. Abdulla, S., & Abdvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Rahmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).
10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY

MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO‘LLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

14. Rashidova, G., Rahmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. Наука и инновация, 1(10), 152-155.

15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. Наука и инновация, 1(10), 60-62.

BOLALAR QO‘QUVINING DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYASI

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti

“Oila psixologiya” yo‘nalishi o‘qituvchisi

Ahmedova Parizoda

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti

“Amaliy psixologiya” yo‘nalishi talabasi

Nabiyeva Farzona

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti

“Amaliy psixologiya” yo‘nalishi talabasi

Annatsiya: Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda qo‘rquv muammosi ilmiy va amaliy jihatdan alohida dolzarb bo‘lib, samarali echimni jiddiy izlashni talab qiladi.

Qo‘rquvni aniqlash uchun siz bolalar qo‘rquvining turli xil turlari mavjudligini tushunishingiz kerak. O‘z-o‘zini saqlab qolish uchun tug‘ma instinkt tashqi xavf ta‘sirida namoyon bo‘lganda, qo‘rquv haqiqiy bo‘lishi mumkin. Qo‘rquv nevrotikdir. Ushbu turdagi ruhiy kasallik bilan bog‘liq. Muayyan vaziyat yoki ob‘ekt bilan bog‘liq bo‘lmagan turli daqiqalarda paydo bo‘ladigan doimiy qo‘rqinchli kutish holati erkin qo‘rquv deb ataladi. Bugungi kunda bolalar qo‘rquvi muammosi deyarli har bir ota-onani tashvishga solmoqda. Shuning uchun psixolog ishida muhim omil - bu bolalar qo‘rquvini tashxislash va sabablarini aniqlashdir. Bolalarda qo‘rquvni aniqlashning mutlaqo har qanday usuli turli xil psixologik kasalliklarni emas, balki uni keltirib chiqargan sababni ham aniqlashga qaratilgan. Ba‘zi psixologlar bolalarning qo‘rquvini aniqlash muammosini hal qilish uchun rasm chizishdan foydalanadilar, boshqalari modellashtirishdan foydalanishi mumkin, uchinchi esa bolalar bilan suhbatlashishni afzal ko‘radi. Qo‘rquvni tashxislashning eng yaxshi usulini aniqlash juda qiyin, chunki bu usullarning barchasi bir xil samarali natijalar beradi. Metodologiyani tanlashda har bir maydalagichning individual psixologik xususiyatlarini va yosh xususiyatlarini hisobga olish kerak. Bolalar qo‘rquvlarini tasniflashda ikkita asosiy shaklni ajratish mumkin: soqov va "ko‘rinmas" qo‘rquvlar. Jim qo‘rquv chaqaloqning qo‘rquv mavjudligini rad etishidan iborat, ammo ota-onalar uchun bunday qo‘rquvning mavjudligi aniq. Bu hayvonlar, begona odamlar, g‘ayrioddiy muhit yoki baland tovushlardan qo‘rqishni o‘z ichiga oladi.

Qo'rquvlar - "ko'rinmas" jim qo'rquvlarga mutlaqo ziddir. Bu erda bola o'z qo'rquvini to'liq anglaydi, lekin uning ota-onasi chaqaloqda ularning mavjudligining alomatlarini ko'rmaydi. Ko'rinmas qo'rquvlar keng tarqalgan deb hisoblanadi. Quyida eng keng tarqalgan. Ko'pgina bolalar biron bir noto'g'ri xatti-harakatlar natijasida jazodan qo'rqishadi. Shu bilan birga, ularning xatosi mutlaqo ahamiyatsiz bo'lishi mumkin va ota-onalar bunga e'tibor ham bermaydilar. Bolalarda bunday qo'rquvning mavjudligi ota-onalar bilan kommunikativ munosabatlarda jiddiy muammolar mavjudligini, ular bilan munosabatlardagi buzilishlarni ko'rsatadi. Bunday qo'rquvlar ko'pincha bolalarga haddan tashqari qattiq munosabatda bo'lish natijasi bo'lishi mumkin. Agar bolada qo'rquvning ushbu shakli tashxisi qo'yilgan bo'lsa, bu ota-onalar uchun o'zlarining tarbiya modeli va bolaga nisbatan xatti-harakatlari haqida jiddiy o'ylashlari uchun imkoniyatdir, aks holda bunday tarbiya jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ko'pincha bolalar qonni ko'rishdan qo'rqishadi. Ko'pincha chaqaloqlar kichik bir tomchi qonni ko'rib, vahima boshdan kechirishadi. Bunday reaksiyaga kulmang. Sinov bolalarining qon oldidagi dahshatlari ko'pincha fiziologiya nuqtai nazaridan odatiy jaholatga bog'liq. Bolaning fikricha, barcha qon undan chiqib ketishi mumkin, buning natijasida u o'ladi. Yana bir keng tarqalgan bolalik qo'rquvi ota-onalarning o'limidan qo'rqishdir. Ko'pincha bu qo'rquv ota-onalar tomonidan yaratilgan. Bolalarning qo'rquvi va ularning psixologiyasi shundayki, agar bolalar tashvishlanmasa yoki ota-onalar chaqaloqlarda bunday borligini sezmasalar ham, bu ularning turli xil etiologiyalar va shakllardan qo'rqishlari yo'qligini anglatmaydi. Bundan tashqari, maxsus ishlab chiqilgan usullar yordamida qo'rquvni aniqlash mumkin, masalan, Phillips yoki Temple maktabining tashvish testi, turli proyektiv usullar, Spielberger usuli va boshqalar.

Qo'rquvni engish bolalar duch kelgan eng muhim qiyinchiliklardan biri hisoblanadi. Qo'rquv bola ruhiyatining eng katta dushmanlaridan biridir. Jasorat esa xarakterning rivojlanishi mumkin bo'lgan sifatdir. Qo'rquvga bo'lgan ehtiyoj o'z-o'zini saqlash instinkti bilan belgilanadi. Biroq, ko'pchilik bolalarning qo'rquvi asta-sekin oddiy o'zini o'zi saqlab qolish chegarasidan tashqariga chiqadi. Bolalar biror narsani o'zgartirishdan, kulgili ko'rinishdan, boshqalardan farq qilishdan qo'rqishadi. Boshqacha qilib aytganda, asta-sekin bu tuyg'u bolalar hayotini o'ziga bo'ysundiradi. Dastlab insonga foyda keltirish uchun yaratilgan sifatdan u harakatga va muvaffaqiyatli hayotga to'sqinlik qiladigan balastga aylanadi. Qo'rquv - tashvish manbai. Ko'pincha, his-tuyg'u sifatida, chuqurlik va miqyosda u xavfning o'zi bilan solishtirganda ancha katta bo'ladi. Bolalar biror narsadan qo'rqishadi, keyinchalik bu qo'rquv hissidan kamroq zararli bo'lib chiqadi. Er yuzidagi har bir inson nimadandir qo'rqadi, lekin bu jasur odamlar yo'q degani emas. Axir, jasorat qo'rquv yo'qligida o'zini namoyon qilmaydi, u uni nazorat qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun muammo faqat qo'rquvning o'zida emas, balki uni engish va uni boshqarishga nima yordam

berishini tushunishda mavjud. Jasoratli bola o'z qo'rquvini engishga qodir. Qo'rquv yosh va jinsga bog'liq emas. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi qo'rquvlar eng samarali tarzda psixologik tuzatishga duchor bo'ladi, chunki ular asosan vaqtinchalik xususiyatga ega. Bu yoshdagi qo'rquv xarakterdan ko'ra ko'proq his-tuyg'ularga bog'liq. Balog'at yoshidagi ko'plab qo'rquvlar oldingi qo'rquv va tashvishlarning natijasidir. Natijada, qo'rquvning oldini olish yo'nalishida qanchalik tezroq ishlay boshlasangiz, balog'at yoshida ularning yo'qligi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Agar psixologik tuzatish maktabgacha yoshdagi davrda amalga oshirilsa, natijada o'smirlarda psixostenik xarakterli xususiyatlar va nevrozlar shakllanishining oldini olish bo'ladi. Bolalar qo'rquvi ko'pincha izsiz yo'qoladi, agar ularga to'g'ri munosabatda bo'lish va ularning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan sabablarni tushunish kerak. Ular og'riqli tarzda ta'kidlangan yoki uzoq vaqt davom etadigan holatlarda chaqaloqning jismoniy zaiflashishi va asabiy charchashi, ota-onalarning noto'g'ri xatti-harakati va oilada ziddiyatli munosabatlar mavjudligi haqida gapirish mumkin. Bolalar qo'rquviga yordam berish uchun bolaning yaqin atrofini ishlab chiqish kerak - tashqi bezovta qiluvchi omillar bartaraf etilishi bilan uning hissiy holati avtomatik ravishda normallasadi. Shuning uchun ota-onalar bilan ishlash qo'rquv bilan tuzatish ishlarining eng samarali boshlang'ich usuli hisoblanadi.

Darhaqiqat, ko'pincha kattalarning o'zlari biror narsadan qo'rqishadi va shu bilan bolalarda qo'rquvni uyg'otadilar. Jasorat va qo'rquv - bu bolaning ular tomonidan boshqarilishi mumkin bo'lgan ikkita reaksiyasi. Jasorat juda muhim va zaruriy xususiyat sifatida qabul qilinadi. Axir, jasorat to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi, qo'rquv esa hamma narsani boshqacha qilishni maslahat beradi. Jasorat kelajakdan qo'rqmaslikka, o'zgarishlardan qo'rqmaslikka va xotirjamlik bilan haqiqatga duch kelishga yordam beradi. Jasur bolalar tog'larni siljita oladilar. Chaqaloqda jasoratni rivojlantirish va tarbiyalash ota-onalarning asosiy vazifasidir. Bolalarda jasoratni shakllantirish uchun ularni har xil mayda-chuydalar uchun doimo qoralamaslik kerak. Siz ularni maqtashga arziydigan daqiqalarni topishga harakat qilishingiz kerak. Bolani qo'rquq deb atash mumkin emas. Chaqaloqqa qo'rquv insonning oddiy reaksiyasi ekanligini tushuntirish uchun iloji boricha sodda va tushunarli tarzda harakat qilish kerak. Bolalarni qo'rquvni to'xtatishga o'rgatish uchun ularni qo'rquv bilan kurashishga o'rgatish kerak. Buning uchun esa bolalarda ota-onalari ularni kurashda doimo qo'llab-quvvatlashiga ishonchni ekish kerak. Qo'rquvga qarshi eng yaxshi qurol - bu kulish. Shuning uchun, ota-onalar qo'rqinchli hodisani kulgili tarzda taqdim etishlari kerak. Misol uchun, siz qo'rquvni engishga qodir bo'lgan chaqaloq haqida ajoyib hazil hikoyasini o'ylab topishingiz mumkin. Bolalarga yoshi yoki xususiyatlariga ko'ra, qila olmaydigan narsalarni ishonib topshirish tavsiya etilmaydi. Haddan tashqari vasiylik bolalarda qo'rquqlik, qo'rquv va hatto qo'rquqlikning rivojlanishiga yordam beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.
2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).
4. Abdulla, S., & Abdvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Rahmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).
10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY

MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO‘LLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

14. Rashidova, G., Rahmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. Наука и инновация, 1(10), 152-155.

15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. Наука и инновация, 1(10), 60-62.

A.LEONTEVGA KO'RA FAOLIYATNING PAYDO BO'LISHI NAZARIYASI

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy unversitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya"

yo'nalishi o'qituvchisi

Abdiyev O'lmas

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy unversitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Amaliy psixologiya"

yo'nalishi talabasi

Anotatsiya: Leontev shaxsiyatni faoliyat jarayonlarida aqliy aks etishning avlodi, faoliyati va tuzilishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi.

A.N.Leontev, RSFSR Pedagogika fanlari akademiyasining to'liq a'zosi, pedagogika fanlari doktori, professor. L. S. Vygotskiy va A. R. Luriya bilan birgalikda u madaniy-tarixiy nazariyani ishlab chiqdi, yuqori aylanish funktsiyalarini (ixtiyoriy e'tibor, xotira) «aylanish» jarayoni sifatida shakllanishini, qurol-yarog 'harakatlarining tashqi shakllarini ichki qismga ichkilashtirishni ochib bergan bir qator eksperimental tadqiqotlarni o'tkazdi. aqliy jarayonlar. Eksperimental va nazariy ishlar psixikaning rivojlanishi muammolariga, muhandislik psixologiyasining muammolariga, shuningdek idrok, fikrlash psixologiyasiga bag'ishlangan. Men faoliyatning umumiy psixologik nazariyasini - psixologiya fanida yangi yo'nalish taklif qildim.

Leontev tomonidan taklif qilingan faoliyatning tuzilishi asosida aqliy funktsiyalarning keng doirasi (idrok, fikrlash, xotira, e'tibor) o'rganildi. Psixologiya doktori, professor, ANF RSFSRning samarali a'zosi (1950), SSSR Fanlar akademiyasi (1968), Vengriya Fanlar akademiyasining faxriy a'zosi (1937), Parij universitetining faxriy doktori (1968). Faoliyatning umumiy psixologik nazariyasini ishlab chiqdi. Asosiy ilmiy ishlari: "Xotirani rivojlantirish" (1931), "Harakatni tiklash" A.V. bilan birgalikda. Zaporjets (1945), "Psixikaning rivojlanishi to'g'risida insho" (1947), "Faoliyatning ehtiyojlari va motivlari" (1956), "Psixikani rivojlantirish muammolari" (! 959, 1965), "Inson psixikasini o'rganishga tarixiy yondashuv to'g'risida" (1959), "Ehtiyojlar, motivlar va hissiyotlar" (1971), "Faoliyat. Ong Shaxs" (1975).

Faoliyat nazariyasi ong va faoliyat birligi tamoyili bilan bog'liq. Ushbu nazariyaga ko'ra, faoliyat sub'ektning predmetli olam bilan bo'lgan ta'sirlashishi jarayoni bo'lib, bu jarayon unga o'z ehtiyojlarini qondirishi uchun imkoniyat beradi.

Faoliyat – bu faol maqsadga yo'naltirilgan jarayondir. Predmetlilik faoliyat bilan bogliq ehtiyoj – individdan tashqarida bo'lgan, ammo individ normal hayot kechirishi

shaxsning rivojlanishi uchun kerak bo'lgan narsalarga nisbatan zaruratni his etish xolati. Motivextiyojning namoyon bulish shakli insonni faoliyatga undaydigan sabab ya'ni faoliyatning nima uchun amalga oshirilayotganligidir. U yoki bu motiv insonni muayyan maqsadni qo'yishga undaydi. Maqsad - faoliyatning kutilayotgan natijasi. Faoliyat quyidagi darajalarga ega bo'ladi: 1. Maxsus faoliyat turlari darajasi; 2. Harakatlar darajasi; 3. Operatsiyalar darajasi; 4. Psixofiziologik funksiyalar darajasi.

Genetika boshlang'ich - bu tashqi, ob'ektiv, sezgi-amaliy faoliyat bo'lib, undan shaxsning, ongning ichki aqliy faoliyatining barcha turlari olinadi. Ushbu ikkala shakl ham ijtimoiy-tarixiy kelib chiqishga ega va tubdan umumiy tuzilishga ega. Faoliyatning tarkibiy xususiyati ob'ektivlikdir. Dastlab, faoliyat ob'ekt tomonidan belgilanadi, shundan so'ng u vositachi bo'lib, uning sub'ektiv mahsuloti sifatida uning tasviri bilan tartibga solinadi.

Faoliyat o'zaro ehtiyojni qondirish uchun birlashtiradigan birliklarni o'z ichiga oladi, sabab, maqsad, shartlar va tegishli faoliyat, harakat operatsiyalar. Harakat deganda, predmet va maqsad bir-biriga to'g'ri kelmaydigan jarayon tushuniladi. Agar sabab va mavzu psixikada aks etmasa, harakat ma'nosiz bo'ladi. Harakat shaxsiy ma'nolar bilan uzviy bog'liqdir. Shaxsiy individual harakatlarning yagona harakatiga psixologik birlashish bu ikkinchisini operatsiyalarga aylantirish, bundan oldin esa shaxsiy harakatlarning ongli maqsadlari o'rnini egallagan tarkibiy qism ushbu harakatlar tuzilishida uni amalga oshirish shartlari o'rnini egallaydi. Operatsiyaning yana bir turi - harakatlarning uni bajarish shartlariga sodda moslashishi natijasida yuzaga keladi. Operatsiyalar - bu harakatni tashkil etadigan harakatlarning sifati. Amaliyotning genezisi bu harakatlarning nisbati, ularning bir-biriga jalb qilinishi.

Inson faoliyatining ushbu asosiy "birligi" harakatining paydo bo'lishi bilan bir qatorda, inson psixikasining asosiy, ijtimoiy tabiatdagi "birligi" paydo bo'ladi - bu shaxs uchun uning faoliyati nimaga yo'naltirilganligi. Ongning genezisi, rivojlanishi va faoliyati faoliyatning shakllari va funktsiyalari rivojlanishining u yoki bu darajasidan kelib chiqadi. Inson faoliyati tarkibidagi o'zgarish bilan bir qatorda, uning ongining ichki tuzilishi ham o'zgaradi.

Subordinatsion harakatlar tizimining paydo bo'lishi, ya'ni murakkab harakatlar, ongli maqsaddan harakatning ongli holatiga o'tish, xabardorlik darajalarining paydo bo'lishini anglatadi. Mehnat taqsimoti, ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi "maqsadga intilishning siljishi" va harakatlarning faoliyatga aylanishiga olib keladi. Xabardorlikni sifat jihatidan farqlashga olib keladigan yangi motivlar va ehtiyojlarning paydo bo'lishi mavjud. Bundan tashqari, ichki ruhiy jarayonlarga o'tish taxmin qilinadi, ichki harakatlar paydo bo'ladi va keyinchalik ichki harakatlar va motivlarning o'zgarishi umumiy qonuniga muvofiq shakllanadigan ichki harakatlar. Uning shaklidagi ideal faoliyat tashqi, amaliy jihatdan tubdan ajratilmagan va ularning har ikkalasi ham mazmunli va mazmunli jarayondir. Faoliyatning asosiy jarayonlari - bu voqelikning

sub'ektiv qiyofasiga olib keladigan uning shaklini ichkilashtirish va uning ichki shaklini tasvirning ob'ektivlanishi va ob'ektning ob'ektiv ideal xususiyatiga o'tish kabi tashqi ko'rinishi.

Bu ma'no markaziy tushunchadir, uning yordamida motivatsiyaning situatsion rivojlanishi tushuntiriladi va ma'no shakllanishi va faoliyatini tartibga solish jarayonlariga psixologik izoh beriladi.

Shaxsiyat - bu faoliyatning ichki lahzasi, ma'lum bir o'ziga xos birlik, aqliy jarayonlarni boshqaruvchi yuqori integratsiyalashgan hokimiyat rolini o'ynaydigan yaxlit psixol. uning faoliyati o'zgarishi natijasida shaxsning hayotiy munosabatlarida shakllanadigan neoplazma. Shaxs avvalambor jamiyatda paydo bo'ladi. Inson tarixga tabiiy xususiyatlar va qobiliyatlarga ega shaxs sifatida kiradi va u faqat jamiyat va munosabatlar sub'ekti sifatida shaxs bo'lib qoladi.

Insoniyatning ijtimoiy-tarixiy va ontogenetik rivojlanishining nisbatan kech mahsuloti "shaxs" tushunchasiga kiritilgan. Ijtimoiy munosabatlar turli xil faoliyatlarning kombinatsiyasi bilan amalga oshiriladi. Shaxsiyat harakatlarning ierarxik munosabatlari bilan tavsiflanadi, ularning ortida sabablarning o'zaro bog'liqligi mavjud. Ikkinchisi ikki marta tug'iladi: birinchi marta - uning ongli shaxsi vujudga kelganida, ikkinchi marta - bola polimotivatsiyaning aniq shakllarida va o'z harakatlarining bo'ysunishida o'zini namoyon qilganda.

Shaxsning shakllanishi bu shaxsiy ma'nolarning shakllanishi. Shaxs psixologiyasi o'z-o'zini anglash muammosiga asoslanadi, chunki asosiy narsa jamiyatlar, munosabatlar tizimida o'z-o'zini anglashdir. Shaxsiyat bu insonning o'zidan yaratgan, uning insoniy hayotini tasdiqlaydigan narsa.

Leontev faoliyatining tuzilishining tavsiya etilgan tuzilishi asosida aqliy funksiyalarning keng doirasi (idrok, fikrlash, xotira, e'tibor) o'rganildi, ong va shaxsni o'rganish o'tkazildi. Leontev faoliyatining konsepsiyasi psixologiyaning turli sohalarida (umumiy, bolalar, pedagogik, tibbiy, ijtimoiy) ishlab chiqilgan va bu o'z navbatida uni yangi ma'lumotlar bilan boyitgan. Leontev tomonidan yetakchi faoliyat va uning bola ruhiyatining rivojlanishiga ta'sir etuvchi ta'siri to'g'risidagi ilgari surilgan bolalar aqliy rivojlanishini davrlashtirish konsepsiyasi uchun asos bo'lib xizmat qildi. Elkonin va shu bilan birga, tug'ma psixologik farqlarni o'rganish sekinlashdi. Leontevning faol ishtirokida bir qator psixologik munozaralar bo'lib o'tdi, unda u ruhiyat asosan tashqi omillar ta'sirida shakllanadi degan fikrni himoya qildi.

Tanqidchilar, shuningdek, Leontev sovet psixologiyasini mafkuralashning eng doimiy tarafdorlaridan biri bo'lganligini ta'kidlashadi. U o'zining barcha asarlarida, jumladan, "Faoliyat, ong, shaxs" dasturiy kitobida doimiy ravishda "Zamonaviy dunyoda psixologiya g'oyaviy vazifani bajaradi va sinf manfaatlariga xizmat qiladi; buni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi."

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special Issue 1), 160-163.
2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(4).
4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Rahmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(4).

10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O'QUV YURTLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO'LLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

14. Rashidova, G., Raxmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. *Наука и инновация*, 1(10), 152-155.

15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. *Наука и инновация*, 1(10), 60-62.

**GOLDON ALLPORTNING SHAXS XUSUSIYATLARI
KONSEPSIYASI HAQIDA FIKRLARI**

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya"
yo'nalishi o'qituvchisi*

Atayeva Surayyo

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Amaliy psixologiya"
yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Allport nazariyasini shaxsga tarkibiy nuqtai nazardan ma'no berishga harakat qiladigan murakkab elementga aylantiradi, bu shaxsiylik nazariyasining asosiy xususiyatlari har bir inson o'ziga xos xususiyatlarga ega kompozitsiya orqali tuzilganligidir.

Bu nazariyalar shaxs xulq-atvorining umumiy elementlarini o'rganish bilan bog'liq. Ular psixologiya va sotsiologiyaning mahalliy va xorijiy vakillari yangi nazariyalarni yaratadigan yoki eskilarini takomillashtiradigan savollarga asoslanadi.

1. Shaxsiy rivojlanish mexanizmi tug'ma yoki orttirilgan;
2. Uning shakllanishining eng muhim yosh davri;
3. Shaxs tuzilishining dominant jarayonlari ongli yoki ongsizdir;
4. Erkin irodaning mavjudligi, shaxsning o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishi;
5. Insonning ichki dunyosi ob'ektiv yoki sub'ektiv tushunchadir.

Shaxs - ijtimoiy individ, shaxsni xarakterlovchi munosabatlar, faoliyat va xulq-atvor majmui. Psixologiyada shaxsiyat nazariyalari - bu farazlar, ta'riflar to'plami bo'lib, ular yordamida shaxsiy rivojlanish mexanizmlari o'rganiladi. Ularning asosiy vazifasi inson xatti-harakatlarini tushuntirish, shuningdek, uni oldindan belgilashni o'rganishdir. Tarix davomida odamlarni bir-biridan farq qiladigan, o'ziga xos talqin qilish, aktyorlik va yashash tarziga ega bo'lgan xususiyatlar to'plami chuqur o'rganilgan. Ushbu o'ziga xos naqsh biz odatda shaxsiyat deb biladigan narsadir. Shaxsiyat mavhum tushuncha bo'lib, ko'plab yondashuvlardan izohlanadi. Ushbu yondashuvlar orasida ba'zilar shaxsiyat har bir inson uchun o'ziga xos konfiguratsiya deb hisoblashadi, ikkalasi ham bir-biriga o'xshash emas. Shunday qilib, har bir inson mutlaqo noyobdir, garchi boshqalar bilan ba'zi o'xshashliklarni topish mumkin. Ushbu nuqtai nazar biz idiografik yondashuv deb hisoblaymiz, buning maksimal ko'rsatkichi Gordon allport va uning shaxsiyat nazariyasi. Shaxsiyat

muallifga, nazariy oqimga va u bilan shug'ullanadigan yondashuvga ko'ra juda xilma-xil tarzda kontseptsiya qilingan. Allport misolida ushbu muhim psixolog shaxs shaxsni sub'ektning fikrlash uslubi va harakatini belgilaydigan psixofiziologik tizimlarning dinamik tashkiloti deb hisoblaydi. Ushbu elementlar orqali Allport shaxslarning xulq-atvor uslubini tushuntirishga qaratilgan nazariy tizimni yaratadi. Shu bilan birga, shaxsiyat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan magistral elementga muhtoj. Ushbu o'qi muallif chaqiradi Shaxsiy, bu differentsiatsiyalangan shaxs sifatida o'z-o'zini anglash. Gap sub'ektning o'zini turli xil xususiyatlar, tajribalar va istaklar bilan birlashtirilganligi, farqlangan mavjudot bo'lishni o'z-o'zini anglashi kabi idrok etishi haqida. Allportning shaxsiy nazariyasida, Borliqning o'zi haqidagi ushbu tasavvur turli xil omillar bilan shakllangan deb hisoblanadi.

Shaxsiyat - bu sub'ekt faoliyatidan xulq-atvor naqshlarini hosil qiladigan uyushgan tizimning bir turi sifatida tushunilishi mumkin bo'lgan element. Uning tashkil etilishini tushuntirish va xulq-atvorni o'rganish va bashorat qilishga imkon berish uchun uni tashkil etuvchi elementlarning asosiy va eng asosiy xususiyatlarini hisobga olish kerak. Xususiyatlar - bu turli xil ogohlantirishlarni to'plam sifatida baholashga imkon beradigan element biz shunga o'xshash tarzda javob bera olamiz, bizning xatti-harakatlarimiz ularga mos keladi. Xususiyatlar ruhiy jarayonlar va fiziologik tarkibiy qismlar o'rtasidagi birlashma nuqtasi sifatida tushuniladi, bu birlashma bizning ishlashimiz uchun javobgardir. A) Ha, Allportning ta'kidlashicha, xususiyatlar har doim ham shunga o'xshash tarzda harakat qilish istagini qo'zg'atadi. Bu biz hayot davomida turli xil tajribalarni boshdan kechiradigan doimiy ravishda "narsa" ekanligimiz haqidagi g'oya haqida. Bu bizning hayotimiz tarixining asosi, biz qilgan sayohatni talqin qilish uslubimiz va bundan kelib chiqadigan xulosalar sifatida tushunilishi mumkin. Biz passiv shaxslar emasligimiz, lekin o'z tajribamizni va hayotimizni o'z harakatlarimiz bilan o'zgartirganligimizni anglash, bu shaxsiyatni birlashtirganda juda muhim qismdir. Biz o'zimizni qimmatli mavjudot deb bilamiz. Bu qiyosiy element bo'lib, u bir tomondan ishlashning o'zi va boshqa tomondan unga atrof-muhitning reaksiyasini hisobga oladi. Boshqacha qilib aytganda, bu sizning fikringizcha boshqalar o'zingizni o'ylaydi. Shaxsning bu qismi shaxsning o'ziga xos qiziqishlari borligini anglashni anglatadi, bu elementlar biz uchun muhimdir. Ushbu maqsadlar va maqsadlar xulq-atvorni boshqaradigan harakat vektorini tashkil qiladi. Atrof-muhit taqdim etishi mumkin bo'lgan turli xil muammolar va talablarga moslashuvchan echimlarni topish qobiliyatini o'z-o'zini anglash. Bu o'ziga ishonch bilan chambarchas bog'liq. Idiografik yondashuvning asosiy namoyandasi sifatida Allport har bir kishining xulq-atvor naqshlari o'ziga xos va sub'ektlar o'rtasida farq qiladi deb hisoblagan. Shunga qaramay, odamlarda odatda o'ziga xos xususiyatlar, masalan, qaramlik, tajovuzkorlik, jamoatchilik va tashvish kabi xususiyatlar mavjud, deb hisoblashadi, shuning uchun ham shunga o'xshash naqshlarning bo'lishi odatiy hol

emas. Har bir insonni o'ziga xos xususiyatiga ega qiladigan narsa bu shaxsiyat xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlar va ularning qaysi birida ajralib turishi.

Shaxsiy xususiyatlarni sub'ektning umumiy xulq-atvori uchun qanchalik aniqlanishiga qarab tasniflash mumkin, muallifning uchta asosiy xususiyatlarini hisobga olgan holda. Ular asosiy xususiyatlar deb hisoblanadi shaxsning o'ziga xos yadrosining bir qismi bo'lgan shaxsiyat xususiyatlari, odamning xulq-atvor repertuarining aksariyat qismiga ta'sir qiladi va belgilaydi. Ya'ni, ular har bir shaxsning yashash tarzida ko'proq vaznga ega bo'lganlardir. Markaziy xususiyatlari shaxsning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadigan xususiyatlar to'plami turli xil sharoitlarda. Ular, odatda, bir-biridan mustaqil bo'lib, ijtimoiylashish kabi cheklangan xatti-harakatlar majmuasiga ta'sir qilishiga qaramay, bizning ishlashimiz va bizdagi tendentsiyalarda qatnashadilar.

Bu omillarning barchasi Allport nazariyasini shaxsga tarkibiy nuqtai nazardan ma'no berishga harakat qiladigan murakkab elementga aylantiradi, bu shaxsiylik nazariyasining asosiy xususiyatlari har bir inson o'ziga xos xususiyatlarga ega kompozitsiya orqali tuzilganligidir. har bir inson va inson - bu hayot o'tishi bilan harakatsiz qolish bilan chegaralanib qolmaydigan, lekin qurish, tajriba o'tkazish va maqsad va vazifalarni bajarish uchun o'z muhitida faol ishtirok etadigan mavjudot. Allportning shaxsiyat nazariyasi nafaqat mazmuni, balki turli mafkuralar va nazariy qarashlarning uyg'unligi tufayli ham qiziqarli.

Bu har bir insonni o'ziga xos va har xil qiladigan o'zgaruvchilar ta'kidlanadigan idiografik nuqtai nazardan cheklanganligidan qat'iy nazar, Allport tomonidan o'rnatilgan nazariya shuni ko'rsatadiki, har bir insonning konfiguratsiyasi o'ziga xos bo'lsa-da, odatdagi xatti-harakatlar naqshlari mavjud, chunki shaxsiyat xususiyatlari, odatda, tug'ma elementlarga bo'linadi. Xuddi shu tarzda, garchi uning nazariyasi tabiatan mavjud bo'lsa-da, xatti-harakatni tushuntirishda vaziyat omillarining ta'sirini e'tiborsiz qoldirmaydi, shu bilan xatti-harakatni biologik va atrof-muhitning kombinatsiyasi sifatida ko'radigan interaktivistik pozitsiyalarga yaqinlashadi. Va nihoyat, Allport nazariyasi shaxsning strukturalist nazariyalarining bir qismidir. Ushbu nazariyalar shaxsiyat - bu o'ziga xos tuzilish bilan uyushtirilgan xususiyatlarning konfiguratsiyasi, degan fikrga asoslanadi, bu esa shaxs ushbu tuzilishga muvofiq harakat qilishga moyil bo'lganligi sababli kelajakdagi xatti-harakatni bashorat qilishga imkon beradi.

Gordon Allport, shaxsni tavsiflash uchun, to'rtta muhim fikrni ta'kidlaydi. Birinchidan, uning postulatlarini shaxsni o'rganish uchun individuallikni ta'kidlaydi. Ikkinchidan, insonning xatti-harakatlari turli nuqtai nazardan tushuntiriladi. Boshqa tomondan, uslubiy darajada, shaxsning ko'rsatkichi sifatida xatti-harakatlarning ekspresiv o'lchamlarini himoya qiladi. Va nihoyat, u individual xulq-atvorni talqin

qilish uchun o'zi kontsepsiyasini qayta sharhlaydi. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishini o'rganar ekan, maishiy psixologiya shaxsiyat - bu shaxsning ijtimoiy sifati bo'lib, unda inson insoniyat jamiyatining a'zosi sifatida namoyon bo'lishidan kelib chiqadi. Jamiyatdan tashqarida shaxsning bunday sifati mavjud emas, shuning uchun "individ-jamiyat" munosabatlarini tahlil qilishdan tashqarida uni tushunish mumkin emas. Shaxsning shaxsiy xususiyatlarining ob'ektiv asosini u yashaydigan va rivojlanadigan ijtimoiy munosabatlar tizimi tashkil etadi. Shu bilan birga, turli mualliflar nuqtai nazaridan shaxsiyatning umumlashtirilgan g'oyasi "tashqi ijtimoiy qiyofaning" asl kontsepsiyasiga qaraganda ancha qavariq va ko'p qirrali ekanligini tan olish kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.

2..Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).

3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).

4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.

5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).

6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Rahmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).

7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).

8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO ‘DAKLIK DAVRI TO ‘G ‘RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).

9. Rahmatullayeva, M. (2021). O ‘QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO ‘NALISHLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4).

10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA’LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O ‘QUV YURLARIDA BO ‘LAJAK O ‘QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO ‘LLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

14. Rashidova, G., Rahmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. Наука и инновация, 1(10), 152-155.

15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. Наука и инновация, 1(10), 60-62.

BOLALAR IJTIMOIYLASHIDA QO'RQUVNING O'RNI

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya"

yo'nalishi o'qituvchisi

Usmonov Shaxriyor Tojiqulovich

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Amaliy psixologiya"

yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda qo'rquv muammosi ilmiy va amaliy jihatdan alohida dolzarb bo'lib, samarali echimni jiddiy izlashni talab qiladi

Bugungi kunda qo'rquvli bolalar sonining ko'payishi tendentsiyasi mavjud. Qo'rquvlarning aksariyati ma'lum darajada yoshga bog'liq, xususiyatlarga bog'liq va vaqtinchalik. Bolalarning qo'rquvi, agar siz ularga to'g'ri munosabatda bo'lsangiz, ularning paydo bo'lish sabablarini tushunasiz. Agar ular og'riqli ishora qilsa yoki uzoq vaqt davom etsa, bu muammoning belgisidir, bu bolaning asabi zaifligi, ota-onalarning noto'g'ri xatti-harakati, bolaning aqliy va yosh xususiyatlarini bilmasligi va boshqa ommillar mavjudligi haqida so'z boradi. Afsuski, ko'p hollarda qo'rquv ota-onalarning o'z aybi bilan yuzaga keladi va bizning vazifamiz ularning paydo bo'lishining oldini olish va bolalarni oilaviy muammolar, ma'naviy beparvolik yoki aksincha, haddan tashqari havotirlilik yoki ota-onaning beparvoligi tufayli kelib chiqadigan qo'rquvdan himoya qilishdir.

Maktab hayotining boshlang'ich davri 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha (1-4-sinflar) yosh oralig'ini egallaydi. Boshlang'ich maktab yoshida bolalar rivojlanishning sezilarli zaxiralarga ega. Ularni aniqlash va samarali foydalanish rivojlanish va tarbiya psixologiyasining asosiy vazifalaridan biridir.

Boshlang'ich maktab yoshi - kognitiv jarayonlarning intensiv rivojlanishi va sifat jihatidan o'zgarishi davri: ular ongli va o'zboshimchalik bilan bo'lib, vositachilik xarakteriga ega bo'la boshlaydi. Bola asta-sekin aqliy jarayonlarini o'zlashtiradi, idrokni, xotirani, e'tiborni nazorat qilishni o'rganadi.

Bolaning maktabga kirishi bilan, ta'lim ta'siri ostida uning barcha ongli jarayonlarini qayta qurish boshlanadi, ular kattalarga xos bo'lgan fazilatlarga ega bo'ladilar, chunki bolalar ular uchun yangi faoliyatga va shaxslararo munosabatlar tizimiga kiritiladi. Bolaning barcha kognitiv jarayonlarining umumiy xususiyatlari ularning o'zboshimchaliklari, unumdorligi va barqarorligidir. Bolada mavjud bo'lgan zaxiralardan mohirona foydalanish uchun bolalarni maktabda

va uyda ishlashga imkon qadar tezroq moslashtirish, ularni o'qishga, diqqatlilikka, mehnatsevarlikka o'rgatish kerak. Maktabga kirish orqali bolada o'zini tuta bilish, odamlar bilan muloqot qilish, mehnat ko'nikmalari, rol o'ynash xulq-atvori yetarli darajada rivojlangan bo'lishi kerak.

Bu davrda bolaning keyingi psixofiziologik va jismoniy rivojlanishi sodir bo'ladi, bu maktabda tizimli ta'lim olish imkoniyatini beradi, miya va asab tizimining ishi yaxshilanadi. Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib, miya yarim korteksi allaqachon katta darajada etuk bo'ladi. Biroq, aqliy faoliyatning murakkab shakllarini dasturlash, tartibga solish va nazorat qilish uchun mas'ul bo'lgan miyaning eng muhim, xususan, inson qismlari hali bu yoshdagi bolalarda shakllanishini tugatmagan (miyaning old qismlarining rivojlanishi faqat tugaydi. 12 yoshga qadar), buning natijasida korteksning subkortikal tuzilmalarga tartibga soluvchi va inhibitiv ta'siri etarli emas. Korteksning tartibga solish funksiyasining nomukammalligi ushbu yoshdagi bolalarga xos bo'lgan xatti-harakatlar, faoliyatni tashkil etish va hissiy sohada namoyon bo'ladi: kichik yoshdagi o'quvchilar osongina chalg'itiladi, uzoq vaqt diqqatni jamlashga qodir emas, qo'zg'aluvchan, hissiy.

Boshlang'ich maktab yoshida fikrlash asosiy vazifaga aylanadi. Maktabgacha yoshda tasvirlangan vizual-majoziy fikrlashdan og'zaki-mantiqiy fikrlashga o'tish tugallanmoqda. Aynan erta bolalikda e'tibor rivojlanadi. Ushbu aqliy funktsiyani shakllantirmasdan, o'quv jarayonini amalga oshirish mumkin emas. Boshlang'ich maktab yoshi - bu shaxsning sezilarli darajada shakllanish yoshi. U kattalar va tengdoshlar bilan yangi munosabatlar, jamoalarning butun tizimiga qo'shilish, yangi faoliyat turiga - o'quvchiga bir qator jiddiy talablarni qo'yadigan o'qitish bilan tavsiflanadi. Bularning barchasi odamlar, jamoa, o'qitish va ular bilan bog'liq vazifalar bilan munosabatlarning yangi tizimini shakllantirish va mustahkamlashga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi, irodani, xarakterni shakllantiradi, qiziqishlar doirasini kengaytiradi, qobiliyatlarni rivojlantiradi.

Boshlang'ich maktab yoshida axloqiy xulq-atvorning poydevori qo'yiladi, axloqiy me'yorlar va xatti-harakatlar qoidalarini o'zlashtirish sodir bo'ladi, shaxsning ijtimoiy yo'nalishi shakllana boshlaydi. Yoshga bog'liq xususiyat ham umumiy irodaning etishmasligi: kichik o'quvchi mo'ljallangan maqsad uchun uzoq vaqt kurashda, qiyinchilik va to'siqlarni engib o'tishda hali ko'p tajribaga ega emas. U muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda taslim bo'lishi mumkin, o'zining kuchli va imkonsizligiga ishonchini yo'qotadi. Ko'pincha o'jarlik, injiqlik mavjud. Ularning odatiy sababi oilaviy ta'limning kamchiliklari. Bola uning barcha istaklari va talablari qondirilishiga odatlangan, u hech narsada rad etishni ko'rmagan. Injiqlik va qaysarlik maktabning unga qo'yadigan qat'iy talablariga, o'zi xohlagan narsani qurbon qilish zarurligiga qarshi bolaning noroziligining o'ziga xos shaklidir.

Hissiylik, birinchi navbatda, ularning aqliy faoliyati odatda his-tuyg'ular bilan ranglanishiga ta'sir qiladi. Bolalar kuzatadigan hamma narsa, ular nima haqida o'ylashlari, nima qilishlari ularda hissiy rangdagi munosabatni uyg'otadi. Ikkinchidan, yosh o'quvchilar o'zlarining his-tuyg'ularini qanday ushlab turishni, ularning tashqi namoyon bo'lishini nazorat qilishni bilmaydilar, ular quvonchni to'g'ridan-to'g'ri va ochiq ifoda etadilar. Qayg'u, qayg'u, qo'rquv, zavq yoki norozilik. Uchinchidan, emotsionallik ularning katta emotsional beqarorligi, kayfiyatning tez-tez o'zgarishi, ta'sir qilish tendentsiyasi, quvonch, qayg'u, g'azab, qo'rquvning qisqa muddatli va zo'ravonlik namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi. Yillar o'tishi bilan o'z his-tuyg'ularini tartibga solish, ularning istalmagan ko'rinishlarini jilovlash qobiliyati tobora rivojlanib boradi.

Maktabgacha yoshdan maktab hayotiga o'tish bolalarning aqliy rivojlanishidagi asosiy burilish nuqtalaridan biridir, chunki bola o'yindan o'quv faoliyatiga o'tishi kerak, bu uning uchun yangi qoidalarni belgilaydi. Maktabda bola nafaqat yangi bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni, balki ma'lum bir ijtimoiy maqomni ham oladi. Shu bilan birga, uning qadriyatlari va qiziqishlari o'zgaradi. Va shuningdek, ota-onasidan tashqari, uning o'qituvchisi kichik talaba uchun avtoritetga aylanadi.

Emotsional-motivatsion sohani qayta qurish jarayoni nafaqat yangi motivlarning paydo bo'lishidan, bolaning ierarxik motivatsion tizimini o'zgartirishdan iborat. Ammo, shuningdek, inqiroz davrida, tajribalar nuqtai nazaridan muhim chuqur qayta qurish sodir bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalikning oxirida bolaning o'z tajribasidan xabardorligi tasvirlangan. Boshlang'ich maktab yoshida ongli tajribalar barqaror affektiv komplekslarni hosil qiladi.

7-11 yoshli bolalar uchun egosentriklikning pasayishi va shaxsning sotsotsentrik yo'nalishining oshishi xarakterlidir. Talabaning ijtimoiy pozitsiyasi unga burch, mas'uliyat, majburiyat tuyg'usini yuklaydi va shu bilan shaxsning axloqiy tomonlarini yanada faol rivojlanishiga yordam beradi.

Professional yordam: Agar bola qo'rquvi kontrol qilinmas bo'lsa yoki hayot sifatiga tasir etayotgan bo'lsa, psixolog yoki psixoterapevtga murojaat qilish kerak bo'lishi mumkin. Umumiy ravishda, bolalar qo'rquv holatlarining psixologik xususiyatlari va sabablari turli bo'lishi mumkin. Ota-onalar va katta odamlar, bolalar qo'rquvini tushuntirish, ta'minlash va ularning qo'rquv bilan muomala qilishga yordam berish uchun qurolar va uslublar ishlatishi muhimdir"

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special Issue 1), 160-163.

2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 1(4).
4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Raxmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 1(4).
10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO 'LLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
14. Rashidova, G., Raxmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. *Наука и инновация*, 1(10), 152-155.
15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. *Наука и инновация*, 1(10), 60-62.

ADLER TALQINIDA: NEVROZ VA UNI DAVOLASH

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya"

yo'nalishi o'qituvchisi

Uraqova Nigora

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Amaliy psixologiya"

yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Nevroz - bu nisbatan tabiiy, mantiqiy rivojlanishdir faol bo'lmagan, egosentrik ravishda ustunlikka intiluvchi va shuning uchun biz doimo eng passiv, erkalangan turmush tarzida kuzatadigan ijtimoiy qiziqishning rivojlanishida kechikish bor.

Adler nuqtai nazaridan, nevrozni diagnostik jihatdan noaniq atama sifatida ko'rib chiqish kerak, bu ko'plab xulq-atvor buzilishlarini o'z ichiga oladi, ular uchun psixiatrik yordam bugungi kungacha qo'llaniladi. Ushbu buzilishlar turli xil alomatlar (masalan, tashvish, o'lim haqidagi fikrlar, qo'rquv, obsesif-kompulsiv xatti-harakatlar) bilan tavsiflanadi. Psixoterapiya - bu ichki hayotni tizimli o'rganish va rivojlantirish. Bu nafaqat nevrozlar va ruhiy kasalliklarga, balki o'zlarining psixologik rivojlanishiga hissa qo'shishni xohlaydigan sog'lom odamlarga ham tegishli. Ushbu maqsadlar uchun noyob to'liq metodologiya ishlab chiqilgan. Ushbu protsedurada asosiy vosita psixoterapevtning shaxsiyatidir. Natijada potensial terapevtlarni tanlash va tayyorlashga katta e'tibor qaratilmoqda.

Adler nevrozli bemorlar mas'uliyatdan qochish va o'z-o'zini hurmat qilish uchun o'zlarining o'tmishdagi va hozirgi tajribalaridan qanday foydalanishlarini klinik kuzatishda o'rgandi. Freydning alomatlar instinktiv impulslarni boshqarish vositasi va bu impulslarni qondirish usuli sifatida ishlaydi degan g'oyalaridan farqli o'laroq, Adler simptomlarning paydo bo'lishini o'zini o'zi himoya qilish mexanizmi deb hisobladi.

Nevroz nima? Adler butun jildlarini nevrotik xulq-atvorga bag'ishlagan va u bergan quyidagi ta'rif bizning vazifamizga eng mos keladi: "Nevroz - bu nisbatan tabiiy, mantiqiy rivojlanishdir faol bo'lmagan, egosentrik ravishda ustunlikka intiluvchi va shuning uchun biz doimo eng passiv, erkalangan turmush tarzida kuzatadigan ijtimoiy qiziqishning rivojlanishida kechikish bor".

Ta'rifning oxirgi qismi – "eng passiv, erkalangan turmush tarzida" - Adlarning nevrozli bemorlar tabiatan boshqalar tomonidan erkalanishni xohlashlariga ishonishini aks ettiradi. Ijtimoiy qiziqishning pastligi va yetarli emasligi hayotiy muammolarni hal

qilish uchun ijtimoiy faollik, nevrotiklar o'zlarining kundalik muammolarini hal qilishda faqat boshqalarga qaram bo'lishni xohlashadi.

Adler tomonidan tushunilgan nevrozlarning kelib chiqishini yaxshiroq tushunish uchun ko'rib chiqing:

Munosabatlardagi qiyinchiliklar, ayniqsa, seminarlar paytida, talabalar rahbar bilan o'qishlari, qiyin masalalarni hal qilishlari va ma'ruza materiallari va darsliklardagi qiyin parchalar bilan ishlashlari kerak bo'lganda, uni tushkunlikka solar edi.

Adler nazariyasining asosiy qoidalariga asoslanib, Gvenda dolzarb muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan faollik darajasi sezilarli darajada pasaygan degan xulosaga kelishimiz mumkin. U hammadan ustun bo'lish uchun egosentrik maqsadga intildi. Va uning ijtimoiy qiziqishi pasayganiga qaramay, u shunday yashashni xohlaydi boshqalar uni talon-taroj qilishdi va hamma narsani kechirishdi. Bularning barchasining natijasi nevrotik edi.

Nevrozning sabablari nima? Gvendagi psixologik noqulaylik, nevroz bilan og'rigan boshqa bemorlarda bo'lgani kabi, faqat uning xatti-harakati bilan bog'liq emas. Adlarning odamlar o'z xatti-harakatlari va hayotda tanlagan yo'li (ya'ni, erkinlik holati) uchun javobgar ekanligi haqidagi da'volariga qaramay, u nevrotik turmush tarzi qiyin bolalikdan kelib chiqishini tushundi.

Adlarning so'zlariga ko'ra, pastlik tuyg'usini keltirib chiqaradigan uchta omil (organning pastligi, haddan tashqari buzilgan tarbiya, bolaga e'tiborsizlik) uning o'zini haddan tashqari yuklashiga olib keladi. Bolalikning qayd etilgan holatlarining har biri o'ziga xos bo'lgan turmush tarzi xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Nevrozning boshlanishi. Bolalikdagi stressli vaziyatlarda ijodiy o'zini Adler xato yoki nevrotik turmush tarzi deb atagan narsani yaratadi. Mohiyatan, to'laqonli ijtimoiy manfaatlardan mahrum bo'lgan nevrozga moyil shaxs o'z oldiga egoistik xayoliy maqsadni qo'yadi va shuning uchun o'zini Adler inson hayoti bilan bog'laydigan asosiy qadriyatdan mahrum qiladi.

Afsuski, bu odamning hayoti o'z-o'zini hurmat qilish uchun doimiy tahdid hissi, ishonchsizlik hissi va sezgirlikning oshishi bilan bog'liq. (Adler nevrotiklar o'zini xuddi dushman lagerida yashayotgandek tutadi, deb hisoblardi.) Keyin bu noto'g'ri turmush tarzi deyarli muqarrar ravishda boshqa odamlar bilan munosabatlarni o'rnatish zarurati bilan ziddiyatga tushadi. Gvenning ishi nevrotik turmush tarzining hamkorlikka bo'lgan ijtimoiy talabga mos kelmasligining yaxshi namunasi.

Gvenning misolida, ekzogen omil universitetga kirish, uning ota-onasining uyidan uzoqligi va u bilan bog'liq bo'lgan akademik maqsadlarga erishishda mustaqil harakat qilish (buzilmagan shaxs sifatida) talablari edi. Gvenning o'zini o'ylaydigan turmush tarzi tahdid ostida edi: u o'quv muhitida ijtimoiy talablarga muvofiq o'zini

tutishga majbur bo'lishi kerak edi. Bu, ayniqsa, u seminarlarda qatnashganida, ya'ni unga katta tashvish va noqulaylik tug'diradigan vaziyatda yaqqol namoyon bo'ldi.

Nevrozlarni davolash. Adlarning nevrozlarni davolashga yondashuvi uning nevrozlarning tabiati haqidagi klinik tushunchasidan mantiqan kelib chiqadi. Agar nevrotik alomatlar bemorning noto'g'ri turmush tarzi va yetarli darajada rivojlanmagan ijtimoiy qiziqish mahsuli bo'lsa, terapiyaning maqsadi bu xatolarni tuzatish, shuningdek, ijtimoiy qiziqishni rivojlantirish bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Adler terapiyasining maqsadlari uch xil: 1) o'zi va boshqalar haqida noto'g'ri mulohazalarni aniqlash, 2) yolg'on maqsadlarni yo'q qilish va 3) shaxsiy salohiyatni ro'yobga chiqarishga yordam beradigan yangi hayotiy maqsadlarni yaratish. Shu bilan birga, Adler eslatdi. Ushbu terapevtik maqsadlarga bemorni tushunish, uning o'zini o'zi anglash darajasini oshirish va ijtimoiy qiziqishni kuchaytirish orqali eng yaxshi erishiladi.

Bemorni tushunish. Adlarning fikriga ko'ra, agar terapevt bemorga o'zini chuqurroq tushunishga yordam berish niyatida bo'lsa, u birinchi navbatda bemorning xayoliy maqsadlari va keyingi faoliyati uchun zarur bo'lgan turmush tarzi haqida zarur tushunchaga erishishi kerak. Masalan, Gven nimani maqsad qilgan? Uning egosentrik xayoliy maqsadlari nima va bularning barchasi uning hozirgi tajribasi bilan qanday bog'liq?

Adlarning so'zlariga ko'ra, bemorni yaxshiroq tushunishga u bilan erta bolalik xotiralari, oiladagi tartib mavqei, bolalik davrida azoblangan kasalliklar, tushlarning mazmuni, shuningdek, kasallikning boshlanishiga sabab bo'lgan ekzogen omil kabi mavzularni muhokama qilish orqali erishiladi. nevroz. Bemorning o'zini o'zi anglashini chuqurlashtirish. Davolash muvaffaqiyatli o'tishi uchun faqat terapevtning bemorning noto'g'ri hayot rejasini tushunishi etarli emas. Ikkinchisi o'zi tushungan narsani tushunish va qabul qilishning ma'lum darajasiga kelishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, bemor o'zining yolg'on maqsadlarining kelib chiqishi, turmush tarzi va ular natijasida kelib chiqadigan nevrotik alomatlar haqida tushunchaga ega bo'lishi kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Махкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special Issue 1), 160-163.
- 2..Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(4).

4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIIY YONDASHUVLAR. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Raxmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 1(4).
10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(2).
11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(2).
12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO 'LLARI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(2).
13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(2).
14. Rashidova, G., Raxmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. *Наука и инновация*, 1(10), 152-155.
15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. *Наука и инновация*, 1(10), 60-62.

**ERIK ERIKSONNING SHAXSIYAT RIVOJLANISHINING
EPIGENETIK NAZARIYASI**

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya"
yo'nalishi o'qituvchisi*

Turapov Abduvait Abdumajidovich

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Amaliy psixologiya"
yo'nalishi talabasi*

Annatsiya: Mashhur psixolog Erikson "guruh o'ziga xosligi" tushunchasini kiritgan bo'lib, u hayotning birinchi kunlaridanoq shakllanadi, bola ma'lum bir ijtimoiy guruhga qo'shilishga yo'naltirilgan, dunyoni shu guruh sifatida tushuna boshlaydi. bu uning davriylashtirishni ishlab chiqdi.

Erik Erikson nazariyasi psixoanaliz amaliyotidan kelib chiqqan. E.Eriksonning o'zi e'tirof etganidek, Yevropadan muhojirlikdan keyin yashagan urushdan keyingi Amerikada yosh bolalardagi tashvish, hindularda loqaydlik, urush faxriylari o'rtasidagi tartibsizlik, fashistlar o'rtasidagi shafqatsizlik kabi hodisalar tushuntirish va tuzatishni talab qilgan. Bu hodisalarning barchasida psixoanalitik usul konfliktni ochib beradi, Z.Freyd asarlarida nevrotik konflikt inson xulq-atvorining eng ko'p o'rganilgan jihatiga aylandi.

E.Erikson, ammo sanab o'tilgan ommaviy hodisalar faqat nevrozlarning analoglari ekanligiga ishonmaydi. Uning fikricha, inson «men»ining asoslari jamiyatning ijtimoiy tashkil etilishidan kelib chiqadi. Erikson nazariyasi ham deyiladi epigenetik nazariya shaxsiyatni rivojlantirish (epi yunon tilidan. - tugadi, keyin, + genezis- rivojlanish). Erikson psixoanaliz asoslaridan voz kechmasdan, shaxsning o'zi haqidagi g'oyalarini rivojlantirishda ijtimoiy sharoitlar, jamiyatning etakchi roli haqidagi g'oyani ishlab chiqdi. E.Erikson "men" va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning psixoanalitik konsepsiyasini yaratdi. Biroq, uning tushunchasi bolalik davridir. Inson tabiatiga ko'ra, bolaligi uzoq davom etadi. Qolaversa, jamiyat taraqqiyoti bolalik davrining uzayishiga olib keladi. "Uzoq bolalik insonni texnik va intellektual ma'noda virtuoz qiladi, lekin u butun umri davomida unda hissiy etuklik izini qoldiradi", deb yozgan edi E.Erikson. Ego o'ziga xosligi yoki shaxsning yaxlitligi shakllanishi inson hayoti davomida davom etadi va bir qancha bosqichlardan o'tadi, bundan tashqari, Z.Freyd bosqichlari E.Erikson tomonidan rad etilmaydi, balki yanada

murakkablashadi va xuddi shunday edi, yangi tarixiy zamon nuqtai nazaridan qayta talqin qilinadi.

Erikson ego (I) rivojlanishidagi sakkizta inqirozni tasvirlab berdi - inson o'ziga xosligi va shuning uchun inson hayotining davriyligi haqidagi rasmini taqdim etdi. Egotenglikning shakllanishi yosh insonga rivojlanishning oltinchi bosqichiga o'tish imkonini beradi, bu bosqich mazmuni — umr yo'ldoshini izlash, boshqalar bilan zich hamkorlik qilish istagi, o'zining ijtimoiy guruhi a'zolari bilan yaqin do'stona aloqalarga intilishdan iborat. Yosh inson endi o'zining «Men»ini yo'qotish va qiyofasizlikdan cho'chimaydi. Avvalgi bosqich yutuqlari ungan, deb yozadi E. Erikson, «o'zining tengligini boshqalar bilan aralashtirishga tayyorlik va istash» imkonini beradi. Axloqning asosiy modalliligini toliq egallash atrofdagilar bilan yaqinlashishga intilish asosi bolib xizmat qiladi. Endi rivojlanish mazmunini qandaydir organ modusi belgilamaydi, balki barcha kolib chiqilgan moduslar yangi, oldingi bosqichda paydo bolgan egotenglikning yaxlit mahsulotga bo'ysunadi.

Yosh inson yaqinlikka tayyor, u o'zini aniq ijtimoiy guruhlarda boshqalar bilan hamkorlikka qodir, hatto agar bu kelishuvlarning ahamiyatli qurbon qilishni talab etsada, bunday guruhli mansublikka qat'iy amal qilish uchun yetarlicha yetuk kuchga ega. Bu bosqichning xavfli tomoni shundaki, u o'zida yolglzlik, toliq yaqinlikni talab qiluvchi aloqalardan qochishni aks ettiradi. Bunday buzilish, E. Erikson fikriga kola, «fe'l-atvorning keskin muammolari»ga, psixologik buzilishlarga olib kelishi mumkin. Agar psixik moratoriy bu Psixoanalitik amaliyot E. Eriksonni hayotiy tajribaning rivojlanishi birlamchi asosda amalga oshirilishiga ishontirdi. Shuning uchun u “organ rejimi” va “xulq-atvor modalligi” tushunchalariga katta ahamiyat bergan. “Organning modasi” tushunchasi E. Erikson tomonidan Z. Freyddan keyin jinsiy energiyaning kontsentratsiyasi zonasi sifatida belgilanadi. Rivojlanishning ma'lum bir bosqichida jinsiy energiya bilan bog'liq bo'lgan organ ma'lum bir rivojlanish rejimini, ya'ni dominant shaxsiyat sifatini shakllantirishni yaratadi. Erogen zonalarga ko'ra, retraktsiya, ushlab turish, invaziya va inklyuziya usullari mavjud. Zonalar va ularning rejimlari, deb ta'kidlaydi E. Erikson, bolalarni tarbiyalashning har qanday madaniy tizimining diqqat markazida bo'lib, bolaning dastlabki tana tajribasiga ahamiyat beradi.

Z. Freyddan farqli o'laroq, E. Erikson uchun organning rejimi faqat birlamchi asos, aqliy rivojlanish uchun turtki hisoblanadi. Jamiyat o'zining turli institutlari (oilalar, maktab va boshqalar) orqali ushbu rejimga alohida ma'no bersa, unda uning ma'nosining “begonalashishi”, organdan ajralib chiqishi va xatti-harakatlar modalligiga aylanishi sodir bo'ladi. Shunday qilib, rejimlar orqali psixoseksual va psixososyal rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik amalga oshiriladi. E. Erikson bo'yicha shaxs rivojlanishi uning butun hayoti davomida davom etadi. (Eslatib o'tamiz, Z. Freyd uchun «inson o'z bolaligining jamiyat tomonidan doimiy ravishda cheklovlarni his

qiladigan o‘zgarish mahsuli bo‘lib qoladi!») Shaxs rivojlanishi bolalar tomonidan o‘zining boshqalarga kerakligi subyektiv tuyg‘usini tasdiqlaydigan ta’sir sharofati bilan davom etadi.

Mashhur psixolog Erikson “guruh o‘ziga xosligi” tushunchasini kiritgan bo‘lib, u hayotning birinchi kunlaridanoq shakllanadi, bola ma'lum bir ijtimoiy guruhga qo‘shilishga yo‘naltirilgan, dunyoni shu guruh sifatida tushuna boshlaydi. bu uning davriylashtirishni ishlab chiqdi. Ammo asta-sekin bolada ko‘plab o‘zgarishlar jarayonlari davom etayotganiga qaramay, “ego-o‘ziga xoslik”, barqarorlik va uning “men”ining davomiyligi hissi paydo bo‘ladi. Ego-identifikatsiyaning shakllanishi uzoq muddatli jarayon bo‘lib, shaxsiyat rivojlanishining bir qator bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Har bir bosqich ushbu davrning vazifalari bilan tavsiflanadi va jamiyat tomonidan vazifalar qo‘yiladi. Ammo muammolarni hal qilish insonning psixomotor rivojlanishining allaqachon erishilgan darajasi va inson yashaydigan jamiyatning ma'naviy muhiti bilan belgilanadi. Rivojlanishning birinchi bosqichida (og‘zaki-sezgi), chaqaloqlik davriga mos keladi dunyoga ishonch yoki ishonchsizlik.

Shaxsning progressiv rivojlanishi bilan bola ishonchli munosabatlarni tanlaydi. Bu engil ovqatlanish, chuqur uyqu, ichki organlarning kuchlanishi yo‘qligi, ichakning normal ishlashida o‘zini namoyon qiladi. O‘zini o‘rab turgan olamga ishongan bola, ko‘p tashvish va g‘azabsiz, onasining ko‘rish maydonidan g‘oyib bo‘lishiga chidaydi: uning qaytishiga, barcha ehtiyojlari qondirilishiga ishonch hosil qiladi. Chaqaloq onadan nafaqat sut va unga kerak bo‘lgan g‘amxo‘rlikni oladi, shakllar, ranglar, tovushlar, erkalashlar, tabassumlar olamining oziq-ovqatlari ham u bilan bog‘liq. Onalik mehri va mehr-muhabbati bolaning birinchi hayotiy tajribasidan olingan ishonch va umidning miqdorini belgilaydi. Bu vaqtda bola, go‘yo onaning qiyofasini singdiradi (introyeksiya mexanizmi mavjud). Bu rivojlanayotgan shaxsning shaxsiyatini shakllantirishdagi birinchi qadamdir. Ikkinchi bosqich (mushak-anal) erta yoshga to‘g‘ri keladi. Bolaning imkoniyatlari keskin oshadi, u yurishni va o‘z mustaqilligini himoya qilishni boshlaydi. Ammo o‘sib borayotgan tuyg‘u mustaqillik o‘tmishda o‘rnatilgan dunyoga ishonchni susaytirmasligi kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Махкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.
2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).

4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Raxmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4).
10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO 'LLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
14. Rashidova, G., Raxmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. Наука и инновация, 1(10), 152-155.
15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. Наука и инновация, 1(10), 60-62.

A.N. LEONTEV ONGNING MOHIYATI VA TUZILISHI HAQIDA

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy unversitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya"

yo'nalishi o'qituvchisi

Akramova Gulshan

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy unversitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Amaliy psixologiya"

yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Faoliyat kategoriyasi psixologiyada ikkita funksiyada namoyon bo'ladi: tushuntirish printsipi va tadqiqot predmeti sifatida namoyon bo'lishi.

A.N.Leontev shuni ta'kidladiki, bu mavzuni qidiruv harakatlariga "itarib yuboradi", dastlab ma'lum bir mavzuga yo'naltirilmaydi. Bu erda faoliyatning plastikligi namoyon bo'ladi - uning o'ziga bog'liq bo'lmagan ob'ektlarning xususiyatlariga o'zlashtirilishi. Assimilyatsiya jarayonida ehtiyoj o'z ob'ektiga "o'raladi" va ehtiyojning ob'ektivlashuvi sodir bo'ladi.

Bundan tashqari, sub'ektning faoliyati endi ob'ektning o'zi tomonidan emas, balki uning tomonidan boshqariladi yo'l... Ob'ektning sub'ektga ta'sirining bir tomonlama jarayoni sifatida emas, balki ikki tomonlama tasvirni yaratish jarayoni sifatida qaraladi. Tasvir "... " taqlid qiluvchi "taymer" jarayonining natijasi bo'lib, go'yo uni sinab ko'radi.

Shunday qilib, sub'ektning tashqi dunyo bilan amaliy aloqalari, ikkinchisining oddiy ta'siri emas, balki mavzuda psixik aks ettirishni keltirib chiqaradi. Tasvirlarning ob'ektga tegishliligi ularning sub'ekt ehtiyojlariga bog'liqligini anglatadi. Sub'ektiv tasvirning ta'rifi inson hayotini, amaliyotini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, qarama-qarshi yo'nalishda harakat sodir bo'ladi: sub'ektning faoliyati uning ob'ektiv mahsulotining "tinchlik xususiyatiga" o'tadi.

Faoliyatning bu xususiyatlarini yengish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Psixologiyada ham idealistik, ham mexanik tushunchalar. Sub'ekt va ob'ekt integral tizimning tarkibiy qismlari sifatida harakat qiladi, ular doirasida ular o'ziga xos tizimli fazilatlarni oladi.

Faoliyat toifasini bunday tushunish ko'plab psixologik tendensiyalar vakillariga xos bo'lgan "tezkorlik postulati" ni yengib o'tishga imkon berdi. Ushbu postulatga ko'ra, sub'ektning holati to'g'ridan to'g'ri ob'ektlar tomonidan quyidagi sxema bo'yicha aniqlanadi: "sub'ektning retseptiv tizimlariga ta'siri → paydo bo'ladigan javob - ob'ektiv va sub'ektiv - bu ta'sir natijasida yuzaga kelgan hodisalar". Bunday tushuncha

bilan sub'ekt atrof-muhit ta'siriga to'liq bo'ysunadigan reaktiv mavjudot sifatida namoyon bo'ladi.

Faoliyat yondashuvi bilan sub'ekt ob'ekt bilan faol munosabatda bo'ladi, uni noxolis va tanlab "uchratadi". Boshqacha qilib aytganda, sub'ektning faoliyat printsipli reaktivlik printsipligiga qarama-qarshidir. Ushbu tamoyil insonga faqat "atrof-muhit sharoitlariga moslashuvchi mavjudot" sifatidagi yondashuvni engib o'tishga, inson faoliyatining o'zgaruvchan, ijodiy tabiati bilan bu yondashuvga qarshi turishga imkon beradi.

Faoliyat kategoriyasi psixologiyada ikkita funksiyada namoyon bo'ladi: tushuntirish printsipli va tadqiqot predmeti sifatida. Birinchi funksiya asoslarini o'rganishni L.S.Vigotskiy va S.L.Rubinshteyn boshlagan, keyinroq A.N.Leontev, A.R.Luriya va boshqalar davom ettirgan bo'lsada, ayniqsa, A.N.Leontev va uning izdoshlari tomonidan ko'p yillar davomida jadal olib borilgan.

Shu bilan birga, A.N.Leontev "Marks uchun faoliyat o'zining asl va asosiy ko'rinishidagi hissiy amaliy faoliyat bo'lib, unda odamlar tevarak-atrofdagi olam ob'ektlari bilan amaliy aloqada bo'lib, ularning qarshiligini boshdan kechiradi va ularga ta'sir qiladi, ularga bo'ysunadi.. Psixik aks ettirishning paydo bo'lishi va rivojlanishi jarayonini o'rganishning asosiy usuli sub'ektning real dunyo bilan bog'lanishiga vositachilik qiluvchi sensorli-amaliy faoliyatni tahlil qilish edi. Ushbu usuldan foydalanish Vigotskiyning ongni tushuntirish uchun uning chegarasidan tashqariga chiqish zarurligi haqidagi tezisining to'g'riligini tasdiqladi.

Sub'ekt faoliyati psixologiya fanining predmeti sifatida birinchi marta S. L. Rubinshteyn tomonidan aniqlangan. Keyinchalik A. N. Leontev psixologiya faniga bunday yondashuvni ishlab chiqdi. U sub'ektning organik tizim sifatida barcha shakl va turlarida, ularning o'zaro o'tishlari va o'zgarishidagi integral faoliyati psixologiyaning predmeti deb hisoblagan. Faoliyatning psixologik tahlili keyingi o'rganish uchun undan psixik elementlarni ajratib olishdan iborat emas, balki uni yaratuvchi va vositachilik qiluvchi momentlardan o'zining ajralmasligida psixik aks ettiruvchi birliklarni aniqlashdan iborat inson faoliyati».

A.N.Leontevning ta'kidlashicha, vazifa "shaxs hayotida vositachilik qiladigan voqelikning aqliy aks ettirilishining avlodi, faoliyati va tuzilishi to'g'risidagi aniq fan sifatida psixologiyaning izchil tizimini" qurishdir. Aqliy aks ettirish hissiy-amaliy faoliyatning rivojlanish jarayonida vujudga kelgan deb qaralganligi sababli, uni faoliyatning yaxlit tizimidan tashqarida tushunish mumkin emas.

Faoliyatning barcha turlari, shu jumladan "ichki" turlari uchun genetik jihatdan boshlang'ich shakli tashqi ob'ektiv faoliyat bo'lishi prinsipl jihatdan muhimdir. Ichki faoliyat ikkinchi darajali bo'lib, u tashqi ob'ektiv faoliyatni ichkilashtirish jarayonida shakllanadi. Bu o'tish bir necha yo'nalish bo'ylab ketadigan transformatsiyalar tizimi orqali amalga oshiriladi. Shu munosabat bilan ikkita muhim jihatni ta'kidlash kerak.

Birinchiidan, interlashtirish jarayonida nafaqat tashqi rejadan ichki rejaga o'tish, balki jamoaviy faoliyatdan individual faoliyatga o'tish ham mavjud (jamoaviy faoliyat birgalikdagi amaliy faoliyat shaklida ham, og'zaki muloqot shaklida ham sodir bo'ladi).

Ikkinchiidan, interizatsiya tashqi faoliyatni undan oldingi ongning ichki tekisligiga o'tkazishdan emas, balki aynan shu rejani shakllantirishdan iborat.

Tashqi va ichki faoliyatlar o'rtasida doimiy o'zaro o'tishlar mavjud: interizatsiya jarayoni ham, eksteriorizatsiya jarayoni ham sodir bo'ladi. Bu o'zaro o'tishlar mumkin, chunki bu shakllarning ikkalasi ham, printsiplial jihatdan, yagona umumiy tuzilishga ega. A.N.Leontyev inson faoliyatining ushbu shakllarining umumiy tuzilishining ochilishini "zamonaviy psixologiya fanining eng muhim kashfiyotlaridan biri" deb hisobladi. Shu bilan birga, shuni yodda tutish kerakki, organik tizim sifatida tashqi va ichki faoliyat strukturasi tub umumiyli, birinchi navbatda, ularning irsiy aloqasi bilan bog'liq bo'lib, nafaqat ularning tuzilmalarining rasmiy tasodifiyligi bilan bog'liq.

Sovet psixologiyasi uchun tashqi va ichki faoliyat genetik birlikka ega degan fikrning alohida ahamiyatini qayd etgan holda, bu birlikning o'ziga xos xususiyatlariga oid ko'plab savollarning rivojlanmaganligini ham ta'kidlash kerak. Demak, A.N.Leontevning bu muammodagi pozitsiyasi L.S. Vigotskiyning g'oyalari bilan bog'liq bo'lib, unga ko'ra shaxsning ichki faoliyati odamlarning jamoaviy faoliyati asosida yuzaga keladi. Ammo hozirgacha jamoaviy faoliyat asosida individual faoliyatning paydo bo'lishining o'ziga xosligini ochib beradigan sezilarli miqdordagi faktlar mavjud emas.

Keling, A.N.Leontev asarlarida eng to'liq ifodalangan faoliyatning umumiy tuzilishiga murojaat qilaylik (uning ilmiy maktabida bu psixologik tadqiqotning maxsus mavzusiga aylandi). Faoliyat quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: kerak ↔ sabab ↔ maqsad ↔ sharoitlar maqsadga erishish (birlik maqsadi va shartlari vazifa) va tegishli faoliyat ↔ harakat ↔ operatsiyalar.

Yaxlit faoliyat toifasi ehtiyoj tushunchasi va motivni ifodalash, ularning ob'ektiv mazmunini aniqlash bilan bog'liq. Shu sababli, muayyan inson faoliyati haqida uning ehtiyojlari va motivlari uning har qanday faoliyatiga nisbatan, ularning mazmunining etarlicha aniq xususiyatlariga ega bo'lgan holda yoritilgan taqdirdagina gapirish mumkin. Va aksincha, agar biz ularning predmet mazmunini belgilashda ehtiyoj va uni konkretlashtiruvchi motivlar haqida gapiradigan bo'lsak, u holda ularni qondirishga qaratilgan u yoki bu psixologik shakllanishlarga mos keladi (tabiiyki, boshqacha ma'noda "faoliyat" atamasi. "Psixologiyada foydalanish oddiygina mumkin emas) ...

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.

2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).
4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Rahmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).
10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO 'LLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
14. Rashidova, G., Rahmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. Наука и инновация, 1(10), 152-155.
15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. Наука и инновация, 1(10), 60-62.

SHAXSNING SOTSIAL-MADANIY NAZARYASI KREN XORNI TALQINDA

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya"

yo'nalishi o'qituvchisi

Xasanova Mavjuda Toliboyevna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining

Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Amaliy psixologiya"

yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Shaxsning sotsial-madaniy nazaryasiga Karl Xorni qarashlarini o'rganish.

Karen Xorniy (1885 - 1952) feministik psixologiyaning asoschilaridan biri bo'lganligi va inson xulq-atvorini o'rganishda ishtirok etgan birinchi ayollardan biri bo'lgan nemis psixoanalizatori. Freydning izdoshi bo'lishiga qaramay, ba'zi jihatlari bilan uning g'oyalari uning fikrlaridan mutlaqo boshqacha edi.

Karen Xorni g'oyalari insonning freydlik qarashlariga asoslangan edi, ammo ularning ba'zilari ushbu mutafakkirning klassik nazariyalarini shubha ostiga qo'ydilar. Bu, ayniqsa, shahvoniylik sohasida aniq edi, chunki u Freyd o'ylaganidek, erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqlar biologik emas, balki faqat madaniy va ijtimoiydir. Shuning uchun uning g'oyalari neofreydistik deb hisoblanadi.

Bunga qo'shimcha ravishda, Karen Xorni o'z vaqtida nevroz haqidagi nazariyalari bilan mashhur edi, ular bugungi kunda ham tarixdagi eng yaxshi deb hisoblanadi. Ushbu psixoanalist nevroz hayotning ma'lum bir lahzalarida paydo bo'ladigan doimiy jarayon bo'lib, uni avvalambor bolaligi va insonning ota-onasi bilan bo'lgan munosabati shart deb hisoblagan.

Karen Xorni 1885 yil 16 sentyabrda Gamburgning Blankenese shahrida tug'ilgan. Uning otasi Berndt Vakels Danielsen Germaniyada yashash huquqiga ega bo'lgan Norvegiya fuqarosi bo'lgan. Uning savdo kemasi kapitani bo'lgan kasbi va an'anaviy protestant sifatida kuchli e'tiqodi uni Karen hayotida noaniq shaxsga aylantirdi.

Boshqa tomondan, uning onasi Klotilde kelib chiqishi gollandiyalik bo'lgan va otasidan ko'ra ochiqroq bo'lishiga qaramay, u ham hissiy muammolarga duch kelgan. Karenning so'zlariga ko'ra, onasi tushkunlikka tushgan, g'azablangan va o'zini ham, akasini ham hukmron qilishga intilishga moyil edi.

Karen 19 yoshida onasi otasini tashlab, bolalarini o'zi bilan olib ketgan. Hornining oilasi bilan yomon munosabatlarning ta'siri butun hayoti davomida o'zining

guvohliklariga ko'ra sezilib turdi va bu yillar davomida bir necha depressiya va hissiy muvozanat epizodlarini boshdan kechirishga olib keldi.

Karen Xorney Germaniyaning turli universitetlarida, jumladan Frayburg, Göttingen va Berlinda tibbiyot sohasida o'qigan. U 1911 yilda ushbu sohada aspiranturani oldi va ikki yil shifokor sifatida ish olib borganidan so'ng u psixologiya sohasiga, ayniqsa psixoanalitik nazariyalarga qiziqib qoldi.

1913-1915 yillarda Xorni Zigmund Freyding shogirdi Karl Ibrohim bilan psixoanaliz bo'yicha mashg'ulotlarni boshladi va u ham uni tahlil qila boshladi. Treningni tugatgandan so'ng, u 1915 yildan 1920 yilgacha turli xil klinik sharoitlarda ishlagan va har doim turli xil nemis kasalxonalarini bilan hamkorlikda ishlagan. 1920 yilda u Berlin Psixoanalitika Instituti professori bo'ldi.

Karen Xorni o'zining psixoanalitik amaliyotida asosan Freyd nazariyalariga amal qilgan. Biroq, deyarli boshidanoq u ushbu muallifning ayol psixologiyasiga munosabati bilan rozi bo'lmadi. Freyd Horni munosib topmagan jinslar o'rtasidagi farqlarga unchalik ahamiyat bermadi.

Psixoanaliz sharoitida Freyding g'oyalari bilan rozi bo'lmaslik juda yomon ko'rilganiga qaramay, Xorni ularning ba'zilarini, masalan, jinsiy olatni hasadini rad etdi. Buning o'rniga u erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqlar asosan ijtimoiy, boshqalarning fikriga ko'ra biologik emas, degan nazariyani taklif qildi.

1932 yilda Karen Xorni Chikago Psixoanalitika Institutining dotsent direktori sifatida ishlashga taklif qilindi va u ushbu lavozimni amalga oshirish uchun AQShga ko'chib o'tdi. Biroq, atigi ikki yil o'tgach, u mustaqil ravishda psixoterapiya amaliyotiga qaytishga qaror qildi va Nyu-Yorkka ko'chib o'tdi.

Ushbu shaharda u o'z bemorlarini ko'rishni davom ettirish bilan bir qatorda, yangi ijtimoiy tadqiqotlar maktabida o'qituvchi sifatida ish boshladi. U erda u o'zining nazariy asarlarining aksariyatini yaratdi, Bizning davrimizning nevrotik shaxsiyati (1937) va Psixoanalizning yangi yo'llari (1939).

Ushbu asarlarda u atrof-muhit va ijtimoiy sharoitning ahamiyati haqidagi g'oyalarini qo'llab-quvvatladi, bu uning fe'l-atvorida Freyd aytganidek instinktlar va biologiyadan ko'ra ko'proq bizning xatti-harakatlarimizga ta'sir qiladi. Xorni uchun shaxsiyatni bizning bolalik davrimiz belgilaydi, bu ko'pchilik nevrozlar va psixologik kasalliklarni keltirib chiqaradi.

Shu vaqt ichida Karen Xorni klassik psixoanalizning ko'plab muhim nazariyalariga, shu jumladan libido, o'lim instinkti va Edip kompleksiga qarshi chiqdi. Bu uning 1941 yilda Nyu-York psixoanalitika institutidan chiqarib yuborilishiga olib keldi va uni Psixoanalizni rivojlantirish assotsiatsiyasini yaratishga olib keldi.

Keyingi yillarda Horni jurnalga asos slogan Amerika Psixoanaliz jurnali 1952 yilda vafotigacha uning muharriri bo'lib ishlagan. Bunga qo'shimcha ravishda u nevroz va uning kelib chiqishi munosabatlari bilan bog'liq muammolarda o'z g'oyalarini

o'rgangan asarlarini nashr etishda davom etdi. Bizning ichki ziddiyatlarimiz (1945) va Nevroz va odamning o'sishi (1950).

Karen Xorning psixoanaliz sohasidagi eng muhim hissasi uning nevroz nazariyasi va ushbu mexanizmning ishlashi bo'lishi mumkin. Ushbu muallif ko'p yillar davomida ushbu hodisani bemorlarida kuzatgan narsalari asosida o'rgangan. Uning xulosasi shundan iboratki, nevroz doimiy ravishda paydo bo'lgan va bu ko'plab odamlarda odatiy jarayon bo'lgan.

Bu nevroz haqida o'rnatilgan g'oyalarga zid edi, ular bu og'ir ruhiy kasallikning bir shakli ekanligini va bu ajralish yoki bolalik travmasi kabi o'ta og'ir vaziyat natijasida paydo bo'lganligini ta'kidladilar.

Karen Xorni uchun nevroz, asosan, bolaligida odamdan voz kechish hissi natijasida paydo bo'ladi. Ushbu hodisani tushunishning kaliti ob'ektiv bo'lgan voqeani emas, balki shaxsning o'z in'ikosini o'rganishdir. Agar bola ota-onasi unga befarqligini ko'rsatayotganini yoki unga g'amxo'rlik qilmasligini sezsa, kattalar hayotida nevroz paydo bo'lishi mumkin.

O'nta nevrozik naqsh

Psixoterapiya bilan shug'ullanadigan Xorni o'z tajribalaridan, odamlarning yaxshi va mazmunli hayotga erishish uchun zarur bo'lgan elementlari bilan bog'liq bo'lgan o'nta nevrozik xulq-atvorni tasvirlab berdi.

Nevrotik odam soat o'nni ko'rsatishi mumkin edi, ammo amalda ularning hammasi nevroz kasalligi yuz beryapti deb o'ylashlari shart emas.

Horni tomonidan tasvirlangan o'nta nevrozik naqsh quyidagicha edi: ma'qullash, turmush o'rtog'i, ijtimoiy tan olish, hayratga tushish, kuch, boshqalarni boshqarish, yutuqlarga erishish, o'ziga ishonish, mukammallikka erishish va o'z hayotini cheklash.

Karen Xorni nevroz haqidagi qarashlaridan tashqari, o'z davri uchun inson psixologiyasining boshqa juda innovatsion elementlari to'g'risida ham nazariyalar ishlab chiqdi. Bu yerda biz eng muhimlarini ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy mutafakkirlarining aksariyatidan farqli o'laroq, Xorni narsisizm barcha odamlarning asosiy instinkti emas, balki u faqat ma'lum bir muhit ma'lum bir temperament bilan aralashgan hollarda paydo bo'ladi, deb hisoblagan. Shuning uchun narsistik tendentsiyalar insonga xos bo'lmaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.

2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).

3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4).

4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.

5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).

6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Rahmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).

7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).

8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).

9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4).

10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

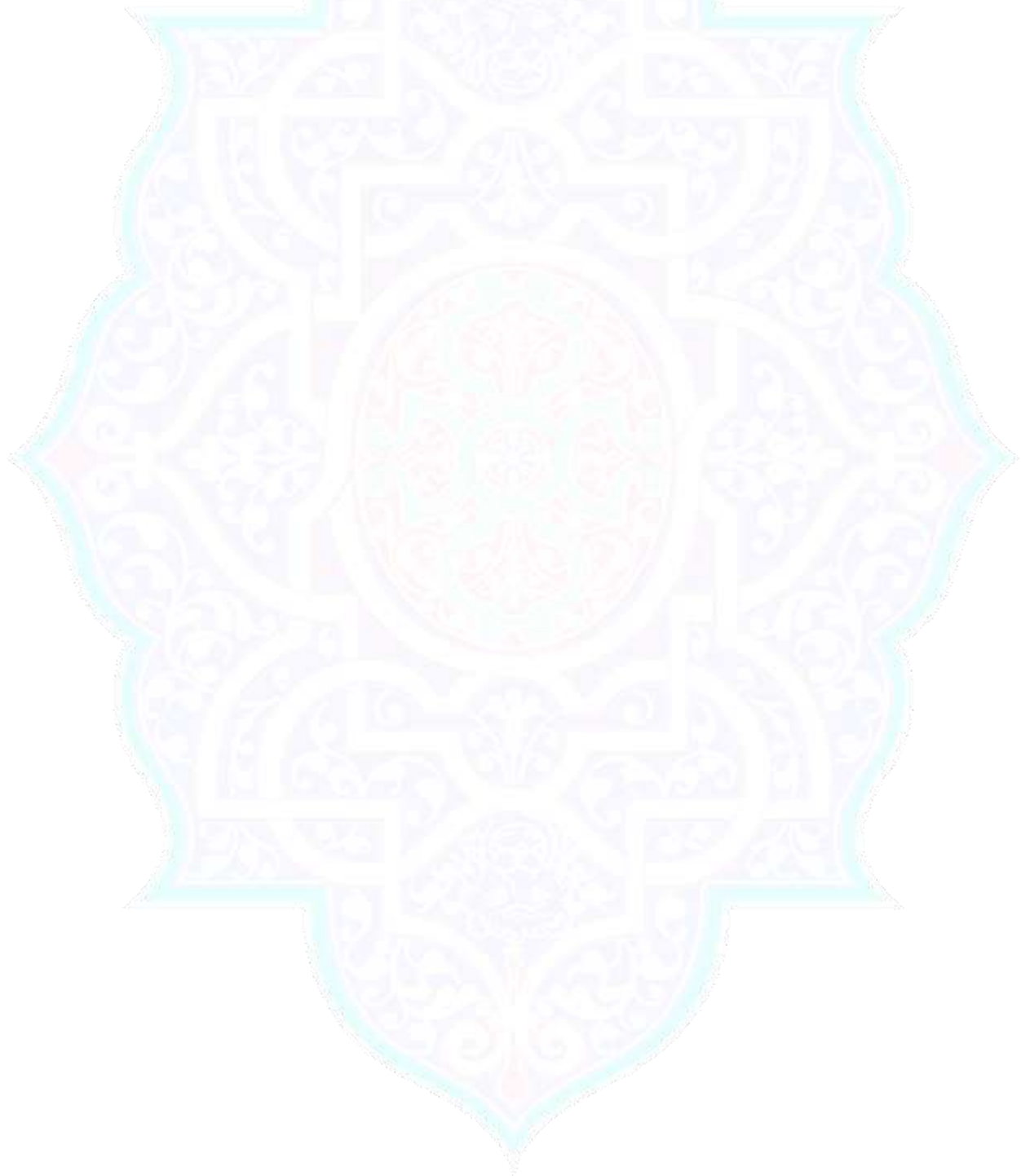
11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO 'LLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

13. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

14. Rashidova, G., Rahmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. Наука и инновация, 1(10), 152-155.

15. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. Наука и инновация, 1(10), 60-62.



TUPROQDAGI MIKROORGANIZMLAR FAOLIYATI

Turg'unov Muhammadqodir

*Farg'ona davlat universiteti Magisturatura bo'limi
Tuproqshunoslik yo'nalishi 1- kurs magistranti.*

Marufjonov Javohirbek

*Farg'ona davlat universiteti
Agrar qo'shma fakulteti talabasi*

Annotatsiya: Tuproq biogen tuzilishga ega bo'lgan yerning ustki g'ovak qatlami bo'lib, u tabiatda hayot jarayonlarining kechishida, biosferada moddalar almashinuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Namlik, issiqlik va mikroorganizmlar ta'sirida tuproqda organik moddalar doimo parchalanib va sintezlanib turadi.

Kalit so'zlar: Tuproq unumdorligi, o'simlik va hayvon, qoldiqlari, tuproq, organik moddalar, mikroorganizmlar, mikroelementlar.

Tuproqqa aralashgan o'simlik va hayvon qoldiqlaridagi organik moddalar mikroorganizmlar yordamida parchalanadi ya'ni chiriydi. Hosil bo'lgan bu chirindilar esa tuproqdagi mineral birikmalar bilan birga o'simlik tanasiga o'tadi va unda o'zaro reaksiyaga kirishib, yangi organik moddalarni hosil qiladi. Bu organik moddalardan inson va hayvon ozuqa sifatida foydalanadi. Kelajakda ular o'simlik, odam va hayvon qoldiqlari bilan yana tuproqqa qaytadi va yana parchalanish jarayoniga uchraydi. Shu asnoda organik va mineral moddalar «tuproq-o'simlik-hayvon-tuproq» tizimidagi yopiq zanjirda aylanib yuradi. Bu esa, o'z navbatida, tabiiy holda tuproq unumdorligining saqlanib turishiga asos soladi. Unumdor tuproq tabiatning bebaho boyligidir. Tuproqshunos olim V.V. Dokuchayev o'z vaqtida, rus qora tuprog'i toshko'mirdan ham, neftdan ham, oltindan ham qimmatliroqdir, deb yozgan edi. Darhaqiqat u tirik tabiatni oziq-ovqat, dori-darmon va substrat bilan ta'minlaydigan yagona manbadir. Tuproq paydo bo'lishida ona jins tog' jinslari hisoblanadi. Ularga issiqlik, namlik, o'simlik va hayvonlar uzoq vaqt mobaynida ta'sir ko'rsatib nuratishdan tuproq hosil bo'ladi. Tuproqning hosil bo'lishida ayniqsa issiqlik va namlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki bu omillar jinsdagi o'simlik va mikroorganizmlarning rivojlanishiga, u yerdagi biologik va kimyoviy jarayonlarning jadallashishiga va shu asosda jinsning yemirilishi tezlashishiga yordam beradi. O'simliklar, bakteriyalar, zamburug'lar va hayvonlarning ham tuproqqa ta'siri kuchli. O'simliklar o'zlarining ildizi yordamida tuproqdagi mineral moddalarni o'zlashtiradi. Bu moddalar keyinchalik organik moddalar holida yana tuproqqa qaytib parchalanadi. Tuproqda moddalarning parchalanishi va havodagi erkin azotning o'zlashtirilishi mikroorganizmlar tomonidan amalga oshiriladi. Mikroorganizmlarning

tuproqda ko'pligi parchalanish va chirish jarayonlarining tezligini belgilaydi. Shuningdek tuproqda ro'y beradigan modda almashinuvi jarayoniga unda yashovchi umurtqasiz va umurtqali hayvonlarning ham ta'siri bor. Chuvalchang, hasharotlar va ularning lichinkalari tuproqdagi organik moddalar bilan oziqlanib, ularning parchalanishga va tuproqqa aralashishiga yordam beradi. Yer ostida in qazib yashovchi kemiruvchi hayvonlar tuproqning chuqur qatlamlarini qazib yuzaga chiqarib tashlashi bilan uning donadorligi va g'ovakligini yaxshilaydi. Tuproqning g'ovakligi, uning suv va havo o'tkazuvchanligi, issiqlik rejimi va shunga o'xshash xususiyatlari undagi biokimyoviy jarayonlarni tezlashtiruvchi xususiyatlar bo'lib hisoblanadi. Tuproq tabiatning murakkab tuzilgan hosilasi bo'lib, u qattiq, suyuq, gazsimon va tirik tarkibiy qismlardan iborat. Tuproqning qattiq qismi asosan mineral va organik moddalardan hamda qattiq zarrachalardan tarkib topgan bo'lib, bular tuproq umumiy massasining ma'lum bir qismini tashkil qiladi. Uning qolgan qismini esa zarrachalar orasidagi bo'shliqlarni egallagan suv, havo va tirik organizmlar tashkil qiladi. Bu tarkibiy qismlarning nisbati tuproq unumdorligini belgilaydi. Tuproqning unumdorligi ko'p jihatdan undagi makroelementlar ya'ni unda birikma holda uchraydigan mineral moddalar – alyuminiy, temir, kaliy, magniy, kaltsiy, fosfor, oltingurgurt, kremniy, shuningdek mikroelementlar va organik moddalar asosini tashkil qiluvchi gumus miqdoriga bog'liq. Tuproqning suyuq qismi yoki boshqacha aytganda, tuproq eritmasi, uning harakatchan tarkibiy qismi bo'lib, u tuproqdagi ozuqa moddalarini eritadi va suyuq holda o'simlik ildiziga yetkazib beradi. Tuproqning gazsimon qismi asosan kislorod va karbonat angidrididan iborat bo'lgan tuproq havosidir. Bu havoning mavjudligi tuproqda yashovchi aerob mikroorganizmlar hamda boshqa hayvonlarni hayot sharoiti bilan ta'minlovchi omildir. Tuproqdagi tirik jonivorlarning ahamiyati to'g'risida yuqorida aytib o'tildi. Bu jonivorlar orasida ayniqsa mikroorganizmlar ko'p bo'lib, ular tuproq zarrachalari orasidagi bo'shliqlarda joylashgan. Taniqli o'zbek olimi M.V. Muxamedjonov ma'lumotiga qaraganda 1 gektar unumdor tuproqdagi mikro-organizmlar soni 3-3,5 mlrd bo'lib, yarim metr qalinlikdagi 1 gektar tuproqda ularning massasi 8-12 tonnaga yetadi. Yil davomida bu mikroorganizmlar avlodi 18-27 martagacha almashadi. Rus olimi V.A. Kovdaning hisoblariga ko'ra tuproqdagi mikroorganizmlar biomassasining yillik yig'indisi o'sha maydonda o'sgan o'simlik fotomassasiga teng, ba'zi unumdor yerlarda esa hatto undan 1,5-2 baravar ortiq. Qora tuproqlarda va boshqa unumdor yerlar tuproqida mikroorganizmlar biomassasining yillik yig'indisi gektariga 20-50 tonnaga yetadi.

Shunday qilib, tuproqning unumdorligini ta'minlashda uning barcha tarkibiy qismlari ishtirok etadi. Shuning uchun ham hakli ravishda aytish mumkin-ki, tuproq o'zining bu tarkibiy qismlari bilan birgalikda organik hayotning manbaidir va shu bilan birga uning o'zi ham organik hayotning hosilasidir, binobarin ular bir-biri bilan doimo o'zaro ta'sirda bo'ladi. Darhaqiqat, o'simlik tuproqdagi oziq moddalar va suvni

o`zlashtirib o`sadi va rivojlanadi. Hayvonlar o`simliklar bilan ozuqlanadi. Natijada iste'mol qilingan oziq moddalar yana tuproqqa qaytadi va unda parchalanib yana o`simlik o`zlashtiradigan mineral moddalarga aylanadi. Shunday qilib, tuproq «hayot» deb ataluvchi zanjirning muhim halqalaridan biridir. U o`simliklar uchun, demak hayvonlar va pirovardida inson uchun ham zaruriy omildir. Tuproqning inson va hayvonlar uchun yana bir ahamiyati shundaki, tuproq tarkibidagi mikroelementlar tirik organizmlar tarkibida ham uchraydi. Hozirgi vaktida o`simlik va hayvonlar organizmida 60 ga yaqin kimyoviy modda borligi aniqlangan. Bu kimyoviy moddalar biomikroelementlar sifatida oziq-ovqat bilan odam organizmiga tuproqdan o`tadi. Odam qoni tarkibida aniqlangan 24 xil va ona sutidagi 30 xil mikroelementlarning barchasi inson uchun zarur moddalar bo`lib, tuproqda u yoki bu elementning yetishmasligi ularning oziq - ovqat mahsulotlarida va demak odam organizmida ham yetishmasligiga olib keladi. Buning ta'sirida organizmda modda almashinuvi buzilib, kishi turli kasalliklarga chalinishi mumkin.

Xulosa: Tuproqning tirik mavjudotlar uchun sanitariya-gigiyena va meditsina nuqtai nazaridan ham katta ta'siri bor. U ayni vaqtda ko`pgina kasalliklarni tug`diradigan mikroorganizmlarning yashash muhiti hamdir. Tuproqda vabo, o`lat, ich terlamasi, sil, dizenteriya, brutsellyoz kasalliklarini qo`zg`atuvchi mikroblarning yashashi uchun yetarli sharoit mavjud. Shuningdek tuproq ba'zi gelmintlar, hasharotlar, kanalar va ularni tarqatuvchi kemiruvchilar uchun ham o`ziga xos inkubatoridir. Lekin shu bilan birga tuproq ko`pgina iflosliklarni o`zidagi mikroorganizmlar yordamida parchalab zararsizlantiradi. Demak, tuproq o`zini o`zi tozalash qobiliyatiga ega bo`lib, uning bu xususiyati biosferada moddalar aylanib yurishiga asos soladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Protasov P. V., Niyozaliev I. N., Toirov T. 3., Paxtachilikda agroximiya, Toshkent 1981[1]
2. Zokirov T. S., Pochvenno-agroximicheskiye Osnovi xlopkovodstva, Toshkent 1987.[2]
3. I. N. Niyozaliev, T. Z. Toirov. Agrokimyo, Toshkent 2010[3]
4. Numonjonov M.G., Parpiyev A.T., Bozorboyev Sh.A., Vakhobova Sh.A. Alkaloids in some medicinal plants (CAPPARIS L, HYPERICUM L, ACHILLEA L,) their structure and significance. SCIENCE AND EDUCATION scientific journal ISSN 2181-0842 volume 1, ISSUE 4. July 2020[4]
5. Bozorboyev Shokhruxbek, Hamzaliyeva Madinabonu. TECHNOLOGY OF GROWING, HARVESTING AND STORAGE OF LEMON PLANTS. Volume 2 Issue 9, September 2022 ISSN 2181-2020
6. Bozorboyev Shohruxbek Abduvoxid o'g'li, Abaraliyeva Sarvinoz Farxodjon qizi .CHUCHUK SUV LOYQASIDAN NOAN'ANAVIY O'G'IT TAYYORLASH VA UNI QO'LLASH USULLARI. <http://tadqiqotlar.uz/> 128 15-son_2-to'plam_Iyun-2023

7.No'Monjonov Muhiddin Gulomjon, O. G., O'G'Li, P. A. T., & O'G'Li, B. S. A. (2020). Oddiy bo'yumodaron o'simligining morfo-fiziologik tavsifi va shifobaxsh xususiyatlari. *Science and Education*, 1(4), 26-29.

8.Numonjonov, MG, Parpiyev, AT, Numonjonova, MG, & Bozorboyev, SA (2021). Civandon (*achillea millefolium*l.) o'simligidagi vitaminlar va ularning inson salomatligidagi ahamiyati. *ACADEMICIA: Xalqaro multidisipliner tadqiqot jurnali* , 11 (6), 912-917.

9.Bozorboyev Shohruxbek Abduvoxid o'g'li ВЛИЯНИЕ АНТРОПОГЕННОГО ФАКТОРА НА ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА. "Экономика и социум" №4(71) 2020

**TA'LIM JARAYONIDA O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL
SIFATIDA O'QITISH**

*Shirin Baxtiyorovna Sadikova - dotsent,
Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayoni, uning maqsad va vazifalari, jumladan o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitish masalalari haqida so'z boradi. Unda sakkizta alohida bo'limda zamonaviy ta'lim jarayoni va til ta'limi, informatsion texnologiyalar, o'zbek tili darslarida mustaqil ta'limni samarali tashkillashtirish, o'zbek tilini jadal o'rganuvchilar uchun leksik minimum tanlash masalasi, elektron darsliklarda test topshiriqlariga qo'yiladigan talablar, o'zbek tilini intensiv o'qitishda matn bilan ishlash, xorijliklar uchun badiiy matn ustida ishlash masalalari kabilar borasida fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'z va iboralar:*Til, milliy kolorit, masofaviy ta'lim, leksik minimum, test, ifodali o'qish, pedtexnologiya, emotsional hissiyot, didaktik, smantik.*

Kirish qismi:

Til o'qitishning zamonaviy printsiplari va usullari talabalarda kreativlik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini bevosita nutq jarayonida nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda aniq, to'g'ri, mantiqan izchil va rovon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan.

Pedagog ta'lim jarayoning tashkilotchisi, o'rganuvchi esa shu jarayon subektidir. Ta'lim jarayoning nechog'liq samarali kechishi har ikkisiga bog'liq, Til o'qitish jarayonida o'rganuvchilarning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, o'qitishning tadqiqotchilikka asoslangan usullarini keng joriy etish, ularni mustaqil bilim olishlariga imkoniyat berishni taqazo etadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida aynan shu uslubni rivojlantirish katta ahamiyat berilmoqda. Ayniqsa, fan-texnikaning jadal sur'atlarda rivojlanayotgan, axborot hajmining va uzatilish tezligi oshayotgan bir zamonda mustaqil ta'lim masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til o'rganishda mustaqil bilim olish usullarini egallash talabalarning o'quv faoliyatlarini faollashtirishning asosiy omillaridan biri sanaladi.

Kompyuter va boshqa turdagi elektron vositalarning ta'lim jarayonida keng qo'llanishi talabalarga bilim olishda, xususan mustaqil til o'rganishlarida ancha qo'l kelmoqda.

An'anaviy ta'lim bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalar, interfaol usullar asosida o'quv jarayonini tashkillashtirish zamon talablariga to'la mos keladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mustaqil ta'lim, masofaviy

o‘qitish, munozarali darslar zamonaviy ta’lim jarayonida til ta’limini amalga oshirishning keng tarqalgan, samarali uslublariga aylandi.

Hizirgi davr axborotlar almashinuvi asosida rivojlanayotgan jamiyatda ta’lim berishni takomillashtirish tez amalga oshirilmoqda. Ta’lim sohasiga zamonaviy axborot texnologiyalarining kirib kelishi bilim berishni individuallashtirish, jadallashtirish imkoniyatlarini bermoqda.

Uzluksiz ta’limda o‘qitishning yangi tizimini joriy qilish, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayonida samarali qo‘llash, zamonaviy o‘quv uslubiy majmualarni yaratish, ta’lim – tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta’minlash zamon talabi ekanligi shubhasiz. Ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan, kompyuter va boshqa ko‘plab texnik vositalardan keng ko‘lamda foydalanish hozirgi davr ta’lim jarayonini yangi sifat bosqichiga olib chiqdi. Ma’naviy etuk avlodni tarbiyalashda bu jihat o‘ta muhim.

Asosiy qism: Hozirgi kunda zamonaviy informatsion texnologiyalar inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. “Zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari, raqamli va keng formatli telekommunikatsiyalar, internetni nafaqat maktab, litsey, kollej va oily o‘quv yurtlariga, balki har bir oilaga joriy qilish harakatlari bugungi kunda tobora kuchayib bormoqda. Aynan zamonaviy aloqa va axborot texnologiyalari tizimini keng ko‘lamda rivojlantirish mamlakatimiz va jamiyatimiz taraqqiyotda rajasini ko‘rsatadigan mezonlardan biri bo‘lib xizmat qiladi”. Jamiyatning hamma sohalarida bo‘lgani kabi ta’lim tizimiga ham kompyuter texnologiyalari shiddat bilan kirib keldi va o‘zining munosib o‘rnini egalladi. Kompyuter texnikasi erishgan yutuqlarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish orqali noan’anaviy ta’lim usullarini, pedagoglar orasida keng targ‘ib etish imkoniyatlarini oshiradi. Mazkur jihatlar inobatga olinsa, ta’lim-tarbiya jarayonida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish masalasi bugungi kun davlatimiz tomonidan olib borilayotgan ta’lim siyosatining muhim ahamiyatga molik tomonlaridir.

Til ta’lim sohasidagi intensiv o‘qitish jarayonlari o‘quv materialini fan-texnikaning so‘ngi yutuqlari bilan uyg‘unlashtirish, shu bilan birga, mazmunini boyitish, yangi tadqiqot usullarini ta’lim jarayoniga keng joriy etishni, bilimlarni tahlil qilish va ularni bir tizimga solishni taqazo etadi.

Hozirgi kunda zamonaviy o‘quv jarayonini information texnologiyalar siz tasavvur qilish juda qiyin. Ta’lim jarayonida kompyuterlardan foydalanishdarsning samarasini, sifatini oshirishda qo‘l kelmoqda. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari bugungi kun til ta’limi jarayonini ham yuqori darajaga ko‘tarishi mkonini yaratadi.

Ayniqsa, bu holat xorijiy til o‘rganish borasida juda ham samarali ekani amalda o‘z isbotini topmoqda.

Kompyuter texnologiyalarini bevosita dars jarayoniga kiribkelishi
- Dars jarayonini ijodiy ruhda o‘tishini ta’minlaydi;

- Talabalar faolligini oshiradi;
- Vaqt tejaladi;
- Baholashda qulayliklar yaratadi (katta sonly guruhlarda juda samarali);
- Masofali ta'lim tizimini yaratadi;
- Mustaqil ta'lim joriy etilishi imkoniyatlarni kengaytiradi;
- Masofadan turib elektron kutubxonadan foydalanishga imkon beradi.

Shu ma'noda elektron darsliklar, lug'atlar, internet ma'lumotlaridan foydalanish tilni intensiv o'qitishda katta imkoniyatlarni yaratadi. Ta'lim berishning shunday uslublari va vositalari mustaqil ta'lim olishda, talabalarning bilim tilni tez muddatda egallashlarida katta amaliy yordam beradi. Talabalarning vaqtini tejab ish samarasini oshirishda, o'z bilimlarini muntazam nazorat qilishlarida kompyuterning roli muhim. Chet tillarini o'qitish va o'rganish jarayonida zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanishning keng yo'lga qo'yilishi ta'lim samaradorligini oshiribgina qolmay, til ta'limining mobilligini ham ta'minlaydi. Bu esa, o'z navbatida, yuqori darajada axborotlashgan, texnik jihatdan to'la ta'minlangan o'quv jarayonini tashkillashtirishni, o'quvchilarning bilim darajasini nazorat qilishning maxsus usullarini joriy qilishni talab qiladi.

Hozirgi kunda zamonaviy ta'lim jarayonida keng qo'llanayotgan elektron darsliklar axborotni jamlash va uzatish; talabalarning bilimini nazorat qilish; innovatsion texnologiyalar asosida bilim berish; mustaqil bilim olish imkonini kengaytirish; ta'lim jarayonini talaba qiziqishlariga moslashtirish; jarayonni nazorat qilib turish va takomillashtirib borish va til o'rganuvchining bilimlarini tahlil qilib borish imkoniyatiga ega.

Elektron darsliklarda an'anaviy darsliklardan afzalligi shundan iboratki, ma'lumot bazasi ancha katta bo'lib, dastur "sensor" xususiyatlariga ega bo'lib, zamonaviy ta'limda inter faollikni oshirish, shuningdek, mustaqil ta'lim jarayoni uchun muhim omildir.

Bugungi kunda respublikamizning barcha ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'limning qator usullaridan keng va samarali foydalanilmoqda.

Zamonaviy uzluksiz ta'lim tizimini amalga oshirishda, xususan, chet tillarini o'qitish samaradorligini ta'minlashda jarayonni axborotlashtirishsiz tasavvur qilish mushkul. Zamon talabi darajasidagi axborot texnologiyalari, s hubhasiz, ta'lim sifatini yuqori darajaga olibchiqadi. Bu esa, o'z navbatida, pedagoglar oldiga axborotlashtirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish, bilimni nazorat qilish va baholashning yangi, tezkor hamda samarali uslublarni yaratish vazifasini qo'yadi.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, chet tillarini o'qitish jarayonini axborotlash tirish fan o'qituvchilarining bilim-malakasini oshirishni ham talab qiladi. Shu ma'noda oldimizda turgan qator vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, professor-o'qituvchilar uchun muntazam ravishda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini o'qitishni tashkillashtirish, kompyuter daishlashni o'rgatuvchi maxsus

dasturlarni yaratish, ta'lim resurslarini shakllantirish va takomillashtirishni yo'lga qo'yish bilan bir qatorda xorijiy tilni o'rgatishda zamonaviy elektron dastur va darsliklar yaratish masalasi bugungi kun talabidir.

Yuqorida bildirilgan barcha fikrlarni xulosalab shuni aytishimiz mumkinki, hozirda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan barchaislohotlarzamonaviy ta'lim sharoitinitakomillashtirish gay o'naltirilgan bo'lib, yaqqol o'z samarasini bermoqda. Zamonamiz yoshlari o'zlarining chet ellik tengdoshlari bilian xorijiy tillarda bemalol muloqotga kirishib, turli fan sohalarida bilimlari bilan bellasha olyaptilar.

Bu esa o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishning samarali usullarini ishlab chiqarish va o'zbek tilini o'qitishda ham kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, imkon qadar til o'rganuvchilarga qulayliklar tug'dirish vazifalarini qo'yadi.

Demak, har qanday holatda, har qanday dars faoliyatida kompyuter vositalaridan keng foydalanish zamonaviy ta'lim jarayonida muvaffaqiyat garovi hisoblanadi.

Xorijlik til o'rganuvchilar uchun mustaqil ta'lim jarayonini zamon talabi doirasida kompyuter texnologiyalari yordamida tashkillashtirish o'rganuvchilarning darslarga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqlarini kuchaytiradi va ta'lim samaradorligini oshiradi.

Xususan, o'zbek tili fanidan talabalar mustaqil ishni tashkillashtirishdan ko'zlangan maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'zbek tilidagi nutq faoliyatining barcha turlarida amaliy ko'nikmalarni shakllantirish;
- ijodiy fikrlash, mushohada qilish, bahs yuritish imkoniyatlarni rivojlantirish;
- ko'p sonli axborot manbalri bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'zbek tilida material tanlab olish, uni tizimlashtirish va mantiqan tartibga solish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- o'zbek tilidagi axborotlarga ishlov berish, sharhlash;
- dunyoqarash va bilim doiralarini kengaytirish;
- madaniy va ma'naviy jihatlarni tarbiyalash.

Mustaqil ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkillashtirish uchun quyidagi ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

Mustaqil ishlash uchun berilgan topshiriqlarni ijodiy yondashuv, maqsadga yo'naltirilganliklik, estetik bezalanganligi, ma'lumotlar uzviyligi, savollarga javob bera olish, mantiqan bog'liq jumla tuzish mahorati, tahlil qilish va xulosa chiqarish mahorati, to'plangan ma'lumotlarning yangiligi, qiziqarliligi darajasi, materialni savodli taqdim eta olish kabi mezonlarga ko'ra baholash maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mustaqil ta'lim uchun mo'ljallangan o'zbek tili darslarni tashkillashtirishda yuqorida keltirilgan tavsiyalarni amalda qo'llash katta samara beradi. Bu usullar tajribada sinalgan.

Bugungi kunda zamon talablari asosida ish ko‘rib, o‘zbek tilini xorijliklarga jadal (intensiv) o‘rgatish dasturi bo‘yicha o‘qitish usulini yo‘lga qo‘yish lozimligini e‘tiborga olgan holda shu asosda dastur va darsliklar yaratish zarurati tug‘ildi.

Bu o‘rinda o‘quvchilarga grammatik ma‘lumotlarning bir necha bor qayta takror o‘rgatilishi ko‘zda tutilgan. Ortiqcha qaytatiqlarsiz yangi ma‘lumotlar berish, ya‘ni, o‘quvchilarni uslubiyat bilan bog‘liq bilimlar bilan qurollantirish darkor. Bunda grammatik bilimlarni ta‘lim uzliksizligi va uzviyligini hisobga olgan holda tanlash maqsadga mos ko‘rinadi.

Xorijiy tillarni o‘qitishda nutq mavzulari bo‘yicha darslarni tashkillashtirish tajribada sinalgan usullardandir. Til o‘rganish albatta, bevosita o‘rganilayotgan tilda so‘z boyligini oshirishni ko‘zda tutadi. So‘z boyligini oshirishning esa asosiy sinalgan usullaridan biri lug‘at bilan ishlash hisoblanadi.

O‘zbek tilini chet elliklarga jadal (intensiv) o‘rgatish dasturida asosan mazmuniy maydonga oid mavzularda suhbatlarni tashkillashtirish ko‘zda tutiladi.

Ma‘lumki, til o‘rganuvchi nutqiy faoliyat bo‘yicha to‘rtta - o‘qish, tinglab tushunish, yozish, so‘zlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim. Buning uchun eng avval so‘z boyligini oshirish va dastlabki grammatik bilimlarni egallash zarur.

Shu talabni amalga oshirish uchun “mavzuliylig so‘zlashgich” lug‘atlarni tuzush maqsadga muvofiqdir.

Bu kabi lug‘atlarni tuzishda to‘rtta muhim jihatni nazarda tutish lozim.

- 1.Faoliyat doirasi.
- 2.Faoliyat turi.
- 3.Muloqot joyi .
- 4.Muloqot vaziyati.

“Mavzuliylig so‘zlashgich” lug‘atlarni tuzishda soddadan murakkabga prinsipidan foydalanish kerak. Ma‘lum mavzu tanlanib, uni mazmunini ochib beruvchi so‘z, so‘z birikmalari beriladi va tanlangan mavzuga mos dialog misol tariqasida keltiriladi. Bunda yuqorida keltirilgan har to‘rttala jihat inobatga olinadi.

Shu o‘rinda bahsga sabab bir jihat bor. Mavzu yuzasidan berilgan so‘z va so‘z birikmalariga sinonimlar keltirilish nechog‘liq maqsadga muvofiq?

Ma‘lumki har bir tilda sinonimlar bor va ular ma‘lum vaziyat yoxud holatni yoritishga xizmat qiladi. Tilni jadal o‘rgatish jarayonida sinonimlarni ko‘p berilishi ayrim tadqiqotchilar tomonidan salbiy baholanadi. Ularning fikricha bu holat til o‘rganishni sustlashtiradi. Nazarimizda bu masalaga til o‘rganish darajasini e‘tiborga olgan holda yondoshish lozim.

Umumta‘lim sohasida davlat miqyosida izchil siyosat olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va «Ta‘lim to‘g‘risida»gi qonunda o‘quv jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish mamlakatimiz ta‘lim tizimini isloh qilishning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbir etish o'quv jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishga sabab bo'layotganligi amalda o'z tasdig'ini topmoqda. Pedagogik texnologiyalar reproduktiv o'qitishni algoritm bo'yicha olib borishda, talabalarni mustaqil bilim olishga yonaltirishda, o'quv jarayonini doimo rivojlanib boruvchi dinamik tizim sifatida loyihalashda, joriy, oraliq va yakuniy mezoniy baholashda, tashkiliy-uslubiy ishlarni amalga oshirishda katta imkoniyatlarga ega. Pedagogik texnologiyani joriy etishning jahon tajribasini o'rganish va unga ijodiy yondashish – o'quv jarayonida o'quvchining faolligini oshirish, bilim olishni aniq maqsadlarga yo'naltirishda jida qo'l keladi. Talabalarda o'quv jarayoniga yangicha yondashuvni shakllantirish, mustaqil izlanishga undash bilim olish samaradorligini sezilarli oshiradi. Mustaqil fikr yuritishga, o'zicha to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatadi.

Hozirgi kunda ommalashib borayotgan yangicha ta'lim olish shakli– masofaviy ta'lim jarayoni mustaqil bilim olishga keng imkon beradi. Buning uchun fan sohalari bo'yicha elektron darsliklarni yaratish, va ularni amalda qo'llash virtual dars jarayonini tashkil etish pedagoglarning oldida turgan muhim dolzarb vazifa hisoblanadi.

O'quv jarayonida qo'llash uchun mo'ljallangan elektron resurslar o'quv jarayonini boshqarish, bilim berishda o'qituvchini ishini osonlashtirish va eng asosiysi bilimlarni narorat qilish – baholashni tez va haqqoniy amalda oshirishga imkon beradi.

Elektron darsliklar topshiriq va amaliy materiallarni o'zida jamlagan holda bilimlarni nazorat qilish va sifatini o'sha zahoti baholash imkonini berubchi uyqori texnologiyali manba hisoblanadi.

Elektron darsliklarni bilim darajasini joyida o'sha zahoti baholash imkoniga egaligi o'ta muhim jihatdir.

Elektron darsliklarda har bir mavzuga oid mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar va turli shakldagi nazorat testlari berilgan. Bu test topshiriqlari nafaqat o'zlashtirishni nazorat qiladi, balki o'rgatuvchi – o'qituvchi vazifasini ham bajaradi. Mazkur test topshiriqlarini yechish jarayonida mavzularni mustaqil ravishda o'zlashtirish ham ko'zda tutilgan.

Elektron darsliklar uchun test topshiriqlari tuzishda quyida keltiriladigan talablarga rioya qilish, ularning talabalar bilimini haqqoniy va aniq baholashni ta'minlaydi. Buning uchun test topshiriqlari tuzishda mutaxassis olimlar, fan o'qituvchilari, uslubchilar, pedagog va psixologlarning hamkorlikda faoliyat yuritishlari lozim bo'ladi.

Har qanday kishining til bilish darajasini, savodxonligini uning og'zaki va yozma nutqni nechog'liq egallaganligi belgilaydi. Og'zaki va yozma nutq ko'nikmasiga ega bo'lish, o'z fikrlarini soda va ravvon tarzda bayon eta olish til o'rganuvchilardan katta mehnat talab etadi.

O‘zbek tilini intensiv o‘rgatishda xotira mashqlarining o‘rni katta. Ma’lumki, yodda saqlashning o‘qish, yozish, tinglash, ko‘rish kabi usullari mavjud. Bu holat kishilarning individual qobiliyatlariga ham bog‘liq. (Kimda qanday qobiliyat kuchli).

Azaldan til o‘rganishning samarali usullaridan biri – tinglab o‘rganish (audirovaniye) hisoblanadi. Bu tajribada sinalgan usullardan bo‘lib, tinglash uchun mo‘ljallangan matnlar va mashqlar og‘zaki va yozma nutqni o‘stirishda, xususan to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rganishda juda qo‘l keladi.

Tinglash orqali tilni o‘lashtirishga yonaltirilgan dars materiyallari sirasiga albatta, matnlar kiradi. Matn ustida ishlash jarayonida til egallash imkoniyatlari kengayadi. Matn ustida ishlash ham nazariy ham amaliy ahamiyat kasb etadi. Ammo, bu jarayon bosqichma bosqich amalga oshiriladi. Birinchidan, o‘rganuvchi bilimni boyitish, dunyoqarashini kengaytirish bilan birga ravon nutqni egallashga omil bo‘ladi. Ikkinchidan, shunga yonaltirilgan amaliy mashg‘ulatlarda nutqiy malaka va ijodiy ko‘nikmalarni shakllantiriladi, uchinchidan, mustaqil fikrlash va bayon etish mayllarini rivojlantiradi.

Nutq malakasini egallash uzoq muddatli ijodiy jarayon bo‘lib, ko‘p kuch va mehnat talab etadi. Nutq o‘zlashtirish bilan bo‘g‘liq mashg‘ulotlar izchil, doimiy ravishda olib borilishi o‘ta ahamiyatli hisoblanadi. Muayyan so‘zning imlosini bilib olish, uning ma’nosini aniqlash, so‘zga ma’nodosh yoki zid ma’noli so‘zlar topish vaqtida lug‘atlar qo‘l keladi. O‘zbek tili o‘rganish davomida matnlar bo‘yicha lug‘atlar hamda barcha mavzular bo‘yicha faol o‘zlashtirilishi ko‘zda tutilgan so‘zlarning ikki tillik lug‘ati beriladi. Yangi yoki uncha yaxshi tanish bo‘lmagan so‘zga duch kelgan o‘rganuvchi aynan ikki tillik lug‘atga murojaat qilishi o‘rinli. Shuni e’tiborda tutish lozimki, so‘zning turli nutq sharoitlarida anglatadigan ma’nolaridan ayrimlari, lug‘atda ko‘rsatilmagan bo‘lishi mumkin.

Xulosa qismi: Badiiy uslubdagi matnni o‘rganish uni to‘g‘ri o‘qishdan boshlanadi. O‘rganuvchilar badiiy asarlarning yoki ulardan olingan parchalarini to‘g‘ri ifodali o‘qisalar, ularning ko‘z oldilaridan alohida yangi manzaralar, hodisa va voqealar namoyon bo‘ladi. Asarning badiiy xususiyatini aks ettirib emotsional zavq beradigan qilib o‘qish orqali asarning badiiy ta’sir kuchini, yozuvchining maqsad va ruhiy holatini, tasvirlanayotgan hayot manzarasini tinglovchining ko‘zida to‘g‘ri gadalantira oladi.

Matnni to‘g‘ri o‘qish yo‘llaridan biri avval matn bilan tanishib chiqishdir. O‘rganuvchi matnni bir marta ichida o‘qib, notanish so‘zni aniqlab olib, so‘ngra matnni ovoz chiqarib ifodali o‘qishga kirsa qo‘yilgan maqsadga tezroq erishishi mumkin.

Badiiy uslubdagi matn ustida ishlash xorijlik o‘zbek tilini intensiv ravishda o‘rganuvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash, lug‘at boyligini oshirish, o‘zgalar nutqini tinglay va anglay olish, fikrni aniq, ixcham ifodalash, so‘z tanlash va uni o‘rinli

qo'llash, og'zaki va yozma nutq malakalarini shakllantirish, fikr ifodalashda shakl va mazmun uyg'unligiga erishish kabi ko'nikma va malakani shakllantirishda qiziqarli va juda samarador usullardan hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sadikova S. B. The impact of the images of Navoi's works on Uzbek poetry //INTERNATIONAL SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE: INTELLECTUAL EDUCATION. – 2022. – С. 47-52.

2. Bakhtiyorovna S. S. Art of the chapter dedicated to the heritage of Alisher Navoi in the epic" Khamsa //Журнал Хозарм маъмун академияси ахборотномаси. Хива. – Т. 5. – С. 86-88.

3. SHIRIN BAKHTIYAROVNA SADIKOVA. Concepts of Respect Category and Respect Speech in Uzbek Language.INTERNATIONAL JOURNAL OF TREND IN SCIENTIFIC RESEARCH AND DEVELOPMENT e-ISSN 2456-6470 10. 2022 pp. 162-165.

4. Рахматжонова К. А., Садикова Ш. Б. ГРАММАТИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА В ХИНДИ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ //Экономика и социум. – 2022. – №. 4-1 (95). – С. 414-419.

5. Bakhtiyorovna S. S. Art of the chapter dedicated to the heritage of Alisher Navoi in the epic" Khamsa //Журнал Хозарм маъмун академияси ахборотномаси. Хива. – Т. 5. – С. 86-88.

6. Saodat, Saidakbarova. "The Study of Phraseology and Its Theoretical Features." Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics 11 (2021): 97-101.

7. Solievich T. N. Specific aspects of improving the quality of education in higher education institutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 9. – С. 31-34.

8. Temirov N. S. The school students of Uzbekistan: Image of the family //Russian Education & Society. – 1996. – Т. 38. – №. 8. – С. 80-89.

9. TEMIROV N. S. SCHOOLCHILDREN OF UZBEKISTAN-THE IMAGE OF FAMILY //СОТСИОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. – 1995. – №. 7. – С. 53-56.

10. TEMIROV N. S. Question making without questionnaire //СОТСИОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. – 1992. – №. 12. – С. 104-105.

11. Akhmedova S. I. FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF STORYTELLING OF THE GULF ARAB COUNTRIES.

12. Akhmedova, Shakhlo Irgashbaevna CHARACTERISTICS AND STYLES OF MAGIC REALISM IN THE WORKS OF CHINESE AND GULF ARAB COUNTRY WRITERS // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/characteristics-and-styles-of-magic-realism-in-the-works-of-chinese-and-gulf-arab-country-writers>.

13. Akhmedova, Shakhlo Irgashbaevna (2022). CHARACTERISTICS AND STYLES OF MAGIC REALISM IN THE WORKS OF CHINESE AND GULF ARAB COUNTRY WRITERS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (Special Issue 26), 347-351

14. Bakhtiyorovna S. S. *The Method of syntactic-stylistic expression of respectful speech in the Uzbek Language*. – 2021.

15. Lafasov U. P. BASICS OF LANGUAGE SCIENCE AMONG UZBEKS //Oriental Journal of Education. – 2022. – С. 9-12.

16. Lafasov U. ORIGINAL MEANINGS OF SOME ETHNONYMS IN SOURCES //Oriental Journal of Philology. – 2021. – Т. 1. – №. 02. – С. 69-74.

17. ЛАФАСОВ У. П. THE DEVELOPMENT OF SCIENCE IN THE INTERVALUE-CENTER OF TURON //Иностранные языки в Узбекистане. – 2021. – №. 1. – С. 264-275.

18. Sadykova S. B., Tuychibaeva S. S. К МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ГРУППАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНОЙ СИСТЕМЫ) //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 11. – С. 189-192.

**MODERN WAYS OF LEARNING LANGUAGE
PRAGMATICS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS****SAIDOVA MAKHSUDAKHON ABBASOVNA***Senior lecturer, Tashkent State university of oriental studies**Student: ISMOILOV DILSHOD 4th course, faculties of Turkish*

Abstract: This paper is interested in teaching modern groups of learners - people who are still preparing to enter the professional field of business. However, many of the principles concerning the focus on communication and intercultural communication apply to all groups of learners. As business people use a specific language to get their ideas across, they need some business communication skills.

Keywords: Language pragmatics , communication, authentic context, flexible learning systems, success in learning.

Introduction

Modern learning systems more and more spread all over the world, which is useful and easy for humans. In this era, there is an increased usage of the internet in educational applications; this could mean that human beings will increasingly make use of technology within open and flexible learning systems. It plays an important role in enhancing and developing our learning system. Intended outcomes as well as results of using modern techniques for teacher professional development need to be explored. Therefore, it is necessary to prepare them for the age of Modern Technology.

Thus, teaching German nowadays is especially about teaching communication in the authentic business context because learners want to be able to communicate in a way which would be appreciated and recognized by their counterparts. It is more than just teaching English, cultural awareness is of growing importance. Because of very specific goals and needs, it is necessary that the instructor is interested in business topics, although he is not expected to be an expert and he needs to carefully select materials and activities. Authenticity is a highly important issue especially with low-experienced learners.

Programmed learning (or programmed instruction) is a research-based system which helps learners work successfully. The learning material may be a textbook or teaching machine or computer. The medium presents the material in a logical and tested sequence. The text is in small steps or larger chunks. After each step, learners are given a question to test their comprehension. Then immediately the correct answer is shown. This means the learners at all stages make responses, and given immediate knowledge of results.

Learning from the context (English material that come from GB or America) is also one of the best ways to adopt the language. You will have the chance to see real and modern usage of the language. It means that you adopt the language better than just learning them from word lists that are provided. Using them in your speech in Life and in the real cases will Boost the vocabulary. For these reasons, to meet the International standards students use their Language in English speaking countries visiting or making friend from the countries where English is spoken as mother tongue, their communicating skills will improve and their can adopt the foreign words, items, peculiarities that do not exist in their country. The most Essential aspect of learning a language is loving, living in it , using it no a non stop base, if the person stops using the language that he she learnt for while than they will forget the words or grammar structure that they learn , it means they have to learn the structures and words again from the beginning.

Materials and methods

According to statistics of Oxford university and findings of Harvard university child is born and uses the language by imitating listening its usage by the adults. So he or she use it as a mother tongue. A child that is Russian but born in America can use the language of America with correct pronunciation and grammar rule. He or she may have a lot of mistakes in Russian or in other language that he uses later on. The place that we are born will and live in childhood will be Golden manuscripts in the brain in mind and pronunciations. For these reasons parents try to give their children to English schools. However, if it is not used in a family or with the children surrounded by the efficiency will be less accepted. The Cultural peculiarities, tradition concepts are adopted, learned and used when the people are given opportunities to experience them at first hand.

The love to books and movies, songs in English are secrets of the success. There are million, billions and unreachable source that we have but we do not use or pay attention to the important effectiveness that they give. For example the dictionaries, Encyclopedia and recourses that are kept in libraries, music and sons are keys to the success in learning. They should be the ones that are published and created by English speaking countries. So, we can boost the language skills, listen to real life songs, music and words of life overseas.

The Songs that we listen to every day will automatically link our tongue to words, word comes form our mind, it works in automatic way in the ways that we even don't pay much attention. The impact of the real or contemporary English is the key to our lives, success and achievement.

Love of the culture, traditions and customs will boost success. The nation, people, nature, villages, towns or countries keep their inheritance and inherits to future generation that is the process that is unstoppable or that never ends. Learning the

culture its rules, traditions are live styles will open the doors to improvement which can not be changed.

As result you can adopt the culture or new paces without any problems. Your view point or knowledge of cultural peculiarities and differences will make you idol person or the person who can survive in the each part of the world , if she or she is chosen be sent to overseas. Books give opportunity to students and teachers to visualize 3D models in the real environment, in real time, and at scale

Conclusion

Many people believe that methods and techniques that are widely used in a country such as America and Britain give the chance to adopt the language better and success of students depend on it. What is the current pedagogy in education in the GB and what are the innovative methods employed to support it?

There has been a huge change in, for example how reading and literature is taught. Reading, when I was at university was taught mainly through having access to read books and been immersed in a rich culture of text and opportunities for accessing stories, poetry, letters, biographies, instructions and other forms of the written words. The prevalence of social media and the internet as a whole have changed the way people learn languages for the better.

Learning materials should be seen as a dynamic part of the learning process and not just something given out to learners. The principles of adult learning should be incorporated into their development and use, so that they are practical, oriented and relevant to the learners' situation and learning needs. A variety of learning materials should be used to encourage learning for knowledge, attitudes and skills.

REFERENCES :

1. Abbasovna S. M. Determine pragmatic competence by listening in practical sessions //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 139-142.
2. Abbasovna S. M. The importance of listening and understanding in basic foreign language in higher education institutions //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – T. 24. – №. 5. – C. 1104-1111.
3. Tursinova Z. S. Improving the Teaching of English in Higher Education Institutions //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 109-112.
4. Саидова М. А. Развитие прагматической компетенции посредством аудирования на занятиях иностранного языка //Бюллетень науки и практики. – 2019. – Т. 5. – №. 5. – С. 521-525.

5. Abbasovna S. M. Professional Competence of Teachers and its Formation //Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 52-55.
6. Umarova N. I. Use of Electronic Information Resources in the Pedagogical Process //European Journal of Higher Education and Academic Advancement. – 2023. – T. 1. – №. 2. – C. 186-189.
7. Saidova Makhsudakhon Abbasovna. Chet tillarini o‘qitishda pragmatik kompetentsiyani tinglab tushunishdagi o‘rni va nutq qobiliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati. Til o‘qitish: yangi yondashuv va innovatsiyalar .TDSHU: 2022/10/6. Bb. 24-28
8. Saodat, Saidakbarova. "The Study of Phraseology and Its Theoretical Features." Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics 11 (2021): 97-101.
9. Solievich T. N. Specific aspects of improving the quality of education in higher education institutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 9. – C. 31-34.
10. Temirov N. S. The school students of Uzbekistan: Image of the family //Russian Education & Society. – 1996. – T. 38. – №. 8. – C. 80-89.
11. TEMIROV N. S. SCHOOLCHILDREN OF UZBEKISTAN-THE IMAGE OF FAMILY //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1995. – №. 7. – C. 53-56.
12. TEMIROV N. S. Question making without questionnaire //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1992. – №. 12. – C. 104-105.
13. Akhmedova S. I. FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF STORYTELLING OF THE GULF ARAB COUNTRIES.

ПРОБЛЕМНЫЙ ПОДХОД ПРИ ФОРМИРОВАНИИ
ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБУЧЕНИИ
РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Бабаева Анжелла Ахатовна

*Преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания,
Джизакский государственный педагогический университет им.
А. Кадыри, e-mail: anjella1551@gmail.com*

Аннотация: Статья рассматривает реализацию проблемного подхода в обучении русскому языку. Особое внимание уделяется особенностям применения культуроведческих проблемных заданий как единиц учебного процесса в разработанной автором модели формирования этнокультурной компетенции. Описываются такие виды культуроведческих проблемных заданий как задания на систематизацию и обобщение этнокультурной информации, задания на интерпретацию результатов решения социально-ориентированных математических задач, задания на интерпретацию образно-схематической социокультурной информации, задания на перекодирование вербальной социокультурной информации в схематическую, образно-схематическую или образную. Выделяется роль культуроведческих проблемных заданий на каждом этапе разработанной модели формирования этнокультурной компетенции: на этапе работы с языковым материалом, на этапе работы с фактологическим материалом, на этапе работы с понятийно-концептуальным материалом.

Abstract: The present article deals with problem-based approach to foreign language teaching. A particular attention is paid to ethnic culture-oriented problem-based tasks as units of an original scheme of ethnocultural competence development. Tasks for systemizing ethnocultural information, realizing cultural significance of statistic data, converting schematic data into verbal ones and vice versa are described. A significant part played by ethnic culture-oriented problem-based tasks at each stage the original scheme is underlined. The tasks under consideration contribute to developing language skills, dealing with cultural facts and revealing ethnocultural values.

Ключевые слова: проблемный подход, культуроведческие проблемные задания, этнокультурная компетенция, иностранный язык, этнокультура, межкультурная коммуникация.

Keywords: problem-based approach, ethnic culture-oriented problem-based tasks, ethnocultural competence, foreign language, ethnic culture, intercultural communication.

Проблеме реализации проблемного подхода в обучении иностранным языкам посвящены исследования Е. В. Ковалевской, Т. А. Шайхуллина, Е. Я. Пантелеевой. Особенности создания проблемных ситуаций в иноязычном обучении рассматриваются Л. А. Чубаровой, Н. В. Соповой, Г. М. Махутовой. Организация работы с проблемными заданиями освещена в исследованиях С. П. Микитченко, Е. А. Беляковой, С. К. Закировой.

В настоящей статье внимание уделяется реализации проблемного подхода посредством проблемных заданий как единиц учебного процесса. Проблемные культуроведческие задания функционируют в рамках авторской организационной модели развития у обучающихся представлений об этнокультурных концептах при формировании этнокультурной компетенции в обучении русскому языку.

Проблема применения проблемных заданий при работе с социокультурным материалом получил детальное рассмотрение в работах В. В. Сафоновой, в которых показано, что эффективность проблемных культуроведческих заданий обусловлена их двусторонней направленностью, с одной стороны, они способствуют формированию прочных речевых умений в области продуктивных и рецептивных видов речевой деятельности, с другой стороны, позволяют обучающимся овладеть знаниями социокультурного характера. Применение проблемных культуроведческих задач предполагает реализацию цепочки взаимосвязанных стадий их разворачивания. Во-первых, обучающихся необходимо ввести в контекст проблемной ситуации и сформулировать проблемные вопросы. Во-вторых, требуется обеспечить обучающихся инструкцией по работе с предлагаемым проблемным материалом. В-третьих, учебный материал, необходимый для решения проблемной ситуации, должен содержать достаточное количество фактов для формирования у обучающихся суждений в отношении предложенной проблемы. В-четвертых, для последующего расширения полученных социокультурных знаний и закрепления сформированных речевых умений необходимо предоставить обучающимся дополнительные задания [Сафонова, 2001, с.123].

Специфика внедрения различных видов проблемных культуроведческих заданий в практику обучения русскому языку описана В. В. Сафоновой, Г. В. Ейгер, И. А. Раппопорт. В процессе обучения русскому языку при формировании этнокультурной компетенции были использованы задания на систематизацию и обобщение этнокультурной информации, задания на интерпретацию результатов решения социально-ориентированных математических задач, задания на интерпретацию образно-схематической социокультурной информации, задания на перекодирование вербальной социокультурной информации в схематическую, образно-схематическую или образную.

Проблемные культуроведческие задания, целью которых является мотивация обучающихся на систематизирование и обобщение этнокультурной информации, позволяют им определить степень корректности и приемлемости определенных представлений о сущности рассматриваемых явлений и действий этнокультурного характера. Задания создают условия для стимулирования познавательной активности обучающихся и активизацию коммуникативных умений посредством анализа исходной информации и генерирования требуемых решений.

Проблемные культуроведческие задания, направленные на решение вычислительных задач, способствуют расширению этнокультурного кругозора обучающихся посредством знакомства их со значимыми явлениями и процессами этнокультурного характера. Обсуждение проблемных экстралингвистических ситуаций также стимулирует коммуникативную и познавательную активность обучающихся.

Проблемные культуроведческие задания, требующие интерпретировать образно-схематически представленную этнокультурную информацию, являются действенным средством обогащения практики изучения иностранного языка этнокультурными сведениями из области прикладной социологии и культуроведения. Перевод представленной этнокультурной информации из образно-схематической в вербальную закрепляют развиваемые коммуникативные умения и этнокультурные знания. Задания предполагают вовлечение в учебный процесс диаграмм, графиков, таблиц, содержащих числовые величины и их соотношение. В ходе решения проблемной ситуации обучающиеся имеют возможность наглядно выделить ключевые характеристики этнокультурных процессов и проследить динамику их последующего развития.

Проведенное опытное обучение показало, что использование культуроведческих проблемных заданий на разных уровнях разработанной авторской модели формирования этнокультурной компетенции вносит вклад в развитие у обучающихся представлений об этнокультурных концептах родной и иноязычной этнокультур [Басанова, 2021].

На уровне формирования языковых навыков культуроведческие проблемные задания посредством тщательно подобранных языковых единиц позволяют обучающимся получить сравнительно полные сведения об этнокультурных реалиях в соизучаемых этнических культурах.

На последующем этапе работы с фактологическим материалом культуроведческие проблемные задания знакомят обучающихся с этнокультурными реалиями иноязычной и родной действительности. Сопоставительная работа на рассматриваемых уровнях создает условия для самостоятельного преобразования имеющихся у обучающихся сведений в новые

знания. На понятийно-концептуальном уровне работы с этнокультурным материалом культуроведческие проблемные задания, направленные на выделение общих черт и различий, способствуют объективации этнокультурных концептов в родной и иноязычной этнокультурах. Культуроведческие проблемные задания позволяют преобразовать первоначальное восприятие ценностных ориентаций студентов вуза в процессе обучения русскому языку в профессиональной сфере язычной этнокультурной действительности посредством выявления внутренних связей между сопоставляемыми этнокультурными реалиями и выявления ценностного содержания этнокультурных концептов.

Список литературы

1. Белякова, Е. А. Проблемные задания как средство формирования иноязычной коммуникативной компетенции у будущих учителей иностранного языка (на материале английского языка): специальность 13.00.02 «Теория и методика обучения иностранным языкам»: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Елена Андреевна Белякова. — Ярославль, 2011. — 24 с. — Текст: непосредственный.
2. Ейгер, Г. В., Раппорт, И. А. Проблемные задачи в обучении иностранным языкам / Г. В. Ейгер, И. А. Раппорт // Иностранные языки в школе. — 1992. — № 5–6. — С. 17–22. — Текст: непосредственный.
3. Закирова, С. К. Учебное задание как дидактическое средство проблемного обучения (на материале преподавания иностранного языка): специальность 13.00.01 «Общая педагогика»: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Сания Кагировна Закирова. — М., 2007. — 23 с. — Текст: непосредственный.
4. Микитченко, С. П. Организация проблемных задач в процессе обучения русскому языку (на материале говорения): специальность 13.00.01 «Общая педагогика», 13.00.02 «Теория и методика обучения иностранным языкам»: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Светлана Петровна Микитченко — М., 2004. — 20 с. — Текст: непосредственный.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	5-SINF ONA TILI MASHG'ULOTLARIDA NOSTANDART TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH	3
2	DORIVOR O'SIMLIKLARNI QURITISH USULLARI.	10
3	MOZIYGA NAZAR, YOHUD KO'KALDOSH MADRASASI SHAKLLANISH TARIXI.	15
4	TURKISTON MUXTORIYATI TARIXINI XORIJ TARIXSHUNOSLIGIDA YORITILISHI	18
5	AVTOMABILLARGA TEXNIK XIZMAT KO'RSATISH VA TA'MIRLASHDA TEXNIKA XAVFSIZLIGI QOIDALARI.	23
6	MUZAFFARUDDIN IBN SOOTIYNING HAYOTI VA ILMIY MEROSI	26
7	SOTSIAL KONFLIKTLARNING JAMIYAT HAYOTIGA TA'SIRI	31
8	TEXNOLOGIYA TA'LIMI O'QITUVCHILARINING KASBIY MAHORATINI SHAKLLANTIRISH	36
9	O'QUVCHILARDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLANTIRISHDA TEXNOLOGIYA FANINING O'RNI	39
10	THE CASTLE IS A HISTORICAL BUILDING	42
11	TOURISM GEOGRAPHY OF GERMANY	44
12	EQUIVALENCE IN TRANSLATION	48
13	GRAMMATICAL PROBLEMS IN TRANSLATION	52
14	YENGIL ATLETIKACHILARNING FUNKSIONAL XOLATINI BAXOLASH ASOSIDA MASHGULATLAR REJASINI OPTIMALLASHTIRISH.	56
15	TASVIRIY SAN'ATDA MANZARA JANRINING O'ZIGA XOS AHAMIYATI	61
16	TASVIRIY SAN'ATDA MOZAIKA SAN'ATINING O'ZIGA XOS AHAMIYATI	65
17	RATSIONAL TENGLAMA VA TENGSIZLIKLAR	69
18	NOGIRONLIGI BO'LGAN MAKTABGACHA VA MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI O'QITISHDA INKLYUZIV TA'LIMNING O'RNI.	73
19	THEORETICAL FUNDAMENTALS OF DIDACTIC GAMES IN ENGLISH LESSONS	76

20	МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	79
21	INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESSES	83
22	XOTIRA BOR EKAN – MILLAT BARHAYOT	85
23	THE EFFECTIVENESS OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES ON EFL LEARNERS MOTIVATION	88
24	IMPORTANT FACTORS OF ESP SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE	92
25	ҚУРЪОНИ КАРИМ ОЯТЛАРИ МАЗМУНЛАРИНИ ТУШУНИШДА ТАФСИРЛАРНИНГ ЎРНИ	99
26	ISHLAB CHIQRISH KORXONALARIDA KUCH KABELLARINI IZOLYATSIYASINI SAMARADORLIGINI TADQIQ ETISH.	104
27	O'ZBEKISTON ENERGETIKA TIZIMINING FARG'ONA QISMIDAGI 220 KVLI HAVO LINIYALARINING ELEKTR TA'MINOTI ISHONCHLILIGINI BAHOLASH VA AVARIYALARNI	108
28	PLEXIPPUS PAYKULLI	112
29	FARG'ONA VODIYSIDA UCHROVCHI O'RGIMCHAKLAR	116
30	NAFAS OLISH TIZIMI VA UNING GIGIYENASI	119
31	"KICHKINA SHAHZODA" BOLALIK TIMSOLI	126
32	ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»: ПОМАН В СТИХАХ	128
33	YURTIMIZDAGI URF-ODATLAR	135
34	GRAMMAR FOR ESL/EFL TEACHERS	137
35	UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA IQTISODIY-IJTIMOY GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	139
36	MUSTAQIL DAVLATLAR HAMDO'STLIGIGA A'ZO BO'LGAN DAVLATLARDA PROKURATURA ORGANLARINING QONUN IJODKORLIGI FAOLIYATIDAGI TUTGAN O'RNI	145
37	USING SCAFFOLDING IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE	152
38	YUQORI SINIF O'QUVCHILARIGA OSIYO MAMLAKATLARI MAVZUSINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI	156
39	“DEVONI LUG‘OTIT TURK” ASARINING O‘RGANILISHI	160
40	CHOLG‘U IJROCHILGINI FANLAR BILAN BOG‘LIQLIGI	163
41	“DOIRA CHOLG‘U IJROCHILIGI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI”	167
42	DIQQATNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIYADA O'RGANILISHI	170
43	BOLALAR QO‘QUVINING DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYASI	175

44	A.LEONTEVGA KO'RA FAOLIYATNING PAYDO BO'LISHI NAZARIYASI	180
45	GOLDON ALLPORTNING SHAXS XUSUSIYATLARI KONSEPSIYASI HAQIDA FIKRLARI	185
46	BOLALAR IJTIMOIYLASHIDA QO'RQUVNING O'RNI	190
47	ADLER TALQINIDA: NEVROZ VA UNI DAVOLASH	194
48	ERIK ERIKSONNING SHAXSIYAT RIVOJLANISHINING EPIGENETIK NAZARIYASI	198
49	A.N. LEONTEV ONGNING MOHIYATI VA TUZILISHI HAQIDA	202
50	SHAXSNING SOTSIAL-MADANIY NAZARYASI KREN XORNI TALQINDA	206
51	TUPROQDAGI MIKROORGANIZMLAR FAOLIYATI	211
52	TA'LIM JARAYONIDA O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISH	215
53	MODERN WAYS OF LEARNING LANGUAGE PRAGMATICS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS	224
54	ПРОБЛЕМНЫЙ ПОДХОД ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	228